

e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2022

**Uluslararası
Hakemli Dergi**
*International
Refereed Journal*

Sayı/Issue:56
Yıl/Year: 2022

56

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

*Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute*

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2022 Sayı/Issue: 56

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.
The journal publishes four issues in a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca,
Fransızca, ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), ICI (Index Copernicus), SIS
(Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals),
İnfoBase İndeks, ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service),
JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim
İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed iThenticate through program.



T.C.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Halit YABALAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. İsa YALÇIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Kemal TEMİZER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC	Belgrad Üniversitesi/University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjîd Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevîç KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Halit YABALAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükre Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksaş Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Pro. Dr./Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFAHİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet KARATAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Murat ÖZTÜRK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIĆ DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ruhi KONAK	Kastamonu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Gordana Rovcanin Premovic	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro

Sekreteryaya | Secretary

Ahmet KÖKLÜ

Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım | Design

Kadir BAŞAK / VAN

0546 212 11 16

kadir.basak01@gmail.com

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

30 Haziran / June 2022

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It can not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Hicran Hanım HALAÇ Zeynep ÇOBAN Ebru Ulaş SARIAYDIN	Büyükada'daki Hafıza Mekânlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi <i>Cultural Route Proposal for the Protection and Revival of Memory Places in Buyukada</i>	11
Hikmet Ubeyd BOYDAK Müslüm POLAT	Ar-Ge Yatırımlarının Dış Ticarete Etkisi: ARDL Yaklaşımıyla Türkiye Örneği <i>The Effect of R&D Investments on Foreign Trade: The Case of Turkey With The ARDL Approach</i>	28
Yıldırım YILDIRIM Talha DOĞAN	Covid-19 Sürecinde İşletmelerin Etik Dışı Davranışları <i>The Unethical Behaviors of Businesses in the Covid-19 Process</i>	50
Gaye TUĞ LEVENT	The Case of Stopping The Attack on The Right to Personality in Turkish Law <i>Türk Hukukunda Kişilik Hakkına Saldırının Durdurulması Davası</i>	68
Havva Merve SEYHAN Orhan KILIÇ	XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler <i>A Group That Produced Rice in The Balkans During the XV. and XVI. Centuries: The Yoruks</i>	79
Mehmet PINAR	Milli Mücadelede Çukurova Teşkilatlanmasında Tekelioğlu Sinan Bey <i>Tekelioglu Sinan in the Organization of Cukurova during the National Struggle</i>	88
Filiz YILDIRIM	Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Bosna Eyaleti Nehir Coğrafyası <i>River Geography of the Bosnia Province in the Evliya Çelebi's Seyahatnâme</i>	97
Uğur GÖK	XX. Yüzyılın Başlarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat (370-389 ve 404 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre 1906-1908) <i>The Socio-Economic Life in Tarsus in The Early-20th Century (According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:370-389 and 404, 1906-1908)</i>	118
Merve DURMUŞ Yegane YİĞİT	Şeffaflık İlkesinin Rus Yönetim Kültürü Bağlamında Değerlendirilmesi: Gorbaçov Dönemi <i>Evaluation of the Transparency in the Context of Russian Administrative Culture: Gorbachev Era</i>	136
Sabri BALTA	Şeyh Gâlib ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi Bahsi <i>A Mention of Mawlânâ Celâleddin-i Rûmi in Sheikh Gâlib and Sheikh Muhammed Es'ad Erbilî</i>	147
Fikri KULA	İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Unutulmuş Romanı Batak <i>Batak, the Forgotten Novel of Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu</i>	159

İrfan BAYTAR	Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Verdiği Destekler ve Bu Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisi: Muş İli Örneği <i>The Supports Given by Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI) and The Impact of These Supports on Rural Development: Example of The Province Muş</i>	169
Ömer ALANKA Ülhak ÇİMEN Fatih DEĞİRMENÇİ	Cyberchondria as Digital Psychopathology: Covid 19 Pandemic Example <i>Dijital Psikopatoloji Olarak Siberkondri: Covid 19 Pandemisi Örneği</i>	185
Akıl Fikret TOSUN	Sinema ve Paganizm İlişkisi Bağlamında Türk Sinemasında Pagan Kadın Temsilleri: Tarkan Filmleri Örneği <i>The Representations of Pagan Women in Turkish Cinema Within The Context of The Relationship of Cinema and Paganism; Example of Tarkan Movies</i>	203
Özlem ER CİVELEK	Technical Difficulties and Proposed Solutions of Özkan Manav's "Aman Avcı" Arrangement for Op.41 for Double Bass and Piano <i>Özkan Manav'ın Op.41 Kontrbas ve Piyano İçin Düzenlemesi olan "Aman Avcı" İsimli Eserinin Teknik Zorlukları ve Çözüm Önerileri</i>	218
Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları	<i>Publishing principles and writing rules</i>	233

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Öğr. Gör. /Lec. Salih SOSLU – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Doç. Dr./Assoc. Prof. Murat YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Education Sciences

Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of French Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Gülşen TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Nergiz KARADAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./Prof. Zafer KANBEROĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi/University

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü / Area Editor of Public Administration and Political Science

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercan ÇALIŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sedat ŞAHİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Dr. / Dr. Cevdet TEKE – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ulaş BİNGÖL – Constantine Emir Abdelkader Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

Prof. Dr. /Prof. Bünyamin BEZCİ

Prof. Dr. /Prof. Yaşar BAŞ

Prof. Dr. /Prof. Mustafa ÖZTÜRK

Prof. Dr. /Prof. Mesut DOĞAN

Prof. Dr. /Prof. Suat ÇABUK

Prof. Dr. /Prof. Gökhan ORHAN

Prof. Dr. /Prof. Gülsen BAŞ

Prof. Dr. /Prof. M. Muhsin KALKIŞIM

Prof. Dr. /Prof. Zuhâl ÖZEL SAĞLAMTİMUR

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Ahmet OKTAN

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Cavid QASIMOV

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Güven DİNÇ

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Evindar YEŞİLBAŞ

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Yıldız ATMACA

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Resul BABAĞLU

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Şerif DEMİR

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Ömer OBUZ

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Haluk ÖNER

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Gönenç HONGUR

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Tuba IŞIK

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Hakan EYGÜ

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Filiz GÖLPEK

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Fatih AYHAN

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Niyazi GÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. Üyesi Alkan AKINCI

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. İlhami DANIŞ

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. Ruken KARADUMAN

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. Numan ERTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. Ozan OTAN

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Dr. Özge Tuçe GÖKALP

Dr. Fatih GÜLER

Dr. Sıddık ATAMAN

Sakarya Üniversitesi/University

Bingöl Üniversitesi/University

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/University

İstanbul Üniversitesi/University

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/University

Bandırma Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Karadeniz Teknik Üniversitesi/University

Ege Üniversitesi/University

Ondokuz Mayıs Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Akdeniz Üniversitesi/University

Mardin Artuklu Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Siirt Üniversitesi/University

Kastamonu Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Bartın Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/University

Atatürk Üniversitesi/University

Hasan Kalyoncu Üniversitesi/University

Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi/University

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi/University

Bayburt Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Dokuz Eylül Üniversitesi/University

Kırklareli Üniversitesi/University

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 11-27
e-ISSN: 2822 - 3136



Büyükada'daki Hafıza Mekânlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi *Cultural Route Proposal for the Protection and Revival of Memory Places in Buyukada*

Hicran Hanım HALAÇ*
Zeynep ÇOBAN**
Ebru Ulaş SARIAYDIN***

*Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
Mimarlık Bölümü, Eskişehir/Türkiye.
Prof. Dr., Eskişehir Technical University,
Faculty of Architecture and Design,
Department of Architecture, Eskişehir/Turkey.
hhhalac@eskisehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8046-9914

**Eskişehir Teknik Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Eskişehir/Türkiye.
Eskişehir Teknik University,
Graduate Education Institute,
Eskişehir/Turkey.
zeynepcoban@eskisehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5500-6800

***Eskişehir Teknik Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Eskişehir/Türkiye.
Eskişehir Teknik University,
Graduate Education Institute,
Eskişehir/Turkey.
ebruulas@eskisehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9156-4674



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
06/05/2022
Kabul Tarihi / Date Accepted:
22/06/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2022

Atf: Halaç, H. H., Çoban, Z. ve Ulaş, E. (2022).
Büyükada'daki hafıza mekânlarının korunması
ve canlandırılması için kültür rotası önerisi.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 11-27

Citation: Halaç, H. H., Çoban, Z. ve
Ulaş, E. (2022). Cultural route proposal for the
protection and revival of memory places in
Buyukada,
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
11-27

Öz

İstanbul Adaları'nın yüz ölçümü bakımından en büyüğü olan Büyükada, tarihi, mimarisi ve kültürüyle İstanbul'un geri kalanından gerek fiziksel, gerekse sosyolojik olarak ayrılmış bir bağlama sahiptir. Büyükada'nın bu görece izole kalmış sosyolojik yapısı ve tarihinden izler taşıyan mekânları adanın silüetini etkilemiştir. Büyükada, Doğu Roma'dan günümüze kadar farklı mimari üslupları, kozmopolit yaşamı, biyolojik çeşitliği, adaya özgü gelenek ve göreneklere ile oldukça zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu zengin kültürel mirasa rağmen, Büyükada'nın sahip olduğu bu farklı bağlamlardaki veriler günümüzde potansiyeline ulaşmamaktadır. Adanın hafızasını ve kültürel mirasının farkındalığının artması önemsenmiştir. Bu sebeple bu çalışmada Büyükada'nın tarihi ve kültürel mirasının mekânsal karşılıkları, hafıza mekânları üzerinden ele alınmış ve mekânların deneyimlenmesini amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hafıza mekânlarını odağına alan bütüncül bir kültür rota önerisi geliştirilmiştir. Kültür rotasına dâhil edilecek hafıza mekânlarının tespiti için 224 adet yapı farklı kaynaklardan analiz edilerek listelenmiş, listelenen yapılar belirlenen kriterler üzerinden değerlendirilerek 75 tanesi rotaya dâhil edilmiştir. Kültür rota önerisi ile hafıza mekânlarının kentin ve kentlinin hafızasındaki yerlerinin farkındalığı üzerinde durulmuş ve sürdürülebilirliği amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hafıza mekânı, kent belleği, kültür rotası, kültürel miras.

Abstract

Büyükada, which is the largest of the Istanbul Islands in terms of surface area, has a context that is separated from the rest of Istanbul both physically and sociologically with its history, architecture, and culture. This relatively isolated sociological structure of Büyükada and its historical places have affected the silhouette of the island. Büyükada has a very rich cultural heritage with its different architectural styles, cosmopolitan life, biological diversity, and island-specific traditions and customs from the Eastern Romans to the present. Despite this rich cultural heritage, the data in these different contexts of Büyükada cannot reach its potential today. It is important to increase the awareness of the historical and cultural heritage of the island. For this reason, in this study, the spatial counterparts of the historical and cultural heritage of Büyükada are handled through memory spaces and it is aimed to experience the spaces. For this purpose, a holistic cultural route proposal has been developed that focuses on memory spaces. To determine the memory places to be included in the cultural route, 224 buildings were analyzed and listed from different sources, the listed buildings were evaluated over the determined criteria and 75 of them were included in the route. With the cultural route proposal, awareness of the places of memory in the memory of the city and the citizens is emphasized and its sustainability is aimed.

Keywords: Place of memory, urban memory, cultural route, cultural heritage.

Giriş

Mekân, toplumsal hafızanın yaşatıldığı ve korunduğu bir olgudur. Lefebvre, her toplumun içerdiği çeşitlilikler ile kendi mekanını ürettiğini dile getirmiştir (Lefebvre, 2014, s. 61). Kentin ve kentlinin hafızasından izler taşıyan mekânlar hafıza mekânları olarak ifade edilebilir. Nora, hafıza mekânlarının kalıntıları olduğunu söylerken, bu mekânların esas varlık sebeplerinin zamanı durdurmak ve unutmaya eyleminin gerçekleşmesini engellemek olduğunu ifade etmiştir (Nora, 2006, s. 32). Tarihi bir dokuda, kültürel mirasın ve belleğin korunması ve kentsel hafızanın sürdürülebilirliği için hafıza mekânları odak noktaları olarak görülebilir.

Akpınar'a göre Adalar pitoresk bir tabiat yapısına ve zengin tarih hatıralarına sahip, her adımda on beş asırlık bir tarihin izlerini taşıyan bir bölgedir (Akpınar, 2014, s. 15). İstanbul Adaları'nın Unesco Dünya Miras Listesine girmesi için gönüllü çalışmalar yürüten Dünya Mirası Adalar Girişimi, Adalar'ın kültürel ve doğal mirasının, yasal olarak koruma altında olmasına rağmen, Adalar'ın zengin kültürel mirasının kaybolma tehdidiyle karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. Bütüncül bir koruma yaklaşımının olmaması, üretim yerine tüketim odaklı büyüme, ada turizminin doğru yönetilememesi ve kültürel hafızayı koruyacak teşviklerin olmaması bu tehdidin sebeplerinden birkaçı olarak gösterilmiştir (DMA, 2019, s. 17-19). Bu makalede hafıza mekânları, İstanbul Prens Adaları'nın en büyük yüz ölçümüne sahip olan; Doğu Roma ve Bizans'a kadar dayanan tarihi, özgün mimarisi, sosyokültürel yapısı ve kozmopolit yaşamı ile günümüze kadar ulaşmış Büyükada özelinde ele alınmıştır.

Büyükada, Doğu Roma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un uydusu olarak 2000 yılı aşkın tarihi, dini ve siyasi olayları ile çok katmanlı kültürel bir dokuya sahiptir (Ayanoğlu ve Kahya, 2019, s. 87). Büyükada'nın kültürel, tarihi, ekolojik ve mimari açıdan özgün ve zengin değerlerinden izler taşıyan hafıza mekânları korunmalı ve sürdürülebilir koruma için çalışmalar yürütülmelidir. Aksoy, koruma olgusunu varlıkları mummylaştırmak değil, kültürel miras değerlerini ortaya çıkarmak, araştırılmasına teşvik etmek, değerlerin arşivlenmesini ve erişime açarak yorumlanmasını sağlamak olarak tanımlamaktadır (Aksoy, 2017, s. 9). Bu bağlamda korunacak hafıza mekanlarını, kültürel miras değerleriyle düşünmek ve deneyimlemek önemli olmaktadır.

Büyükada'nın hafıza mekânları, kültürel rota kavramıyla beraber ele alınmıştır. Kültür rotası çalışmaları, bölgesel ölçekte bütüncül bir koruma yaklaşımı sunmaktadır (Çekül, 2015, s. 23). Kültürel mirasın rotalar ile kurgulanması kent kimliğinin ön plana çıkması adına önem taşımaktadır (Halaç ve Benzer, 2019, s. 28). Çalışma kapsamında, kentin kültürel ve doğal mirasını, kimliğini ve hafızasını korumak ve canlandırmak için kültür rotalarında hafıza mekânlarını odak noktası almak ve bu noktaları somut olmayan kültürel miras değerleriyle desteklemek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, Adalar Müzesi Mimari Miras Veri Tabanı, 'Büyükada Şehir Plan Rehberi' kaynakları referans alınarak 224 adet yapı listelenmiş, listelenen yapılar puantaj yöntemiyle farklı kategorilerde ele alınarak hafıza mekânı olma potansiyelleri değerlendirilmiştir. Kategoriler, Büyükada'nın kent hafızasından izler taşıyacak ve kent hafızasını zenginleştirecek nitelikte belirlenmiştir. Değerlendirme sonrası tespit edilen 75 adet hafıza mekânı rotaya dâhil edilmiştir. Tespit edilen hafıza mekânları tek bir rota kurgusunda ele alınmıştır. Bütüncül bir rota önerisiyle bu mekânların canlandırılması ve farkındalığının artması amaçlanmıştır.

1. Hafıza Mekânı

İnce'ye göre kolektif bellek, birden çok insanın birbiriyle deneyimlediği, bir olayın belleklerde bıraktığı farklı izlerin bütünüdür (İnce, 2010, s. 11). Bir ulusun veya toplumun geçmişinde gerçekleşen bir olayın, bireylerin hafızasında bıraktığı izler, özneye göre farklılık gösterse de ortak bir kimlik oluşur. Bu kimliği oluşturan, kolektif belleğin imgesel hali ise mekânlardır. Halbwaches'a göre her türlü kolektif bellek, mekânsal bir çerçevede vuku bulur (Halbwaches, 2018, s. 174). Kentin belleğini, onu oluşturan mimari yapılar, sanat eserleri, açık alanlar gibi fiziksel çevre şekillendirir (Sevinç, 2019, s. 60). Bunun yanında kente ve kentliye ait somut olmayan kültürel miraslar, gelenekler ve festivaller de kentin kolektif belleğini besler. Kolektif belleğin imgeleştiği, yaşatıldığı ve korunduğu bu mekânlar ise hafıza mekânlarını oluşturmaktadır.

Hafıza mekânı kavramı ilk olarak Fransız tarihçi Pierre Nora tarafından literatüre kazandırılmıştır.

Nora'ya göre hafıza mekânları birçok boyuta sahip önemli buluşma noktalarıdır (Nora, 2006, s. 10). Bu buluşma noktaları; toplumun hafızasında yer etmiş, geçmişe ışık tutan, şehrin hikâyelerini, kültürünü ve travmalarını saklayan mekânlardır. Bir şehrin, bir sokağın, bir meydanın veya bir yapının sahip olduğu bu kolektif belleğin, korunması ve yaşatılması kentin kültürel ve doğal mirasının sürdürülebilirliği için önemli bir anahtar olmaktadır. Hafıza mekânları simgesel bir mekân üretimini ortaya koyarak, toplumsal hafızanın bu mekânın varlığını ve kimliğini sürdürmesi ile canlı kalmasını sağlamaktadır (Günaçan ve Erdoğan 2018, s. 38). Kentin tarihi ve kültürel hafızasından izler taşıyan mekânlar, kendi varlıklarını ve kimliklerini yaşatırken bulunduğu şehrin kültürel mirasını ve değerlerini geleceğe aktarmaktadır. Bu bağlamda hafıza mekânları, toplum hafızasını yaşatan, şehrin simgeleri haline gelmiş odak noktaları olmaktadır. Kent kimliğinin depolandığı, fiziksel ve duyumsal ve yerel kültürü ile o kültürün yaşandığı dönemi yansıtan hafıza mekânları, bütüncül bir koruma yaklaşımı sunan, kent kimliğini tanıtan ve canlandıran kültür rotası kavramının güçlü bir bileşenini oluşturmaktadır.

2. Kültür Rotası

Çekül Kültür Rotaları Planlama Rehberinde, kültür rotalarını; günümüzde yaratılmış veya tarihin belli bir döneminde kullanılmış, kültürel ve/veya doğal miras öğelerini taşıyan ve bu sayede önem kazanan; koruma, kırsal kalkınma ve turizmin geliştirilmesi gibi amaçlarla oluşturulan, yerel bölgesel veya ulusal ölçekli bir ulaşım koridoru şeklinde tanımlamıştır (Çekül, 2015, s. 12). Kültür rotaları, kültürel ve doğal mirasın tanıtılması, korunması ve ekonomik kalkınmasını bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir sistemdir. Rota planlamasıyla, koruma bilinci ve farkındalığı yaratmak, özgün değerleri canlandırmak ve tanıtmak, kentin bütüncül olarak algılanmasını sağlamak, turizm faaliyetlerini doğru yöneterek kıyı şeritlerindeki ve tüketim merkezlerinde bölgesel baskıyı azaltmak amaçlanmaktadır (Çekül, 2014, s. 18). Kültür rotaları temasına, işlevine ve kapsamına göre farklı bileşenlere sahiptir. Çekül bu bileşenleri; tarihi kentler, kırsal yerleşimler, geleneksel yaşam, antik yerleşimler, tekil tarihi yapılar, doğal çevre ve yaban hayatı olarak sınıflandırmıştır (Çekül, 2015, s. 13). Kültür rotaları türleri, bölgesel ve kültürel kapsamlarına, amaç ve işlevlerine, sürelerine, yapısal konfigürasyonlarına ve doğal çevrelere göre sınıflandırılmıştır (ICOMOS, 2008, s. 6).

Dünya ve Türkiye'deki kültür rota örnekleri, temaları, kapsamı ve işlevleri bağlamında değerlendirildiğinde tarihsellik açısından iki ayrı başlıkta ele alınır (Çekül, 2015, s. 16). Bunlardan ilki tarihin belli bir döneminde gerçekten kullanılmış, bir amacı olan rotalardır. İpek yolu, Baharat yolu, Evliya Çelebi yolu ve St. Paul yolu ilk gruba giren rotalardan bazılarıdır. Geçmişte kullanılmamış fakat günümüzde çeşitli amaçlarla planlanmış farklı temalar içeren rotalar ise ikinci grubu oluşturmaktadır (Çekül, 2015, s. 16). Bu gruptaki rotalar birçok farklı alt başlıkta değerlendirilebilir. Şarap rotası, gastronomi rotası, bisiklet rotası, trekking rotası, doğa ve kıyı rotası gibi tematik rotalar bu alt başlıklardan yalnızca bir kısmıdır. Bu rotalar ile kültürel ve doğal mirasın korunması ve farkındalığının artırılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında hafıza mekânlarını odak noktasına alarak doğal ve kültürel mirası bütüncül bir yaklaşımla korumayı, kentin ve kentlinin hafızasını yaşatmayı amaçlayan bir kültür rotası Büyükada'da kurgulanmıştır.

3. Büyükada

İstanbul'un güneyinde, Maltepe ve Kartal kıyıların karşısında bulunan 9 takımadası, İstanbul Adaları olarak bilinmektedir. İstanbul Adaları, Hristiyanlığın kabulünden sonra manastırlarda yaşayan keşişlerin artması sebebiyle Bizans tarafından "Keşiş Adaları" ve "Prinkiponissos" olarak adlandırılırken, Doğu Roma döneminde "Prens Adaları" olarak Osmanlı döneminde ise "Ada-i Kebir" olarak adlandırılmıştır (Garipağaoğlu, 1997, s. 76). Adalar'ın ilk çağlardaki tarihiyle ilgili kesin bilgilere ulaşılamasa da, Bizans döneminde yapılan manastır ve kiliseler ile 8. yüzyıla dair bilgiler elde edilmiştir. Fakat 6. yüzyıl Bizans yazarlarından Sodranos, II. Jüsten'in Büyükada'nın kuzey limanının yakınında bir saray inşa ettiğini belirtmiştir (Akpınar, 2014, s. 33). Bu bilgi, ada yerleşim tarihinin 8. yüzyılın öncesinde başladığını düşündürmektedir. Dr. Akillas Millas, Aya Dimitri Kilisesi'nin bu bölgede, eski bir yapı kalıntısı üzerine inşa edildiğini adalılardan dinlediğini belirterek, ada tarihinin 6. yüzyıla dayandığı fikrini desteklemiştir (Akpınar, 2014, s. 33).

Adalar, İstanbul'un fethine kadar Bizans İmparatorluğu'nun sürgün yeri olurken Osmanlı döneminde, seyyahların ve gezginlerin ziyaret ettikleri yerler olmuştur (Okay, 1982, s. 15). Evliya Çelebi ve Eremyaa Çelebi Kömürcüyan 17. yüzyılda Adalar'ı gezmiş seyyahlardandır (Akpınar, 2014, s. 40). 19.

yüzyıl ortasında başlayan modernleşme hareketleriyle Adalar, İstanbul için sayfiye merkezi haline gelmiştir. 19. yüzyılda başlayan vapur seferleriyle Adalar, gayrimüslim burjuva sınıfının, Müslüman devlet insanlarının, Fransız ve İngilizler başta olmak üzere birçok Levanten'in ziyaret ettiği ve yaşadığı çok kültürlü bir yerleşim yeri olmuştur. Farklı dinlerden, kültürlerden ve dillerden gelen iş insanları, devlet erkânları ve sanatçıların yanı sıra, esnafları, balıkçıları tarımla uğraşan ve ağırlıklı Rum olan vatandaşları ile kozmopolit bir yaşam ortaya çıkmıştır (DMA, 2019, s. 11-12).

Adalar, 615 hektar orman alanı, denizaltı ve yerüstü ekolojik çeşitliliği ile oldukça zengin bir dokuya sahiptir (DMA, 2019, s. 14). Bu biyoçeşitliliğin, çok katmanlı dokunun, çok kültürlü yaşamın en güçlü temsilcisi ise Büyükada olmuştur.

Büyükada'daki mimari üslup çeşitliliği de oldukça zengindir. Adalar, İstanbul'un modernite adına sunduğu yüksek nitelikli bir yer önermesidir (Yıldırım, 2020). Büyükada ise hem yaşayış biçimi ve kültürü ile hem de mimari eserleri ile modernizmin güçlü bir temsilcisi olmuştur. İstanbul'da yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin aynası olan Büyükada, 19. yüzyıl eklektik üsluplarının çeşitlendiği bir yer olmuştur. Neo-Klasik, Neo-Gotik, Neo-Barok ve Art-Nouveau mimari üsluplarından izler taşıyan ahşap ve yığma konaklar adanın silüetini oluşturmuştur (Kahya ve Ayanoglu, 2019, s. 89). Büyükada'da güçlü etkileri olan Art-Nouveau üslubu yenilik ve modernizmin habercisidir (Hilal ve Selvi, 2020, s. 58). Neo-klasik üslupta Sapuncakis Köşkü (Resim 1), Art-Nouveau üslupta Mizzi Köşkü (Resim 2) ve modernist yaklaşımda Rıza Derviş Villası (Resim 3) örneklerden yalnızca bir kaçıdır.



Resim 1. Sapuncakis Köşkü¹



Resim 2. Mizzi Köşkü²



Resim 3. Rıza Derviş Villası³

Büyükada'da farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde yangınlar yapılar üzerinde büyük tahribatlara sebep olmuştur. 1980 yılında kundaklanmış olduğu söylenen Hotel de la Plage Büyükada'daki yangınların yapılar üzerinde bıraktığı hasara yalnızca bir örnektir (Millas, 2013, s. 53). Adalar'ın Kuzey Marmara Fay Hattı'na olan yakınlığı sebebiyle depremler de Adalar için önemli bir tehlike oluşturmaktadır (Eyidoğan, 2019, s. 15). 1894 yılındaki İstanbul depreminin Adalar'ın yapı stoğuna verdiği zararlar resmi yazışmalardan ve gazete haberlerinden bilinmektedir (Adalar Müzesi, 2014, s. 72) Bunun yanında, bütüncül bir koruma planlamasının yapılamaması, turizmin doğru yönetilememesi, ahşap yapıların bakımsız kalması, modern yapılara kültürel miras değerinin verilmemesi, Büyükada mimari dokusunu zedeleyen sebeplerden bazılarıdır. Adanın tarihinden, adalının hafızasından izler taşıyan bu yapıların kaybolması, adanın kültürel belleğini de zedeleyecektir. Yalnızca somut bir karşılık bulmuş değerler değil; festivaller, kutlamalar ve gelenekler de bu mekânların kaybolmasıyla unutulmaya yüz tutacaktır. Bu bağlamda Büyükada'nın kültürel hafızasının sürekliliği sağlamak ve korunması için bir farkındalık yaratmak son derece önemli bir olgu haline gelmiştir.

4. Materyal ve Yöntem

Ada'nın mimarisinin, tarihinin ve sivil kültürünün son derece zengin olması, çok sayıda yapı ve mekân sunmaktadır. Tüm bu mekânların analiz edilerek, rotaya dâhil edilmesi sürecinde farklı yöntemler kullanılmış ve farklı kaynaklar esas alınarak sınırlandırmalar yapılmıştır. Büyükada'nın zengin yapı stoğu, Adalar Müzesi Mimari Miras Veri Tabanı ve Adalar Müzesi, Adalar Vakfı ve Adalar Belediyesi'nin iş birliği

¹ <https://kulturenvanteri.com/yer/sapuncakis-kosku/#15.04/40.87027/29.13854> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

² <https://kulturenvanteri.com/yer/mizzi-kosku/#16/40.869942/29.121965> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

³ <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=2&sobi2Id=216> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

ile hazırlanan Büyükada Şehir Planı Şehir Rehberi esas kaynak kabul edilerek oluşturulmuştur. Çalışmada yerli ve yabancı kaynak olmak üzere, yayınlamış olan makaleler, akademik çalışmalar, planlama rehberleri, güncel internet araştırmaları, kitaplar, konuyla ilgili güncellenmiş web siteleri, yayınlar, yapılan benzer çalışmalardan yararlanılmıştır.

Büyükada Şehir Planı Şehir Rehberi ile oluşturulan listedeki yapılar, Semiha Akpınar'ın (2014) 'Bir Ada Öyküsü', Akillas Millas'ın (2013) 'Hala Hatırlıyorum', Hasan Kuruyazıcı'nın (2011) 'Adalar Binalar Mimarlar' ve Nigan Bayazıt'ın (2020) 'Büyükada'da Art-Nouveau Mimarlık Araştırmaları' kitaplarında detaylı olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında 224 adet yapı listelenmiş ve listelenen yapılar, diğer kaynaklarda bahsedilme durumları, eski ve güncel işlevleri, yapım yılları, adadaki konumları ve mimari özellikleri excel tablosunda derlenmiştir. Büyükada'daki bu yapıların hafıza mekânı olma durumunu tespit etmek için iki farklı tablo farklı kategoriler ile kurgulanmıştır. Yapılar iki aşamalı olarak değerlendirilmiş ve puanlandırılmıştır.

Listelenen yapıların diğer kaynaklarda bahsedilme durumunun, yapının literatürdeki etki değerini ifade edeceği düşünülmüş ve yapılar ilk aşamada bu kategoride puanlandırılmıştır (Tablo 1). Çalışma kapsamında ikisi esas olmak üzere 6 farklı kaynak belirlenmiş ve kaynaklar analiz edilerek yapıların kaç farklı kaynaktan bahsinin geçtiği analiz edilmiştir. Tablonun sonunda her bir yapının 1'den 6'ya kadar olan etki değeri belirlenmiştir.

Tablo 1.

Çalışma kapsamında listelenen yapılar ve belirlenen kaynaklarda analiz edilme çalışması (2022)

Yapı	Mimari Miras	Şehir Planı-Şehir	Bir Ada Öyküsü	Hala Hatırlıyor	Adalar Binalar Mimarlar	Art Nouveau Mimarlık	Etki Değeri (1-6)
Splendid Palas Hotel	1	1	1	1	1	1	6
Troçki Evi	1	1	1	1	1		5
Mizzi Köşkü	1	1	1	1	1	1	6
Rum Yetimhanesi	1	1	1	1	1		5
Tarihi Vapur İskelesi	1	1	1	1	1		5
Aya Yorgi Manastırı ve Kilisesi	1	1	1	1	1		5
Agopyan Köşkü	1	1	1	1	1	1	6
Aya Dimitri Kilisesi	1	1	1	1	1		5
Santa Pacifico Latin Kilisesi	1	1	1	1	1		5
Anadolu Kulübü (Yat Kulübü)	1	1	1	1			4
Hacopulos Konağı	1	1	1	1			4
Con Paşa Köşkü	1	1	1	1	1		5
Seferoğlu-Azaryan Köşkü	1	1		1	1	1	5
Hristos Manastırı	1	1	1	1	1		5
Sabuncu Köşkü	1	1		1	1		4
Akasya Oteli (Hotel Calypso)	1	1	1	1	1		5
Dikmen Evi	1	1	1		1		4
İngiliz Jones'un Evi	1	1	1		1		4
Keresteciyan Yalı Köşkü	1	1	1			1	4
Abdülkadir Efendi Köşkü	1	1	1			1	4

Büyükada'daki Hafıza Mekânlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi

Hamidiye Camii	1	1	1	1	4
Hesed Lee Avraam Sinagogu	1	1	1	1	4
Surp Asdvadzadzin Kilisesi	1	1	1	1	4
Castelli Evleri	1	1	1	1	4
Farra Köşkü	1	1	1	1	4
Sarı Köşk Lebbe Köşkü		1	1	1	3
Saydam Planet Otel	1	1	1	1	4
Saat Kulesi		1	1	1	3
İliasko Yalı Köşkü	1			1	2
Aya Nikola Manastırı ve Kilisesi	1	1	1	1	4
Kalvokoresis Konağı	1			1	3
Alalemcıyan Köşkü	1	1		1	3
Reşat Nuri Güntekin Evi	1	1	1		3
Corpi Köşkü	1	1		1	4
Danioli Köşkü	1	1			2
Rizzo Köşkü	1	1		1	3
Taranto Evi	1		1	1	3
Panagia Meryem Ana Kilisesi	1	1	1	1	4
Danasi Evi	1	1		1	4
Şakir Paşa Köşkü	1	1	1		3
Blaque Bey Köşkü	1	1		1	3
Gümüşgerdan köşkü	1	1	1		3
Keresticiyan İkiz Evleri	1	1		1	3
Sümer Oteli	1	1	1		3
Fethi Okyar Evi	1	1		1	3
Burhaneddin Efendi Köşkü	1	1		1	3
Mazlum Bey Köşkü	1	1			2
Fresko Evi	1	1	1		3
Rıza Derviş Villası	1	1		1	3
Prens Oteli	1	1	1		3
Ahmet Emin Yalman Evi		1			1
Arap İzzet Paşa Köşkü		1	1		2
Meziki Köşkü, Demircan Evi	1	1			2
Adamanditis Evi	1	1		1	3
Kazım Paşa Evi	1			1	3
Muratyan İkiz Evleri	1	1	1		3
Fabiato Köşkü	1	1			2
Lambridis Evi	1			1	3

Çavuşoğlu Köşkü I	1	1	2	
Agasi Efendi Köşkü	1	1	2	
Sofronios Köşkü	1	1	2	
Yeoryiadis Köşkü	1	1	2	
Tripo Köşkü	1	1	1	3
Kanzuk Beşevleri	1	1	1	3
İsmail Hakkı Bey Köşkü	1	1	1	3
Cemal Bey Evi I	1	1	1	3
Apostolaki Evi	1	1	1	3
Vatikan Büyükelçiliği Köşkü	1	1	2	
Yuvanoğlu Köşkü	1	1	1	3
Arvanitis Evi	1	1	1	3
Kasım Şinasi Dersan Evi	1	1	1	3
Hamaratlar Evi	1	1	2	
Sadıkoglu Evi	1	1	2	
Foskolo Mango Evleri	1	1	2	
Peuçak Köşkü (Villa Rıfat)	1	1	1	3

Listelenen ve etki değerleri belirlenen yapılar, ikinci aşamada farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Bu aşamada yapıların puanaj sisteminde puanlandırılması için belirlenen 7 farklı kategoriden ilki tablo 1'den elde edilen etki değeri olmuştur. Diğer kategoriler ise, kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve kent belleğinden izler taşınması bağlamında seçilmiştir. Etki değeri, ilk-en-tek olma, metruk olma, hikâyesi olma, önemli kişi, özgünlük değeri ve kültür sanat puanaj sistemi için yazarlar tarafından belirlenen kategoriler olmuştur.

Adadaki her bir yapı farklı bir dönemden izler taşırken, malzeme seçimleri, yapım teknikleri, yapım dönemleri ve işlev çeşitliliği ile ilk, en ve tek olma özelliği taşımaktadır. Hased Lee Avraam Sinagogu (Resim 4) adanın tek sinagogu, Rum Yetimhanesi (Resim 5) Avrupa'nın en büyük 2. ahşap yapısı, Aya Yorgi Manastır ve Kilisesi (Resim 6) ise adanın en yüksek tepesinde en eski kilise olma özelliği taşımaktadır.



Resim 4. Hased Le Avram Sinagogu⁴

Resim 5. Rum Yetimhanesi⁵

Resim 6. Aya Yorgi Manastır ve Kilisesi⁶

Büyükada'daki bazı yapılar bakım ve onarımlarla, bazı yapılar rekonstrüksiyon geçirerek tekrar yaşatılmaya çalışılsa da bazı yapılar bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tutmuş, âtil bırakılmıştır. Bu yapıların

⁴ <https://www.adalarturizm.org/cms/tr/component/k2/item/33-buyukada-hesed-le-avram-sinagogu> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

⁵ <https://www.adalaragidelim.com/buyukada-eski-rum-yetimhanesi/> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

⁶ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecek-yer/aya-yorgi-rum-manastiri-yucetepe> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

sahip oldukları hafızanın yaşatılması ve farkındalığının sağlanarak öncelikli bir koruma yaklaşımı için teşvik olması ön görülmüş ve bu sebeple metruk olma kategorisi açılmıştır. Troçki Evi (Resim 7), Taş Mektep (Resim 8), Rizzo Köşkü (Resim 9) ve Rum Yetimhanesi bu kategoride puan almış yapılar arasındadır.



Resim 9. Rizzo Köşkü⁹



Resim 7. Troçki Evi⁷



Resim 8. Sofronios Köşkü/Taş Mektep⁸

Büyükada'nın tarihinde bahsedilen yangınlar ve depremlerin adalılarda ve yapılarda bıraktığı hasarlar, dönemin tarihi, siyasi ve sosyal değişimlerin izlerini taşıyan yapılar, ada kültürünün temsilcileri çiçek festivalleri, üzüm festivalleri, açık hava sinemalarının mekân bulduğu yerler veya yapılar, Büyükada'nın kent ve toplum kimliğini oluşturan olgulardır. Tüm bu olgular bir mekân çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kimi mekânın varlığıyla değerlenmiş kimi de varlığıyla mekânı değerli kılmıştır. Adanın hafıza mekânları da bu hikâyeler ile var olmuştur. Adanın tarihi ve kültüründeki bu hikâyelerin yapılar özelinde tespiti için bir olaya tanıklık etme, hikâyesi olma kategorisi açılmış ve değerlendirmenin güçlü yönü olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple yazarlar tarafından diğer kategorilere göre farklı ve yüksek bir puanla değerlendirilmiştir. Yapılar, bu kategoride değerlendirilirken öncelikle “Bir Ada Öyküsü” (Akpınar, 2014) ve “Hala Hatırlıyorum” (Millas, 2013) kitaplarında hikâyesi anlatılan yapılar puanlandırılmıştır. Sonrasında, Kültür Envanteri, Adalar Turizmi, Turan Akıncı web siteleri ve Mimari Miras Veri Tabanı analiz edilerek, mekânların hikâyelerine ulaşılmıştır.

Geçmişte sayfiye merkezi olan Büyükada, her dönem sahip olduğu modern hayat, kültürel ve ekolojik çeşitlilik ile yazarların, ressamların, şairlerin, devlet erkanlarının, müzisyenlerin, sporcuların İstanbul'da yaşamayı tercih ettikleri bir yer haline gelmiştir. Sanatçıların, devlet erkanlarının yaşadıkları, anı biriktirdikleri, eserlerini ürettikleri, önemli kararların alındığı bu mekânlar da adanın hafızasında olan korunması ve yaşatılması gereken değerler arasında görülmüştür. Ek olarak bu yapıların mimarları ve kalfaların da yapı üzerinde bir hafıza oluşturacağı düşünüldüğü için, “Adalar Binalar Mimarlar” (Kuruyazıcı, 2011) kitabı analiz edilerek değerlendirme yapılmıştır.

Büyükada'daki mimari üslup çeşitliği ile birçok farklı dönemden özgün eserlere ev sahipliği yapmıştır. Belirli bir mimari üslubun temsilcisi olan, yapım tekniği, malzeme seçimi, bezemesi, mimari elemanları ile o üslubun izlerini taşıyan özgün mimari yapılar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Özgün değerini koruyan her bir yapının, mimari üslup değerlerini yaşatarak geleceğe aktarmak aynı zamanda adanın kimliğinin oluşturulmasına katkı sunmaktır. Gerek Art Nouveau üslubünün, gerek eklektik tarzın gerek modernist yaklaşımdan izler taşıyan yapılarda bu kategoride değerlendirip puanlanmıştır.

Büyükada'daki açık hava sinemaları önemli bir miras olmanın dışında önemli birer hafıza mekânı sunmaktadır. Geçmişte veya günümüzde kültürel, sanatsal faaliyetleri ev sahipliği yapmış meydan ve yapılar, bir başka faaliyete tekrar ev sahipliği yapmasıyla canlanabilir, farkındalığı artabilir. Tıpkı İstanbul Bienali'nde kullanılan, İskele Meydanı, Mizzi Köşkü, Taş Mektep gibi yapıların yerel halk ve turistler tarafından ziyaret edilip, farkındalığının ortaya konması gibi bir yapının kültür ve sanat faaliyetlerine ev sahipliği yapması o mekânın hafızasına yeni dinamikler eklemiş olacaktır. Bu bağlamda yapılar bu kategoride de değerlendirilip puanlanmıştır.

⁷ <https://www.adalaragidelim.com/lev-trocki-kosku-ve-buyukadadaki-surgun-yasami/> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

⁸ <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=2&sobi2Id=366> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

⁹ <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=5&sobi2Id=229> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

Tablo 2’de yapılar bahsedilen 6 farklı kategoriden ve etki değerinden aldığı puanlar çerçevesinde değerlendirilmiş ve toplam puanları elde edilmiştir. Etki değeri ve hikâyesi olma kategorileri dışındaki kategoriler birer puanla değerlendirilirken, etki değeri 1 ile 6 arasında, hikâyesi olma ise 2 puan ile değerlendirilmiştir. Yapılar bu değerlendirme sonunda 4 ile 12 arasında puanlar almıştır. Puantaj sistemiyle değerlendirilen yapıların aldıkları toplam puanlar, belirlenen yapı stoğu sayısına bölünerek puanaj sisteminin ortalaması 3 çıkmış ve çalışma kapsamında 4 ve üstü puan alan yapılar derecelendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda 4 puan alan yapılar 4. dereceden, 5 puan alan yapılar 3. dereceden, 6 ve 7 puan alan yapılar 2. dereceden, 8 ve üstü puan alan yapılar da 1. dereceden hafıza mekânları olarak adlandırılmıştır. Plaj Oteli (Hotel de la plage), Kadınlar Manastırı, Aya Yani Kilisesi, Kangelaris evi listede olmasına rağmen günümüzde mevcut olmadıkları için rotaya dâhil edilememiştir.

Tablo 2.

Büyükada çalışma kapsamında rotaya dahil edilecek hafıza mekanlarının değerlendirme ve puanaj çalışması (2022)

Yapılar	Etki Değeri (1-6)	İlk En Tek Olma (1)	Metruk Olma (1)	Hikâyesi Olma (1)	Önemli Kişi (1)	Özgünlük Değer (1)	Kültür ve Sanat (1)	Toplam Puantaj
Splendid Palas Hotel	6	1		2	1	1	1	12
Troçki Evi	5		1	2	1	1	1	11
Mizzzi Köşkü	6			2	1	1	1	11
Rum Yetimhanesi	5	1	1	2	1	1		11
Tarihi Vapur İskelesi	5			2	1	1	1	10
Aya Yorgi Manastırı ve Kilisesi	5	1		2	1	1		10
Agopyan Köşkü	6			2	1	1		10
Aya Dimitri Kilisesi	5			2	1	1		9
Santa Pacifico Latin Kilisesi	5			2	1	1		9
Anadolu Kulübü (Yat Kulübü)	4			2	1	1	1	9
Hacopulos Konağı	4			2	1	1	1	9
Con Paşa Köşkü	5			2	1	1		9
Seferoğlu-Azaryan Köşkü	5			2	1	1		9
Hristos Manastırı	5			2	1			8
Sapuncakis Konağı (Sabuncu Köşkü)	4			2	1	1		8
Akasya Oteli (Hotel Calypso)	5			2	1			8
Dikmen Evi	4			2	1	1		8
İngiliz Jones'un Evi	4			2	1	1		8
Keresteciyan Yalı Köşkü	4	1		2		1		8
Abdülkadir Efendi Köşkü	4			2	1	1		8
Hamidiye Camii	4			2		1		7
Hesed Lee Avraam Sinagogu	4	1		2				7
Surp Asdvadzadzin Kilisesi	4	1		2				7
Castelli Evleri	4			2		1		7
Farra Köşkü	4			2		1		7

Büyükada'daki Hafıza Mekânlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi

Sarı Köşk Lebbe Köşkü	3	1	2		1	7	
Saydam Planet Otel	4		2		1	7	
Saat Kulesi	3		2		1	6	
İliasko Yalı Köşkü	2		2	1	1	6	
Aya Nikola Manastırı ve Kilisesi	4		2			6	
Kalvokoresis Konağı	3		2		1	6	
Alalemcıyan Köşkü	3		2		1	6	
Reşat Nuri Güntekin Evi	3		2	1		6	
Corpi Köşkü	4			1	1	6	
Danioli Köşkü	2		2	1	1	6	
Rizzo Köşkü	3	1			1	1	6
Taranto Evi	3		2		1	6	
Panagia Meryem Ana Kilisesi	4		2			6	
Danasi Evi	4			1	1	6	
Şakir Paşa Köşkü	3		2	1		6	
Blaque Bey Köşkü	3		2		1	6	
Gümüşgerdan köşkü	3		2		1	6	
Keresticiyan İkiz Evleri	3			1	1	5	
Sümer Oteli	3		2			5	
Fethi Okyar Evi	3			1	1	5	
Burhaneddin Efendi Köşkü	3			1	1	5	
Mazlum Bey Köşkü	2		2	1		5	
Fresko Evi	3		2			5	
Rıza Derviş Villası	3			1	1	5	
Prences Oteli	3		2			5	
Ahmet Emin Yalman Evi	1		2	1	1	5	
Arap İzzet Paşa Köşkü	2		2	1		5	
Meziki Köşkü, Demircan Evi	2		2		1	5	
Adamanditis Evi	3	1		1		5	
Kazım Paşa Evi	3			1	1	5	
Muratyan İkiz Evleri	3		2			5	
Fabiato Köşkü	2		2		1	5	
Lambridis Evi	3			1	1	5	
Çavuşoğlu Köşkü I	2		2		1	5	
Agasi Efendi Köşkü	2			1	1	4	
Sofronios Köşkü	2	1			1	4	
Yeoryiadis Köşkü	2		2			4	
Tripko Köşkü	3			1		4	

Kanzuk Beşevleri	3	1	4	
İsmail Hakkı Bey Köşkü	3	1	4	
Cemal Bey Evi I	3	1	4	
Apostolaki Evi	3	1	4	
Vatikan Büyükelçiliği Köşkü	2	2	4	
Yuvanoğlu Köşkü	3	1	4	
Arvanitis Evi	3	1	4	
Kasım Şinasi Dersan Evi	3	1	4	
Hamaratlar Evi	2	1	1	4
Sadıkoglu Evi	2	1	1	4
Foskolo Mango Evleri	2	2	4	
Peuçak Köşkü (Villa Rıfat)	3	1	4	

Büyükada'daki buluşma, üretme mekânları olan meydanlar, plajlar ve tabiat alanları; kentlinin hafızasında önemli bir yer tutan mezarlıklar değerlendirme kapsamının dışında tutulmuş rotaya direkt dâhil edilmiştir. Aya Nikola Bölgesinde eski bir hangar yapısının restorasyon ile müzeye dönüştürülen Adalar Müzesi, tüm bu değerlerin ve hafızaların arşivi olarak görüldüğü için değerlendirilmeye alınmadan rotaya dahil edilmiş kent bellek noktası kabul edilmiştir.

5. Bulgular

Derecelendirilen hafıza mekânları Büyükada küçük tur yolu üzerinde ifade edilmiştir (Şekil 1). Hafıza mekânlarını yaşatacak kültür rotası önerisinde ise 1. ve 2. dereceden hafıza mekânları, kültür rotasının odak noktaları olarak belirlenmiştir. Rotanın tasarısı ve önerileri bu mekânlar çerçevesinde şekillendirilmiştir. Belirlenen kategoriler kapsamında derecelendirilen hafıza mekânlarının kültür rotasına dâhil edilmesinde, yapıların dereceleri göz önünde bulundurulmuştur. Harita üzerinde 1. ve 2. dereceden hafıza mekânları odak noktaları olarak; adalıların, gelen ziyaretçilerle karşılaştığı İskele Meydanı'ndan Saat Kulesi'ne uzanan meydan ile eskiden faytonların dinlendikleri, Aya Yorgi Tepesi için yol ayrımı olan Lunapark Meydanı karşılaşma noktası olarak belirlenmiştir (Şekil 2). Küçük tur yolu, kültür rotası için sabit güzergâh olarak kabul edilmiş, rota alternatif kılcal yollar ile desteklenmiştir. Alternatif kılcal yolların kullanımı, kullanıcının tercihine bırakılmıştır. Bu akaslarda ise yaya ulaşım önerilmiştir.

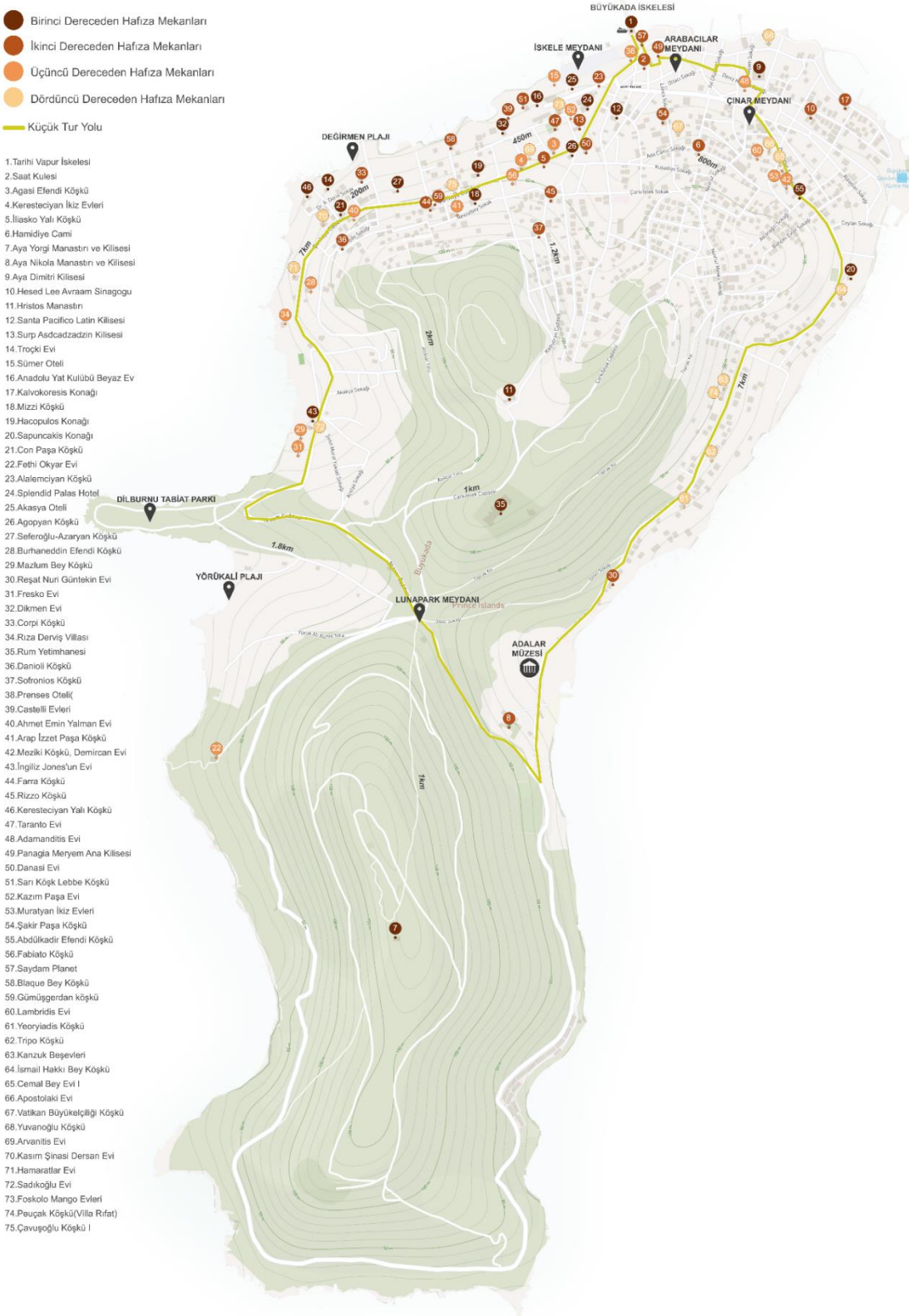
Kent ve doğa içindeki kılcal yollar farklı bir imge ile tanımlanmıştır. Rota, küçük tur yolu takip edildiğinde yaklaşık 7 km olurken, kılcal yollar ile daha uzun veya kısa bir rota kurgusu oluşabilmektedir. Tüm hafıza mekânları, yaya ve bisiklet ile kolayca deneyimlenebilirken, kullanıcı profilinden ve adanın engebeli arazisinden kaynaklı, eski faytonların yerine getirilen elektrikli küçük tur taşıtlarını kullanmak bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Büyükada'daki hafıza mekânları ile kurgulanan kültür rotasında ilk durak Tarihi Vapur İskelesi'dir. Osmanlı neoklasik üslubun temsilcisi olan İskele, Mihran Azaryan tarafından 1914-1915 yıllarında inşa edilmiştir. Vapur iskelesi kurgulanan rotanın hem başlangıç hem de bitiş noktasıdır. Rotanın ana aksı, Büyükada'nın küçük tur yolu olarak belirlenmiş ve hafıza mekânlarına göre şekillendirilmiştir. Karşılaşma noktaları, rotanın en değerleri alanları olarak belirlenmiştir. İskele ve Saat Kulesi Meydanı ve Lunapark Meydanı, adanın kamuya açık toplanma, dinlenme ve etkinlik alanlarından iki tanesidir. Çınar Meydanı ve Fayton Meydanı adalılarının hafızasındaki diğer meydanlardır. Fayton Meydanı çevresindeki doku ile modernleşme sürecinin başından itibaren Büyükada için üretim ve ticaret gibi faaliyetlerin örgütlendiği önemli bir nokta olmuştur (DMA, 2020, s. 7). Tarihi Vapur İskelesi'nden indikten sonra Saat Kulesi'ne giden yokuştaki yerel esnaf ve otel yapıları adanın en canlı bölgesini oluşturmaktadır. Meydandan ana aks takip edildiğinde Alalemcıyan Köşkü, Santa Pacifico Latin Kilisesi, Splendid Palas Hotel, Danasi Evi ve İliasko Yalı Köşkü ile karşılaşmaktadır. Anadolu Kulübü'ne giden kılcal yol ise Akasya Oteli ile başlayıp Anadolu Kulübü'ne,

Büyükada'daki Hafıza Mekanlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi

sonrasında da Dikmen Evi'ne götürmektedir. Rotadaki tüm kılcak yollarının başlangıç ve bitiş noktası ana aks üzerinde kurgulanmıştır. Rotadaki ilk kesişme noktası, ana akstan ayrılan iki kılcak yolu ifade etmektedir.

Şekil 1. Büyükada'da mevcut tespit edilen hafıza mekânları (2022)



Şekil 2'deki haritada ifade edildiği üzere yeşil kesikli yol, kullanıcıyı doğrudan Lunapark Meydanı'na bağlamaktadır. Ormanın içinden geçen kılcak yol, daha sakin, tabiatla baş başa ve adalılarının hafızalarındaki kokuları duyumsatan bir rota önermektedir.

Şekil 2.

Büyükada 1.ve 2. dereceden hafıza mekânları ve kümelenen kılcak yollar (2022)



Lunapark Meydanı'na giden diğer kılcak yol ise, adanın metruk yapılarının kümeleştiği bir aksı oluşturmaktadır. Kesişme noktasını Lunapark Meydanı'na bağlayan ana aks üzerinden devam edildiğinde ise, kullanıcı adanın farklı üsluplardaki mimari eserlerini, evlerin bahçelerinden duyumsanan çiçek kokuları ile deneyimleyebilmektedir.

Mizzi Köşkü, Hacopulos Konağı, Gümüşgerdan Köşkü, Farra Köşkü, Seferoğlu-Azaryan Köşkü, Con Paşa Köşkü, Danioli Köşkü ve İngiliz Jones Evi rota üzerinde odak noktası olarak belirlenen hafıza mekânlarıdır.

Büyükada'nın metruk durumda olan bir diğer mekânı Troçki Evi, bu aksı besleyen kılcal yol üzerinde olup, Corpi Köşkü ve Keresteciyan Yalı Köşkü ile aynı kılcal yol üzerinde bulunmaktadır. Adalının hafızasında güçlü bir yer tutan meydanlardan biri olan Lunapark Meydanı; toplanma, dinlenme ve karşılaşma noktası olmasının ötesine geçmek adına, meydanın kent hafızasındaki çiçek festivalleri, açık hava sinemaları için kullanılması ön görülmüştür. Bu yaklaşım ile kaybolmaya yüz tutan somut olmayan değerlerin yaşatılması hedeflenmiştir. Meydan, Aya Yorgi Tepesi'ne ve Rum Yetimhanesi'ne kılcallanan yolların kesişimini oluşturmaktadır. Bu karşılaşma noktasında kullanıcı rotayı 3 ayrı yol ile tamamlayabilmektedir. Lunapark Meydanı'ndan, kurgulanan rotanın ana aksına devam edildiğinde ise Nikola Manastırı ve Adalar Müzesi ile karşılaşmaktadır. İstanbul Adaları'nın tarihini, kültürünü, ekolojik çeşitliliğini, adalıları ve adalıların hafızasını tek çatı altında toplayan Adalar Müzesi, rotadaki bir diğer odak noktası olmuştur. Saat Meydanı'na doğru giden aks Çınar Meydanı'na bağlanmaktadır. Çınar Meydanı'nı Adalar müzesinin açık alandaki sergi mekânını temsil etmektedir. Bu bağlamda kent hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu aks üzerinde yer alan Sapuncakis Köşkü ve Abdülkadir Efendi Köşkü, 1. dereceden hafıza mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çınar Meydanı'nın olduğu bölgede bulunan Aya Dimitri Kilisesi, Hased Lee Avram Sinagogu, Meryem Ana Kilisesi, Hamidiye Cami ve Şakir Paşa Köşkü odak noktası olarak belirlenen hafıza mekânlarıdır. Kullanıcının tercihine bırakılmış akslar ile tur Arabacılar Meydanı ile Saat Meydanı'na bağlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında döngüsel bir rota kurgusu içinde alternatif kılcal yollar ile kullanıcının şekillendirebildiği, odak noktalarında hafıza mekânlarının olduğu bir rota önerisi hazırlanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Puantaj sistemiyle tespit edilen hafıza mekânlarıyla oluşturulan kültür rotası ile adanın kent belleğindeki değerlerin imgeleştirilmesi amaçlanmaktadır. Hafıza mekânları, belirli bir toplumun ortak değerlerinden, tarihinden, kültüründen, yaşanan olaylarından veya yaşayan kişilerden izler taşır. Bu noktada çalışma kapsamında kurgulanan kültür rotasına, farklı değerler ile ön plana çıkan mimari yapılar hafıza mekânı olarak dâhil edilmiş ve bu sayede mekânların hafızasını yansıtmak amaçlanmıştır. Kültür rotasındaki metruk yapılara giden kılcal bir yol önerilmesiyle, metruk durumdaki hafıza mekânlarına dikkat çekmek ve gereken önemin gösterilmesi için teşvik etmek hedeflenmiştir. Yine ormanın içinden geçerek Lunapark Meydanı'na ulaşan, Dil Burnu Tabiat parkından geçen ve Yörükali Plajı'na giden kılcal yol önermesi ile, Büyükada'nın ekolojik çeşitliliğine, doğal kültürel mirasına dikkat çekilmiştir. Kültür rotası kapsamında belirlenen, karşılaşma ve kesişme noktalarının, adanın ve adalıların somut olmayan kültürel miraslarını yaşatacak, geleneklerin ve festivallerin eski izlerini taşıyacak, yeni değerlerin üretilmesi sağlanacak mekânlar olması ön görülmüştür. Büyükada'nın kültürel ve doğal mirasının korunması ve sürdürülebilmesi için önerilen kültür rotası, bilinçli turizm faaliyetinin gelişmesini ve oluşturulması planlanan farkındalık ile kolektif hafızanın fiziksel çevre ile yaşatılmasını sağlayacaktır. Tarihi yapıları ve bitki örtüsü ile kullanıcıların ilgisinde olan Büyükada için kültürel, doğal, somut ve somut olmayan tüm miras değerlerini içerisine alan bütüncül ve alternatifli rota kurguları, kullanıcıya yürünen sokaktan, koklanan çiçeğe, oturlan parktan fotoğrafı çekilen yapılara kadar tüm öğelerin bilicini ve farkındalığını yaşatacaktır.

Oluşturulan kültür rotasının, geliştirilmesi için sunulan öneriler:

- Rota, Büyükada'nın tarihi dokusunda tanımlı hale getirilmeli, özellikle karşılaşma ve kesişme noktaları yönlendirici ve bilgilendirici olmalıdır. Kullanıcın isteğine ve profiline göre şekillenebilecek alternatif rota önerileri broşürler ve tabelalar ile ifade edilmelidir. Çalışma kapsamında belirlenen ana aks üzerinde yerleştirilen broşür ve tabelaların bilgilendirmesi sayesinde kullanıcı Ada'yı daha bilinçli ve verimli bir şekilde deneyimleyebilecektir. Yine önerilen bu alternatif rotaların, süresini, erişilebilirliğini, hangi ulaşımın önerildiğini, rota boyunca edinilecek deneyimlerin neler olacağını, nereye ne yapılacağını ifade eden kılavuzlar oluşturulmalıdır. Bu kılavuzlar yardımı ile hem kullanıcı, Ada'nın sunduğu kültürel mirası bütüncül bir pencereden görebilecek hem de yönlendirmeler ile yeni deneyimler kazanabilecektir.
- Ada'nın kullanıcı yoğunluğundan görece uzak olan bir noktada yer alan Adalar Müzesi kent

belleğini yaşatma ve geliştirme merkezi olarak tanımlanmalı ve kullanıcı temasına teşvik edici hale getirilmelidir. Müzenin kullanıcıya farklı zamanlarda çeşitli etkinlik ve enstalasyonlar sunması, kullanıcıya yeni deneyimleme zeminleri oluşturacaktır. Çalışma kapsamında önerilen kültür rotasının önemli bir odak noktası olan Adalar Müzesi'nin kent belleğini yaşatan ve geliştiren bir merkez olması, kullanıcının aks üzerinde, o noktaya ulaşma arzusunun arttıracaktır. Bu arzu da hem rotaların bütüncül bir şekilde deneyimlenmesini hem de kentin yaşayan belleğini sergileyen bu müzenin farkındalığını arttıracaktır.

- Ada açık hava müzesi gibi değerlendirilmeli, her bir hafıza mekânının hikâye künyesi oluşturulmalıdır. Rotadaki hafıza mekânları; mimarını, yapım yılını, özgün değerini ve hikayesini içeren hikâye künyeleri ile rota boyunca kullanıcıya eşlik etmelidir. Bu sayede hafıza mekânlarının farkındalığı artırılarak sergi nesnesi haline gelecektir.
- Metruk durumdaki hafıza mekânları, adalıların ihtiyaç duyduğu kamuya açık üretim mekânı olarak yeniden işlevlendirilmelidir. Kamuya açılan bu metruk mekanlarda yapılan üretimler, oluşturulan sosyal dinamikler; halihazırda var olan hafızanın yaşatılmasını ve yeni hafızaların Büyükkada'nın kolektif belleğine katılmasını sağlayacaktır.
- Büyükkada'nın kent belleğindeki çiçek ve üzüm festivalleri ile açık hava sinemaları için rotada kurgulanan kesişme ve karşılaşma noktalarında mekânlar kurgulanmalıdır. Hem hafıza mekanlarını çevreleyen boşluklar hem de yaya sirkülasyonunun kilit noktaları olan bu mekânlar çevresinden beslenerek somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliği adına güçlü önermeler olacaktır.

Önerilen kültür rotası ile kolektif hafızanın ve kültürel mirasların yaşatılması ve sürdürülebilirliği bağlamında adalılarının ve adayı ziyaret edenlerin bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır. Rotaya dâhil edilen hafıza mekânlarının kullanıcı tarafından deneyimlenebilir olması ve bu mekânların hikâyesinin bilinir olması ilgiyi ve özeni arttıracaktır. Adanın ve adalılarının sahip olduğu kolektif bellek, hafıza mekânları ile canlanacak, kültürel mirasın korunması için gereken teşvikler yaratılmış olacaktır. Mevcut çalışmanın, ilerleyen süreçlerde hafıza mekânı ve rota kapsamında hazırlanacak çalışmalar için altlık oluşturulması ön görülmüştür.

Kaynakça

Adalar Müzesi (2010). Adalar mimari miras veri tabanı. <https://www.adalarmuzesi.org/cms/index.php> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Adalar Müzesi (2014). *Adalar Müzesi: Bölümler, koleksiyonlar, mekanlar*. Adalı Yayınları.

Adalar Turizmi (2013). Büyükkada – prinkipo. <https://adalaturizm.org/cms/tr/neler-gorulur/buyukada-prinkipo> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Akıncı, T. (2022). Büyükkada köşkleri. <http://www.turanakinci.com/portfolio-view/buyukada-koskleri/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Akpınar, S. (2014). *Bir ada öyküsü*. Adalı Yayınları.

Aksoy, A. (2017). Dünya mirası olmanın ağırlığı. *Adalı*, 145, 9.

Ayanoğlu, S. K. ve Kahya, Y. (2018). The characteristic of Büyükkada as a cultural landscape. *Heritage*, 2, 86-103.

Bayazıt, N. (2020). *Büyükkada'da art nouveau mimarlık araştırmaları*. (1. baskı). Adalı Yayınları.

Çekül (2014). “Çukurova” kültürel rota sistemi. *Mekânsal planlama rehberi*. <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/2014-rota-calismalari> (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

Çekül (2015). *Kültür rotaları planlama rehberi*. Çekül Vakfı Tarihi Kentler Birliği Yayınları. https://www.tarihikentlerbirligi.org/wp-content/uploads/rota-rehberi_press.pdf (Erişim Tarihi: 12.02.2022).

Dünya Mirası Adalar (2019). “İstanbul Prens Adaları bir dünya mirasıdır” [Broşür]

https://sehirplanlama.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2020/07/AdaBrosur_TR_Small.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

Dünya Mirası Adalar (2020). "Fayton meydanı yaratıcı hafızalaştırma çalışması" [Broşür]
https://sehirplanlama.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2020/07/AdaBrosur_TR_Small.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

Eyidoğan, H. (2019). Prens Adaları'nın üç afetinden biri: Deprem. *Adalı*, 170, 15.

Garipağaoğlu, N. (1997). İstanbul adalarında korunması gereken tarihi doku: Büyükada örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2, 75-94.

Günaçan, S. ve Erdoğan, E. (2018). Peyzaj mimarlığı ve hafıza mekanları: İstanbul tarihi yarımada örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3(1), 34-53.

Halaç, H. H. ve Benzer, M. (2019). Küçük yerleşim yerlerinin turizme açılmasında kültürel mirasın rota ile kurgulanması. *Geometik Dergisi*, 4(1), 23-29.

Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*. (Z. Karagöz, Çev.) Pinhan Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).

İnce, B. G. (2010). Medya ve toplumsal hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13, 9-29.

ICOMOS. (2008). *Kültürel rotalar tüzüğü*.

http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0623812001536913379.pdf (Erişim Tarihi: 15.02.2022).

Kuruyazıcı, H. (2011). *Adalar, binalar, mimarlar*. (2. baskı). Adalı Yayınları.

Kültür Envanteri.(2022). Büyükada. https://kulturenvanteri.com/arastir/d/?_ara=b%C3%BCy%C3%BCkada (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1991).

Millas, A. (2013). *Hala hatırlıyorum Büyükada*. Adalı Yayınları.

Nora, P. (2006). *Hafıza mekanları*. (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1989).

Okay, K. (1982). *Büyükada'nın tarihsel ve kültürel değerleri*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. YTÜ DSpace Kurumsal Arşiv.

Selvi, H. ve Bursa, P. E. (2020). İstanbul Büyükada Maden Mahallesi köşklerinde art nouveau üslubunun kullanımı. *Modular Journal Dergisi*, 1, 58-75.

Sevinç, M. (2019). Bir hafıza mekanı olarak kent meydanı ve dönüşümü: Otto Herbert Hajek'in Ankara Hergelen Meydan projesi örneği. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 24, 47-62.

Yıldırım, E. (2020, Kasım). KozmosAda: Farklı bir modernliğin izlerini kazımak, İstanbul Mimarlık Festivali, Instagram Sohbetlerinde 2. Gün.

https://www.youtube.com/watch?v=I4Ii7G66f7w&list=PLjBA1kpnB6xdYigAftYK6q6t7-1EWWdPM&ab_channel=D%C3%BCnyaMiras%C4%B1Adalar (Erişim Tarihi: 04.05.2021)

Görsel Kaynaklar

1. "Sapuncakıs Köşkü", Kültür Envanteri, <https://kulturenvanteri.com/yer/sabuncakis-kosku/#15.04/40.87027/29.13854> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

2. "Mizzi Köşkü", Kültür Envanteri, <https://kulturenvanteri.com/yer/mizzi-kosku/#16/40.869942/29.121965>

(Erişim Tarihi: 31.01.2022).

3. Can, Kadir (2010) “Rıza Derviş Villası”, Mimari Miras Veri Tabanı, Adalar Müzesi, <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=2&sobi2Id=216> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
4. “Hased Le Avram Sinagogu”, Adalar Turizm, <https://www.adalarturizm.org/cms/tr/component/k2/item/33-buyukada-hesed-le-avram-sinagogu> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
5. “Rum Yetimhanesi”, Adalar’a Gidelim, <https://www.adalaragidelim.com/buyukada-eski-rum-yetimhanesi/> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
6. “Aya Yorgi Manastır ve Kilisesi”, Kültür Portalı, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecekyer/aya-yorgi-rum-manastiri-yucetepe> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
7. “Troçki Evi”, Adalara Gidelim, <https://www.adalaragidelim.com/lev-trocki-kosku-ve-buyukadadaki-surgun-yasami/> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
8. Can, Kadir (2010) “Sofronios Köşkü/Taş Mektep”, Mimari Miras Veri Tabanı, Adalar Müzesi, <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=2&sobi2Id=366> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
9. Can, Kadir (2010) “Rizzo Köşkü”, Mimari Miras Veri Tabanı, Adalar Müzesi, <https://www.adalarmuzesi.org/cms/projeler/mimari-miras-veritabani?sobi2Task=sobi2Details&catid=5&sobi2Id=229> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

*Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

*Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 28-49
e-ISSN: 2822 - 3136



Ar-Ge Yatırımlarının Dış Ticarete Etkisi: ARDL Yaklaşımıyla Türkiye Örneği *The Effect of R&D Investments on Foreign Trade: The Case of Turkey With The ARDL Approach*

Hikmet Ubeyd BOYDAK*
Müslüm POLAT**

*Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
İşletme Bölümü, Karabük/Türkiye.

Ph.D. Student, Karabuk University,
Graduate School of Education,
Department of Business Administration,
Karabük/Turkey.

huboydak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7147-5113

**Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Bingöl/Türkiye.

Assoc. Prof., Bingöl University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Department of Business Administration,
Bingöl/Turkey.

mpolat@bingol.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1198-4693



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

21/03/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

21/06/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Boydak, H. U. ve Polat, M. (2022).

Ar-Ge yatırımlarının dış ticarete etkisi:
ARDL yaklaşımıyla Türkiye örneği.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 28-49

Citation: Boydak, H. U. ve Polat, M. (2022).
The effect of R&D investments on foreign trade:
The case of Turkey with the ARDL approach.
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
28-49

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki Ar-Ge faaliyetlerinin, Türkiye'nin dış ticaret performansına etkisini tespit etmektir. Bu bağlamda Türkiye'nin 1990-2019 dönemi yıllık verileriyle Ar-Ge harcaması ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişki zaman serisi analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada birim kök sınaması klasik ADF ve PP testlerinin yanı sıra Lee Strazicich LM birim kök testi ile sınanmıştır. Bu testler sonucunda Ar-Ge değişkeninin kırılmalar etrafında durağan olduğu, ithalat ve ihracat değişkenlerinin ise birinci farkta durağan hale geldikleri belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünlük ve katsayı tahminleri, farklı durağanlık seviyesinde analize imkân veren, ARDL sınır testi yöntemiyle araştırılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre Ar-Ge harcamaları ile ithalat ve ihracatın eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hesaplanan uzun ve kısa dönem katsayılar sonucunda Ar-Ge harcamalarının ithalat ve ihracatı uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği saptanmıştır. Kısa dönemde ise Ar-Ge harcamalarının ihracatı pozitif, ithalatı negatif etkilediği belirlenmiştir. Bu iki etkinin de istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Ar-Ge harcamalarının ihracata etkisinin ithalata etkisinden daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, dış ticaret, ithalat, ihracat.

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of R&D activities in Turkey on Turkey's foreign trade performance. In this context, the relationship between Turkey's annual data for the period of 1990-2019 and R&D expenditures and imports and exports was investigated by time series analysis method. In the study, the unit root test was tested with the Lee Strazicich LM unit root test as well as the classical ADF and PP tests. As a result of these tests, it was determined that the R&D variable was stationary around the breaks, while the import and export variables became stationary at the first difference. The cointegration and coefficient estimates between the variables were investigated using the ARDL bounds test method, which allows analysis at different levels of stationarity. According to the analysis results obtained, it has been determined that R&D expenditures and imports and exports are cointegrated. In addition, as a result of the long and short term coefficients calculated, it was determined that R&D expenditures affected imports and exports positively and significantly in the long term. In the short term, it has been determined that R&D expenditures affect exports positively and imports negatively. Both of these effects were found to be statistically significant. In addition, it has been determined that the effect of R&D expenditures on exports is greater than the effect on imports.

Keywords: R&D, foreign trade, import, export.

Giriş

Küreselleşen dünyada işletmelerin ve ülkelerin Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)'nin önemini idrak edebilmesi gerekmektedir. Teknolojinin ve bilginin son derece önemli olduğu 21. yüzyılda pazar payını artırmak, sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlamak ve piyasa rekabet koşullarına uyum sağlamak için gerekli adımların ve yatırımların yapılması gerekmektedir. Hiç şüphesiz bu adımların başında Ar-Ge yatırımları gelmektedir. Ar-Ge, yeni ürün veya hizmetlerin oluşumunda çok önemli bir yer tutmaktadır. Sürekli değişen ve gelişen bir piyasada tüketici istek ve ihtiyaçlarını en iyi şekilde analiz edip bu istek ve ihtiyaçlara en hızlı biçimde cevap verebilmek şüphesiz sağlam ve oturmuş bir Ar-Ge alt yapısıyla sağlanabilecektir. Ar-Ge sadece yeni ürün ve hizmetlerin oluşturulmasında değil aynı zaman mevcut ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde de büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda Ar-Ge işletmeler ve ülkeler için hayati ve vazgeçilmez bir fonksiyon haline gelmiştir.

Uluslararası piyasada ülkelerin birbirleriyle rekabetleri artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda ülkelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazanmaları ve bunu yaparken diğer ülkelerle olan ilişkilerini de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bundan dolayı dış ticaret strateji ve politikalarının çok iyi yönetilmesi ve dış ticaret sürecinde hangi faktörlerin ve etkenlerin ne derece etkili olduğunun çok iyi kavranması gerekmektedir. Böylece ülkeler dış ticaret dengelerini koruyarak dış ticaret hacimlerini arttırmaya çalışabileceklerdir. Dış ticaret politikalarını iyi yönetemeyen ülkelerin, uluslararası piyasalardaki ticaret faaliyetleri sonucunda cari dengesi bozulmaya yüz tutmaktadır. Bu durum özellikle uzun vadede çok tehlikeli sonuçlara sebebiyet verebilmektedir.

Küreselleşmenin getirmiş olduğu rekabet ortamına uyum sağlayabilmenin en etkili yolu Ar-Ge ve inovasyondan geçmektedir. Böyle bir bağlamda teknolojik yenilikler; rekabette, ürün ve süreçlerdeki değişimde ve pazarlarda değişikliğe neden olabilmektedir. Ayrıca rekabetçiliğin temelinde yatan inovasyon sürdürülebilir bir ekonominin, kalkınmanın ve refahın kilit taşı olmaktadır (Müstakil Sanayici İşadamları Derneği [MÜSİAD], 2012, s. 33).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin inovasyon yani Ar-Ge faaliyetlerinin dış ticaretine etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla bundan sonraki bölümlerde öncelikle dünyada ve Türkiye'de Ar-Ge faaliyetleri ve ithalat ile ihracat hakkındaki son gelişmeler anlatılmış, sonrasında ilgili literatüre yer verilmiştir. Çalışmanın devamında veri seti ve yöntem tanıtıldıktan sonra analizler yapılmış ve sonuç kısmı ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. Dünyada Türkiye'de Ar-Ge Faaliyetleri

Mevcut ekonomik sistemde dünyadaki ülkeler için kalkınma ve ekonomik büyümede sürdürülebilirlik son derece önemli bir olgudur. Günümüz şartlarında teknoloji-yoğun bir anlayışın benimsenmesi ve küreselleşmenin de etkisiyle sürdürülebilir bir kalkınma ve büyüyen bir ekonominin önemi göz ardı edilemez olmuştur. Firma bağlamında yapılmaya başlanan Ar-Ge faaliyetleri günümüzde ülke bağlamında değerlendirilmektedir. Ar-Ge harcamalarının ülke ekonomisine etkisinin büyüklüğü gelişmiş ülkeler başta olmak üzere çoğu ülkede anlaşılmıştır (Duman ve Aydın, 2018, s. 50).

Tablo 1.

2014-2018 Dönemi Dünyada En Çok Ar-Ge Harcaması Yapan Ülkeler (Bin \$)

ÜLKE/YIL	2014	2015	2016	2017	2018
ABD	476.459.000	495.094.000	516.590.000	548.984.000	581.553.000
Çin	346.266.283	366.080.932	393.015.494	420.815.584	465.162.265
Japonya	169.554.149	168.546.119	160.294.990	166.183.654	171.293.550
Almanya	109.562.638	114.128.211	122.459.832	134.429.820	141.433.505
Güney Kore	73.099.813	76.932.391	80.798.730	90.386.105	98.451.276
Fransa	60.585.662	61.645.623	63.644.993	66.044.914	68.440.899
Hindistan	47.574.692	49.624.345	51.811.987	55.126.972	58.721.380
İngiltere	43.811.100	45.678.219	48.106.501	51.029.126	53.137.812
Rusya	40.360.591	38.818.630	39.008.636	42.375.694	41.505.115
Brezilya	40.518.509	40.477.270	37.133.371	33.011.288	36.315.514
İtalya	29.448.322	30.002.911	33.073.246	34.657.592	36.006.511
Kanada	27.793.537	27.005.522	29.014.761	29.659.610	29.003.310
Avustralya	24.555.082	23.276.956	24.148.424	25.234.444	26.693.869
İspanya	19.356.204	19.820.574	20.631.421	22.319.313	23.552.883
Hollanda	16.404.417	16.913.371	17.779.893	18.803.164	21.463.053

Not: Sıralama 2018 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]

Dünyada en çok Ar-Ge harcaması yapan 15 ülkenin 5 yıllık Ar-Ge harcaması miktarları Tablo 1’de görülmektedir. Tabloya bakıldığında ABD ve Çin’in 2014 yılından beri çok ciddi miktarlarda Ar-Ge harcamaları olup ve 2018 yılına kadar gittikçe artarak devam etmektedir. ABD 2018 yılı UNESCO verilerine göre 581 milyar dolar Ar-Ge harcamasıyla dünyada en çok Ar-Ge harcaması yapan ülke konumundadır. Hemen arkasından 465 milyar dolarlık Ar-Ge harcamasıyla Çin gelmektedir. Ayrıca buna ek olarak en çok Ar-Ge harcaması yapan ülkelere bakıldığında ABD, Çin, Japonya, Almanya, Güney Kore gibi gelişmiş ülkelerin Ar-Ge harcamalarının çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerine verdikleri gerekli önemin sonucunda ne kadar gelişip ne kadar büyük ve güçlü olduklarını söylemek hiç yanlış olmayacaktır.

Tablo 2.

2015-2020 Dönemi Türkiye'nin Ar-Ge Göstergeleri

Ar-Ge Göstergeleri/Yıllar	2016	2017	2018	2019	2020
Ar-Ge Harcaması (TL)	24.64 Milyar	29.86 Milyar	38.53 Milyar	45.95 Milyar	54.96 Milyar
Ar-Ge Yoğunluğu	0.94	0.95	1.03	1.06	1.09
Ar-Ge Kaynağı(TZE) İnsan	137	154	172	183	199
Kişi Başına Düşün Ar-Ge Harcaması (SAGP \$)*	249	267	288	292	311
Yüksek İhracatı Teknoloji	3.2	3.4	2.82	3.04	...
Bilimsel Yayın Sayısı (Milyon Kişi Başına Düşen)	32.385 (406)	30.790 (381)	31.248 (381)	37.236 (448)	...
Patent Başvuru Sayısı Yerli/Yabancı (Toplam)	6.445/10.333 (16.778)	8.625/10.658 (19.283)	7.349/11.155 (18.504)	8.126/11.790 (19.916)	8.200/10.505 (18.705)

Not: Ar-Ge Harcaması, Ar-Ge Yoğunluğu, Ar-Ge İnsan Kaynağı[Tam Zamana Eşdeğer(TZE)] ve Bilimsel Yayın Sayısı verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'ten, Patent Başvuru Sayısı verileri Türk Patent ve Marka Kurumu'ndan, Kişi Başına Düşün Ar-Ge Harcaması verileri (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK]'tan ve Yüksek Teknoloji İhracatı verileri Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Veriler en güncel halleriyle kullanılmıştır.

*: TÜİK tarafından yayımlanan "OECD Ülkelerine Yönelik Karşılaştırmalar Çerçevesinde, Türkiye'de Satın Alma Gücü Paritesi Göstergeleri" (ABD Doları=1,00) kullanılmıştır.

Tablo 2'ye bakıldığında Ar-Ge göstergelerinin genel olarak yılları içinde artışı görülmektedir. Ar-Ge harcamaları 5 yıl içinde iki katından daha fazla bir artış göstererek 24.64 Milyar TL'den yaklaşık 55 Milyar TL'ye yükselmiştir. Ar-Ge insan kaynağı(TZE) de neredeyse bir buçuk katlık bir artışla 137'den 199'a kadar yükselmiştir. Buna karşın bilimsel yayın sayısının yılları içindeki artış miktarının ve oranın yetersiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum Türkiye'deki eğitim sisteminin ve akademik olarak yapılan düzenlemelerin yetersizliğini ve üzerinde çokça çalışılması gerektiğinin bir göstergesidir. Mevcut üniversitelerin ve akademisyenlerin birçok ülkeden daha fazla olmasına rağmen neden o ülkelerdeki kadar bilimsel yayın sayısına ulaşamaması üzerine daha çok kafa yorması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetleri olarak tablodaki verilere de bakıldığında sürekli olarak bir gelişme ve çaba gösterdiği aşıkardır. Ancak mevcut durumu ve gerek insan kaynağı olarak gerekse de imkanlar olarak çeşitli artıları olan bir ülke olarak gösterdiği çabanın yeterli olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Mevcut durumda dünya büyüklerini yakalamak ve geliştirmek olan ülke durumundan gelişmiş ülke durumuna gelebilmek adına Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla önem vermesi çok büyük fayda sağlayacaktır. Bu bağlamda hem Ar-Ge yatırımlarını artırmak hem de bilim ve teknolojiye daha fazla yatırım ve önemin yapılmasını sağlamak için daha fazla çaba sarf etmelidir.

2. İthalat ve İhracat

Küreselleşmenin sanayi devrimiyle hız kazandığı ve sonrasında SSCB'nin yıkılmasıyla tamamen hakim olduğu dünya düzeni, ülkelerin, ticaret faaliyetlerinin ve çeşitli anlaşmalar yapılarak ekonomik büyüme ve kalkınmasının önünü açmıştır. Bu durum haliyle giderek artan ve dünyadaki dengelerin değişmesine sebebiyet veren bir dış ticaret faaliyetleri olgusunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ülkelerin dış ticaret faaliyetleriyle birlikte ülkelerin ekonomilerine ciddi olarak etki eden bir ticaret hacmi oluşturmuştur.

Oluşan bu hacmin kontrol ve denetimi için ülkeler çeşitli politikalar ve kararlar uygulamak durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda dış ticaret faaliyetleri olarak en yüksek olan ithalat ve ihracata sahip ilk 15 ülkenin son 5 yıllık dış ticaret verileri sırasıyla aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3.

2015-2019 Döneminde Dünyada En Çok İthalat Yapan Ülkeler ve Türkiye(Bin\$)

ÜLKELER/ YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019
Çin	2.450.959.517	2.260.387.249	2.627.888.225	2.750.810.589	2.561.034.337
ABD	1.427.803.051	1.369.205.854	1.480.308.454	1.573.643.409	1.559.126.645
Almanya	1.243.365.068	1.245.170.340	1.350.349.148	1.436.855.755	1.365.367.117
Japonya	713.258.860	726.310.112	784.327.624	807.964.975	790.031.280
G. Kore	545.881.765	526.561.021	612.043.081	601.731.946	590.456.029
Fransa	520.253.156	510.903.327	560.698.878	585.900.880	580.412.417
İtalya	446.746.753	454.102.480	515.364.398	533.673.500	518.537.628
Meksika	405.164.248	402.324.756	435.876.345	478.416.541	491.319.715
Hollanda	412.795.482	416.701.602	462.149.511	511.600.609	488.529.863
Kanada	420.541.179	392.351.747	430.093.830	461.286.947	461.030.112
İngiltere	411.343.896	376.294.940	413.764.711	447.304.971	421.171.232
Rusya	321.737.951	277.965.595	353.998.167	432.549.127	402.861.051
Belçika	301.564.888	302.195.217	325.434.295	356.977.856	335.570.359
Malezya	274.358.948	262.138.775	294.992.879	325.990.118	330.974.061
Vietnam	196.229.796	217.849.441	262.576.621	294.644.507	325.103.071
Türkiye	213.619.211	202.189.242	238.715.128	231.152.483	210.345.203

Not: Sıralama 2019 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: Dünya Bankası. (Türkiye'nin verileri TÜİK'ten alınmıştır.)

Tablo 3'e bakıldığında ithalatı en yüksek olan ülkelerin başında 2.5 trilyon dolarla Çin ve hemen arkasından da 1.5 trilyon dolarla ABD'nin geldiği görülmektedir. ABD'den sonra ise Almanya 1.3 trilyon dolarlık ithalat hacmiyle üçüncü sıradadır. Tabloda ilk üç sıradaki ülkeler yüksek bir ithalat hacmiyle bir grupken dünyadaki en çok ithalat yapan diğer 12 ülke birbirlerine daha yakın bir ithalat hacmine sahip olduğu görülmektedir. Yani dünyada en çok ithalat yapan 15 ülkenin ilk üçünün ithalat hacmi toplamı neredeyse geri kalan 12 ülkenin ithalat hacmine eşittir. Türkiye'nin ithalat verilerine bakıldığında 2017 yılına kadar artış olduktan sonra düşüşle devam etmiştir. Bu bağlamda dünyada en çok ithalat yapan ilk 3 ülkeye baktığımızda gelişmiş ve sağlam bir ekonomik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte diğer ülkelerinde neredeyse hepsi gelişmiş ve gelişmekte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkelerin gelişmesi ve ekonomik olarak büyümesi için ithalatın da önemli bir unsur olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 4.

2015-2019 Döneminde Dünyada En Çok İhracat Yapan Ülkeler ve Türkiye(Bin\$)

ÜLKELER/ YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019
ABD	2.504.204.311	2.439.971.915	2.616.695.708	2.865.258.457	2.858.625.297
Çin	1.539.938.822	1.527.658.340	1.794.696.229	2.001.657.447	1.905.450.712
Almanya	989.157.176	989.708.160	1.085.140.751	1.207.600.159	1.159.058.981
İngiltere	614.246.224	632.161.655	633.167.157	662.289.267	669.328.796
Japonya	597.389.105	571.823.057	622.650.034	685.120.381	665.880.718
Hongkong, Çin	690.485.744	642.295.027	669.462.209	712.490.745	638.927.152
Fransa	561.665.203	560.766.412	608.038.001	661.295.856	634.331.648
Hollanda	514.847.329	498.637.637	559.034.166	640.963.686	607.006.424
Kanada	448.917.521	431.746.648	463.307.119	502.291.481	497.827.753
G. Kore	433.168.539	412.765.853	477.730.902	514.517.227	487.124.569
Meksika	402.339.991	395.739.942	428.145.826	468.521.541	454.922.323
İtalya	394.870.051	406.199.608	439.318.885	494.966.796	454.017.953
İsviçre	416.601.621	410.612.841	429.776.319	457.978.131	450.340.685
Hindistan	348.324.725	334.895.816	403.610.116	443.107.624	403.770.795
Belçika	341.038.148	337.823.902	361.892.542	393.073.185	375.589.024
Türkiye	150.982.114	149.246.999	164.494.619	177.168.756	180.832.722

Not: Sıralama 2019 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: Dünya Bankası. (Türkiye'nin verileri TÜİK'ten alınmıştır).

Tablo 4'te dünyada en çok ihracat yapan 15 ülkenin 5 yıllık ihracat hacimleri görülmektedir. İhracat hacmi 2.8 trilyon dolarla ABD dünyada en çok ihracat yapan ülkeyken 1.9 trilyon dolar ihracat gerçekleştiren Çin ise ikinci sıradadır. Üçüncü sıradaki Almanya ise 1.1 trilyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin ihracatı da giderek artış göstermiş ancak hala yeterli seviyelere ulaşabilmiş değildir. Tabloya genel bakıldığında ithalatta da olduğu gibi ihracat için de en çok ihracat yapan 15 ülkeden ilk üçünün ihracat hacmi neredeyse diğer 12 ülkenin ihracat hacmine eşittir. Bununla birlikte en çok ithalat ve ihracat yapan ülkelerin ilk 3'ünde ABD, Çin ve Almanya'nın olması ve dünyadaki dış ticaret hacmine en çok etkisi olan bu 3 ülkenin ekonomik ve gelişmişlik olarak da ilk sıralarda olması dış ticaretinin önemini göstermektedir. Yani bir ülkenin gelişmesi ve ekonomik olarak büyüebilmesi için dış ticaret faaliyetlerini arttırması küreselleşmiş dünyada son derece önem arz etmektedir.

3. Literatür Taraması

Literatür kısmında çalışmalar kronolojik olarak ele alınmıştır. Ulusal ve uluslararası ölçekte yapılan çalışmalarda çeşitli göstergeler kullanılmıştır. Çalışmalarda Ar-Ge ve dış ticaret için uygun göstergeleri kullanmış olan çalışmalar seçilmiştir.

Hirsch ve Bijiaoui (1985), Ar-Ge ile uğraşan İsrail'deki 111 firmanın 1977- 1981 dönemi verilerinin dahil edildiği ampirik araştırmalarında Ar-Ge yoğunluğu ile ihracat artışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Le (1987), Kanada'da 1975, 1979, 1980, 1983 yıllarındaki verilerle Ar-Ge faaliyetleri ile yüksek teknolojlili ürünlerin ticaret performansı arasındaki ilişki üzerine yapmış olduğu bu çalışmasında; bahsi geçen değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Zhao ve Li (1997), 1991 yılındaki 1.743 Çinli firmanın veri setini kullanarak yaptıkları çalışmalarında ihracat eğiliminde ve büyümesinde Ar-Ge'nin rolünü analiz etmişlerdir. Lojistik ve eşzamanlı analizler sonucunda Ar-Ge ve ihracat arasındaki karşılıklı ilişkiyi ampirik olarak doğrulamışlardır.

Landesmann ve Pfaffermayr (1997), 7 OECD ülkesinin (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve Amerika) 1967-1987 dönemleri arasındaki verilerle yaptıkları çalışmalarında; Amerika, İngiltere ve Japonya'da Ar-Ge harcamalarıyla ihracat arasında olumlu etki varken, Almanya ve Fransa'da Ar-Ge harcamalarının ihracatı negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Bulunan negatif etkinin nedenini, gitgide artan Ar-Ge harcamalarının ekonomide azalan getiriye yol açabileceği şeklinde yorumlamışlardır.

Lefebvre vd. (1998), Kanada'da Ar-Ge vergi kredisi almış 692 firmanın 236'sından oluşturulan örneklem üzerinden yaptıkları çalışmalarında; Ar-Ge yetkinliklerinin farklı ihracat performansı türlerinin belirleyicisi olduğu sonucuna ampirik kanıtlarla ulaşmışlardır. Ve Ar-Ge'ye daha güçlü odaklanmanın ihracatçı firmaları ihracatçı olmayanlardan ayırdığını belirtmişlerdir.

Bleaney ve Wakelin (2002), İngiltere'de 500 İngiliz firmasının 1988-1992 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları bu çalışmalarında; firmaların yenilikçi faaliyetleriyle ihracat davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmalarında yenilikçi firmaların daha fazla inovasyona sahip olmaları halinde ihracata yönelme ihtimalinin daha yüksek olduğu ve Ar-Ge harcamalarının daha yüksek olduğu sektörlerde ihracat olasılıklarının yine daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır.

Tomura (2007), 118.300 Japan firmasından oluşan örneklemle yaptığı bu çalışmasında; Ar-Ge'nin küçük ölçekli firmalarda ve bilime dayalı sektörde ihracatla önemli derecede olumlu bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Braunerhjelm ve Thulin (2008), 19 OECD ülkesinin 1981-1999 dönemi verileri kullanılarak yaptıkları bu ampirik çalışmalarında; Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik bir artışın ileri teknoloji ihracatına %3'lük bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Salim ve Bloch (2009), Avustralya'da Ocak 1975-Nisan 2002 arasındaki dönem için 3 aylık verileri kullanarak yaptıkları bu çalışmalarında; İşletme(business) Ar-Ge harcamaları ile ticaret performansı arasındaki dinamik nedensel ilişkiyi ampirik olarak incelemişlerdir. Eş bütünleşme ve hata düzeltme modellemesine dayalı olarak Granger nedensellik testleri, varyans ayrıştırma ve dürtü yanıt fonksiyonlarını kullanarak yaptıkları araştırma sonuçları ticaret değişkenleri ile Ar-Ge harcamaları arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu ve Ar-Ge harcamalarından, ihracat, ithalat ve net ihracata kadar uzanan tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir.

Özer ve Çiftçi (2009), 30 OECD ülkesinin 1990-2005 dönemi verileri ile panel veri analizi kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında; Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasında pozitif ve yüksek oranlı bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Sara vd. (2012), 120 ülkenin 2008 verilerinin dahil ettikleri bu çalışmalarında; 7 değişkene dayalı regresyon kullanılarak yaptıkları analizler sonucunda inovasyonun bir ülkenin ileri teknoloji ihracatının önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yıldırım ve Kesikoğlu (2012), Türkiye için 1996-2008 dönemini ve 25 alt sektörün panel veri seti kullanılarak yaptıkları bu çalışmalarında; Ar-Ge harcamalarından ihracat doğru tek yönlü nedensellik

ilişkisinin mevcut olduğunu saptamışlardır. Bu bulgunun sonucunda Ar-Ge harcamalarının ihracatı artırmada önemli bir araç olabileceğini söylemişlerdir.

Uzay vd. (2012), 1995-2005 yılları arasında Türkiye imalat sektörlerinin yaptıkları Ar-Ge ve ihracat harcamalarının arasındaki ilişkinin ampirik analizini yaptıkları bu çalışmalarında; Ar-Ge harcamaların ihracat üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğunu fakat bu etkinin gecikmeli olarak ortaya çıktığını saptamışlardır.

Göçer (2013), 11 Asya ülkesinin (Azerbaycan, Çin, G. Kore, Hindistan, Kazakistan, Malezya, Pakistan, Rusya, Singapur, Tayland ve Türkiye) 1996-2012 verileri kullanılarak panel veri analiziyle yaptığı bu çalışmada; Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik artışın yüksek teknoloji ürün ihracatını %6,5, bilgi-iletişim teknolojileri ihracatını %0,6 arttırdığını tespit etmiştir.

Şahbaz vd. (2014), 1996-2011 dönemi verileriyle 17 AB ülkesi (Almanya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Bulgaristan, Fransa, Macaristan, İtalya, İrlanda, Letonya, Litvanya Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve İngiltere) ve Türkiye için Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji ürün ihracatının ilişkisini panel eş bütünleşme ve panel nedensellik analizleriyle araştırmışlardır. Bu çalışmalarında; Ar-Ge harcamaları ile ileri teknoloji ürün ihracatı arasında çift yönlü Granger nedenselliğinin olduğunu saptamışlardır.

Galović (2015), 1996-2008 dönemi verileriyle Belçika, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, İtalya, Macaristan, Almanya, ABD ve Slovenya'nın kimya endüstrilerinin ihracat rekabet gücü üzerindeki Ar-Ge etkisini panel analiz modelleri kullanarak incelemiştir. Yaptığı çalışmada Ar-Ge'nin ihracat rekabet gücü üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Sungur vd. (2016), Türkiye'nin 1990-2013 döneminde Ar-Ge ve inovasyon ile ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Granger nedensellik analizi kullanarak yapmış oldukları bu çalışmalarında Ar-Ge'nin Türkiye'de ihracatı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Dam (2016), 21 OECD ülkesinin 1996-2012 dönemi verilerini panel veri analizi yöntemiyle incelediği bu çalışması sonucunda; ihracattan Ar-Ge'ye %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. İhracattan Ar-Ge'ye doğru olan bu ilişki için firmaların artan gelirlerden Ar-Ge'ye daha fazla kaynak ayırabilmesi olarak yorumunda bulunmuştur. Ayrıca en küçük kareler yöntemiyle yapılan tahmin neticesinde Ar-Ge harcamaları %100 oranında arttırıldığında ihracatta %35'lik bir artış olduğunu belirtmiştir.

Yüksel (2017), 28 AB ülkesinin 1996-2014 dönemi verileri kullanılarak Ar-Ge harcamalarının ihracat ve ekonomik büyüme üzerine etkilerini araştırmış olduğu bu çalışmada; Ar-Ge harcamalarının ana sebebinin ihracat olduğu ve ihracat miktarı daha yüksek olan AB ülkelerinin kendilerini geliştirmek için Ar-Ge'ye daha fazla önem verdiği sonucuna ulaşmıştır.

Yıldırım vd. (2018), 13 G-20 ülkesinin 1996-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analizinin yaptıkları bu çalışmalarında Ar-Ge harcamalarının ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analizler sonucunda; Ar-Ge'deki %1'lik artışın ihracatta %0,80'lik bir artışa neden olduğunu saptamışlardır.

Akyol ve Demez (2019), geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Avrupa Birliği'ne üye 10 ülke (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya) ve Türkiye üzerinde yapmış oldukları bu çalışmada, 2007-2017 dönemini verileriyle panel veri analizi yöntemini kullanarak Ar-Ge faaliyetlerinin yüksek teknoloji ürün ihracatının üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmalarında Ar-Ge harcamalarındaki artışın yüksek teknoloji ihracatını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Analizler sonucunda Ar-Ge harcamalarındaki %1'lik artış yüksek teknoloji ihracatında %0,19'lük bir artışa neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Canbay (2020), Türkiye üzerine yapmış olduğu bu çalışmada Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki etkisini incelemiştir. 2004-2017 dönemine ait verileri kullanarak ARDL sınır testi yöntemini kullanmıştır. Yapmış olduğu analizler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olduğu ve Ar-Ge harcamalarının hem kısa hem de uzun dönemde ihracatı arttırdığını tespit etmiştir.

Eygü (2020), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerindeki

etkisini incelemiştir. 1990-2018 dönemi yıllık verileriyle ARDL sınır testi yöntemini kullanmıştır. Analizler sonucunda Ar-Ge harcamalarının ihracat üzerinde kısa dönemde negatif etkisinin olmasına karşı uzun dönemde ihracatı pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde Ar-Ge harcamaları başta olmak üzere çeşitli Ar-Ge göstergeleri ile dış ticaret veya yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların ülkelerarası durumların değerlendirildiği ya da firmalar üzerinden incelemeler şeklinde yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma gerek güncellik olarak gerekse Türkiye için ele alınan çalışmalardaki zaman serisi ve ithalat ve ihracatın beraber değerlendirilmesi bağlamında literatüre katkı sağlayacaktır.

4. Veri Seti

Bu çalışmada 1990-2019 dönemi Ar-Ge için Ar-Ge göstergelerinden en çok tercih edilen gösterge olan Ar-Ge harcaması, dış ticaret için ise ithalat ve ihracat tutarları ayrı ayrı olarak kullanılmıştır. Ar-Ge'nin aylık verisine ulaşılamadığından dolayı veriler yıllık olarak alınmıştır. 1990 yılının başlangıç olarak alınmasının sebebi ise en eski Ar-Ge verisi olarak 1990 yılı bulunmuştur. Çalışmanın yapıldığı dönemde ulaşılabilen son veri 2019 yılı olduğundan bu dönem analize tabi tutulmuştur. Ar-Ge harcaması verileri OECD'den alınmıştır. Dış ticaret verileri ise TÜİK'ten alınmıştır.

Tablo 5.

Değişkenler Hakkında Bilgiler

Değişkenler	Kısaltmalar	Açıklama	Kaynak
Ar-Ge	LNARGE	Dolar cinsinden Ar-Ge harcamalarının doğal logaritması	OECD
İhracat	LNİHR	Dolar cinsinden ihracatın doğal logaritması	TÜİK
İthalat	LNİTH	Dolar cinsinden ithalatın doğal logaritması	TÜİK

5. Analiz Yöntemi

Öncelikle değişkenler için tanımlayıcı istatistikler verilmiş olup sonrasında değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Devamında Augmented Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle değişkenlerin durağanlıklarına bakılmış, serilerin seviyede durağan olmadıkları hepsinin birinci farkta durağan oldukları tespit edilmiştir. Yapısal kırılma olma ihtimali düşünülerek, seriler, yapısal kırılmalı birim kök testiyle sınanmışlardır. Lee Strazicich çift kırılmalı birim kök testiyle önce 2 kırılmalı, eğer kırılma tarihleri anlamlı değilse 1 kırılmalı olup olmadıklarına bakılmıştır.

Durağan olmayan zaman serilerinde eş bütünleşme analizleri yapılarak değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiye bakılır. Çalışmalara bakıldığında çoğunlukla klasik eş bütünleşme testlerinin uygulandığı görülmektedir. Bağımlı değişkenlerin birinin durağan diğerinin ise durağan olmamasından dolayı ARDL Sınır Testi yöntemiyle tahmin edilmiştir. ARDL Sınır Testi yöntemi değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkisini test edebilmesinin yanı sıra küçük örneklerde diğer testlere nazaran tutarlılığı yüksektir (Kızılkaya vd. 2016). ARDL yöntemini uygularken modeller sırayla incelenmiş ve en uygun model bulunduktan sonra modelde değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığı tespit edilmiştir. Bunun için değişen varyansa Breusch-Pagan-Godfrey ve otokorelasyona ise Breusch-Godfrey testleriyle bakılmıştır. Bu çalışmada kullanılan Hata Düzeltme Modelleri aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta LNİHR = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 LNİHR_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_2 LNARGE_{t-i} + LNİHR_{t-1} + \beta_4 LNARGE_{t-1} + \mu_t \quad (1)$$

$$\Delta LNİTH = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 LNİTH_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_2 LNARGE_{t-i} + LNİTH_{t-1} + \beta_4 LNARGE_{t-1} + \mu_t \quad (2)$$

Bu denklemde Δ birinci farkları ve n uygun gecikme sayısını ifade etmektedir. Değişkenlerin eş bütünleşik olup olmadığına F istatistiği yardımıyla karar verilmektedir. Hesaplanan F istatistiği Peseran vd. (2001) çalışmasındaki kritik değerlerle karşılaştırılıp F istatistiği alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılır. Büyük ise eş bütünleşik, kritik değerlerin arasında kalırsa belirsiz ve kritik değerlerin altında kalması durumdan ise eş bütünleşik olmadığı kanaatine varılır. F istatistiği kritik üst değerden büyük olması durumunda uzun ve kısa dönem ilişkileri tespit etmek için ARDL modeli tanımlanır. Bu çalışmada kullanılan ARDL modelleri aşağıda verilmiştir.

$$LNİHR = \beta_0 + \sum_{i=1}^x \beta_1 LNİHR_{t-i} + \sum_{i=0}^y \beta_2 LNARGE_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

$$\Delta LNİTH = \beta_0 + \sum_{i=1}^z \beta_1 LNİTH_{t-i} + \sum_{i=0}^t \beta_2 LNARGE_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Yukarıdaki formülde x, y, z ve t uygun gecikme sayılarını ifade etmektedir. Uzun dönem katsayıları hesaplandıktan sonra modellerin uygunluğu tanımsal testler ile sınanır. Bununla birlikte modellerin istikrarlılığı CUSUM ve CUSUMQ testleriyle sınanabilir.

6. Analiz ve Sonuçlar

Analizlerden önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden bahsetmek yerinde olacaktır. Tanımlayıcı istatistikler aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6.

Tanımlayıcı İstatistikler

	LNARGE	LNİTH	LNİHR
Ortalama	15.7047	18.2869	17.8434
Ortanca	15.6457	18.4858	18.0369
Maksimum	17.0274	19.3436	18.9599
Minimum	14.2774	16.8623	16.3773
Standart sapma	0.8314	0.8861	0.9227
Çarpıklık	0.0159	-0.2409	-0.2112
Basıklık	1.7354	1.5019	1.4564
Jarque-Bera	2.0002	3.0956	3.2014
Olasılık	0.3678	0.2127	0.2018
Gözlem Sayısı	30	30	30

Tablo 6'da görüldüğü üzere 3 değişkende de ortalama olarak artış görülmektedir. Standart sapma değerlerine bakıldığında oynaklığı en çok olan değişkenin ihracat olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamalarındaki oynaklık daha azdır.

Tablo 7.

Değişkenlerin Korelasyon Matrisi

	LNARGE	LNİTH	LNİHR
LNARGE	1		
LNİTH	0.9499	1	
(OLASILIK)	(0.0000)		
LNİHR	0.9668	0.9919	1
(OLASILIK)	(0.0000)	(0.0000)	

Tabloya bakıldığında değişkenlerin hepsinin arasında çok yüksek pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon yüksek olması çoklu bağlantı sorununa sebep olabilir. Ancak ihracat ile ithalat aynı modelde kullanılmamaktadır.

Analizler kullanılacak değişkenlerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle test edilmiştir. Test sonuçları aşağıdaki Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

Augmented Dickey-Fuller(ADF) ve Phillips-Perron(PP) Birim Kök Testleri

	Phillips-Perron(PP)		Augmented Dickey-Fuller(ADF)			
	LNİHR	LNİTH	LNARGE	LNİHR	LNİTH	LNARGE
SEVİYE						
SABİTLİ	-1.1528 (0.6806)	-1.2603 (0.6339)	-0.9140 (0.7692)	-1.2048 (0.6585)	-1.2490 (0.639)	-0.6814 (0.8362)
SABİTLİ& TRENDLİ	-1.0512 (0.9203)	-1.3654 (0.8498)	-2.9619 (0.1594)	-0.7464 (0.9594)	-1.4237 (0.8321)	-3.2801* (0.0895)
SABİTSİZ& TRENDSİZ	3.6679 (0.9998)	2.1574 (0.9908)	12.6937 (1.0000)	4.2441 (1.0000)	1.9946 (0.9868)	4.0368 (0.9999)
BİRİNCİ FARK						
SABİTLİ	-3.9299*** (0.0056)	-5.9198*** (0.0000)	-6.6468*** (0.0000)	-3.9299*** (0.0056)	-5.9156*** (0.0000)	-6.7253*** (0.0000)
SABİTLİ& TRENDLİ	-4.0093** (0.0202)	-6.1120*** (0.0001)	-6.686*** (0.0000)	-4.0526** (0.0184)	-6.0910*** (0.0001)	-6.6868*** (0.0000)
SABİTSİZ& TRENDSİZ	-2.6807*** (0.0093)	-5.1440*** (0.0000)	-4.8216*** (0.0000)	-2.7884*** (0.0071)	-5.0940*** (0.0000)	-2.0489** (0.0409)

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 önem seviyelerini göstermektedir.

ADF ve PP birim kök testleri sonucunda, seviyede hiçbir değişkenin durağan olmadığı belirlenmiştir. Birinci farkta ise sabitli modelde bütün değişkenlerin %1 önem düzeyinde durağan oldukları saptanmıştır. Sabitli&Trendli modelde ihracat ve Sabitsiz&Trendsiz modelde Ar-Ge değişkenlerinin %5, bunlar haricinde diğer bütün değişkenlerin bu modellerde de %1 önem düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

İlgili dönem içerisinde yapısal kırılmaların olabileceğinden dolayı değişkenleri Lee Strazicich birim kök testi ile bir kez daha sınanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9.

Lee Strazicich LM Birim Kök Testi

Model: Kesmeli (A)						
	LNİHR		LNİTH		LNARGE	
Minimum test istatistiği (tau)	-3.0733		-2.0788		-8.3178	
Kırılma noktası	2009		1999		1995	
	2011		2010		2006	
Seçilen gecikme	3		3		2	
Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği	Katsayı	t-istatistiği
S(t-1)	-0.3249	-3.0733	-0.3438	-2.0788	-1.0515	-8.3178
C	0.1375	4.9655	0.1516	2.4023	0.0768	8.1745
B1(t)	0.3125	2.0385	0.1914	0.8928	0.2250	3.8428
B2(t)	0.2800	1.7941	0.4347	1.7263	0.1674	3.4492
1% level	-4.0730					
5% level	-3.5630					
10% level	-3.2960					

İhracat için yapılan 2 kırılmalı test sonucunda, 2 kırılmanın da anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu değişkenin durağan olduğu tespit edilmiştir. Ar-Ge için 2 kırılmalı olarak test yapılmıştır. Test sonucunda iki kırılma da anlamlı çıkmıştır. Ancak durağanlığına bakıldığında durağan olmadığı görülmektedir.

İthalat için yapılan 2 kırılmalı test sonucunda, 2 kırılmadan biri anlamlı çıkmıştır. Diğer anlamlı çıkmadığı için aynı test tek kırılmalı olarak yapılmış olup sonucu Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10.

Lee Strazicich LM Birim Kök Testi(İthalat)

Model: Kesmeli (A)		
LNİTH		
Minimum test istatistiği (tau)		-2.1190
Kırılma noktası		2003
Seçilen gecikme		0
1% level		-4.0840
5% level		-3.4870
10% level		-3.1850
Değişken	Katsayı	t-istatistiği
S(t-1)	-0.2681	-2.1190
C	0.1370	2.9199
B(t)	0.2761	1.5466

Tek kırılmalı olarak yapılan test sonucunda da yine kırılma anlamlı çıkmamıştır. Dolayısıyla bu seride kırılma olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden daha önceden yapılan kırılmasız birim kök testleri dikkate alınarak devam edilmiştir. Sonuç olarak ihracat değişkeninin kırılmalar etrafında da durağan

olmadığı, Ar-Ge değişkeninin kırılmalar etrafında durağan hale geldiği, ithalat değişkeninde ise kırılmaların anlamlı olmadığı ve klasik testlere göre serinin birim köklü olduğuna karar verilmiştir.

ARDL sınır testi yönteminde bilindiği üzere bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını saptamak amacıyla Hata Düzeltme Modelini (HDM) kurmak gerekir. Model kurulurken seçilen maksimum gecikme sayısı 7 alınmıştır.¹ Uygun bilgi kriteri olarak Akaike bilgi kriteri seçilmiştir. Eviews 10 programında en uygun ARDL modelini ihracat için ARDL(7,5), ithalat içinse ARDL(1,3) olarak belirlemiş olup belirlenen modeller için elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11.

ARDL(7,5) Modelinin F İstatistiği ve Kritik Değerleri

MODEL	K	Max	F-İSTATİSTİĞİ	ÖNEM DÜZEYİ	ALT	ÜST
ARDL(7,5)	1	7	10.4517***	10%	3.30	3.80
				5%	4.09	4.66
				1%	6.03	6.76

Not: Max maksimum gecikme sayısını, K açıklayıcı değişken sayısını ve *** %1 önem seviyesini ifade etmektedir. Alt ve üst, alt ve üst sınırların 30 gözlem için kritik değerlerini göstermektedir.

ARDL(7,5) için F istatistiği %1 önem seviyesindeki kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Bu ilgili dönemde Ar-Ge ile ihracatın uzun dönemli eşbütünleşik olduğu anlamına gelmektedir. İlişkiyi tespit ettikten sonra değişkenlere ait uzun ve kısa dönem katsayıları hesaplanabilir. Maksimum 7 gecikme ve Akaike Bilgi Kriteri ile belirlenen ARDL(7,5) modelinin uzun ve kısa dönem katsayı tahminleri Tablo 12’de verilmiştir.

¹“Akaike Bilgi Kriteri” en küçük olan model en anlamlı modeldir.

Tablo 12.

ARDL(7,5) Modelinin Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

UZUN DÖNEM KATSAYILARI				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
LNARGE	1.1255***	0.0342	32.8936	0.0000
C	0.3442	0.5973	0.5763	0.5803
KISA DÖNEM KATSAYILARI				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
D(LN_HR(-1))	0.8244***	0.0882	9.3453	0.0000
D(LN_HR(-2))	0.4411***	0.0991	4.4494	0.0021
D(LN_HR(-3))	0.5877***	0.1029	5.7106	0.0004
D(LN_HR(-4))	0.7005***	0.1049	6.6793	0.0002
D(LN_HR(-5))	0.4019***	0.1054	3.8143	0.0051
D(LN_HR(-6))	0.6568***	0.0871	7.5438	0.0001
D(LNARGE)	-0.3489**	0.1297	-2.6910	0.0275
D(LNARGE(-1))	-1.1892***	0.1869	-6.3618	0.0002
D(LNARGE(-2))	-0.8927***	0.1807	-4.9391	0.0011
D(LNARGE(-3))	-0.5996***	0.1122	-5.3441	0.0007
D(LNARGE(-4))	-0.2136*	0.1090	-1.9602	0.0856
K09	-0.5247***	0.0648	-8.0940	0.0000
HDT(-1)	-0.5045***	0.0806	-6.2605	0.0002
TANIMSAL TESTLER				
R^2	0.9548	X_{BG}^2	4.9875	(0.0826)
Düzeltilmiş R^2	0.9005	X_{BPG}^2	9.6792	(0.7852)
F-istatistiği(Olasılık)	430.0016(0.0000)	X_{JB}^2	2.6791	(0.2620)
DW	2.3495	X_{RAMSEY}^2	0.8220	(0.3947)

Not: K09 değişkeni 2008 küresel krizi için modele dahil edilen kukla değişkeni, HDT(-1) hata düzeltme terimini, parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ve ***, **, * ise sırasıyla %1, %5, %10 önem seviyelerinde anlamlılığı,

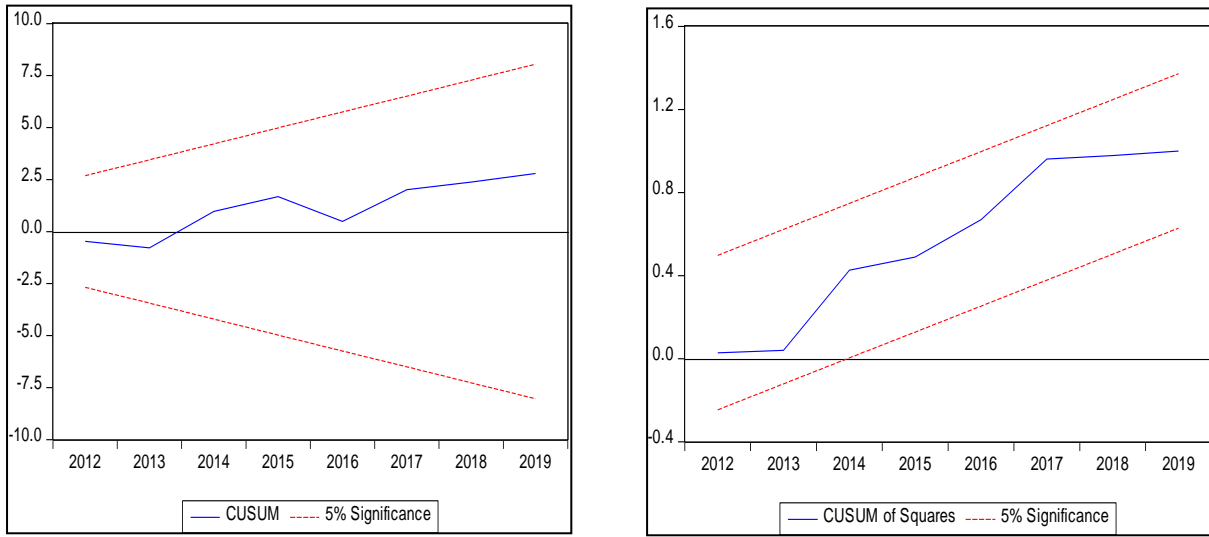
DW Durbin-Watson durumunu göstermektedir. X_{BG}^2 oto korelasyon, X_{BPG}^2 değişen varyans, X_{JB}^2 normallik ve X_{RAMSEY}^2 ise regresyonda model kurma hatası varsayımlarını sınamak için kullanılan tanımsal testlerdir.

Modelin hata düzeltme terimi negatif ve istatistiki olarak %1 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Bunun anlamı hata düzeltme modelinin doğru çalıştığı ve modelin anlamlı olduğudur. Bu kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde tekrar dengeye yaklaştığı demektir. Hata düzeltme teriminin -0.50 olması sapmaların yarısının sonraki dönem dengeye yaklaştığını söylemektedir. Diğer bir ifadeyle oluşan sapmaların %50'lik kısmı bir sonraki dönemde tekrar dengeye gelmektedir.

Yapılan tanımsal testlerden sonra modelin CUSUM ve CUSUM OF SQUARES grafiklerine bakılmıştır. Grafikler Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1.

ARDL(7,5) Modelinin CUSUM ve CUSUM OF SQUARES Grafikleri



Bilindiği üzere CUSUM ve CUSUM OF SQUARES grafiklerinde %5 önem düzeyinde kritik sınırları aşmadığı takdirde oluşturulan modelin uzun dönem katsayılarında tutarlılık vardır. Grafiklere bakıldığında, iki grafik içinde kritik sınırlar içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Yani modelin uzun dönem katsayılarının tutarlı olduğu görülmektedir.

İkinci model olan ARDL(1,3) modeli hakkındaki bilgiler Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13.

ARDL(1,3) Modelinin F İstatistiği ve Kritik Değerleri

MODEL	K	Max	F-İSTATİSTİĞİ	ÖNEM DÜZEYİ	ALT	ÜST
ARDL(1,3)	1	7	5.6084**	10%	3.30	3.80
				5%	4.09	4.66
				1%	6.03	6.76

Not: Max maksimum gecikme sayısını, K açıklayıcı değişken sayısını ve ** %5 önem seviyesini ifade etmektedir. Alt ve üst, alt ve üst sınırların 30 gözlem için kritik değerlerini göstermektedir.

Tablo 13'e ARDL(1,3) modeli için tekrar bakıldığında, F istatistiği değerinin %5 önem düzeyi için belirlenen kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Yani ithalat ile Ar-Ge'nin ilgili dönem için eşbütünlük olduğunu söylemek mümkündür. Bu uzun dönem ilişkisini tespit ettikten sonra değişkenlerin uzun ve kısa dönem katsayıları maksimum gecikme 7 ve Akaike Bilgi Kriteri ile hesaplanan ARDL(1,3) modeline ait uzun ve kısa dönem tahminleri Tablo 14'te verilmektedir.

Tablo 14.

ARDL(1,3) Modelinin Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

UZUN DÖNEM KATSAYILARI				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
LNARGE	-71.7460	7457.2230	-0.0096	0.9924
C	1321.644	135233.5000	0.0098	0.9923
KISA DÖNEM KATSAYILARI				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
D(LNARGE)	-0.5070	0.4030	-1.2581	0.2244
D(LNARGE(-1))	-0.3815	0.2566	-1.4869	0.1544
D(LNARGE(-2))	-0.3445	0.2344	-1.4697	0.1589
K09	-0.4225**	0.1499	-2.8185	0.0114
K94	-0.7322***	0.2238	-3.2712	0.0042
K01	-0.4353***	0.1443	-3.0172	0.0074
HDT(-1)	-0.0014***	0.0003	-4.3237	0.0004
TANIMSAL TESTLER				
R ²	0.6478	X _{BG} ²	3.5652	(0.1682)
Düzeltilmiş R ²	0.5422	X _{BPG} ²	5.2961	(0.8078)
F-istatistiği(Olasılık)	94.6024(0.0000)	X _{JB} ²	4.6718	(0.0967)
DW	1.3228	X _{RAMSEY} ²	0.5514	(0.4685)

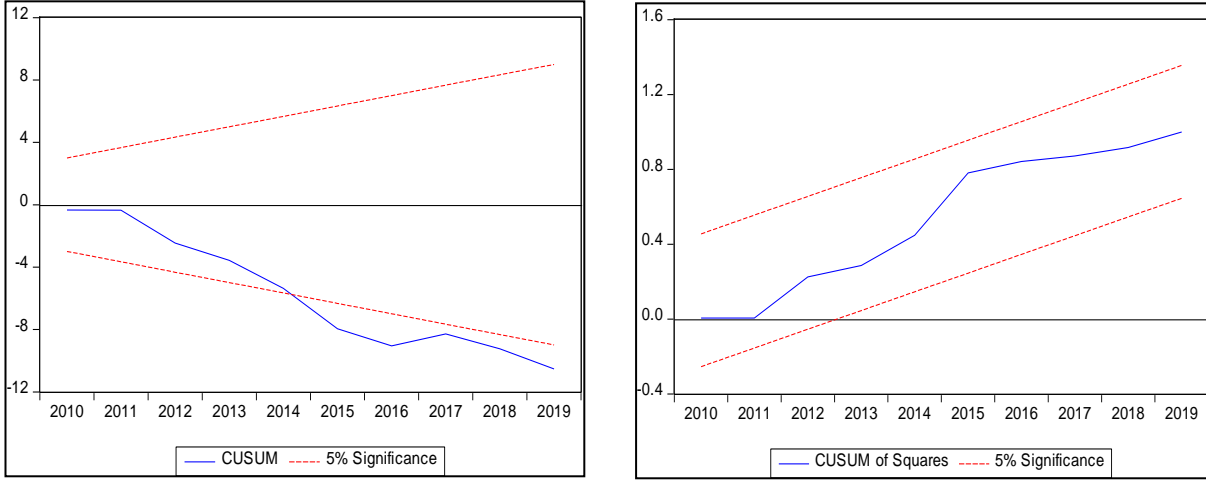
Not: K09, K94 ve K01 değişkenleri sırasıyla 2008, 1994 ve 2001 krizleri için modele dahil edilen kukla değişkenleri, HDT(-1) hata düzeltme terimini, parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ve ***, **, * ise sırasıyla %1, %5, %10 önem seviyelerinde anlamlılığı, DW Durbin-Watson durumunu göstermektedir. X_{BG}² oto korelasyon, X_{BPG}² değişen varyans, X_{JB}² normallik ve X_{RAMSEY}² ise regresyonda model kurma hatası varsayımlarını sınamak için kullanılan tanımsal testlerdir.

Modelin hata düzeltme terimi sıfıra çok yakın bir değer olmasına karşın negatif ve istatistiki olarak %1 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Hata düzeltme modelinin doğru çalıştığını ve modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde tekrar dengeye yaklaştığı demektir. Hata düzeltme teriminin -0.0014 olması sapmaların çok küçük bir bölümü sonraki dönem dengeye yaklaştığını söylemektedir. Yani %1'den bile küçük bir kısmı sonraki dönemde dengeye yaklaşmaktadır.

Yapılan tanımsal testlerden sonra modelin CUSUM ve CUSUM OF SQUARES grafiklerine bakılmıştır. Grafikler Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2.

ARDL(1,3) Modelinin CUSUM ve CUSUM OF SQUARES Grafikleri



Grafiklere bakıldığında, CUSUM OF SQUARES grafiği kritik sınırlar içindedir. Ancak CUSUM grafiği 2014 yılından ilgili dönemin sonuna kadar kritik sınırların dışında kalmaktadır. Bu durumu düzeltmek adına modele kritik sınırların dışında kalan zamanlar için kukla değişkeni eklenerek model tekrar oluşturulmuştur. Eklenen kukla değişkeniyle tekrar oluşturulan model ile ilgili veriler Tablo 15’te sunulmaktadır.

Tablo 15.

Düzeltilmiş ARDL(1,3) Modelinin F İstatistiği ve Kritik Değerleri

MODEL	K	M	F-İSTATİSTİĞİ	ÖNEM DÜZEYİ	ALT SINIR	ÜST SINIR
				10%	3.30	3.80
ARDL(1,3)	1	7	8.3326***	5%	4.09	4.66
				1%	6.03	6.76

Not: Max maksimum gecikme sayısını, K açıklayıcı değişken sayısını ve *** %1 önem seviyesini ifade etmektedir. Alt ve üst, alt ve üst sınırların 30 gözlem için kritik değerlerini göstermektedir.

Tablo 15’e bakıldığında F-istatistiği öncekinde %5 önem düzeyinde kritik değerlerden büyükken eklenen kukladan sonra F istatistiği %1 önem düzeyindeki kritik değerlerden yüksek olarak görülmektedir. Daha yüksek bir önem düzeyinde ithalat ve Ar-Ge eşbütünleşiktir. İlişki bulunduğundan sonra yine aynı maksimum gecikme sayısı ve bilgi kriteriyle tahmin edilen uzun ve kısa dönem katsayıları Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16.

Düzeltilmiş ARDL(1,3) Modelinin Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

UZUN DÖNEM KATSAYILARI				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
LNARGE	1.1164***	0.2605	4.2854	0.0005
C	2.1543	4.3448	0.4958	0.6264
KISA DÖNEM KATSAYILARI				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
D(LNARGE)	-0.0967	0.3013	-0.3212	0.7520
D(LNARGE(-1))	-0.4361*	0.2268	-1.9230	0.0714
D(LNARGE(-2))	-0.3473	0.2067	-1.6800	0.1112
K09	-0.4487***	0.1280	-3.5058	0.0027
K94	-0.5578***	0.1691	-3.2986	0.0042
K01	-0.4521***	0.1226	-3.6873	0.0018
K1419	-0.2814***	0.0595	-4.7326	0.0002
HDT(-1)	-0.2003***	0.0379	-5.2857	0.0001
TANIMSAL TESTLER				
R^2	0.7590	X_{BG}^2	4.3843	(0.1117)
Düzeltilmiş R^2	0.6702	X_{BPG}^2	7.0032	(0.5363)
F-istatistiği(Olasılık)	116.9137(0.0000)	X_{JB}^2	1.0090	(0.6062)
DW	1.7040	X_{RAMSEY}^2	2.6787	(0.1201)

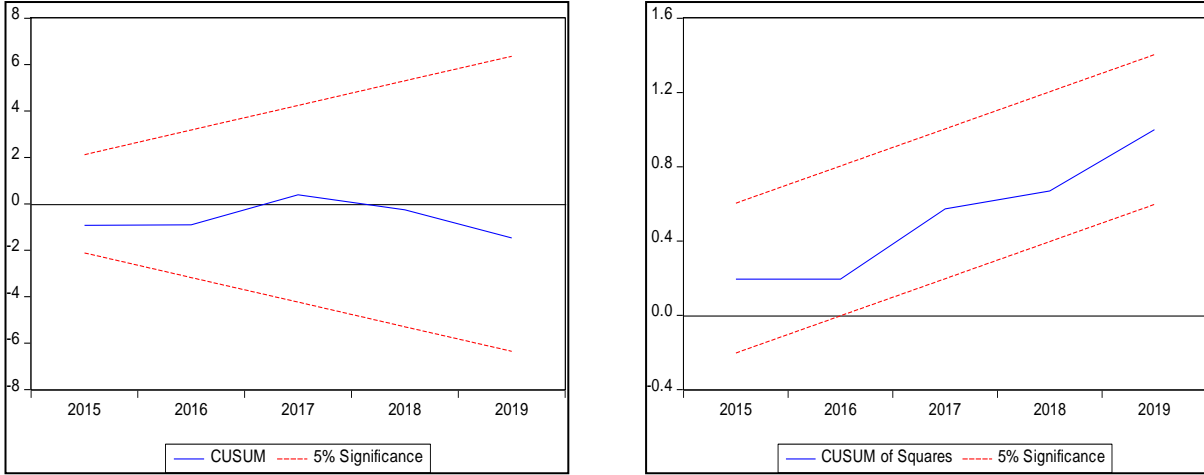
Not: K09, K94 ve K01 değişkenleri sırasıyla 2008, 1994 ve 2001 krizleri için modele dahil edilen kukla değişkenleri, K1419 ise CUSUM grafiğindeki aşan değerler için dahil edilen kukla değişkeni, HDT(-1) hata düzeltme terimini, parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ve ***, **, * ise sırasıyla %1, %5, %10 önem seviyelerinde anlamlılığı,

DW Durbin-Watson durumunu göstermektedir. X_{BG}^2 oto korelasyon, X_{BPG}^2 değişen varyans, X_{JB}^2 normallik ve X_{RAMSEY}^2 ise regresyonda model kurma hatası varsayımlarını sınamak için kullanılan tanımsal testlerdir.

Modelin hata düzeltme terimi -0.2003 ile K1419 kuklası eklenmeden önceki hata düzeltme terimi olan -0.0014'ten daha küçük bir değerdir ve istatistiki olarak %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Kısa dönemde meydana gelen sapmaların öncekine nazaran çok daha büyük bir bölümü olan %20'lik kısmı bir sonraki dönemde tekrar dengeye yaklaşmaktadır.

Şekil 3.

Düzeltilmiş ARDL(1,3) Modelinin CUSUM ve CUSUM OF SQUARES Grafikleri



Şekil 3'e bakıldığında CUSUM ve CUSUM OF SQUARES grafiklerinin ikisi de kritik sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Yani uzun dönem katsayılarının tutarlığı sağlanmıştır.

Sonuç

Dünyada ekonomik olarak büyük ve gelişmiş ülkelere bakıldığında bu ülkelerin ekonomileriyle dış ticaretleri aynı doğrultuda ilerlemektedir. En basit halinde dünyada en güçlü ekonomilerine bakıldığında ABD, Çin ve Almanya ilk 5 içerisinde yer almaktadır. Aynı ülkelerin dış ticaretleri istatistiklerine bakıldığında bu ülkelerin ithalat ve ihracatta da ilk üçte yer aldığı görülmektedir. Öte taraftan Ar-Ge harcamaları bağlamında incelendiğinde de yine ekonomik ve dış ticaret hacmi olarak büyük olan ülkelerin Ar-Ge harcamalarının ve Ar-Ge yatırımlarının ne kadar büyük miktarlarda olduğu görülecektir. Bütün bunlar birleştirildiğinde Ar-Ge yatırımlarının ile dış ticaret arasındaki etkileşim yok sayılamayacak şekilde açığa çıkmaktadır. Dış ticaret pastasındaki payı daha az olan Türkiye'nin bu piyasadaki ağırlığını artırabilmesi için yıllar içinde sürekli arttırdığı Ar-Ge yatırımlarına daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

Bu çerçeve içinde çalışmada Türkiye'de Ar-Ge faaliyetlerinin dış ticaret performansına etkisi zaman serisi analiziyle araştırılmıştır. Yapılan birim kök ve kırılmalı birim kök testleri sonucunda ithalat ve ihracatın durağan olmamasına karşın Ar-Ge harcamalarının durağan olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ARDL sınır testleri sonucunda ithalat ve ihracatla Ar-Ge arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Sonrasında tespit edilen bu ilişkinin uzun ve kısa dönem katsayıları -ilgili dönemde kukla değişkenler kullanılarak- hesaplanmış ve sonucunda Ar-Ge ile hem ihracat hem de ithalat arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Kısa dönem katsayıları incelendiğinde ise Ar-Ge ile ihracat arasında Ar-Ge'nin gecikmeli değerleri haricinde pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Öte yandan Ar-Ge ile ithalat arasında kısa dönemde negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Katsayılar incelendiğinde ise negatif bir ilişkinin olduğu ancak istatistiki olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir. Bulunan sonuçlar literatür incelendiğinde Hirsch ve Bijiaoui (1985), Zhao ve Li (1997), Landesmann ve Pfaffermayr (1997), Braunerjelm ve Thulin (2008), Salim ve Bloch (2009), Yıldırım ve Kesikoğlu (2012), Uzay vd. (2012), Göçer (2013), Sungur vd. (2016), Dam (2016), Yüksel (2017) ve Yıldırım vd. (2018)'nin sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Uzun dönem katsayılarına baktığımızda Ar-Ge'deki %1'lik değişim ihracatta %1,13'lük bir değişime sebep olmaktadır. Öte yandan Ar-Ge'deki %1'lik değişim ithalatta %1,12'lik bir değişime sebep olmaktadır. Türkiye için bulunan bu değerlere bakıldığında, ithalatta ihracatın birbirine yakın miktarlarda etkilenmesinin sebebi Türkiye'nin üretiminde katma değeri yüksek ürünlerin payının daha düşük olmasından kaynaklandığını söylemek pek yanlış olmayacaktır. Çünkü Ar-Ge faaliyetleri için gereken hammadde ve ara malların üretimin olmaması veya yetersiz olması ithal edilmesini gerektirmektedir. Ar-Ge harcamalarının uzun dönemde ithalata pozitif etkisinin sebebi olarak Ar-Ge faaliyetleri için gerekli malzemelerin hepsinin Türkiye'de üretimin yapılmaması veya yapılamamasından dolayı ithalat ile gerekli malzemeleri karşılanması

gösterilebilir. İhracat içinse Ar-Ge faaliyetleri sonucunda elde edilen çıktının katma değeri daha yüksek olmasından dolayı değerinin görece daha yüksek olması ile ihracatı olumlu etkilemektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde Türkiye'nin dış ticaret faaliyetlerini arttırması için Ar-Ge yatırımlarına ve Ar-Ge faaliyetleri bağlamında gerçekleştirilecek finansal yatırımlara ağırlık vermesi gerekmektedir. Mikro ölçekte ihracat yapan işletmelerin yürütecekleri Ar-Ge faaliyetleri için yapmış oldukları Ar-Ge harcamaları uzun vadede karlılıklarını olumlu etkileyecektir. Makro ölçekte işletmelerin Ar-Ge faaliyetleri dolaylı yoldan Türkiye'nin uzun vadede dış ticaret hacmini arttıracaktır. Bu artışta ihracatın payının ithalattan daha fazla olması ekonomik olarak büyümeye olumlu etki yapacaktır. Yapılacak Ar-Ge yatırımlarının uzun dönemde ihracata etkisinin ithalattan daha fazla olduğu göz önüne alındığında yapılacak olan Ar-Ge yatırımları uzun dönemde Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olan dış ticaret açığını azaltıcı nitelik ve nicelikte olacaktır. Bu bağlamda Ar-Ge faaliyetlerinin arttırılması için bilinç oluşturulması ve Ar-Ge faaliyetlerini teşvik edici politikalar yürütülmesi faydalı olacaktır.

Bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacıların sadece Ar-Ge harcamaları hariç diğer bütün Ar-Ge göstergelerinin dış ticarete etkisini inceleyerek çok daha geniş bir perspektiften analizler yaparak ilerleyebilirler. Böylece Ar-Ge'nin dış ticaret dengesindeki etkisi ve önemi daha net bir şekilde görülebilir. Ayrıca Covid-19 pandemisinin etkisine bakılması için pandemi dönemi ayrıca incelenebilir.

Kaynakça

- Akyol, M. ve Demez, S. (2020). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatına etkisi: AB'ye üye geçiş ekonomileri ve Türkiye analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 767-781.
- Bleaney, M. & Wakelin, K. (2002). Efficiency, innovation and exports. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(1), 3-15. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.00001>
- Braunerhjelm, P. ve Thulin, P. (2008). Can countries create comparative advantages? R&D expenditures, high-tech exports and country size in 19 OECD countries. *International Economic Journal*, 22(1), 95-111. <https://doi.org/10.1080/10168730801887026>
- Canbay, Ş. (2020). Türkiye'de araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının ihracat üzerindeki etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63, 131-140.
- Dam, M. M. (2016). Dış ticaret ve Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişki: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 345-358.
- Duman, K. ve Aydın, K. (2018). Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ile GSYİH ilişkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(1), 49-66. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2018.4.1.005>
- Dünya Bankası. (2021a, 8 Nisan). The world bank. <https://databank.worldbank.org>
- Dünya Bankası. (2021b, 8 Nisan). World integrated trade solution. <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en>
- Eygü, H. (2020). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisinin incelenmesi: Türkiye örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (İktisadi ve İdari Bilimler), 233-242. <https://doi.org/10.18506/anemon.761623>
- Galović, T. (2015). Impact of R&D on export competitiveness of chemical industry in selected OECD countries. *Poslovna Izvrsnost*, 9(1), 91-107.
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknolojili ürün ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.
- Hirsch, S. ve Bijiaoui, I. (1985). R&D intensity and export performance: A micro view. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 121(2), 238-251. <https://doi.org/10.1007/BF02705822>
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. ve Karaçor, Z. (2016). Türkiye'de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınırlı testi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 203-215. <https://doi.org/10.18657/yecbu.71790>

- Landesmann, M. ve Pfaffermayr, M. (1997). Technological competition and trade performance. *Applied Economics*, 29(2), 179-196. <https://doi.org/10.1080/000368497327254>
- Le, C. D. (1987). The role of R&D in high-technology trade: An empirical analysis. *Atlantic Economic Journal*, 15(4), 32-38. <https://doi.org/10.1007/BF02304202>
- Lefebvre, E., Lefebvre, L. ve Bourgault, M. (1998). R&D-related capabilities as determinants of export performance. *Small Business Economics*, 10(4), 365- 377. <https://doi.org/10.1023/A:1007960431147>
- MÜSİAD. (2012). *Küresel rekabet için Ar-Ge ve inovasyon*. (MÜSİAD Araştırma Raporları: 76). https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/arastirma-raporlari/pdf/kuresel_rekabet_icin_ar-ge_ve_inovasyon.pdf
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge harcamaları ve ihracat ilişkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 39-50.
- Salim, R. A. ve Bloch, H. (2009). Business expenditures on R&D and trade performances in Australia: Is there a link?. *Applied Economics*, 41(3), 351- 361. <https://doi.org/10.1080/00036840601007302>
- Sara, T. S., Jackson, F. H. ve Upchurch, L. T. (2012). Role of innovation in high-tech-exports of a nation. *International Journal of Business and Management*, 7(7), 85. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v7n7p85>
- Sungur, O., Aydın, H. ve Eren, M. (2016). Türkiye’de Ar-Ge, inovasyon, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Asimetrik nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 173-192.
- Şahbaz, A., Yanar, R. ve Adıgüzel, U. (2014). Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji mal ihracatı ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 47-60.
- Tomiura, E. (2007). Effects of R&D and networking on the export decision of japanese firms. *Research Policy*, 36(5), 758-767. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2007.02.020>
- TÜBİTAK. (2020, 31 Aralık). Türkiye bilimsel ve teknoloji araştırma kurumu. <https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik-bty-istatistikleri>
- TÜİK. (2021a, 15 Kasım). Türkiye istatistik kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20ge%20li%C5%9Firme>
- TÜİK. (2021b, 27 Ekim). Türkiye istatistik kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> adresinden erişim sağlandı.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2021, 1 Ocak). Türk patent ve marka kurumu. <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>
- UNESCO. (2021, Mart). UNESCO. <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx#>
- Uzay, N., Demir, M. ve Yıldırım, E. (2012). İhracat performansı açısından teknolojik yeniliğin önemi: Türkiye imalat sanayi örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 147-160.
- Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012). Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye örneğinde panel nedensellik testi kanıtları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 165-180.
- Yıldırım, H. H., Akkılıç, M. E. ve Dikici, M. S. (2018). Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme ve dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi: G-20 ülkeleri üzerine bir uygulama. *International Review of Economics and Management*, 6(2), 43-58.
- Yüksel, S. (2017). The impacts of research and development expenses on export and economic growth. *International Business and Accounting Research Journal*, 1(1), 1-8. <http://dx.doi.org/10.15294/ibarj.v1i1.1>
- Zhao, H. ve Li, H. (1997). R&D and export: An empirical analysis of chinese manufacturing firms. *The Journal of High Technology Management Research*, 8(1), 89-105. [https://doi.org/10.1016/S1047-8310\(97\)90015-8](https://doi.org/10.1016/S1047-8310(97)90015-8)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. Yazar %70 oranında, 2. Yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul İzin Belgesi

Gerek yoktur.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 50-67
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Covid-19 Sürecinde İşletmelerin Etik Dışı Davranışları* *Unethical Behaviors of Businesses in the Covid-19 Process*

Yıldırım YILDIRIM*
Talha DOĞAN**

*Doç. Dr., Düzce Üniversitesi,
Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu,
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü,
Düzce/Türkiye.

Assoc. Prof., Düzce University,
Akçakoca School of Tourism and
Hotel Management,
Department of Tourism and Hotel Management,
Düzce/Turkey.

yildirimyildirim@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5851-7788

**YL Öğrencisi, Düzce Üniversitesi,
Akademi Eğitim Enstitüsü,
Turizm ve Otel İşletmeciliği Ana Bilim Dalı,
Düzce/Türkiye.

Master Student, Düzce University,
Graduate School of Education,
Department of Tourism and Hotel Management,
Düzce/Turkey.

talha.dgn.94@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1590-2456



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

04/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

09/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Yıldırım, Y. ve Doğan, T. (2022).
Covid-19 Sürecinde İşletmelerin
Etik Dışı Davranışları.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 50-67

Citation: Yıldırım, Y. ve Doğan, T. (2022).
Unethical Behaviors of Businesses in the
Covid-19 Process.
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute, 56,
50-67

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Covid-19 sürecinin zorlayıcı etkilerinden işletmelerin ve tüketicilerin nasıl etkilendiğini ortaya koymak, bu süreçte işletmelerin uyguladığı etik dışı davranışları kavramsal bir model ile test etmektir. Bu bağlamda işletmelerin etik dışı davranışları en çok fiyat artışları ile çalışan refahında azalma konularında gerçekleştirdikleri, kurumsal sosyal sorumluluğa ise daha fazla yatırım yaptıkları öne sürülmektedir. Ortaya konulan kavramsal model sonucunda işletmelerin fahiş fiyat artışı gerçekleştirdikleri ve haksız kazanç elde ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışanlarını daha uzun sürelerle ama daha az ücretlerle çalıştırdıkları, azınlık gruplara yönelik uygun olmayan çalışma ortamı sundukları, çalışanlarını süresiz izin almaya zorlamaları ve toplu işten çıkarmalar yaptıkları yine kavramsal araştırma sonucunda ortaya çıkan sonuçlardır. Salgın sonrasında firma ve markaların tüketicilerin gözünde daha güvenilir ve sorumlu bir kişilik kazanmaları için kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına ağırlık verdikleri söylenebilir. Henüz Türkçe yazında kapsamlı bir şekilde neredeyse hiç bahsedilmemiş olan, Covid-19 sürecinde işletmelerin sergiledikleri etik dışı davranışları ele almak ve işletmeler, markalar, çalışanlar ve müşteriler nezdinde ne gibi sonuçlara yol açtığını göstermek ileride yapılacak uygulamalı araştırmalara yeni alanlar açabilir. Çalışma ile hem literatüre katkı sağlanması hem de çalışmanın Covid-19 pandemisinin firma ve markalara getirdiği finansal sorunları başarılı çalışan refahı ve kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri ile aşmalarına yardımcı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, işletme etiği, fahiş fiyatlandırma, kurumsal sosyal sorumluluk, tüketici boykotları, müşteri şikâyetleri

Abstract

The main purpose of this study is to reveal how businesses and consumers are affected by the coercive effects of the Covid-19 process and to test the unethical behaviors of businesses in this process with a conceptual model. In this context, it is argued that businesses perform unethical behaviors mostly in the areas of price increases and decreases in employee welfare, and they invest more in corporate social responsibility. As a result of the conceptual model put forward, it is understood that the enterprises increased their prices exorbitantly and gained unfair profits. In addition, it is the result of the conceptual model that they employ their employees for longer periods but for fewer wages, offer an unsuitable working environment for minority groups, force their employees to take an indefinite leave, and make mass dismissals. It can be said that after the epidemic, companies and brands focused on corporate social responsibility practices in order to gain a more reliable and responsible personality in the eyes of consumers. One of the main contributions of this study is to deal with the unethical behaviors of businesses during the Covid-19 process and to show what results they have for businesses, brands, employees, and customers. It is expected that the study will both contribute to the literature and help companies and brands overcome the financial problems caused by Covid-19 with successful employee welfare and corporate social responsibility activities.

Keywords: Covid-19, business ethics, exorbitant pricing, corporate social responsibility, consumer boycotts, customer complaints

Giriş

Günümüzde tüketiciler, gündelik hayatlarında evden çalışma, çevrimiçi toplantı, çevrimiçi ders ve çevrimiçi alışveriş gibi olgularla birlikte yeni bir gerçekliğe, çalışma biçimine ve hayata uyum sağlamayı öğrenmektedir. Aslında insanoğlu asırlar boyunca birden fazla salgın hastalıkla yüzleşmiş, fakat 2019 yılının sonlarında Çin’de kendisini gösteren ve günümüzdeki teknolojik altyapı ve imkânlarla rağmen çıkış yolu hâlâ bulunamayan Covid-19 enfeksiyonuna karşı mücadelesini sürdürmektedir. Birçok bireyi kısa zamanda ölüm riskiyle karşı karşıya bırakan bu enfeksiyon, küresel anlamda süratli bir yayılım sergileyerek devletleri süreli ve süresiz karantina uygulamaları yürürlüğe koymaya mecbur bırakmıştır. Çoğu ülkede kısıtlamaların seviyesi büyük oranda hafifletilse de günümüzde halen Rusya ve Letonya gibi birçok ülke Covid-19 sürecini sert bir şekilde yaşamakta ve uzun süreli sokağa çıkma kısıtlamalarını uygulamaya devam etmektedir (Sauer, 2021; Peltier, 2021).

Yaşadığımız bu pandemi süreci ile birlikte bireylerin işletme ve markalardan beklentileri de değişime uğramakta, artık firmaların daha erişilebilir olmaları, daha fazla sorumluluk alarak sosyal ve çevresel sıkıntıların çözümü konusunda söz sahibi olmaları, topluma fayda sağlamaları ve yardım kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde olmaları beklenmektedir. ABD’de yapılan bir anket çalışmasında, ankete yanıt verenlerin yaklaşık %69’u, işletmeler kriz esnasında kârı toplumdan önemli gördüklerinde işletmeye olan güvenlerini sonsuza dek kaybedeceklerini belirtmişlerdir (Edelman, 2020a). İşletmelerin bu süreçte empati yaparak iletişim kurmaları ve pandeminin neden olduğu sorunları çözmeye odaklanmaları, tüketicilerdeki marka sadakatini korumanın temel bileşenleridir (Steinmetz, 2020; He ve Harris, 2020, s. 177). Yine bu süreçte işletmeler, krizlere yönelik niyetleri ve planladıkları eylemler hakkında açık ve şeffaf bir şekilde iletişim kurmalıdır (Hu vd., 2020, s. 8). Ayrıca işletmelerin toplumsal olaylara yönelik bakış açılarının, bilhassa Covid-19 döneminde daha mühim bir hâle geldiği de sıklıkla ifade edilmiştir (Doğaner ve Aksu Armağan, 2020, s. 325; Artan Özorun, 2020, s. 431-432). Covid-19 sürecinde ekonomiler daralmış ve birçok sektörde tanınmış ünlü marka iflas sinyallerini vermiştir. ABD’de Sears, JCPenney, Neiman Marcus, Hertz ve J. Crew gibi ünlü şirketler çok büyük mali baskılar altında kalmıştır. İşletmeler üzerindeki bu küresel mali baskılar ise çalışanlarını zorlayarak süresiz izin kullandırma, daha fazla mesai yaptırma, işten çıkarma, ücrette kesintiye gitme gibi pek çok etik dışı davranış sergilenmesine neden olmaktadır (Donthu ve Gustafsson, 2020).

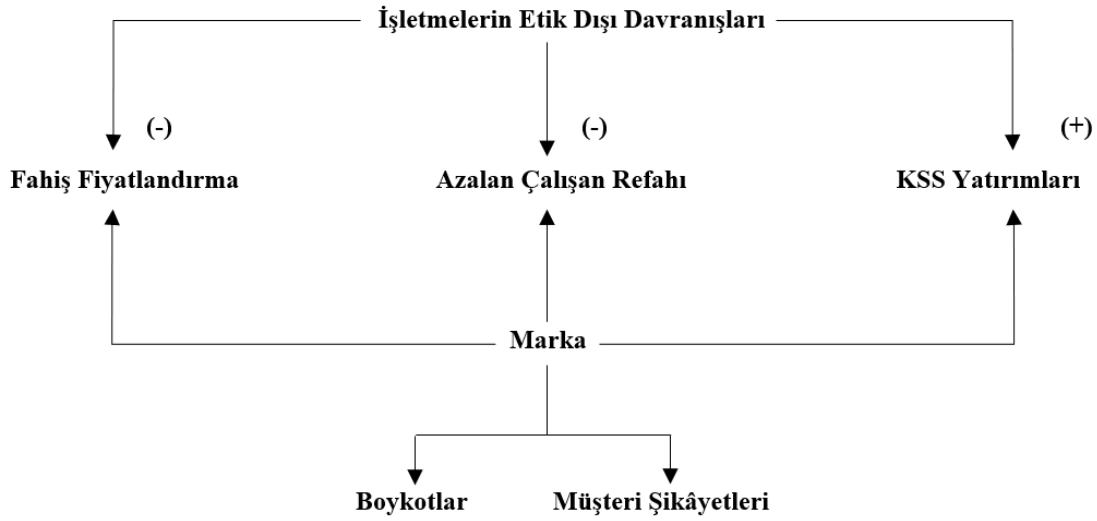
Her ne kadar Covid-19 sürecinde marka ve firmaların, iletişim biçimlerine ve pandemi yönetim süreçlerine büyük bir önem vermeleri gerekse de, bu süreçte çoğu marka ve firma tarafından, çalışmamızda da yer vereceğimiz üzere çeşitli fiyat aldatmacaları ve azaltılan çalışan refahı gibi konulara yönelik etik ihlallerinde bulunulmuştur. Makalemizin temel amacı da işte bu etik dışı davranışları ele almak ve firmalar, markalar, çalışanlar ve müşteriler nezdinde ne gibi tepkilere yol açtığını ortaya koymaktır. Ayrıca, Covid-19 sürecinde firma ve markaların sergiledikleri kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) yatırımlarının yeterli olup olmadığı da çalışma kapsamında değerlendirilecektir.

1. Metodoloji

İşletmelerin Covid-19 sürecinde uyguladıkları etik dışı davranışların kaynaklarının neler olduğu, hangi konularda daha çok etik problemlerle karşılaşıldığı ve markaların bu sürece nasıl dahil oldukları aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Tarama yöntemi ile hazırlanan bu çalışmanın kavramsal modeli geniş bir literatür taraması sonucunda oluşturulmuştur. Bu çalışma, koronavirüs salgını ve işletmelerin etik davranışları bağlamında sadece bir literatür taraması değil, bunun ötesinde bir çaba ile, eleştirel bir bakışla kavramsal bağlantıların kurulduğu ve literatüre yön vermeyi hedefleyen bir yöntem takip edilerek hazırlanmıştır.

Şekil 1.

Çalışmanın Kavramsal Modeli



Yukarıdaki kavramsal modele literatürden kanıtlar bulunarak test edilmesi amaçlanmıştır. Geniş bir alan yazın taraması sonucu ortaya konulan kavramsal modelde etik davranışlara iki ayrı cepheden yaklaşılmaktadır. İşletme ve marka perspektifli birinci yaklaşımda işletmeler veya markalar tarafından Covid-19 sürecinde uygulanan etik dışı davranışların fiyatlandırma, çalışan refahı ve KSS alanlarında olduğu öne sürülmektedir. İşletmelerin ve markaların bu alanlarda hassas davranmalarının önemine işaret edilmektedir. İkinci yaklaşım ise tüketici cephesindedir. İşletmelerin ve markaların uyguladığı etik dışı davranışlara tüketicilerin verdikleri yanıtlar ele alınmaktadır. Boykotlar ve müşteri şikâyetleri gibi konular tüketici perspektifinden ele alınmakta olup, Covid-19 sürecinin tüketicilerin duygularına, rasyonalitelerine ve satın alma güçlerine nasıl etki ettiği işlenmektedir. Hem işletme perspektifinden hem de tüketici cephesinden ele alınan konunun gelecekte yapılacak ampirik çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada cevap aranan sorular ise aşağıdaki gibidir:

1. Covid-19 sürecinde işletmeler ve/veya markalar fahiş fiyatlar uygulayarak tüketicileri aldatma/kandırma davranışı mı sergilemiştir?
2. Covid-19 sürecinde düşük fiyat stratejisi benimseyen ve fiyatlandırma konusunda tüketicinin yanında olan firmalar görülmüş müdür?
3. Covid-19 sürecinde sunulan finansal destek programlarından tüm meslek grupları yararlanabilmiş midir?
4. Covid-19 sürecinde işletmeler çalışanlarına daha uzun çalışma süreleri, daha kötü çalışma koşulları mı sunmuşlardır? Ya da hükümet mali destek sağlamasına rağmen, bu destekleri çalışanlarına yansıtmamışlar mıdır?
5. Covid-19 sürecinde işletmeler yeterli KSS faaliyetlerinde bulunmuşlar mıdır? Ya da KSS faaliyetlerine daha mı az ilgi göstermişlerdir?
6. Covid-19 süreci yabancı uyruklu çalışanları ekonomik kazanç, enfeksiyon kapma riski ve çalışma koşulları anlamında diğer çalışanlar ile eşit şekilde mi etkilemiştir?
7. Covid-19 sürecinde işletmelerin çalışanlarına karşı sergiledikleri adaletsizliklere tüketiciler nasıl tepki göstermiştir?

2. İşletmelerin Etik Dışı Davranışları

Birçok sektörde, işletmede ve meslekte çeşitli etik ilkeleri bulunmaktadır. Etik, Yunancada karakter anlamına gelen "ethos" kelimesinin bir türevidir ve birden fazla tanımlaması yapılmıştır. Etik, kişilerin davranışlarını veya bir faaliyetin yürütülmesini yöneten ahlaki ilkelerdir. Belirli bir sınıf, grup veya kültür ile ilgili olarak tanınan davranış kuralları (tıp etiği, Hıristiyan etiği vb.), belirli eylemlerin doğruluğu ve

yanlılığı ile ilgili insan davranışıyla ilgilenen felsefe dalı gibi tanımlamaları bulunmaktadır (Oxford University Press, 2019; Dictionary.com, [t.y.]). Bu tanımlamalar etiği mikro düzeyde ele almıştır. Etik, aynı zamanda tüm erkek ve kadınların temel eşitliği, insani veya doğal hakları, ülke kanunlarına itaat, sağlık, güvenlik ve doğal çevre için endişe gibi evrensel değerleri de içermektedir. Öte yandan etik, insan haklarını, toplumsal hukuku, refahı ve ekosistemi de içeren geniş bir kavramdır (Business Dictionary, 2020'den aktaran Wilson vd., 2020, s. 618). Bu doğrultuda, ilgili bölümümüzde işletmelerin etik dışı davranışları, Covid-19 sürecinde yaşanan fahiş fiyatlandırma, çalışan refahı ve KSS konuları perspektifinden ele alınacaktır.

2.1. Fahiş Fiyatlandırma

Covid-19 pandemisi, her ne kadar firmalara ve markalara kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ile ilgili çeşitli fırsatlar yaratmış olsa da bu süreçte bazı firmaların tam tersi şekilde, pandemiden maddi çıkar sağlamaya çalıştıkları ve fiyatlandırma stratejilerinde çeşitli etik ihlallerinde buldukları görülmüştür. Bu doğrultuda İngiltere Rekabet ve Piyasa Otoritesi tarafından, salgın sırasında ürün fiyatlarını yükselterek veya ürünlerle ilgili yanıltıcı iddialarla bireylerin korkularını sömürerek gelir elde etmeye çalışan firmaları çökertmek adına bir Covid-19 görev gücü dahi kurulmuştur (Ibitoye, 2020). Bu doğrultuda ABD menşeli e-ticaret platformu eBay'de, makul olmayan fiyatlarla satışı yapılan 350.000'den fazla maske ve dezenfektan satışlarının kısıtlandığını, hatta ilgili ürünlerin platformlarından kaldırıldığını ve satıcıların hesaplarının askıya alındığını açıklamıştır (The Guardian, 2020). Diğer yandan, 2021 yılında ülkemizdeki dev zincir marketlere de "haksız rekabet uyguladıkları" gerekçesiyle Rekabet Kurumu tarafından idari para cezaları verilmiştir. İlgili zincir marketlerin, ürün fiyatlarını tüketici aleyhine yükselttikleri ifade edilerek, BİM'e 958,1 milyon TL, A101'e 646,6 milyon TL, Migros'a 517,7 milyon TL, Şok Marketler'e 384,4 milyon TL ve CarrefourSA'ya 142,5 milyon TL ceza verildiği bilinmektedir (BBC, 2021a).

Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görülmesinin ardından, oluşan panik havasıyla da birlikte popüler e-ticaret platformlarında kolonya, makarna ve diğer temel ihtiyaç ürünlerinde fahiş fiyat artışları yaşanmış, bu fiyatlarla satış yapan işletmelere ise sosyal medyada büyük tepkiler gösterilmiştir. Bu süreçte bilhassa makarna fiyatlarındaki değişimler tüketicilerin ilgi odağı haline gelmiştir. Öte yandan normal şartlarda fiyatı ortalama 3,5 TL olan Barilla marka makarnanın fiyatının da yine Türkiye'nin en büyük e-ticaret platformlarında 44 TL'den 16,99 TL'ye indirilmiş gibi gösterilmesi de dikkatlerden kaçmamıştır. Ayrıca 2020 yılının Ocak ayı başlarında 12,50 TL olan 1 litre kolonyanın fiyatı, aradan geçen iki ay sonrasında "piyasada kolonya kalmadı" şeklindeki abartılı ifadeler nedeniyle 33 TL'ye fırlamıştır (Gazete Duvar, 2020; Tuncer, 2020; Birgün, 2020; Haberler.com, 2020). Hindistan'da da satıcılar, hükümet tarafından ülke çapında karantina ilan edildiğinde temel ürünler, ilaçlar, yüz maskeleri, tıbbi eldivenler ve dezenfektanlar stoklayarak karaborsacılık faaliyetleri yürütmüştür (Patil ve Patil, 2020).

Şekil 2.

Pandemi Öncesinde Fiyatı Genellikle 6 TL Olan İki Paket Makarnanın, Pandemi İle Birlikte Çevrimiçi Alışveriş Platformlarında 14,50 TL'ye Satıldığı Görülmüştür



Kaynak (Haberler.com, 2020)

Şekil 3.

Makarna Fiyatının 44 TL'den 16,99 TL'ye İndirilmiş Gibi Gösterilmesi



Kaynak (Haberler.com, 2020)

Diğer yandan, çevrimiçi market platformu Amazon Fresh'in Covid-19 sürecinde yaşanan olağanüstü talep artışına fiyatlandırma açısından nasıl tepki verdiğini inceleyebilmek amacıyla ABD'de New York'tan sonra en kalabalık ikinci şehir olan Los Angeles'taki Amazon Fresh konumu için yapılan bir araştırmada 19.000'den fazla ürünün günlük fiyat değişimleri analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları ise Amazon Fresh'deki genel fiyat düzeylerinin pandemi sırasında artış göstermediği, hatta birkaç ürün grubu için fiyatların düşürüldüğü yönündedir. Bu noktada Amazon şirketinin, perakende sektöründe yüksek talebin yaşandığı zamanlarda bile düşük fiyat stratejisini benimsediği görülmüştür (Hillen, 2020, s. 104-105). Aynı zamanda İngiltere'deki diğer telefon operatörleri, pandemiden hemen önce yıllık rutin fiyat artışlarını açıklamalarına ve pandemi sürecinde fiyat indirimlerine gitmemelerine rağmen, İngiliz telekomünikasyon devi Vodafone, firmaya başvurmaları halinde müşterilerinin çoğunun sınırsız mobil internete ücretsiz erişebileceklerini açıklamıştır (BBC, 2020).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında araştırmanın birinci sorusunun cevaplandığı, “işletmelerin ve/veya markaların fahiş fiyatlar uygulayarak tüketicileri aldatma/kandırma davranışı içine girdikleri” görülmüştür. Ancak ikinci araştırma sorusu kapsamında “düşük fiyat stratejisi benimseyen ve fiyatlandırma konusunda tüketicinin yanında olan firmalara da rastlanıldığı” ve Covid-19 sürecinde faaliyet gösterdiği toplumun çıkarlarını önceleyen kuruluşlarında var olduğu bilinmektedir.

2.2. Azalan Çalışan Refahı

Covid-19 salgınının hızla yayılması, dünya çapındaki kuruluşlar ve işyerleri üzerinde derin ve ani etkiler yaratmıştır. Bununla birlikte tüketici talebindeki azalma, tedarik zinciri belirsizliği ve ekonomik sorunlar birçok işyerinin hayatta kalabilmesi için savaşmasına neden olmuştur (McGuire vd., 2021, s. 27). Yaşanan bu pandemi sürecinde çalışanlarına özen gösteren ve onları yalnız bırakmayan firma ve işletmelerin daha yüksek düzeyde çalışan memnuniyetine sahip olduğu ve böylece bu çalışanların sürdürülebilirlikle ilgili faaliyetlere daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri belirtilmektedir (Branicki, 2020, s. 878). Çalışanlarının ihtiyaçlarını gözetmek, psikolojik sağlıklarını ve esenliklerini koruyabilmek için zaman ayırmak etik açıdan kuruluşların temel sorumluluğudur (McGuire vd., 2021, s. 33). Pandemi sürecinde çalışanlar genel olarak, şirketlerinin hissedarlarının servetlerini en üst düzeye çıkaran eylemlerden ziyade, çalışan sağlığına öncelik veren eylemlerde bulunmalarını beklemektedir. Ayrıca, pandemi sürecinin kendilerini, çalıştıkları işleri ve ekonomiyi nasıl etkilediği veya etkileyeceği konusunda da yüksek düzeyde bir şeffaflık istemektedirler (Manuel ve Herron, 2020, s. 243).

Diğer yandan, Covid-19 pandemisi boyunca ABD’deki kritik safhalarda çalışanların (Hu ve Schweber, 2020; Malpani vd., 2020) veya Birleşik Krallıkta sağlık, üretim, perakende gibi kilit alanlarda çalışanların (Francis Devine, 2020; McSweeney, 2020) rolleri hakkında çok fazla tartışma yapılmıştır. Hemşireler, bakıcılar, temizlikçiler, posta ve kargo çalışanları, teslimat şoförleri ve market görevlileri Covid-19’a yakalanma riskine daha yüksek bir şekilde maruz kalmalarına rağmen diğer meslek gruplarına göre genellikle daha düşük kazanç elde etmektedirler (Butcher, 2020; Hill, 2020). Öyle ki, Birleşik Krallık Sağlık Bakanı Matt Hancock, perakende satış görevlilerinin ölüm oranının genel nüfusa kıyasla erkekler arasında %75 ve kadınlar arasında %60 daha yüksek olduğunu bildirmiştir (Birleşik Krallık Parlamentosu, 2020).

Pandemi sürecinde müzik sektörü çalışanlarının ise, diğer meslek gruplarına sunulan finansal destek programlarından yararlanamadıkları, yani bu süreçte meslekleri nedeniyle mağduriyet yaşadıkları ifade edilmiştir (Hite ve McDonald, 2020; Spurk ve Straub, 2020). Türkiye’deki sanatçıların ve şarkıcıların da pandemide büyük zorluklar yaşadıkları, müzisyenlerin ev geçindirmekte zorlandıkları hatta ünlü sanatçıların müzisyenlere para bağışlarında buldukları bilinmektedir (Abatay, 2020). Bu konuyu sosyal medya hesaplarında dile getiren sanatçılar bazen toplumun bazı kesimlerinden tepki çekse de çok sayıda meslek mensubunun pandeminin olumsuz ekonomik etkilerini derin yaşadığı görülmektedir. Nitekim, bu tür çalışanların genellikle düşük ücretli ve kısa vadeli sözleşmelerle çalıştıkları, ayrıca mesleki eğitim fırsatlarına da sınırlı erişimleri olduğu savunulmaktadır (Rubery vd., 2018).

Uzmanlar Covid-19 salgını sırasında çalışanların işten çıkarılmasından kaçınılmasını tavsiye etse de dünyanın dört bir yanında birçok insan işini kaybetmiştir (WTTC, 2020). Her ne kadar yapılan bir araştırmada, konaklama işletmesi yöneticileri için en az arzu edilen kriz yönetimi uygulamasının çalışanları işten çıkarmak olduğu sonucuna ulaşılsa da (Bruhn, 2020), ABD’de, Mart ve Nisan 2020’de işten çıkarmalardan en çok etkilenen sektörlerin konaklama, fabrika ve imalat çalışanlarının hâkim olduğu sektörler olduğu görülmüştür (Dmitrieva vd., 2020).

Joyce ve Xu (2020), karantina önlemlerinin ve zorunlu olmayan işlerin zorunlu olarak kapatılmasının etkisinin orantısız bir şekilde 25 yaşın altındaki çalışanları, düşük gelirlileri ve kadınları etkilediğini bulmuştur. Adams-Prassl vd. (2020), 24 Mart 2020’de toplanan ABD anket verilerini kullanarak, işçilerin %65’inin daha az ücretlere çalıştığını ve önümüzdeki dört ay içerisinde %39 oranında daha az kazanmayı beklediğini bulmuştur. Çalışanların %11’i işlerini kaybetmiş ve kalan dört ay içerisinde de %40’lık bir istihdam kaybı ihtimalinin olduğu belirtilmiştir. Yine ankete katılanların %56’sı, yakın gelecekte ödeyemeyecekleri faturalarla karşı karşıya kalma olasılıkları olduğunu bildirmiştir. Kapanma önlemlerinden en çok etkilenen genç ve düşük gelirli bireylerde ise hem yaş hem de gelir dağılımı konularında farklılıklar gözlemlenmiştir. Ayrıca, İngiltere’deki hane halkları üzerinde yapılan bir ONS araştırması, refahın (%82) ve hane halkı ekonomisinin (%22,9) Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilendiğini göstermektedir (ONS,

2020).

Hükümet desteğinin de işletmelerin bir kriz esnasında personellerini ellerinde tutabilmeleri açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin SARS salgını sırasında hükümet desteği, yiyecek-içecek işletmeleri yöneticilerinin personel işten çıkarmaları olmadan maliyetleri azaltabilmeleri için kilit bir önem taşımıştır (Alan vd., 2006, s. 8). Covid-19 pandemisi, işletme ve firmalarla birlikte hükümetleri de kilit aktörler olarak bu büyük zorluklarla mücadelede yeniden merkeze almıştır. Yaşadığımız pandemi sürecinde firmaların esas görevlerinin, özellikle hükümetlerle ve diğer aktörlerle birlikte hareket ederek topluma faydalı ürünler üretmek, paydaşlarını desteklemek, istihdam ettikleri çalışanlarını korumak ve çeşitli yardım faaliyetlerine destek olmak olduğu vurgulanmaktadır (Crane ve Matten, 2020, s. 282-283).

Ülkedeki otellerin pandemi sürecinde rezervasyonları iptal ettiği ve işten çıkarma ve kapanma uygulamalarına geçtiği Mısır'da yapılan bir araştırma ile, ülkedeki otellerde çalışan 669 çalışandan veri toplanmıştır. Araştırma bulguları ise, otellere yapılan hükümet desteklerinin, otellerin çalışanlarına yönelik desteklerini olumlu yönde etkilediği ve bunun da çalışanlar tarafından algılanan genel örgütsel adaleti güçlendirmesiyle, çalışanların iş tatminini ve örgütsel bağlılığını etkilediği yönündedir. Ayrıca araştırmada, Covid-19 döneminde yapılan hükümet desteklerinin, personelin elde tutulması üzerinde olumlu ve önemli bir etkisinin olduğu ve Covid-19 salgınının yarattığı ekonomik tehdidi azalttığı gözlemlenmiştir (Salem vd., 2021, s. 1-11).

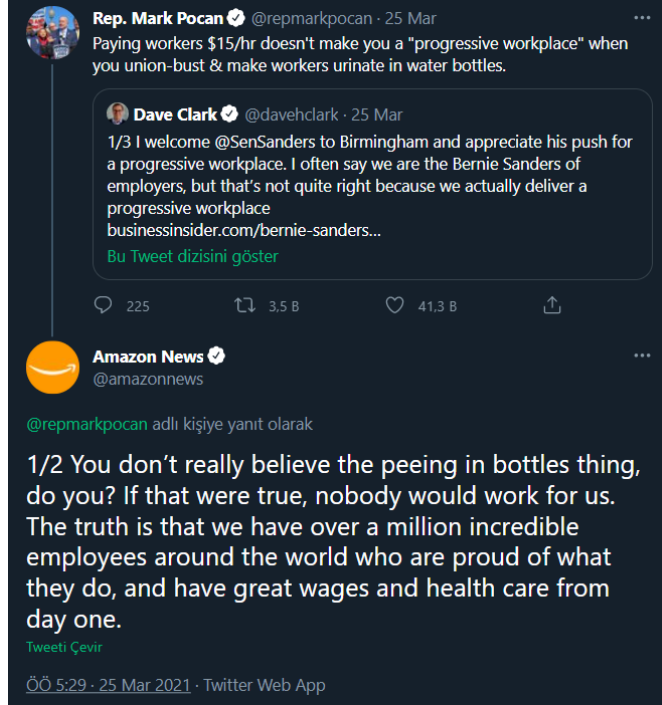
Covid-19 salgını sürecinde çeşitli azınlık gruplar da sağlık hizmetlerine ve çeşitli olanaklara erişebilmeleri konusunda adil olmayan durumlar yaşamaktadır. ABD'de bu azınlık gruplara karşı tarihten günümüze dek devam eden çeşitli baskı örnekleri görülmüştür. Bu baskılar çoğunlukla ırk, ekonomik durum, fiziksel ve entelektüel yeti, eğitim ve sosyal statü, cinsiyet, cinsel yönelim ve insanları ayırarak sınıflandıran daha birçok konuya yöneliktir (Wilson vd., 2020, s. 617-629). Ayrıca ABD'de sağlık, perakende gibi pandemi sürecinin can damarı olan birçok sektörde görev almakta olan yabancı uyruklu göçmen işçilerin sayısı, diğer işçilerin sayısından katbekat fazladır. Yabancı uyruklu işçiler, pandemi ile mücadelenin ön saflarında önemli birer rol oynayarak diğer insanlar için canlarını tehlikeye atsa da, Covid-19 süreci yabancı uyruklu çalışanlar açısından adaletsiz bir ortama dönüşmüştür (Batalova, 2020).

Covid-19 salgını, yine göçmenler gibi azınlıklara ait işletmeleri de orantısız ve adaletsiz bir şekilde etkilemiştir. Fairlie (2020)'nin yaptığı araştırma, ABD'de yaşayan Afrikalılara ait küçük ölçekli işletmelerin Şubat ve Nisan ayları arasında beyazlara ait işletmelerden çok daha yüksek oranda etkilendiğini ortaya koymaktadır. Acil yardım için başvuran Afro-Amerikalılara ait küçük işletmelerin çoğu da destek alamamıştır (Leatherby, 2020). Farklı etnik kökenli bireyler için salgının etkileri de farklılık göstermiştir. Örneğin 2020 yılının Temmuz ayında yayınlanan "Hastalık Kontrol Merkezi" verileri, ülkenin birçok farklı bölgesindeki Afrika kökenli Amerikalıların, beyaz Amerikalılara göre enfeksiyon kapma oranlarının iki katından fazla olduğunu göstermektedir (Oppel vd., 2020). Bu eşitsizlikler büyük bir ihtimalle mesleki farklılıklardan, kişinin uzaktan çalışıp çalışmamasından veya yapılan işin halkla temas halinde olmayı gerektirip gerektirmemesinden kaynaklanmaktadır. Gelir, yaşam koşullarındaki farklılıklar ve kalabalık toplu taşıma araçlarını kullanma ihtiyacı ise konu bağlamında mümkün olabilecek diğer değişkenler arasında gösterilmektedir (Ravikumar ve Vandenbroucke, 2020).

Covid-19 pandemisiyle beraber çevrim içi alışverişte yaşanan artış, çevrim içi alışveriş platformlarında görev almakta olan işçilerin üzerlerindeki iş yoğunluğu ve çalışma baskısını artırmıştır. Bu doğrultuda da, bilhassa Covid-19 pandemisinin etkisiyle dünyadaki en çok tercih edilen çevrim içi alışveriş platformu halini alan Amazon şirketine yönelik bir takım sarsıcı iddia gün yüzüne çıkmıştır. Bu iddialardan en şaşırtıcısı ise Amazon'da çalışan teslimat sürücülerinin, oluşan yoğunluk nedeniyle mesai saatlerinde insanlık dışı bir şekilde çalıştırıldıkları, hatta tuvalet ihtiyaçları için bile mola veremeyerek idrarlarını pet şişelere yapmış olduklarıdır (Sputnik News, 2021). ABD'li siyasetçi Marc Pocan'ın konuya dahil olmasıyla birlikte de olay bir kriz halini almıştır. Pocan, Twitter üzerinden Amazon şirketini etiketleyerek "İşçilerinize saatlik 15 dolar ödemek sizi ilerici yapıda bir şirket kılmaz. Üstelik siz sendikaya karşı bir tutum sergileyerek işçilerin su şişelerine idrar yapmalarını sağlarken." şeklinde bir Tweet atmış, Amazon ise bu Tweet'i yanıtlayarak "Şişelere işeme olayına gerçekten inanmıyorsun, değil mi? Bu doğru olsaydı, kimse bizim için çalışmazdı. Gerçek şu ki, dünya çapında yaptıklarıyla gurur duyan ve ilk günden itibaren harika ücretler ve sağlık hizmetleri alan bir milyondan fazla çalışana sahibiz." ifadelerinde bulunmuştur (Pocan, 2021).

Şekil 4.

Amazon Şirketinin Twitter'daki, İşçilerinin İdrarlarını Şişelere Yaptıkları İddialarını Reddettiği Yanıtı



Kaynak (Pocan, 2021)

Amazon, konunun devamında gelen sert tepkilerin sonrasında yayınladığı bir blog yazısında, Marc Pocan'a verdiği yanıt için özür dilemiş, teslimat sürücülerinin çalıştıkları sırada pet şişelere idrarlarını yapmak mecburiyetinde kaldıklarını kabul etmiştir. Şirket, yaptığı açıklamada çalışanlarının genellikle kırsal alanlardaki yollarda ve yoğun trafiklerde yer almaları sebebiyle tuvaletlere erişimde zorluk yaşadıklarını, Covid-19 sürecinde de umumi tuvaletlerin kapatılmasının bu sorunu daha çok büyüttüğünü ifade etmiştir (BBC, 2021b). Ancak bu süreçte konu, yalnızca işçilerin pet şişelere idrar yaptıkları ile sınırlı kalmamış, soyadını vermek istemeyen Savannah isimli eski bir Amazon çalışanı ve yine Amazon'da görev almış eski bir depo müdür yardımcısı olan Chris Smalls yaptıkları yeni itiraflar ile şirketi yeniden gündeme taşımıştır. Bu itiraflarda; mesai saatleri süresince çalışanların tüm hareketlerinin takip edildiği, personel tuvaletlerinin bir işçi istasyonundan ortalama 5-10 dakikalık yürüme mesafesinde olduğu için tuvaleti 15 dakikalık bir molada kullanmanın imkânsız olduğu, teslimat çalışanları dağıtıma çıktıklarında ise hangi konumlarda kaçır dakika durduklarına kadar izlendiği öne sürülmüştür. Savannah, yaptığı itiraflarda;

Sizin pet şişeye idrar yapmanızı istemiyorlardı. Sadece tuvalete gidecek vaktiniz yoktu. Dürüst olmak gerekirse ben mümkün olduğu kadar kendimi tutuyordum. Fakat bazen kurye aracını teslim aldığımda benden önceki kuryenin bıraktığı pet şişelerde idrar vardı. İnsanlar çok tembeldi ve bunları atmak istemiyorlardı.

ifadesine de yer vermiştir. Hatta Chris Smalls, bir gün, bir işçinin tuvalete zamanında yetişememesinden kaynaklandığına inandığı, bir depodaki merdiven basamağında insan dışkısı buldukları da ifade etmiştir (Picchi, 2021; Tanrıverdi, 2021).

Makalenin bu bölümünden de anlaşılacağı üzere, araştırmanın üçüncü sorusu olan "Covid-19 sürecinde sunulan finansal destek programlarından tüm meslek grupları yararlanabilmiş midir" sorusu olumsuz olarak yanıtlanmış ve meslek grupları arasında finansal destek alamayanların olduğu görülmüştür. Araştırmanın dördüncü sorusunun cevabı ise yine "Covid-19 sürecinde işletmeler çalışanlarına daha uzun çalışma süreleri ve daha kötü çalışma koşulları sunmuş olup" çalışan refahını göz ardı ettikleri yönündedir.

Covid-19 süreci, yabancı uyruklu çalışanları ekonomik kazanç, enfeksiyon kapma riski ve çalışma koşulları anlamında diğer çalışanlar ile eşit şekilde mi etkilemiştir sorusu bu yazının sahipleri tarafından olumsuz olarak yanıtlanmaktadır. Pandeminin farklı çıkar gruplarını, etnik, dini ve siyasi grupları, toplumdaki farklı cinsiyet rollerine sahip kişileri farklı yönde etkilediği, eşit olmayan ve adaletsiz uygulamaların olduğu söylenebilir.

2.3. KSS Yatırımları

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS); firmaların gönüllülük esasıyla, sosyal ve çevresel alanındaki durum ve meseleleri, paydaşları ve örgütsel faaliyetleriyle bütünleştirebilme yeteneğidir. Kurumsal sosyal sorumluluk ile yalnızca resmi beklentiler karşılanmakla kalmaz, aynı zamanda sahip olunan kuvvetli gönüllülük ile insan sermayesine, çevreye ve tüketicilerle ilişkilere daha fazla yatırım yapılmış olur (Ülgen ve Mirze, 2016, s. 492-493; Commission of the European Communities, 2001, s. 6; Fernando, 2021). Üstelik KSS, firmalara toplumun ve çevre temizliğinin daha iyi ve kaynakların sürdürülebilir bir hale getirilmesine katkı sağlama fırsatı kazandırmaktadır (Carroll, 1999, s. 269-271).

Covid-19 salgını, işletmeler için daha gerçek ve özgün KSS'ye geçiş yapmaları adına harika bir fırsat sunsa da, birçok işletme için pandeminin KSS açısından zorluklar taşıdığı bilinmektedir. Kaçınılmaz olarak bu kriz, şirketleri etik iş davranışları ve KSS'ye olan bağlılıkları açısından teste tabi tutmuştur. Neyse ki, birçok şirketin bu kriz sırasında yalnızca etik olmayan iş uygulamalarına direnmekle kalmayıp, aynı zamanda proaktif olarak çeşitli KSS faaliyetlerine, özellikle de virüse karşı mücadeleye anında yardım sunabilecek faaliyetlere katıldığı ifade edilmektedir (He ve Harris, 2020).

Pandemi sırasında birçok firmanın etik dışı iş davranışlarından uzak durarak, çeşitli sosyal sorumluluk, acil yardım ve destek faaliyetlerine yöneldikleri gözlemlenmiştir (Garcia vd., 2020, s. 126-127; Aguinis vd., 2020, s. 423-424). Örneğin, pandemi sürecinde Avrupa, Asya ve ABD'deki Fiat, Nissan, Ford, General Motors gibi dev otomotiv üreticileri, fabrikalarında plastik siperlik maske, tıbbi vantilatör ve dezenfektan üretimi için araç üretimlerini durdurmuş ve üretilen bu ürünleri ilgili kuruluşlara bağışlamışlardır (Harper, 2020; Sheth, 2020, s. 262). Benzer uygulamalar Türkiye'deki firmalar tarafından da yapılmıştır. Örneğin Covid-19 pandemisinde hastaların nefes alabilmelerine yardımcı olan solunum cihazları Türkiye'de üretilmezken, Biosys firması, Arçelik firmasının kendilerine cihazın üretilmesi için teknik altyapı ve imkanlarını açmasıyla bu yerli solunum cihazlarının ve yoğun bakım vantilatörlerinin üretimini gerçekleştirmiş, üretilen bu cihazların ise ihtiyacı olan kurumlara ve ülkelere gönderileceği açıklanmıştır (Altan, 2020a).

Walmart, Pepsico, Carrier Transicold, Duke Energy ve Land o'Lakes gibi firmalar da gıda bankaları ve temel ihtiyaç derneklerini destekleyebilmek için nakdi ve aynı bağışlarda bulunmuştur. Amazon, ABD'nin Seattle bölgesindeki okulları kapanan ilkökul çocuklarının ailelerine 8200 adet dizüstü bilgisayar bağışlamış, Walmart, Burger King ve UPS ise enfeksiyon risklerini azaltmak için ödemelerdeki imza gerekliliklerini ve kredi kartlarını ortadan kaldırmak suretiyle ödeme politikalarını değiştirmiştir. American Airlines isimli havayolu şirketi, New York'taki sağlık çalışanlarına ücretsiz tatil paketleri sunmuştur (Manuel ve Herron, 2020, s. 240). Türkiye'nin en büyük çevrimiçi yemek siparişi platformlarından Yemeksepeti, pandemi ile olan savaşta Türkiye'nin yanında olduğunu belirterek sağlık bakanlığına personel, doktor ve hemşirelerin ekipman ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1 milyon lira bağışta bulunmuştur. Ayrıca pandemi sürecinde kendisini "Emeksepeti" ismi ile lanse etmiştir (Altan, 2020b).

Bu doğrultuda, yapılan detaylı alan yazın taraması ile firma ve markaların Covid-19 sürecinde yeterli sayıda KSS faaliyetlerinde buldukları ve bulunmaya devam ettikleri, bu KSS faaliyetlerini de özellikle Covid-19 salgınının yol açtığı sorunların giderilmesine yönelik oluşturdukları görülmektedir. Firma ve markalar tarafından Covid-19 sürecinde yapılan bu KSS faaliyetlerini spesifik olarak ele almak gerekirse, genellikle: sağlık kuruluşlarına yapılan tıbbi araç gereç yardımı, sağlık sektörü çalışanlarına yapılan kolaylık ve destekler, gıda bankalarına ve temel ihtiyaç derneklerine yapılan nakdi bağışlar, uzaktan eğitimi desteklemeye yönelik ihtiyacı olan ailelere tablet ve bilgisayar bağışları vb. şeklindedir. Buna ilaveten, Kılıç Kırılmaz (2021) tarafından da, firma ve markaların KSS faaliyetlerinde bulunurken özellikle kendi çalışma alanlarına yönelik faaliyetlere odaklandıklarına (örneğin Arçelik'in sağlık çalışanlarına fırın, çay ve kahve makineleri bağışlaması ve fabrikalarında solunum cihazı üretmesi, Tat Gıda'nın tarım ürünleri üreticilerine, onların sağlığını ve üretimin devamlılığını olumlu tutmak amacıyla maske, eldiven ve ateş ölçer paketleri

göndermesi vb.) dikkat çekilmiştir.

Avrupa'daki en önemli fon kategorisi kısa süre önce uygulamaya konulan “Sosyal Girişimcilik” fonlarıdır. Bu fonlar genellikle kâr amacı gütmeyen ve sosyal misyonlar için faaliyet gösteren sosyal girişimlere yatırım yapmaktadır. Çin’de başlayan virüsün Avrupa’ya doğru genişlemesi fon yatırımlarını da etkilemiştir. Görünen o ki, Covid-19 felaketi sırasında yatırımcılar, ihtiyacı olanlara makul sağlık hizmeti sağlama, gıdaya erişim, hijyen ürünleri vb. sosyal konseptlere ek değerler vermiştir. Bu nedenle, pandemi derinleştikçe sosyal girişimcilik fonları için kümülatif anormal getirilerin arttığı gözlemlenmektedir. Yapılan bir araştırmada Covid-19’un Avrupa’da aktif olarak yönetilen farklı fon türleri üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Araştırma sonucunda sosyal girişimcilik fonlarının, özellikle yüksek dalgalanma dönemlerinde yatırım portföylerinde geçerli bir rakip olarak ortaya çıktığı bulunmuştur (Mirza vd., 2020).

Araştırmanın beşinci sorusu kapsamında “Covid-19 sürecinde işletmelerin yeterli KSS faaliyetlerinde buldukları” konusunda farklı görüşler olsa da yatırımların bu yönde olduğu söylenebilir.

3. Tüketicilerin Etik Dışı Davranışlara Verdikleri Yanıtlar

Tüketiciler pandemi sürecinde firmalardan, çalışanlarının ve toplumun çıkarlarını finansal çıkarlarının önünde tutmalarını beklemektedir. Edelman (2020b) tarafından pandeminin ilk zamanlarında ABD’de yapılan bir araştırmaya katılan bireylerin %78’i, işletmelerin çalışanlarını ve toplumu korumak amacıyla harekete geçmelerini beklediklerini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük bir bölümü, işletmelerin pandemi sürecinde ihtiyaç duyulan ürün ve hizmetlerin üretimini sağlamak için yeterince çaba göstermediklerini ve çalışanlarını yeterince korumadıklarını düşünmektedir. Ankete yanıt veren bireylerden herhangi bir işte çalışanlar ise, şirketlerin uzaktan çalışmaya izin vermelerini, zorunlu olmayan toplantıları iptal etmelerini, güvenli olmayan yerlere yapılacak iş seyahatlerini yasaklamalarını, işyerlerini sosyal mesafeyi mümkün kılacak şekilde düzenlemelerini ve çeşitli önlemler almalarını beklemektedir.

Dijital bir çağda doğan, bağlantının olmadığı bir dünyayı hiçbir zaman deneyimlememiş olan Z kuşağının da sosyal sorumluluk sahibi ve sosyal meselelere özenli bir şekilde önem veren şirketleri tercih ettikleri öne sürülmektedir (Ying ve Kim, 2018). Dolayısıyla, zamanla daha fazla firmanın pandemi sonrası hayatta kalabilmeleri ve büyüyebilmelerinin, kârlılık ve sosyal sorumluluk arasında hassas bir denge sağlamalarına bağlı olduğunu, pandeminin ise uzun vadede KSS’nin gelişimini hızlandıracağını söyleyebiliriz. Çalışmamızın bu bölümünde de boykotlar ve müşteri şikâyetleri kapsamında, firma ve markaların uyguladıkları etik dışı davranışlara tüketicilerin verdikleri yanıtlar ele alınmaktadır.

3.1. Müşteri Şikâyetleri

Müşteri şikâyetlerinin işletmeler üzerinde yarattığı etkiler nispeten çok az incelenmiştir. Yine de bir işletmenin bir şikâyetle ilgili ne aksiyon aldığı, tüketicinin şikâyet sonrası yeniden satın alma niyetinden ağızdan ağıza pazarlama olasılığına kadar birçok açıdan büyük etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir (Davidow, 2003). Ayrıca müşteri şikâyetleri, bu şikâyetlerin sayısı ve iyi yönetilip yönetilmemesi, tüketicinin zihninde o firma veya markaya karşı olumsuz geçmiş deneyimler yarattığından, kolaylıkla öfke, iğrenme ve intikam gibi duygularla yakından ilişkili olan marka nefretine sebep olabilir. Marka nefretinin en önemli sonuçları ise olumsuz ağızdan ağıza pazarlama ve makalemizin devamında da ele alınacak olan, firma veya markayı boykot etme faaliyetleridir (Özbilek ve Okutan, 2020).

Alan yazında şikâyet, “tüketicinin bir firmadan satın aldığı mal ve hizmetin, onun ihtiyaçlarını tam manasıyla giderememesiyle, ilgili satın alımın ardından sergilediği negatif biçimdeki geri dönüşü” şeklinde tanımlanmaktadır (Lapre ve Tsikriktsis, 2006; Bell vd., 2004). Her ne kadar tüketici açısından beklentilerinin karşılanamaması şikâyetin ana başlangıç noktasını oluştursa da, şikâyet bildirimini yalnızca hizmet sonucu memnuniyetsizlik esnasında değil, aynı zamanda tüketici ile gerçekleştirilen yüz yüze ve çevrimiçi iletişim esnasında firmaların veya firma çalışanlarının etik ve uygun olmayan davranışları, hizmet verilen fiziksel alanın uygun olmayışı (örneğin alanın gürültülü olması, sigara içilebiliyor olması, salgın döneminde çalışanların maske takmaması vb.) veya verilen hizmetteki gecikmeler sonucunda da oluşabilmektedir (Aşkun, 2008, s. 223). Dolayısıyla şikâyet, önemsenmediğinde büyük mali zararlara yol açabilen, firma ve markanın bütününe ilgilendiren güçlü bir konudur.

Covid-19 sürecinde tüketicilerin ve işletmelerin finansal açıdan toparlanabilmelerinde kilit rol oynayan bankaların da etik dışı iş davranışlarında buldukları görülmüş ve müşterilerinin sert tepkilerine

maruz kalmışlardır. Örneğin, ABD’de hükümet, küçük işletmelerin yanında olabilmek için maaş koruma programını uygulamaya koyduğunda, bazı bankalar başlangıçta finansman akışını kısıtlamıştır. Örneğin Bank of America, banka ile önceden bir kredi ilişkisi olmayan firmalara kredi vermeyi reddetmiştir. Sürecin devamında Bank of America, müşterilerin bankayı şikâyet yağmuruna tutmalarının ardından tutumunu değiştirerek başvurularda bankayla önceden bir kredi ilişkisine sahip olma şartını kaldırsa da bu olay küçük işletme sahiplerini derinden sarsmıştır (Simon ve Rudegeair, 2020).

Ülkemizde de Covid-19 sürecinde yapılan bir araştırma ile, Şikayetvar.com isimli platformda tüketiciler tarafından Türkiye’nin, çalışan personel sayısı bakımından en büyük beş bankası özelinde paylaşılan şikâyetler incelenmiş, bu şikâyetlerin %92’sinin ilgili bankaların çağrı merkezlerine ve müşteri hizmetlerine ulaşamama şikâyetleri olduğu tespit edilmiştir (Güler, 2020). Bu şikâyetlerin de ana kaynağını büyük ihtimalle Covid-19 sürecinde uygulanan evden çalışma, yarı zamanlı/dönüşümlü çalışma gibi sistemlerin yanında, azaltılan çalışan sayısı gibi nedenler oluşturmaktadır. Yaşadığımız pandemi günlerinde banka şubelerini ziyaret etmeksizin gerçekleştirilebilen işlemlerin ve temassız ödeme gibi seçeneklerin öneminin artmasıyla, tüketicilerin fizikselden dijitalle geçişini kolaylaştırmak adına yeterli sayıda çağrı merkezi personeli istihdamının sağlanması bu noktada büyük önem arz etmektedir.

Tüketiciler, e-ticaret platformlarından satın almış oldukları mal ve hizmetler ile ilgili memnuniyet ve beklentilerini de çoğunlukla şikâyet davranışları ile belirtmektedir (Gökdeniz vd., 2011, s. 174). Güven (2020) tarafından, yine Türkiye’nin önde gelen şikâyet paylaşma platformu Şikayetvar.com üzerinde paylaşılan, Gittigidiyor, Hepsiburada ve N11 gibi e-ticaret platformları özelindeki şikâyetler analiz edilmiş ve yine çağrı merkezi ve müşteri hizmetleri ile ilgili şikâyetlerin, tüm şikâyet türlerinin büyük bir bölümünü oluşturduğu gözlenmiştir.

Keskin vd. (2021)’de müşteri şikâyetleri konusu kapsamında yaptıkları araştırmada, 29 farklı ülkede 28 farklı dilde erişim sağlayan çevrimiçi seyahat acentesi Tripadvisor platformunda tüketicilerce yayınlanan, Aydın Kuşadası’ndaki 11 farklı konaklama işletmesi özelindeki 306 şikâyeti inceleme altına almıştır. Yapılan araştırmaya göre işletmelerin Covid-19 pandemisi sebebiyle az sayıda personel istihdam etmelerinden ötürü kaba, insan ilişkilerinde başarısız, ilgisiz personellere sahip olmaları ve müşterilere normalden fazla sıra bekletilmesi gibi fazlaca şikâyet aldıkları belirtilmektedir. Ayrıca konaklama işletmelerinin Tripadvisor üzerinden yapılan bu şikâyet yorumlarını neredeyse %48 oranında yanıtızsız bıraktığı ve bu şikâyetlere gereken değeri vermediği de aktarılmıştır.

3.2. Boykotlar

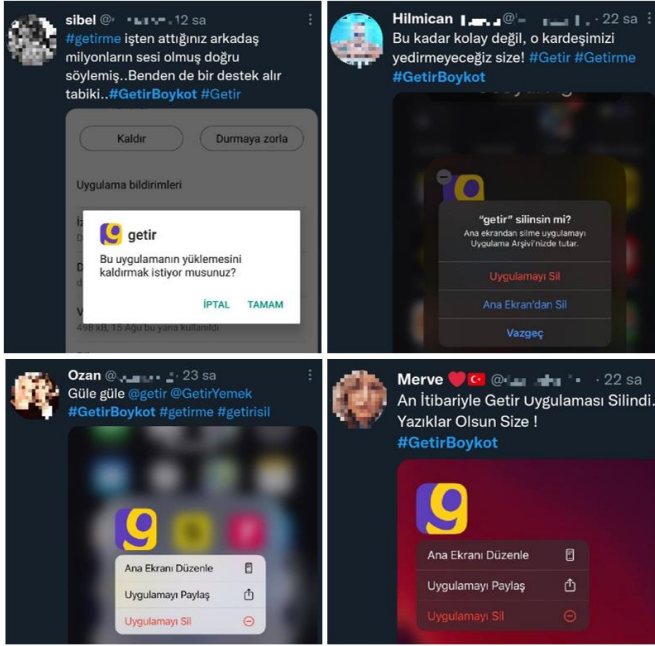
Tüketicilerin çoğunluğu yaptıkları satın alma tercihleri vasıtasıyla, bir nevi oylarını piyasadaki o firma ve markadan yana kullanmış olurlar. Bu oyu kullanırken de firma ve markaların çalışan refahı, toplum gelişimi, çevresel sürdürülebilirlik, insan hakları vb. konulara diğer firma ve markalardan daha fazla ilgi gösterip göstermemesini göz önünde bulundurmaktadırlar (Hughes, 2017). Bunun yanında, tüketiciler Covid-19, kuş gribi gibi salgın hastalıklara ek olarak günümüzdeki kirli hava, yetersiz su kaynakları, kadına şiddet, yoksulluk gibi sorunların da yaşandığı bu kaotik ortamda firma ve markalardan üst düzey beklentiler içerisindedir (Kotler ve Sarkar, 2017). Firma ve markaların bu toplumsal sorunlara yönelik yaklaşımları da tüketicilerin sadece satın alma kararlarında değil, aynı zamanda bir firma veya markaya yönelik başlatılan boykot hareketlerinde de etkili olabilmektedir (Kam ve Diechert, 2019).

Tüketiciler tarafından organize edilen ve büyük bir yankı uyandırarak toplum içerisinde hızla yayılabilme potansiyeli taşıyan boykot hareketleri, firmaları yoğun eleştirilerin odağına taşımakta ve büyük kâr kayıplarına neden olmaktadır. Şimdiye dek tüketiciler tarafından Nestle, Shell, Volkswagen ve Mc Donalds gibi büyük firmalar çeşitli nedenlerle boykota maruz bırakılırken (Kadıbeşegil, 2009’dan aktaran Balaban ve Yücel, 2019, s. 196) yalnızca çalışanlarına kötü muamele etmeleri gerekçesiyle spor ayakkabı ve giysi üreticisi Nike (Araton, 1997; Lutz, 2015), perakende mağazalar zinciri Wal-Mart ve meyve üreticisi Driscoll gibi, alanlarında lider firmalar da yoğun boykot kampanyalarına dahil olmuşlardır. Hatta dünya çapında tanınan dev meyve üreticisi Driscoll firmasına karşı başlatılan boykot hareketinde firma çalışanları tarafından, tüketicilerden kendi meyvelerini yetiştirerek boykotu desteklemeleri dahi istenmiştir (Bloomberg News, 2005; Varner, 2016). Konu bağlamında, Covid-19 süreci içerisinde yaşanan, çevrimiçi market ve yemek teslimatı şirketi Getir’e karşı başlatılan oldukça güncel bir boykottan bahsetmekte fayda vardır.

Aslında kaynağı, ilk duyulduğu ve hızla yayıldığı mecra sosyal medya olan, Birgün (2021)'ün haberine göre, yapılan bir sokak röportajında ekonomik gerekçelerden dolayı günde 14 saat çalıştığını belirten ve çalışma koşullarından şikâyetçi olan Getir motor kuryesinin işten çıkarılması üzerine sosyal medyada tepkiler art arda gelmiş, motor kuryenin verdiği röportajdan dolayı işten çıkarıldığını düşünen binlerce tüketici Twitter'da "#GetirBoycot", "#Getirme" etiketleri ile başlatılan boykot hareketine destek vermiştir.

Şekil 5.

Akıllı Telefonlarından Getir Uygulamasını Silerken Aldıkları Ekran Görüntülerini Twitter Üzerinden Boykot Etiketleri İle Paylaşan Bazı Tüketiciler



Kaynak (Twitter, 2021)

Görüldüğü gibi, firma ve markaların, meydana gelmeden önce herhangi bir sinyal vermeyen, aniden gerçekleşen ve öngörülemeyen, bilhassa Covid-19 sürecinde gerçekleşen bu krizler sırasında çalışanlarını işten çıkarmaktan kaçınmaları, ayrıca ücretleri ve çalışma saatlerini yeniden revize etmeleri ve çalışanlarının iş tatminlerini sağlayarak adaletli ve etik bir iklimi sürdürmeleri gerekmektedir (Vardarlıer, 2016, s. 469-471).

Sonuç

Covid-19 krizi, firmaların yıllar boyu uğraşsalar da eski haline getiremeyecekleri olumsuz sonuçlara neden olmuş, neredeyse etkilemediği bir sektör bırakmamıştır. Aynı zamanda tüm firmalar, 2020 yılında ortaya çıkan ve hızla gezegene yayılan bu pandemiye aşına olmuş, iş yapma biçimlerini bu doğrultuda değiştirmek durumunda kalmışlardır. Çünkü tüm dünya, devletlerin sağlık sistemlerinin art arda çöküşüne, işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmek için verdikleri savaşa ve milyonlarca insanın işlerini kaybetmesine tanık olmuş durumdadır. Günümüzde tüketiciler, şirketler, markalar ve metalar için artık farklı bir ortam söz konusudur. Ayrıca Covid-19 pandemisinin etkilerinin uzun yıllar boyunca süreceği de aşikârdır.

Firma ve markaların yaşam eğrileri boyunca ana varoluş nedenleri her ne kadar kâr elde etmek olsa da kimi krizler, firma ve markaların kârı ikinci planda tutarak fiyatlandırma politikalarında, çalışanlarına yönelik desteklerinde ve KSS alanlarında kendilerini tüketicilere kanıtlamalarını, etik iklimle uyum sağlayarak bunu sürdürmelerini ve toplumun refahı için mücadele etmelerini gerektirmektedir. Çünkü tüketiciler kriz dönemlerinde çalışanlarının yanında olan, nakit ve ekipman bağışlarında bulunan

markalardan gurur duymaktadır. Bu pandemi döneminde de marka ile tüketici arasında kurulan bağ, pandemi öncesi dönemlerden daha kalıcı ve anlamlı olacaktır. Bu nedenle Covid-19 salgını, firmalara ve markalara yine bu kurumsal sosyal sorumluluk stratejileri ile aktif olarak ilgilendiklerinde büyük fırsatlar sunacaktır. Ayrıca toplumdan gelen talepler, şirketlerin etik kurumsal davranış, çevre bilinci, sağlam bir kurumsal yönetim ve benzerlerini göstermesi gerektiği yönünde olmuştur. Aynı zamanda işletmelerden pandemi sürecinin yaralarının sarılmasında, toplumdaki azınlık gruplar da dahil hiçbir ayırım yapmadan önemli birer rol oynamaları beklenmektedir.

Yapılan çalışmamız ile Covid-19 pandemisi sürecinde; bazı firma ve markaların yoğun bir şekilde fahiş fiyatlar uygulayarak tüketicileri aldatma davranışı sergiledikleri, ancak kimi firmaların da düşük fiyat stratejileri benimseyerek fiyatlandırma konusunda tüketicinin yanında olduğu, firmaların Covid-19 krizi esnasında personellerini ellerinde tutabilmeleri açısından hükümet desteklerinin de önemli olduğu, hatta kimi ülkelerde turizm sektörü çalışanlarının hükümetleri tarafından sunulan bu finansal destek programlarından rahatça yararlanabildiği, öte yandan işletmelerin yeterli KSS faaliyetlerinde buldukları ve bu KSS faaliyetlerinde bulunurken özellikle kendi çalışma alanlarına yönelik faaliyetlere odaklandıkları, yabancı uyruklu çalışanların ise ekonomik kazanç, enfeksiyon kapma riski ve çalışma koşulları açısından diğer çalışanlar ile eşit şekilde etkilenmediği gibi görülmüştür. Bu sonuçlar işletme ve marka perspektifinden oldukça değerli ipuçları içermektedir.

Tüketici perspektifinden ise; firmaların Covid-19 pandemisi gerekçe gösterilerek çalışan sayılarında azalma ve çalışma saatlerindeki artıştan ötürü ortaya çıkan sorunlardan kaynaklı fazlaca şikâyet alabildikleri, hatta pandemi sürecinde firmaların daha da ileri giderek tek çalışanın bile işine son vermelerinin, aldıkları bu şikâyetlerin büyük boykotlara dönüşmesine ve müşterilerini kalıcı olarak kaybetmelerine neden olması gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Dolayısıyla, Covid-19 sürecinde firma ve marka yöneticilerinin, tüketicilerden gelen etik dışı faaliyetlerinden kaynaklı şikâyetlere karşı daha duyarlı olmaları ve süratli bir şekilde aksiyon almaları bankacılık sektöründen e-ticaret sektörüne tüm firma ve markalar için kritik bir önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Covid-19 sürecinde tasarruf amaçlı bilhassa çağrı merkezi personeli sayısının azaltılmaması müşteri şikâyetlerinin önüne geçmenin önemli bir adımıdır. Ayrıca tüketiciler firmalara ilettikleri şikâyetlerine yönelik yapıcı çözümler sunan ve ilgili yanıtlar veren firma ve markaları yeniden tercih edebilirler. Firma ve markaların bu hususlara önem vermeleri ciddi rekabet avantajı sağlayacak ve Covid-19 krizi aşıldığında ilk tercih edilen firma ve markalardan olmalarını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abatay, B. (2020, Ekim 6). Koronavirüs Türkiye’de müzik sektörünü nasıl etkiledi, sorunlar nasıl çözülür?. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54416998>
- Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M. ve Rauh, C. (2020). Inequality in the impact of the Coronavirus shock: new survey evidence for the UK. *Cambridge-INET Working Paper Series*, No: 2020/10.
- Aguinis, H., Villamor, I. ve Gabriel, K. P. (2020). Understanding employee responses to Covid-19: a behavioral corporate social responsibility perspective. *Management Research: Journal of the Iberoamerican Academy of Management*, 18(4), 421-438.
- Alan, C. B., So, S. ve Sin, L. (2006). Crisis management and recovery: How restaurants in Hong Kong responded to SARS. *International Journal of Hospitality Management*, 25(1), 3-11.
- Altan, S. (2020a). Yerli solunum cihazının seri üretim için ilk prototipi üretildi. Pazarlamasyon. <https://pazarlamasyon.com/yerli-solunum-cihazinin-seri-uretim-icin-ilk-prototipi-uretildi/>
- Altan, S. (2020b). Yemeksepeti, Corona virüse karşı mücadele için 1 milyon tl bağışladı. Pazarlamasyon. <https://pazarlamasyon.com/yemeksepeti-corona-viruse-karsi-mucadele-icin-1-milyon-tl-bagisladi/>
- Araton, H. (1997, Kasım 22). Sports of the times: athletes toe the Nike line, but students apply pressure. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1997/11/22/sports/sports-of-the-times-athletes-toe-the-nike-line-but-students-apply-pressure.html>
- Artan Özoran, B. (2020). Covid-19 salgınında markaların Twitter kullanımları üzerine bir inceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 429-458.
- Aşkun, O. B. (2008). Şikâyet iletilerinin örgütsel öğrenme üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve*

İdari Bilimler Dergisi, 24(1), 221-243.

- Balaban, S. ve Yücel, S. (2019). Tüketici boykotu ve tüketicilerin boykot katılımlarını etkileyen faktörler. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 2(2), 191-212.
- Batalova, J. (2020). Immigrant health-care workers in the United States. Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/article/immigrant-health-care-workers-united-states-2018>
- BBC. (2020, Mart 27). Coronavirus: Vodafone offers 30 days free mobile data. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/technology-52066048>
- BBC. (2021a, Ekim 30). Marketlere fahiş fiyat cezası: Migros'tan sonra BİM'de cezayı yargıya taşıyor. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59101578>
- BBC. (2021b, Nisan 4). Amazon apologises for wrongly denying drivers need to urinate in bottles. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-56628745>
- Bell, S. J., Mengüç, B. ve Stefani, S. L. (2004). When customers disappoint: a model of relational internal marketing and customer complaints. *Journal of the Academy of marketing science*, 32(2), 112-126.
- Birgün. (2020, Mart 11). Koronavirüs fırsatçıları çıgrından çıktı: makarna 15 lira. *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/koronavirus-firsatciları-cigrından-cikti-makarna-15-lira-291375>
- Birgün. (2021, Kasım 12). İşten çıkarılan kurye için Getir'den açıklama. *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/isten-cikarilan-kurye-icin-getir-den-aciklama-365571>
- Birleşik Krallık Parlamentosu. (2020). *Coronavirus Update* (Volume 678). <https://hansard.parliament.uk/commons/2020-07-14/debates/93B43A96-E240-4E02-994D-1E6ED3A405DC/CoronavirusUpdate>
- Bloomberg News. (2005, Ağustos 11). Unions boycott Wal-Mart. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2005/08/11/business/unions-boycott-walmart.html>
- Branicki, L. J. (2020). Covid-19, ethics of care and feminist crisis management. *Gender Work Organization*, 27(5), 872-883.
- Bruhn, M. (2020). Can wage subsidies boost employment in the wake of an economic crisis? Evidence from Mexico. *The Journal of Development Studies*, 56(8), 1558-1577.
- Butcher, B. (2020, Ocak 7). Coronavirus: key workers are clapped and cheered, but what are they paid?. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/uk-52312038>
- Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: evolution of a definitional construct. *Business & Society*, 38(3), 268-295.
- Commission of the European Communities. (2001). *Green paper: promoting a European framework for corporate social responsibility* (Doc: 366, Brussels).
- Crane, A. ve Matten, D. (2020). Covid-19 and the future of CSR research. *Journal of Management Studies*, 58(1), 280-284.
- Davidow, M. (2003). Organizational responses to customer complaints: what works and what doesn't. *Journal of Service Research*, 5(3), 225-250.
- Dictionary.com. (t.y.). Ethics. <https://www.dictionary.com/browse/ethics>
- Dmitrieva, K., Pickert, R., Tanzi, A. ve Sam, C. (2020). Next wave of U.S. job cuts targets millions of higher-paid workers. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/graphics/2020-how-many-more-jobs-will-be-lost/>
- Doğaner, M. ve Aksu Armağan, E. (2020). Pandemi süreci sonrasında pazarlamanın değişen yapısı. Özdemir, A. ve Eser, M. (Eds.), *Covid-19 pandemi sürecinin sosyo-ekonomik ve politik etkileri* (s. 305-336) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Donthu, N. ve Gustafsson, A. (2020). Effects of Covid-19 on business and research. *Journal of Business*

Research, 117, 284-289.

- Edelman. (2020a). Trust barometer special report: brand trust and the coronavirus pandemic. Edelman. <https://www.edelman.com/research/covid-19-brand-trust-report>
- Edelman. (2020b). Edelman trust barometer special report on Covid-19 demonstrates essential role of the private sector. Edelman. <https://www.edelman.com/research/edelman-trust-covid-19-demonstrates-essential-role-of-private-sector>
- Fairlie, R. W. (2020). The impact of Covid-19 on small business owners: evidence of early-stage losses from the April 2020 current population survey. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper, 27309.
- Fernando, J. (2021). Corporate social responsibility (CSR). Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp>
- Francis Devine, B. (2020). Coronavirus: which key workers are most at risk?. UK Parliament. <https://commonslibrary.parliament.uk/coronavirus-which-key-workers-are-most-at-risk/>
- Garcia Sanchez, I. M. ve Garcia Sanchez, A. (2020). Corporate social responsibility during Covid-19 pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 126-147.
- Gazete Duvar. (2020, Mart 12). Trendyol'dan "fahiş fiyat" açıklaması. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/03/12/trendyoldan-fahis-fiyat-aciklamasi>
- Gökdeniz, İ., Bozacı, İ. ve Karakaya, E. (2011). Şikâyet yönetim süreci sonrası memnuniyeti etkileyen faktörler üzerine uygulamalı bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 174-185.
- Güler, H. N. (2020). Koronavirüsü (Covid-19) günlerinde bankalara iletilen müşteri itiraz ve şikâyetlerinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 85-99.
- Güven, H. (2020). Covid-19 sürecinde e-ticaret sitelerine yöneltilen müşteri şikâyetlerinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 511-530.
- Haberler.com. (2020, Mart 11). Ünlü e-ticaret sitesindeki makarna ve kolonya fiyatları tepki çekti. *Haberler.com*. <https://www.haberler.com/unlu-e-ticaret-sitesindeki-makarna-ve-kolonya-13003853-haberi/>
- Harper, J. (2020, Mart 24). Koronavirüs: otomotiv devleri, tıbbi cihaz üretimi çağrılarına yanıt veriyor. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52028047>
- He, H. ve Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, 116, 176-182.
- Hill, A. (2020, Mayıs 7). Many key workers fear pay falling below home office income requirement. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/may/07/migrant-key-workers-fear-income-falling-below-home-office-minimum>
- Hillen, J. (2020). Online food prices during the Covid-19 pandemic. *Agribusiness*, 37(1), 91-107.
- Hite, L. M. ve McDonald, K. S. (2020). Careers after Covid-19: challenges and changes. *Human Resource Development International*, 23(4), 427-437.
- Hu, W. ve Schweber, N. (2020, Haziran 16). When rich New Yorkers fled, these workers kept the city running. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/06/16/nyregion/mount-hope-bronx-coronavirus-essential-workers.html>
- Hu, X., Yan, H., Casey, T. ve Wu, C. H. (2021). Creating a safe haven during the crisis: how organizations can achieve deep compliance with Covid-19 safety measures in the hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 102662: 1-11.
- Hughes, B. (2017). Why corporate social responsibility is essential for brand strategy. Huffpost. https://www.huffpost.com/entry/why-corporate-social-resp_b_9282246

- Ibitoye, V. (2020). Covid-19 profiteers may face tougher UK CMA crackdown via emergency legislation. Mlex. <https://mlexmarketinsight.com/news-hub/editors-picks/area-of-expertise/antitrust/covid-19-profiters-may-face-tougher-uk-cma-crackdown-via-emergency-legislation>
- Joyce, R. ve Xu, X. (2020). Sector shutdowns during the Coronavirus crisis: which workers are most exposed. *Institute for Fiscal Studies Briefing Note BN278*, No: 2020/06.
- Kam, C. D. ve Deichert, M. (2019). Boycotting, buycotting and the psychology of political consumerism. *The Journal of Politics*, 82(1), 72-88.
- Keskin, G., Bilgiç, M. Y. ve Ayyıldız, A. Y. (2021). Covid-19 sürecinde otel işletmelerine yönelik e-şikayetlerin incelenmesi. 25. *Pazarlama Kongresi*, 1-12.
- Kılıç Kırılmaz, S. (2021). İşletmelerin Covid-19 pandemisi dönemindeki kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin örnek olaylarla incelenmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(1), 31-45.
- Kotler, P. ve Sarkar, C. (2017). Finally, brand activism!. *Marketing Journal*. <https://www.marketingjournal.org/finally-brand-activism-philip-kotler-and-christian-sarkar/>
- Lapr , M. A. ve Tsikriktsis, N. (2006). Organizational learning curves for customer dissatisfaction: heterogeneity across airlines. *Management Science*, 52(3), 352-366.
- Leatherby, L. (2020, Haziran 18). Coronavirus is hitting black business owners hardest. *The New York Times*. <https://nyti.ms/2UWhYH1>
- Lutz, A. (2015). How Nike shed its sweatshop image to dominate the shoe industry. *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/how-nike-fixed-its-sweatshop-image-2015-6>
- Malpani, A., Sabry, D. ve Penn, S. (2020, Temmuz 14). Portraits of essential California workers. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/07/02/us/essential-workers-in-ca.html?searchResultPosition=1>
- Manuel, T. ve Herron, T. L. (2020). An ethical perspective of business CSR and the Covid-19 pandemic. *Society and Business Review*, 15(3), 235-253.
- McGuire, D., Germain, M. L. ve Reynolds, K. (2021). Reshaping HRD in light of the Covid-19 pandemic: an ethics of care approach. *Advances in Developing Human Resources*, 23(1), 26-40.
- McSweeney, R. (2020). Coronavirus and key workers in the UK. Office for National Statistics. <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/earningsandworkinghours/articles/coronavirusandkeyworkersintheuk/2020-05-15>
- Mirza, N., Naqvi, B., Rahat, B. ve Rizvi, S. K. A. (2020). Price reaction, volatility timing and funds' performance during Covid-19. *Finance Research Letters*, 36, 101657.
- ONS. (2020). *Coronavirus and the social impacts on Great Britain: various issues*, Office for National Statistics (London).
- Oppel, R., Gebeloff, R., Lai, K., Wright, W. ve Smith, M. (2020, Temmuz 5). The fullest look yet at the racial inequity of Coronavirus. *The New York Times*. www.nytimes.com/interactive/2020/07/05/us/coronavirus-latinos-african-americans-cdc-data.html
- Oxford University Press. (2019). Definition of ethics in English. <https://www.lexico.com/en/definition/ethics>
- Özbilek, Ö. ve Okutan, S. (2020). Marka nefreti. Altunışık, R., Zengin, B. ve Yıldırım, Y. (Eds.), *Marka külliyatı* (s. 159-186) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Patil, B. ve Patil, N. (2020). Impact of Covid-19 pandemic on consumer behaviour. *Mukt Shabd Journal*, 9(5), 3074-3085.
- Peltier, E. (2021, Ekim 25). Portugal announces curfews as Delta variant spreads. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/live/2021/07/01/world/covid-19-vaccine-coronavirus-updates>
- Picchi, A. (2021, Nisan 5). Amazon apologizes for denying that its drivers pee in bottles. *CBS News*. <https://www.cbsnews.com/news/amazon-drivers-pee-in-bottles-union-vote-worker-complaints/>

- Pocan, R. M. [@repmarkpocan]. (2021, Mart 25). *Paying workers \$15/hr doesn't make you a "progressive workplace" when you union-bust & make workers urinate in water bottles* [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/amazonnews/status/1374911222361956359?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1374911222361956359%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.aboutamazon.com%2Fnews%2Fpolicy-news-views%2Four-recent-response-to-representative-pocan
- Ravikumar, B. ve Vandenbroucke, G. (2020). Geographic dispersion in Covid-19 death rates across the United States. *Economic Synopses*, No: 36.
- Rubery, J., Grimshaw, D., Keizer, A. ve Johnson, M. (2018). Challenges and contradictions in the 'normalising' of precarious work. *Work, Employment and Society*, 32(3), 509-527.
- Salem, I. E., Elbaz, A. M., Elkhwesky, Z. ve Ghazi, K. M. (2021). The Covid-19 pandemic: the mitigating role of government and hotel support of hotel employees in Egypt. *Tourism Management*, 85, 104305: 1-16.
- Sauer, P. (2021, Ekim 20). Latvia is first country to reimpose lockdown in Europe's new Covid wave. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2021/oct/20/latvia-enters-month-long-covid-lockdown-as-fourth-wave-breaks>
- Sheth, J. (2020). Business of business is more than business: managing during the Covid crisis. *Industrial Marketing Management*, 88, 261-264.
- Simon, R. ve Rudegeair, P. (2020, Nisan 6). Big banks favor certain customers in \$350 billion small-business loan program. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/big-banks-favor-certain-customers-in-350-billion-small-business-loan-program-11586174401>
- Spurk, D. ve Straub, C. (2020). Flexible employment relationships and careers in times of the Covid-19 pandemic. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 103435.
- Sputnik News. (2021, Nisan 5). 'Pet şişede idrar' iddiasını kabul eden Amazon, özür diledi. *Sputnik Türkiye*. <https://tr.sputniknews.com/20210405/pet-sisede-idrar-iddiasini-kabul-eden-amazon-ozur-diledi-1044199879.html>
- Steinmetz, K. (2020, Nisan 2). "Brands are really going to be judged" companies are walking a tightrope during the Covid-19 pandemic. *Time*. <https://time.com/5814509/coronavirus-marketing/>
- Tanrıverdi, Ç. (2021). Eski Amazon çalışanından itiraf: çalışanlar, mesai sırasında idrarını pet şişeye yapmak zorunda kaldı. *Webtekno*. <https://www.webtekno.com/amazon-calisanlari-pet-siseye-idrar-yapmak-zorunda-kaldi-h107989.html>
- The Guardian. (2020, Mart 20). New UK taskforce to crack down on Coronavirus profiteers. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/20/new-uk-taskforce-to-crack-down-on-coronavirus-profiteers>
- Tuncer, G. (2020, Mart 12). Markette 3 lira olan makarna internette nasıl 15 lira oldu?. *Independent Türkçe*. <https://www.indyurk.com/node/145357/ekonomi%CC%87/markette-3-lira-olan-makarna-internette-nas%C4%B1-15-lira-oldu-taraflar-%E2%80%9Cfiyatlar%C4%B1>
- Twitter. (2021). "#GetirBoykot" paylaşımları. Twitter. https://twitter.com/search?q=%23GetirBoykot&src=typed_query
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2016). *İşletmelerde stratejik yönetim* (8. Basım). Beta Yayınları.
- Vardarlier, P. (2016). Strategic approach to human resources management during crisis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 463-472.
- Varner, N. (2016, Temmuz 18). The workers who pick your summer berries are asking you not to buy them. *The World*. <https://theworld.org/stories/2016-07-18/workers-who-pick-your-summer-berries-are-asking-you-not-buy-them>
- Wilson, D. B., Solomon, T. A. ve McLane-Davison, D. (2020). Ethics and racial equity in social welfare

policy: social work's response to the Covid-19 pandemic. *Social Work in Public Health*, 35(7), 617-632.

WTTC. (2020). Only the G20 can drive forward a coordinated recovery response to the Covid-19 crisis says WTTC. The World Travel & Tourism Council. <https://wtcc.org/News-Article/Only-the-G20-can-drive-forward-a-coordinated-recovery-response-to-the-COVID-19-crisis-says-WTTC>

Ying, L. C. ve Kim, Y. (2018). Appealing to young consumers: an examination of a firm's CSR, CSR communication and brand attitudes of generation Z. *Academy of Asian Business Review*, 4(2), 25-56.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 68-78
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

The Case of Stopping The Attack on The Right to Personality in Turkish Law *Türk Hukukunda Kişilik Hakkına Saldırının Durdurulması Davası*

Gayet TUĞ LEVENT*

*Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü,
Hukuk Bilimleri ABD.,
Van/Türkiye.

Research Ass., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Department of Public Administration,
Van/Türkiye.

gayetug@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9387-5065



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

04/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

19/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Tuğ Levent, G. (2022).

Türk Hukukunda Kişilik Hakkına Saldırının
Durdurulması Davası.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 68-78

Citation: Tuğ Levent, G. (2022).

The Case of Stopping The Attack on

The Right to Personality in Turkish Law,

Van Yüzüncü Yıl University

the Journal of Social Sciences Institute, 56,

68-78

Abstract

The rights that a person has just because he/she is a human are personality rights. Personality is acquired together with the right and full birth in Turkish law. The right over all the values that make up the personality is characterized as the right of personality. With birth, each person acquires personality and becomes a direct owner of personality rights as well. Personality rights are rights that are absolute rights that can be asserted against everyone. Article 24 of the Turkish Civil Code (TCC) has deemed all attacks on the right to personality unlawful. TCC has not counted the individual values of the right to personality. It is left to the discretion of the judge what will be evaluated within the scope of personality right in accordance with the developing technology and increasing needs. Since personality rights are closely related rights to the person, it is not possible to transfer them to others or give them up. Since attacks on the right to personality are unlawful, cases protecting the right to personality are regulated in Article 25 of the TCC. In Turkish law, cases protecting the right to personality are cases of preventing, stopping and detecting an attack on the right to personality. Depending on the stage reached by the attack in the violation of the right of personality, it is determined which protective case should be opened. A stop lawsuit should be filed against the unjustified attack on the right to personality that has begun and is ongoing. The goal is to eliminate the existing attack. In this study, the legal elements that are necessary to open the case to stop the attack on personal rights are examined. If the attack has ended, but the effects continue, there will be no legal benefit in opening this case. Therefore, the correct analysis of the attack on the right to personality from the legal point of view will allow obtaining a positive result in the case of stopping.

Keywords: Personal right, protective cases, the case for stopping, personality

Öz

İnsanın sadece insan olması nedeniyle sahip olduğu haklar kişilik haklarıdır. Kişilik, Türk hukukunda sağ ve tam doğumla birlikte kazanılır. Kişiliği oluşturan değerlerin tümü üzerindeki hak, kişilik hakkı olarak nitelendirilir. Doğumla birlikte her kişi kişilik kazanır ve kişilik haklarının da doğrudan sahibi olur. Kişilik hakları herkese karşı ileri sürülebilen mutlak hak niteliğinde olan haklardır. Türk Medeni Kanunu (TMK) m. 24 kişilik hakkına yapılan tüm saldırıları hukuka aykırı kabul etmiştir. TMK kişilik hakkı değerlerini tek tek saymamıştır. Gelişen teknoloji ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda nelerin kişilik hakkı kapsamında değerlendirileceği hakimin takdirine bırakılmıştır. Kişilik hakları şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar olduğundan başkalarına devredilmesi veya vazgeçilmesi mümkün değildir. Kişilik hakkına yönelik saldırılar hukuka aykırı olduğundan, kişilik hakkını koruyucu davalar TMK m. 25'de düzenlenmiştir. Türk hukukunda kişilik hakkını koruyucu davalar, kişilik hakkına yönelik saldırının önlenmesi, durdurulması ve hukuka aykırılığın tespiti davalarıdır. Kişilik hakkı ihlalinde saldırının ulaştığı aşamaya bağlı olarak hangi koruyucu davanın açılması gerektiği belirlenmektedir. Başlamış ve devam etmekte olan kişilik hakkına yönelik haksız saldırıya karşı durdurma davası açılması gerekmektedir. Amaç var olan saldırının ortadan kaldırılmasıdır. Bu çalışmada, kişilik hakkına saldırıyı durdurma davasının açılabilmesi için gerekli olan hukuki unsurlar incelenmiştir. Saldırı sona ermiş, ancak etkileri devam ediyorsa bu davanın açılmasında hukuki bir yarar bulunmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik hakkı, koruyucu davalar, durdurma davası, kişilik.

Introduction

The purpose of cases to protect the right to personality is to protect the right to personality against unlawful attacks on personal values. These cases regulated in Article 25 of the Turkish Civil Code; These are the cases to prevent the danger of attack, to stop the ongoing attack, to determine the illegality of the attack whose effects continue even if it has ended.

Along with the cases of prevention and stopping of the attack on the personal right and determination of illegality, it may be requested from the judge to notify or publish the correction or decision to third parties. Again, if the conditions are met with these cases, the right to demand material and moral compensation claims and the profits obtained due to unlawful attack on the provisions of working without power of attorney are also reserved.

The case of stopping the right to personality, which is the subject of our study, from protective cases, has been studied under the general concept of cases protecting the right to personality, the concept of stopping cases with the legal regulation related to them, their terms, legal nature and procedural law.

1. Personal Protective Cases

Personal right is defined as the rights over personal values such as life, physical integrity, health, honor and dignity, name, picture, private life, which are granted to individuals only by virtue of their existence and protected by the legal order that individuals inseparably possess (Özsunay, 1982, p. 97; Serozan, 2011, p. 411; Kılıçoğlu, 2008, p. 3; Helvacı, 2016, p. 99; Zevkliler et al., 2000, p. 395; Oğuzman et al., 2014, p. 155; Tandoğan, 1963, p. 12; Öztan, 1994, p. 107).

The concept of protection of the right to personality is the prevention of unlawful interventions that violate the values of a person within the scope of the right to personality, the rules of private law that arise in the event of termination and are aimed at compensation for this if a harm has arisen due to this intervention (Helvacı, 2001, p. 13; Zevkliler et al., 2000, p. 426). The ways of protecting the personal right can be examined as violating the personality right with or without the consent of the person.

Protection of the personality against attacks arising as a result of the person's consent is regulated in Article 23 of the TCC (Dural ve Öğüz, 2010, p. 136). According to this; no one can renounce their rights and capacity to act, even partially, or limit them illegally or unethically.

Cases protecting the right to personality are the type of protection provided for in cases of violations of the right to personality that occur without the consent of the person. Protective cases are legal ways in which a person whose right to personality has been attacked or is under threat of attack can apply to a judge to ensure the protection of this right (Helvacı, 2011, p. 79). These cases are cases of preventing, stopping the attack and detecting illegality. If necessary, it may also be requested to publish the court decision or notify third parties, as well as to file a lawsuit for material and moral damages in exchange for damages arising from the attack, and the earnings obtained from the attack may also be requested in accordance with the provisions of working without a power of attorney (Zevkliler et al., 2000, p. 471) Compensation cases differ from protective cases in terms of purpose, as they deal with the damage caused by a past attack, not a current attack (Helvacı, 2011, p. 79). Protective cases are not the consequences of the attack, but directly target the attack itself, so defects and damages are not required.

Depending on the stage reached by the attack in the violation of the right of personality, it is determined which protective case should be opened. Prevention of an attack in cases where the attack has not yet begun, but there is a danger of an attack (Ataay, 1978, p. 152; Helvacı, 2016, p. 155; Dural ve Öğüz, 2010, p. 144); a stop to ensure that the attack that has started and is ongoing is terminated (Arpacı, 2000, p. 143; Oğuzman et al., 2010, p. 223; Dural ve Öğüz, 2010, p. 146); in cases where the attack has ended but its effects continue, a case may be opened to determine the illegality (Öztan, 1994, p. 154).

Wherever it is necessary to protect absolute rights, there is a system of protective actions in intellectual property, unfair competition or real rights (Helvacı, 2011, p. 80).

2. Legal Regulation

Article 24 of the previous Turkish Civil Code, before it was replaced by Law No. 3444, provided for three cases in case of an attack on the personality; a case for stopping the attack, a case for financial compensation and a case for moral compensation. In addition, the doctrine recognized that cases of preventing the attack and determining the illegality of the attack could also be opened (Arpacı, 2000, p. 149; Oğuzman et al., 2010, p. 219).

Article 24/a, which was added to the previous Civil Code with the Law No. 3444, included all of these cases and stipulated that the gains from the attack be demanded pursuant to the provisions of working without power of attorney, and a special provision was made for the competent court.

Article 25 of the current Civil Code, which regulates protective cases under the title of "Cases", has brought a regulation based on the previous provision in general. According to this;

“The claimant may request from the judge the prevention of the danger of attack, the termination of the ongoing attack, the determination of the illegality of the attack whose effects continue even though it has ended.

In addition, the claimant may also request that the correction or decision be notified to third parties or published.

The claimant's right to claim for pecuniary and non-pecuniary damages and the earnings obtained due to unlawful attack be given to her in accordance with the provisions of working without power of attorney is reserved.

The request for non-pecuniary damage cannot be transferred unless accepted by the other party; It does not pass to the heirs unless it is claimed by the inheritor.

The claimant can file a lawsuit in the court of his own place of residence or the defendant's place of residence for the protection of personality rights.”

In the Turkish Code of Obligations, non-pecuniary damages are included in the compensation cases that differ in purpose from the cases protecting personal rights. Article 58 of the TCO contains a regulation on the claim for non-pecuniary compensation for violations of the right to personality under the heading damage to the right to personality. According to this;

“A person who has suffered damage to his right to personality may request that some money be paid under the name of non-pecuniary compensation in exchange for the non-pecuniary damage he has suffered.

Instead of paying this compensation, the judge may decide on another form of compensation or add it to this compensation; in particular, he may issue a decision condemning the attack and order the publication of this decision.”

If the cases protecting the right of personality are applied in particular to legal entities, the provisions of the Civil Code, as well as the regulation of Article 56 of the Turkish Commercial Code on unfair competition, will also find scope for application. There are also provisions in the Law on Intellectual and Artistic Works that include protective cases.

In addition to all these regulations, the Law No. 6284 on the Protection of the Family and the Prevention of Violence Against Women, which is in force especially against violence or threats of violence against family or close relatives, and attacks on personality, protects women, children, family members who have been subjected to violence or are at risk of violence. and regulates the procedures and principles regarding the measures to be taken in order to protect the victims of stalking and unilateral stalking and to prevent violence against them (Oğuzman et al., 2014, p. 220).

3. The Case for Stopping The Attack on The Right to Personality

If the attack on the right to personality has begun and is continuing, the lawsuit that will be filed is a case for stopping. The purpose of the case is to end the ongoing attack by convicting the defendant and eliminating the existing attack (Helvacı ve Erlüle, 2016, p. 98; Zevkliler et al., 2000, p. 472).

3.1. Conditions for Filing a Stopping Case

3.1.1. Having the Right to Personality

All natural and legal persons who have the right to personality may be injured by this protection provided by the Civil Code. Legal entities, by their nature, have less personal values than natural persons, so their use of this protection will differ depending on the situation (Helvacı, 2001, p. 87).

Personality right is a right granted to all real persons from birth to death. Since it is not required to have the capacity to act in order to be entitled, the fully incompetent and limited incompetent are also entitled.

Every person with legal capacity may request the protection of her personality right in case of attack. Since the fetus will have the right to be born alive, it will not be able to benefit from protective cases in the event of an attack on its personality right while it is still in the mother's womb; However, if the attack has ended before the birth, the right person will be able to file a lawsuit for material and moral compensation after the birth (Helvacı, 2016, p. 89). Since conditions have not been formed at this stage, prevention and stop cases will not be opened.

Small and limited persons who have the power to distinguish can open personal rights protection cases without the permission of their legal representatives. It is accepted that their legal representatives can file these cases only with the express or implied consent of the minor or the restricted person (Oğuzman et al., 2014, p. 222).

Since small and limited persons who do not have the power to distinguish cannot act on their own behalf, it is considered possible for their legal representatives to open these cases in order to protect them (Oğuzman et al., 2014, p. 223).

It has been recognized in doctrine and practice that legal entities, like natural persons, have the right to personality and will benefit from the protection provided by the Civil Code (Gönen, 2011, p. 141; Arpacı, 2000, p. 148). This protection covers private law and public law legal entities without any distinction.

Since legal entities do not have a material-organic structure, such as people, there can be no mention of the right of a person to their material bodily values, such as the integrity of their body, life and health. But with spiritual personal values such as honor, dignity, name, secret environment, personal rights over professional and economic personal values should be protected. The law has granted this right only to communities that have a legal entity. For this reason, they will be able to take action through their members in the event of an attack on communities that do not have a legal entity, in which their members are also affected (Helvacı, 2001, p. 91).

3.1.2. Attack on the Right to Personality

An attack on the right to personality can be defined as a violation by one person in any way of another person's personal values within the scope of the right to personality (Gönen, 2011, p. 151). One of the conditions for filing an action to stop a protective action is that the personal right is subject to an ongoing attack. While protective cases are filed against the attack, compensation cases are filed against the consequences of the attack.

The stop case does not have a compensation function; it has a blocking purpose that functions to destroy the source of the attack on the right of personality (Kocayusufpaşaoğlu, 1980, p. 159).

3.1.3 The Unlawfulness of the Attack Against Personal Rights

As stated in Article 24/2 of the Civil Code; Any attack on personal rights is unlawful unless it is justified by the consent of the person whose personal right is violated, for a superior private or public interest, or for the use of the authority given by the law.

Unlawfulness can be defined as the violation of the orders and prohibitions of the legal order in order to protect the legal value that has been attacked without just cause (Oğuzman et al., 2014, p. 14; Kocayusufpaşaoğlu et al., 2008, p. 30).

In order for a lawsuit to be filed against an ongoing and started attack on personal rights, the current attack must be unlawful.

Violation of all kinds of rules of law aimed at protecting the personality means violation of the law. But the presence of a reason that will remove the illegality saves the perpetrator's behavior from constituting an unlawful attack on the personality (Oğuzman et al., 2014, p. 195). Regarding this; In cases based on public authority or in the public interest, there is a decision of the 4th legal chamber of the Court of Cassation that the action will not constitute an attack on personal rights.

It is not necessary for the act to be committed with fault in order for an attack on the right to personality to be unlawful. Fault is an element to be sought in order to entitle the violation of personal rights to compensation (Oğuzman et al., 2010, p. 195).

The reasons to eliminate the unlawfulness in the text of the law; The consent of the person whose personal right is violated is regulated as a superior private benefit, superior public interest and the authority given by law. As a rule, the victim's consent to this during the intervention to the personal right will eliminate the unlawfulness. A clearly expressed consent for a particular intervention, given consciously and freely, and which does not constitute an immoral nature, is valid and may make the intervention lawful (Helvacı, 2016, p. 144). If the interference with the right to personality exceeds the limits of the consent shown, the interference becomes partially unlawful, and it is possible to file lawsuits protecting the right to personality for the unlawful part (Helvacı, 2001, p. 109).

The best interests that renders the interference with the right to personality lawful may belong to the victim, the perpetrator or a third person (Kılıçarslan, 2015, p. 52). In the event that the best interests that ensures compliance with the law belongs to the victim, medical interventions appear.

It is possible for an attack to be lawful due to the best interests of the perpetrator or a third person, if the attack falls under the scope of self-defense, distress, commercial boycott, and freedom to seek justice (Kılıçarslan, 2015, p. 53).

The existence of the best public interest will eliminate the illegality of the attack. In many cases where it is claimed that the reason for compliance with the law is the best public interest, and in similar situations, the reason for compliance with the law is actually public power (Helvacı, 2016, p. 149).

The existence of superior public interest is most evident in the activities of media organs. Media organs not only inform readers and viewers about events that are beneficial for the public, but also express their thoughts on events of general interest to society (Dural ve Öğüz, 2010, p. 130). While this is being done, the benefit of informing and informing the public should outweigh the benefit of protecting the personal rights of the person who has been interfered with (Özel, 2004, p. 42). In a decision of the supreme court of law general assembly for the determination of which interest is the best; he was sentenced to pay compensation for the fact that the patient, who had the footage of the doctor harassing him with a hidden camera recorded and broadcast on private television, caused a violation of his personal rights because he had the doctor broadcast as news on television instead of complaining to the necessary places¹.

In case of incomplete reporting of real events or adding unrealistic elements, which will cause different ideas to arise in the audience or the reader, illegality will arise (Özel, 2004, p. 52).

Interventions by public officials and institutions in violation of personal rights shall not be deemed unlawful if they exercise their authority originating from public law (Oğuzman et al., 2010, p. 217). In case of overstepping the authority or misconduct during the exercise of the authority given by the law, it will no longer be possible to talk about compliance with the law (Helvacı, 2001, p. 118).

The right to petition, to obtain information and to apply to the ombudsman, as stipulated in Article 74 of the Constitution, can be given as examples of the jurisdictions granted by the law. The person who makes

¹ YHGK 07.03.2007 T., 2007/4-98 E., 2007/110 K. For decisions about which interest will be the best: YHGK 23.03.2005 T., 2005/4-197 E., 2005/189 K.; YGHK 01.12.2004 T., 2004/4-627 E., 2004/627 K.; Y. 4. HD. 27.06.2013 T., 2013/14933 E., 2013/12471 K.; Y. 4. HD. 12.02.2013 T., 2012/15170 E., 2013/2174 K.(Kazanıcı İçtihat Bilgi Bankası)

a complaint or report using these rights will not have unlawfully attacked the personality of the person who is the subject of the complaint or denunciation, since he/she uses the authority given by the law².

3.1.4. Starting and Continuing the Attack

The existence of an attack directed at the rights of a person and still ongoing is necessary for the case to be brought to a halt. A stop lawsuit cannot be filed if the attack is over or has not started yet. The attack must be present at the time of the opening of the case (Akipek ve Akıntürk, 2002, p. 415).

Since the case for stopping can be opened as long as the attack starts and continues, if the attack has ended, but the effects continue, it will not be possible to open this case (Zevkliler et al., 2000, p. 472). For example, an insult to a person's face, verbal disclosure of secrets belonging to him to others, humiliating imitation of him, unfair criticism on a radio or television program are attack elephants that end in being committed, so they do not constitute an attack situation (Doğan, 2003, p. 393). In this case, if a lawsuit or conditions have been established to determine the illegality of the attack, a compensation lawsuit should be filed. The stopping case is aimed at drying up the cause and source of the attack on the right to personality (Serozan, 1977, p. 95). For this reason, it is aimed at the future, not the past.

In order for a case to be opened for stopping violations of the right to personality through the press, it is necessary to have a press release that continues or continues to have its effects (Yüzer, 2013, p. 157). In order for the right of personality to be attacked through radio and TV to be stopped in the event of an attack, the right of personality must be attacked due to serially ongoing programs and advertisements (Serdar, 1999, p. 258). To give an example of a continuous attack, a photo published in a book, magazine, brochure, poster, tape, window display or website is the source of the constant attack. Likewise, if a person's trade secrets are started to be disclosed in a series of articles published in a newspaper, there will be an ongoing attack (Doğan, 2003, p. 393). With the case of stopping, a person may request the collection of books, brochures, posters or magazines with statements that violate his honor and dignity, the deletion of an audio recording, the destruction of a photo in a display case, the cessation of publication on the Internet (Akipek ve Akıntürk, 2002, p. 417).

If a certain section of information about a person's private life is regularly shared in a magazine every week, this person will be able to file a lawsuit to stop publication against a section that has not yet been published in order to protect their right to personality (Yüzer, 2013, p. 157). In this case, a lawsuit cannot be filed for the published part. Because with the publication, the attack ended.

If the effect will continue after the termination of the attack, it may also be requested that the court decision be notified or published to third person in order to eliminate the effects of the attack along with the request to end the attack.

4. Law of Procedure in Stopping Case

4.1. Claimant and Defendant

Every natural or legal person whose right of personality has been attacked in the interception case has the title of claimant. Legal persons shall use their capacity to sue through their authorized bodies (Gönen, 2011, p. 215).

Swiss law recognizes that associations can bring personal rights-protective actions on behalf of their members. In this regard, the Federal Court has stated that a professional association can file a lawsuit with the request of stopping the attack if its statute permits the damage to the personal rights of its members and if the members have the right to file a lawsuit on their own behalf. However, it is not possible to file a lawsuit for pecuniary and non-pecuniary damages on behalf of the members (Gönen, 2011, p. 217).

² In a decision of the Court of Cassation, it has ruled that a petition submitted to the party chairman cannot be considered within the scope of exercising the right to complain since the party chairman is not a complaint authority, and since the allegations in the petition regarding the mayor's personal interests and corruption and irregularity have not been proven, there is an attack on the personality rights of the defendant. (Y. 4. HD., 30.11.1998 T. 1998/6386 E., 1998/9569 K., Kazancı İçtihat Bilgi Bankası)

The Court of Cassation accepts that it is possible for legal persons to demand non-pecuniary damages in case of an attack on the personal rights of real persons other than those specific to their personality³.

Since the right to open protective cases is one of the rights that are strictly attached to the person, the right to open these cases does not pass to the heirs. However, since it is accepted that the monetary elements included in the personality are passed to the heirs and it is accepted that they must put forward these demands, it is possible for the heirs to file a lawsuit for the material compensation claims arising from the attack on the personality right of the inheritor (Oğuzman et al., 2014, p. 222). The right to file a claim for immaterial compensation is inalienable unless it has been accepted by the counterparty in accordance with Article 25 / IV of the TCC, and will not be transferred to the heirs unless it has been put forward by the testator (Helvacı, 2016, p. 165).

It is possible for the person or persons who have been harmed through reflection due to the words spoken in the society to have the title of claimant. In a decision of the Court of Cassation, it has been accepted that people who have been harmed by reflection can file a lawsuit for non-pecuniary damage⁴.

In the event that the attack on the personal rights of natural and legal persons affects more than one person, it is possible for each person to file an independent lawsuit on her own behalf or to act together. In cases protecting the right to personality, the title of the defendant belongs to those who attack the right to personality.

³ The case concerns the request for non-pecuniary damage based on the attack on personal values. In the statement of the defendant, which was published in the press release of 12.7.1999 and in the Büyük Kayseri Newspaper dated 14.7.1999, the attorney of the plaintiff claimed that the claimant cooperative was accused of persecuting the public and that his personal rights were attacked in this way, and requested non-pecuniary damages. The court decided to reject the case on the grounds that the claimant is a legal person and the legal person does not have moral personality rights, and the judgment was appealed by the claimant. The scope and conditions of the attack on personal rights are specified in article 24, 24/a of the TCC. The scope and nature of the sanction in case of attack is regulated in Article 49. Non-pecuniary damage stated in Article 49 of the Law is a decrease in the personal interests (rights) of the person. An attack on the personal rights of a legal person (such as name, honor, dignity and reputation); It is a fact that it will cause a decrease (moral damage) in these moral values. However, it is unthinkable for legal persons who do not have feelings to feel pain and suffering. However, this does not mean that their personality values are not attacked. Since the legal order recognizes legal persons as subjects of law and personal assets such as name, honor, honor and reputation are mentioned (Article 46 of the TCC.), the rejection of the case on the grounds that the legal person will not feel sorry is not correct. In any case, moral damage is not only in the presence of sadness, but in the event that one's personality values are attacked. For this reason, both the Civil Code and the Law of Obligations (art. 49) protect the personal rights of not only real persons, but also legal persons. The practice of judgment and the dominant view in scientific works are that legal persons can also request non-pecuniary damages in case of an attack on their personal rights, which are not specific to the personalities of real persons. Regardless of this aspect, the decision to reject the case with a written justification was contrary to the procedure and the law, and the decision had to be reversed. Y. 4. HD., 24.09.2001, 2001/4164 E., 2001/8421 K. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası).

⁴ It is understood that during the port construction being carried out by the defendant company, the general road connecting the area where the claimant's house is located to the district center was frequently closed to transportation due to the damages caused by heavy construction equipment and the accumulation of various construction materials, or the passage became difficult because the road was severely damaged. Since this situation lasted for more than a year, the claimant was not able to use the road, and he requested non-pecuniary damages on the grounds that he had great difficulties due to the lack of another road suitable for transportation, that he had to live in prison in his home and that he had mental problems. As a rule, it cannot be accepted that closing the road used by a person for a certain period of time will harm his personality values. However, in the concrete case, without a just cause, the road used by the claimant was kept unusable for a much longer period than the tolerable time, and the claimant was compelled to use more difficult, long and inconvenient roads. The geographical and social environment in which people live must be capable of meeting their daily life needs with the least amount of problems. The place where the claimant's house is located consists of holiday and resting residences, and it is understood that the claimant preferred this place to live in a comfortable and clean environment away from distress and stress during his retirement. Considering this situation, leaving the road, which should be open to general use and which has no alternative, unused for much longer than it should be, creates an intolerable situation for the claimant. As a result, the claimant has been put in a lot of trouble and normal living conditions have been adversely affected. Thus, it should be accepted that the personality values of the claimant were harmed by limiting the normal daily life of the plaintiff. Moreover, due to the personal situation of the claimant, he is a person receiving medical treatment. Due to the current action, this situation has become more severe and has caused her to experience mental problems to the extent that she needs separate treatment. Even if the defendant has an obligation to use the road due to the construction activity, he must take measures in a way that does not hinder their use, taking into account the condition of the environment. The fact that the defendant has been indifferent to the extent of preventing the use of the road for more than a year without taking any care in this regard constitutes a serious fault. For all these reasons, since it is understood that the conditions for non-pecuniary compensation are fulfilled pursuant to Article 49 of the Code of Obligations, an appraisal of non-pecuniary damage is required. The fact that the request for non-pecuniary damage was rejected by the court in writing without focusing on this aspect necessitated reversal. Y. 4. HD. 12.11.2001 T., 2001/11091 E., 2001/10985 K. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası).

The title of the defendant belongs to the person or his heirs who have attacked the personality rights. The heirs are not obligatory but optional companions in these cases. Thus, the claimant can direct his case to the heir of his choice (Oğuzman et al., 2014, p. 223). It is accepted that the concept of "attackers" within the meaning of article 24 of the Turkish Civil Code should be interpreted broadly, and that a lawsuit can be filed against anyone who causes, allows or encourages the attacker to carry out this attack (Gönen, 2011, p. 220).

4.2. Competent Court

The competent court in cases protecting the right to personality is regulated in Article 25/5 of the TCC. According to this; "The claimant may file a lawsuit in the court of her own domicile or the domicile of the defendant for the protection of her personality rights."

According to an opinion accepted in the doctrine, the regulation regarding the competent court is of a general nature and is valid for all cases listed in Article 25 of the TCC (Bulut, 2006, p. 217). There are also Court of Cassation decisions in this direction⁵. According to another view, according to the text of the article in which the competent court is regulated, what is meant by the expression "cases to be filed for the protection of personal rights" is prevention, suspension and determination cases, and in the case that compensation cases are filed together with these cases, MK. It is stated that the rule of authority in article 25 will be applied, otherwise the authority should be determined according to the Code of Civil Procedure (Oğuzman ve Öz, 2010, p. 240).

In practice, the Court of Cassation has decided that Article 25/5 of the TCC does not have the nature of a definitive rule of authority that eliminates the competent courts specified in the Code of Civil Procedure, and that the claimant has the right to choose in this regard⁶. Opposing view is stated that the legislator wants to introduce a definite authority rule with Article 25 of the MK in terms of lawsuits to be filed in case of an unlawful attack on personal rights by removing the suffix "too" in the old regulation (Helvacı, 2016, p. 166).

If the defendants are more than one, the victim can file a separate case for each or a single case against all of them. A single case against them all may be brought if the defendants' domiciles are in different

⁵ The attorney of the claimant company claimed that the personal rights and commercial reputation of the client company were attacked by the defendants and requested non-pecuniary damages in the court of the settlement of the company. Since the legal order recognizes legal persons as subjects of law and they are endowed with personal assets such as name, honor, honor and reputation, it should be accepted that legal persons can also claim non-pecuniary damages. In any case, moral damage is a harm that occurs not only in the presence of sadness, but in the event that one's personality values are attacked. Written, verbal or visual statements that degrade the reputation of the legal entity in its environment, and publications stating that it does not have such or such qualifications should be considered as an infringement on honor and dignity from personal rights. In addition to the honor and dignity of the legal person, his social reputation and commercial reputation also benefit from the protection in Article 24 of the TCC. With the acceptance that the 25/last article of the TCC covers both the protection of personal rights and the lawsuits for pecuniary and non-pecuniary damages, non-pecuniary damages can be filed in the court of the residence of the plaintiff company due to the attack on the personal rights of legal persons. YHGK 01.02.2012 T, 2011/4-687 E, 2012/26 K (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası).

⁶ The case is related to the claim for compensation for wrongful act. The claimant requested non-pecuniary damages because of the attack on his personal rights in the statements made by the defendant and published in the newspaper H..., which was distributed nationwide. Since the defendant filed an objection to jurisdiction and defended its rejection because the Beyoğlu Civil Court of First Instance was not the residence of the claimant or the defendant and the case was filed in an unauthorized court, the defendant may file a lawsuit in the court of his own domicile or the defendant's domicile in order to protect the claimant's personality rights pursuant to Article 25/last of the Turkish Civil Code. Since their court is not a settlement court, they decided to reject the petition due to lack of jurisdiction. As a result of unfair action, in cases related to personal rights, the plaintiff may file his case at the defendant's residence in accordance with the general provisions, or in his own residence in accordance with the 25/last article of the Turkish Civil Code or in the court of the place where the wrongful act occurred pursuant to Article 21 of the Code of Civil Procedure. In other words, the optional right in this matter belongs to the plaintiff. The plaintiff requested non-pecuniary damages due to the attack on his personal rights in the publication of the newspaper distributed throughout the country and abroad. It is based on his statements in the newspaper H... and the newspaper distributed. The Beyoğlu Court, which is the place where the lawsuit is filed, is not the court of residence of the plaintiff and the defendant, but it is the court of the place where the distribution of the publication is made, in other words, the result of the wrongful act. The regulation in Article 21 also stipulates that such a lawsuit will be filed in the place where the wrongful act occurred. In this case, the plaintiff may also file a lawsuit in the place where the act occurred, according to the more specific article 21. For this reason, the rejection of the lawsuit petition due to lack of jurisdiction, without observing the aforementioned legal regulations, was contrary to the procedure and the law, necessitating reversal. Y. 4. HD., 15.04.2004 T., 2004/6312 E., 2004/7223 K. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası)

places, but only in the claimant's domicile or the place where the attack took place (Oğuzman ve Öz, 2010, p. 242).

If the claimants are more than one, they can each file a separate case or they can file a case together. If the claimants want to act together, a case can be filed in the court of the defendant's domicile, if this is not preferred, in the court of the domicile of one of the claimants or in the place where the attack took place (Helvacı, 2001, p. 169).

4.3. Duration of Filing a Case

The case of stopping personal rights from protective cases is a case that can be opened as long as the attack continues. For this reason, the statute of limitations or a period of limitation will not be in question for the case of suspension. If the conditions are met, the claimant can always file a case to stop the attack.

4.4. Responsibility for Trial Fees and Expenses

All the money spent by the parties on the hearing and conclusion of a case before the court is called a trial expense. Article 323 of the Civil Procedure Code specifies which costs are considered to be trial expenses. According to this; hearing, decision and ilam fees, litigation expenses and mailing the notification of, due to, files, paperwork, and miscellaneous expenses, temporary legal protection measures protest and, in turn, cease and desist, and expenses relating to the regulation of the power of attorney, discovery, expert witness fees and expenses paid to witnesses, documents received from the state office paid for tuition, taxes, fees, and miscellaneous expenses (attorneys' are not followed by that in the case where the parties belonging to the day they are ready casual, travel and accommodation expenses will appreciate the amount that correspond to judge Attorney court by myself relax, the daily, travel and accommodation expenses that will be appreciated for the party called to be resigned or sworn in, the power of attorney fee that will be appreciated in accordance with the law in cases followed by the proxy, other expenses incurred during the trial, the advance trial expense for the substitution of evidence are taken as trial expenses.

In order for the attorney's fee to be awarded, the parties in the case, especially the partial or complete winner of the case, must have followed the case through the attorney (Helvacı, 2001, p. 170).

According to Article 326 of the Code of Civil Procedure, it is decided that the costs of the trial will be taken from the side against which the judgment was made. If each of the two parties is partially justified in the case, the court will divide the costs of the proceedings according to the rightness ratio of the parties. If there are more than one of those convicted against them, the court may divide the costs of the trial between them, as well as decisively decide that they will be held accountable.

4.5. Execution of the Decision

In the case of stopping the attack on the right to personality, the judge will sentence the defendant to end the attack if he decides that the unlawful attack on the claimant's personality rights exists and continues.

If the defendant does not comply with the finalized suspension decision, it may be considered to apply the provisions regarding the execution of the judgment pursuant to article 30 of the Enforcement and Bankruptcy Law and to impose a prison sentence on the defendant in accordance with article 343 of the EBL (Oğuzman ve Öz, 2014, p. 226).

In addition, the person who does not stop the unlawful attack on the victim's personality by not complying with the finalized court decision will be deemed defective and will have to compensate the damage suffered by the claimant.

Conclusion

If there is an unlawful attack against any of the elements constituting the personality, a case for stopping the attack can be filed. The first and most important condition for filing this case is that the attack continues. If the attack has ended but its effects are still on the agenda, a case for determination of the illegality of the attack can be filed, not a case for stopping. If the conditions are met, compensation may also be claimed.

If the effects of the attack will continue after the end of the attack with the stop lawsuit, it may be requested to notify or publish the court decision to third parties in order to eliminate the effects of the attack, together with the request to stop the attack.

As long as the attack continues, a case may be filed to stop the attack. In this sense, there will be no statute of limitations for a stay case.

Any natural or legal person who has been subjected to an attack can file a case to stop the attack on the right to personality. In the case of stopping the attack on the right to personality, the judge will sentence the defendant to end the attack if he decides that the unlawful attack on the claimant's personality rights exists and continues.

References

- Akipek, J.G. & Akıntürk, T. (2002). *Türk medeni hukuku başlangıç hükümleri, kişiler hukuku*. (4. Baskı). Beta Yayınları.
- Arpacı, A. (2000). *Kişiler hukuku gerçek kişiler* (2. Baskı). Beta Yayınları.
- Ataay, A. (1978). *Şahıslar hukuku, giriş, hakiki şahıslar* (3. Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bulut, H. (2006). *Kişilik hakları ve kişilik haklarına saldırıdan kaynaklanan hukuk davaları*. (1. Baskı). Beta Yayınları.
- Doğan, M. (2003). İnternetteki yayımla kişilik hakkının ihlaline karşı durdurma davası. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, VII(1-2), 387-406.
- Dural, M. & Ögüz, T. (2010). *Türk özel hukuku, kişiler hukuku* (6. Baskı) (Cilt II). Filiz Kitabevi.
- Gönen, D. (2011). *Tüzel kişilerde kişilik hakkı ve korunması* (1. Baskı). On iki Levha Yayıncılık.
- Helvacı, S. (2016). *Gerçek kişiler* (6. Baskı). Legal yayıncılık.
- Helvacı, S. (2001). *Türk ve İsviçre hukuklarında kişilik hakkını koruyucu davalar* (1. Baskı). Beta Yayınları.
- Helvacı, S. & Erlüle, F. (2016). *Medeni hukuk, kişiler hukuku, aile hukuku*. Legal Yayıncılık.
- Kara Kılıçarslan, S. (2015). *Kişilik hakkına saldırıda üstün nitelikte özel ve kamusal yarar*. (1. Baskı). On iki Levha Yayıncılık.
- Kaya, M. (2010). Telekomünikasyon alanında kişilik haklarının korunması. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 279-334.
- Kılıçoğlu, A. (2008). *Şeref haysiyet ve özel yaşama basın yoluyla saldırılardan hukuksal sorumluluk*. Turhan Kitabevi.
- Kocayusufpaşaoğlu, N. (1980). *Kişilik hakkını koruyan manevi tazminat davasına ilişkin yeni gelişmeler. Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler Sempozyumu*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kocayusufpaşaoğlu, N., Hatemi, H., Serozan, R. & Arpacı, A. (2008). *Borçlar hukuku, genel bölüm. C.I*. Filiz Kitabevi.
- Oğuzman, K. & Öz, T. (2014). *Borçlar hukuku genel hükümler*. (Cilt II). Vedat Kitapçılık.
- Oğuzman, K., Seliçi, Ö. & Oktay, S. (2014). *Kişiler hukuku gerçek ve tüzel kişiler*. Filiz Kitabevi.
- Özel, S. (2004). *Uluslararası alanda medya ve internette kişilik hakkının korunması* (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Özsunay, E. (1982). *Gerçek kişilerin hukuki durumu*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öztan, B. (1994). *Şahsın hukuku, hakiki şahıslar* (6. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Serdar, İ. (1999). *Radyo ve televizyon yoluyla kişilik hakkının ihlali ve kişiliğin korunması* (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Serozan, R. (2011). *Medeni hukuk, genel bölüm, kişiler hukuku*. Vedat Kitapçılık.

- Serozan, R. (1977). Kişilik hakkının korunmasıyla ilgili bazı düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 11(14), 93-112.
- Tandoğan, H. (1963). Şahsiyetin akit dışı ihlallere karşı korunmasının işleyiş tarzı ve basın yoluyla olan ihlallere karşı özel hayatın korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 1-36. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001422
- Yüzer, D. (2013). *1982 Anayasasında basın özgürlüğü karşısında kişilik hakkı ve korunması*. (1. Baskı). Yetkin Yayıncılık.
- Zevkliler, A., Acabey, M.B. & Gökyayla, K.E. (2000). *Giriş, başlangıç hükümleri, kişiler hukuku, aile hukuku, medeni hukuk*. (6. Baskı). Savaş Yayınevi.

Publication Ethics

The author declares that all ethical principles and rules were followed in data collection, analysis and reporting processes.

Additional Statement/Contributing Authors

This article was written by one author.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 79 - 87
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler* *A Group That Produced Rice in The Balkans During the XV. and XVI. Centuries: The Yoruks*

Havva Merve SEYHAN*
Orhan KILIÇ**

*Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı,
Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı,
Elazığ/Türkiye.

PhD Student, Fırat University,
The Institute of Social Sciences,
Department of History,
Program of History of New Era,
Elazığ/ Türkiye.
havva.citak.90@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9348-5286

**Prof. Dr., Fırat Üniversitesi,
İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
Elazığ/ Türkiye.

Prof. Dr., Fırat University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of History,
Elazığ/ Türkiye.
okilic60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9234-8295



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
04/04/2022
Kabul Tarihi / Date Accepted:
19/05/2022
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2022

Atf: Seyhan, H. M. ve Kılıç, O. (2022).
XV. ve XVI. Yüzyıllarda Balkanlarda
Çeltik Üretimi Yapan Bir Zümre: Yörükler.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 79-87

Citation: Seyhan, H. M. ve Kılıç, O. (2022).
A Group That Produced Rice in The Balkans
During the XV. and XVI. Centuries:
The Yoruks. Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
79-87

Öz

Kuruluş yıllarında konar-göçer hayatın izlerini bünyesinde bulunduran Osmanlılar, Rumeli'ye geçip devletleşme sürecini tamamladıktan sonra Anadolu'dan getirdiği kalabalık nüfusa sahip olan Yörük, Türkmen, konar-göçer, göçebe vs. diye tabir edilen edilebilen toplulukları, nüfusun yoğun olmadığı bölgeleri iskân etmek, ana yolları ve köprüleri korumak, orduya ulaşım hizmeti vermek, malzeme temin etmek, gemi tamiri ve malzeme toplama gibi amaçlarla kullanmıştır. Balkanların fethedilmesi, Türkleştirilmesi, İslamlaştırılması ve şenlendirilmesinde büyük katkıları bulunan Yörüklerin farklı bir alanda da işgal ettikleri ve çeltik ziraatı yaptıkları tespit edilmiştir. Pirincin hammaddesi olarak tanımlanabilecek çeltik, çok eski tarihlerden itibaren ziraatı yapılan ve tüketilen bir tarım ürünüdür. Çeltik üretiminin ilk olarak Uzakdoğu'da Çinliler tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Daha sonra Hunlar ve Uygurlarda, Anadolu'da ise çeltik üretiminin ilk örneklerini Memluk Devleti ve Dulkadirli Beyliği'nde görüyoruz. Daha sonra Osmanlılar çeltik üretimini artırmış ve yeni fetihlerle başka coğrafyalara taşımışlardır. Çeltik bitkisi, ziraatı oldukça zor ve çok emek isteyen, suya olan daimi ihtiyacından dolayı toprak seçen, diğer tahıllara oranla daha pahalı ve lüks tüketim maddeleri arasında gösterilen bir bitkidir. Özellikle konar-göçer çiftçi reyanın hukuki, mali durumlarının ortaya konulmasının bu alandaki mevcut bilgilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda XV. ve XVI. yüzyıllarda Balkanlarda çeltik ziraat eden Yörüklerin bu faaliyetleri inceleme konusu olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeltik, Pirinç, Yörük, Konar- Göçer, Osmanlı, Balkanlar

Abstract

After the Ottomans who had the traces of nomadic life in their foundation years, moved to Rumelia and completed the statehood process, they brought a large population from Anatolia such as Yoruks, Turkmen, nomads, nomands, etc. and used the so-called communities for purposes such as resettling areas where the population was not dense, protecting main roads and bridges, providing transportation services to the army, supplying materials, repairing ships and collecting materials. It has been determined that the Yoruks, who made great contributions to the conquest, Turkification, Islamization and enlivening of the Balkans, also engaged in a different field and engaged in paddy farming. Paddy, which can be defined as the raw material of rice, is an agricultural product that has been cultivated and consumed since ancient times. It is thought that rice production was first made by the Chinese in the Far East. Later, we see the first examples of paddy production in the Huns and Uyghurs, and in the Mamluk State and Dulkadirli Principality in Anatolia. Later, the Ottomans increased the paddy production and moved it to other geographies with new conquests. The paddy plant is a plant whose cultivation is very difficult and requires a lot of effort, chooses soil due to its constant need for water, is more expensive than other grains and is among the luxury consumables. It is thought that revealing the legal and financial situations of the nomadic farmer-reayan will contribute to the existing knowledge in this field. In this context, these activities of the Yoruks, who cultivated rice in the Balkans in the 15th and 16th centuries, were determined as the subject of study.

Keywords: Paddy, Rice, Yoruks, Nomads, Ottoman, Balkans

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında idareciler, ulema ve esnaf hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılabılırken, köylü-çiftçi ve Yörüklerin faaliyet ve yaşayış tarzları hakkındaki kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Devlet büyüyüp geliştikçe ziraatla uğraşan unsurlar hakkında daha doyurucu bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Mali ve bürokratik yeni anlayışların gelişmesi ve bu bağlamda tahrir, mühimme, kadı sicilleri gibi defterlerin sayısının artması ve içeriklerinin zenginleşmesi bu gelişimin öncül sebepleri olarak ifade edilebilir. Böylelikle özellikle XV. yüzyıldan itibaren köylü çiftçiler hakkında daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir (Emecen, 1999, s. 91- 92).

Osmanlı toplum yapısında büyük payı oluşturan reaya sınıfı; dini inanç, sosyo- politik konum vs. pek çok konuda farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıklar devleti, reaya arasındaki çeşitli özellikleri kıstas olarak kullanmaya ve farklı uygulamalara yönlendirmiştir. Reaya, dini mensubiyetine göre Müslüman veya gayrimüslim olarak temelde iki guruba ayrılmıştır. Ancak yaşayış tarzları ve ekonomik faaliyet alanlarına göre de farklı tasniflere tutulabilmişlerdir (Şahin, 1999, s. 132).

Osmanlı toplumunda reayanın tasnifinde kullanılan önemli bir kıstas da yaşayış tarzlarıdır. Osmanlı Devleti'nde nüfusun büyük kesimi yerleşikti. Bunlar şehir, kasaba ve köylerde ikamet etmekteydiler. Nüfusun diğer küçük kesimi göçebe bir hayat tarzını sürdürmekteydiler. Göçebeliliğin en belirgin özelliği, sürülerine otlak ve su bulmak amacı ile yaz ve kış mevsimlerinde devamlı olarak yaylak ve kışlak arasında göç ediyor olmalarıdır. Yerleşik hayata geçemedikleri zamanlarda konar- göçerlerin devlet tarafından çeşitli işlerde kullanıldığı bilinmektedir (İnalçık, 2018, s. 40- 41).

Göçebe, Konar- Göçer, Yörük veya Türkmen tabirleri birbirleri yerine kullanılmaktadır. Osmanlı'da daha ziyade Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da bulunan göçebelere Türkmen, Aşiret ve Göçer, Batı Anadolu ile Balkanlarda bulunan göçebelere ise Yörük/ Yürük denilmektedir (Sümer, 2013, 570). Anadolu'da etnik bir gurubu ifade eden Yörük sözcüğü Rumeli'de eşkinici, azaplar, yeniçeriler ve doğancılar gibi bir askeri sınıfı ifade etmektedir. Rumeli'de bulunan Yörüklerde askeri teşkilatlanma mevcuttur (Armağan, 1999, s. 144). Yörük gurupları her ne kadar askeri sınıftan sayılsalar da raiyyet olma durumları da devam etmektedir. Yörükler göç süresince, her hangi bir kimse üzerine kaydedilmemiş olsalar da ziraat ettikleri zamanlar buldukları yerin sipahisine resm-i raiyyet vermeleri, aynı zamanda raiyyet olduklarını göstermektedir. XVII. Yüzyılda "Evlâd-ı Fatihân" ismini alan Yörük gurupları XIX. yüzyılda ortadan kalkmış görünmektedir (Pakalın, 1983, s. 642- 643).

Yörüklerin kendi içlerinde sosyal ve idari yapılanmalarını tarif edecek bazı tabirleri bulunmaktadır. Bunlar içinde cemaat, taife, oba, mahalle, oymak, tabi, taallukat, tîr veya ok tabirleri bulunmaktadır. Menteşe ve Isparta civarında kullanılan tîr tabiri, göçebe veya Yörük cemaatlerinin alt birimini ifade etmektedir. Bir tîrde oba, mahalle veya oymaktan daha çok göçer bulunmaktadır. Yörük cemaatleri bir kethüda ile yönetilmektedir (Şahin, 1999, s. 136-138). Ancak çeltikçi olan Yörükler tespit edildiğinde çeltikçi olarak görevlendirilen veya çeltik eken Yörük reayalar arasında kethüdalara rastlanmamıştır.

Göçebe yaşam tarzı nasıl yerleşik hayattan farklıysa, göçerlerin idari, sosyal, kültürel ve vergi özellikleri de farklılık arz etmektedir. Göçebelere XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Orta Asya'dan Anadolu'ya, Osmanlı Devleti'nin fetih hareketlerine göre XIV. ve XV. yüzyıllarda da Balkanlara göç etmişlerdir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlarda bulunan 1.111.799 hanenin yaklaşık 50.000'i Yörük, Yaya ve Müsellem Yörük'üdür (Şahin, 1999, s. 132-134). Rumeli'de bulunan önemli Yörük guruplarından bazıları ve yaklaşık olarak sayıları şöyledir: Naldöken Yörükleri 1596- 1597 tarihinde 243 ocak, Kocacık Yörükleri 1584-1585 tarihleri arasında 179 ocak, Tanrıdağı/ Tekirdağı Yörükleri 1590-1591 tarihleri arasında 420 ocak, Selanik Yörükleri 1543-1544 tarihleri arasında 500 ocak, Vize Yörükleri 1556-1557 tarihleri arasında 106 ocak ve Ofçabolu Yörükleri 1565-1566 tarihleri arasında 97 ocaktırlar (Pakalın, 1983, s. 641).

Balkanlarda Yörük nüfus potansiyelinin bu denli geniş olması, pek çok alan ve yerde bulunmaları Yörüklerin farklı işlerde kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Zamanla Yörükler için idari, askeri ve teşkilata yönelik düzenlemeler, kanunlar ve nizamnameler hazırlanmıştır (İnbaşı, 1999, s. 153). Çeltik ziraatı bu işlerden yalnızca birisidir. Yörükler, Osmanlı Devleti'nde sadece çeltik üretiminde değil nüfusun yoğun olmadığı bölgeleri kolonileştirmek, ana yolları ve köprüleri korumak, orduya ulaşım hizmeti vermek, malzeme temin etmek, gemi tamiri, malzeme toplama gibi amaçlarla, hazırda bulunan bir insan gücü kaynağı

olarak kullanılmaktadırlar. Bu gibi işlerde görev alan Yörük guruplarına bazı muafiyetler sağlanmıştır (İnalçık, 1982, s. 104).

1. Yörükler ve Çeltik Üretimi

Yörükler, belirli bir uzmanlık ve deneyim gerektiren pirinç yetiştiriciliğine yabancı değillerdi. Pirinç ekimi için en uygun topraklar olan nehir vadilerinin rotalarını takip ederek, sürülerinin kış bölgesi olarak Anadolu ve Rumeli'deki kıyı ovalarına sıkça giderlerdi. Nitekim bu kârlı faaliyette bulunmak için yerleşmiş birçok Türkmen grubu bulunmaktadır (İnalçık, 1982, s. 104).

Anadolu'da çeltik ziraatının çok daha erken tarihlerde başladığı ve yaygın olarak yapıldığı Karaman, Adana ve Sis yörelerinde, çeltikçilikle daha ziyade Türkmen cemaatleri uğraşmaktadırlar. Karaman Vilayeti'nde 1518'de Gülnar, Mud, Karataş, Anamur, Silindi ve Silifke'de çeltik üretimi yapan pek çok konar-göçer cemaatleri bulunmaktadır. 1500'de Selamlı karyesinde bulunan Depirlü? Cemaati ve Mud kazasına bağlı Paşa karyesinde bulunan Deveciler Cemaati çeltikçi olarak kaydedilmişlerdir. Karaman'da 1500 tarihinde çeltikçilik yapan konar- göçerlerin sayısı 78 iken 1522'de 579'a yükselmiştir. İçil sancağında sadece konar- göçerler değil sancağın diğer reayası da pirinç üretmekte idiler (Hüseyinklioğlu, 2008, s. 303-304).

Osmanlı Yörük veya göçebe toplumunda, toprak sahibi çiftçiler olabildiği gibi hiç toprağı olmayan aileler ve bekâr erkekler de bulunabilmektedir. Yörük guruplarından ziraatla uğraşanlar içinden çifte sahip olanlar 12 akçe, yarım çifti olanlar 6 akçe çift vergisi verirken, çifti olmayan evli Yörükler buldukları yerin sipahisine 6 akçe duhân resmi vermektedirler (İnbaşı, 1999, s. 155). Özgür veya bağısız köylüler olarak da adlandırabileceğimiz bu gurup çiftçiler, tahrir defterlerine hariç ez-defter olarak kaydedildiklerinde hiçbir tarım ve vergi biriminin parçası kabul edilmemektedirler (İnalçık, 2000, s. 98- 99). Ancak tahrir defterlerine kaydedilmiş olan göçerler, yerleşik reyanın mükellef olduğu vergilerin tamamını vermemektedirler. Konar-göçerler yaşam tarzlarına uygun olmak şartıyla yaylak, kışlak ve ağıl vergilerinin yanında besledikleri koyunlar için ağnam vergisi ile adet-i çaban-beyi (sık rastlanan bir vergi türü değildir) ve bad-ı heva, resm-i zemin, resm-i arus, cürm-ü cinayet, yave akçası gibi vergileri vermekle mükelleftirler. Göçebeler veya Yörükler, has, zeamet, timar veya vakıf toprakları içerisinde bulunabilirler (Armağan, 1999, s. 147).

Yörükler, devlet tarafından zengin ve gelir getiren reaya olarak görülmektedirler (Sümer, 2013, s. 571). Yörük guruplarında nüfusça kalabalık olanlar, yüksek vergi gelirin sahibi olmalarından kaynaklı, daha ziyade padişah, şehzade veya beylerin haslarında bulunurlarken, vakıflarda olanlar sultan veya validelerin yaptırdıkları sosyal ve dini tesislerin reayası statüsünde bulunmaktadırlar. Zeamet ve timarlarda bulunan Yörükler nispeten daha küçük guruplardan müteşekkildir (Şahin, 1999, s. 135).

Pirinç yetiştirme alanlarındaki hızlı artış ve köylerin yerleşik reaya nüfusunu timar veya hassa topraklarında kullanmaktan kaçınılması endişesi göz önüne alındığında, devletin çeltikçi olarak kaydedeceği yeni insan gücü kaynakları bulması gerekmektedir. Hariç ez-defter denilen, kırsal bölgede dolaşan kayıtsız reaya, bu işte yararlanılacak bir gruptu. Tahrir defterleri, pirinç yetiştirme alanlarının kayıtsız reaya tarafından ekildiğine dair yeterli kanıtlar sunmaktadır (İnalçık, 1982, s. 105). Yine tahrir defterlerinden çeltik üretiminde istihdam eden Yörüklerin nüfusuna dair genel bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Yörükler, üzerlerine kaydedilmiş bir toprağına sahip olmadıklarından, raiyyet kulluğundan muaf tutulmaktadırlar. Reyanın, raiyyet kulluğuna tabii olabilmesi için, resmen üzerine kaydedilmiş bir toprağına sahip olması gerekmektedir. Defterlerde kaydedilen şekli ile “Yörükler oturur” tabiri, buraya yerleşmiş olduklarını göstermez. Yerli sayılmadıkları için yerli muamelesine de tabi tutulmamakta ve istedikleri takdirde oturdukları yeri terk edebilmektedirler (Delilbaşı ve Arıkan, 2001, s. XIV). Defterlerde çeltikçilik işi ile uğraşan Yörük guruplarının başında “Yörüklerdir”, “Yörükdürler” gibi notlar düşülmüştür. Yerleşik çeltikçi reaya ile Yörük çeltikçiler birbirinden ayrı kaydedilmişlerdir ve çiftçilerin Yörük olmaları halinde bu durum mutlaka vurgulanmıştır.

2. Balkanlarda Çeltik Üretimi ve Yörükler

İncelediğimiz dönemde, Balkanlarda yaşayan çeltikçilik yapan Yörükler, nüfusça az sayıda bulunup, muhtelif sancak veya kazalarda yaşamakta idiler. Bu durumdaki Yörükler idari ve mali bakımlardan buldukları sancak veya kazalara bağlı idiler. Yörükler vergilerini de ziraat ettikleri yerin sipahisine vermekte idiler.

1454-1474'te Silistre'ye tabi Yanbolu nahiyesinde bulunan Musa Fakı diğer adı Salih Obası köyünde çeltik eken 5 hane ve 1 bive dışında 14 hane çiftli Yörük ve 1 bennak çeltikçi kaydedilmiştir. Açire köyünde de çeltik eken reaya içinde 2 hane Yörük çeltikçi bulunmaktadır. Çeltikçilerden birinin Aktav Tatar Yörük'ü olduğu dipnot olarak kaydedilmiştir. Defterde, Yörük olarak kaydedilen çeltikçilerin isimleri bulunmamaktadır. 1554-1574 tarihlerinde Yanbolu'da Müslüman 141 hane, 1 bive ve 17 Yörük çeltikçi bulunmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *MC_Yz_O_0089*, s. 123- 125). Aktav Yörüklerinin içinde bulunan çeltikçilere 1519 tarihinde Filibe'de rastlamaktayız. 1530'da Yanbolu'da çeltik ziraat eden herhangi bir Yörük kaydedilmemiştir (BOA, *TT. d. 370*, s. 453- 454).

1506- 1507'de Tırhala livasına bağlı Alasonya nahiyesinde bulunan, diğer adı Hallaç Hamza olan Çeltükçi köyünde, Yörükler çeltik ekmektedirler. Köyde Müslüman 8 hane çift, 1 hane bennak olmak üzere toplam 9 hane bulunmaktadır. Bunlardan kaç hanenin çeltikçi- Yörük olduğu net değildir. Köyde, bahsedilen 9 hane dışında, Çeltükçi ve Gündoğmuş köylerinde 8 hane, Doğan, Emirhanlı ve Germiyanlı köylerinde 4 hane ve 3 reis çeltikçi kürekçisi olarak kaydedilmiştir. Kürekçiler Topal İshak arkında çeltik ziraat etmektedirler (BOA, *TT. d. 36*, s. 727).

1490'da Filibe'nin Manendlü Köyü oldukça kalabalık çeltükçi nüfusuna sahiptir. Çeltikçiler, köyde ikamet edip raiyyet sayılanlar ile Yörük olup raiyyet sayılmayanlar olarak iki cemaate ayrılmışlardır. Raiyyet sayılan reaya 1 reis ve 30 haneden oluşurken, Manendlü Nehri'nde çeltik eken Yörükler, 1 reis ve 8 haneden müteşekkildir. Çeltikçi olan Yörük nüfus, vergisini diğer çeltikçi- reaya gibi muafiyet kapsamında vermemektedirler. Köyün sonunda verilen toplam hasıl kısmında Yörük çeltikçiler "Yörükün ki raiyyet değillerdir" denilerek hane sayıları hasıla eklenmemiştir. Köyde bulunan çeltikçilerin isimleri şöyledir: Koca Ahmed Divane, Mustafa Veled-i İne-bey, Reis Katib, Ata veled-i Abdurrahman, Yusuf veled-i Miraç, Halil veled-i İbrahim vs. (BOA, *TT. d. 26*, s. 110- 111).

1490 tarihte Filibe'de bulunan Çeltükçiyan köyü sınırlarında olan Eski-hisar Nehri Arkı'nda 31 hane Yörükler, Müslümanlar gayri tevayif hariç ez defter olarak çeltik ettikleri kaydedilmiştir. Bu çeltikçiler içinde Kâbil veled-i Hasan Reis olarak kaydedilmiştir. Çeltikçiler içinde bir de azat edilmiş eski bir köle bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 26*, s. 55, 57- 58). Defterdeki bilgilerden kaç kişinin Yörük olduğu tespit edilememiştir. Aynı tarihte Koyuntepesi Nahiyesine bağlı Üsküdar-pot köyünde bulunan Mustafa Çavuş arkında 1 reis ve 23 hane çeltikçi kürekçisi olarak kaydedilmiştir. Timar olarak kaydedilen köy, Voynugan zaviyesi içerisinde zikredilmiştir. Köyde Yörükler ve raiyyet kaydedilen çeltikçiler ziraat edip, tamamında tohum bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 26*, s. 117- 121).

1490 tarihinde Filibe'de Müslüman 392 hane ve 15 reis çeltikçi bulunmaktadır. Bu tarihte yalnızca Manendlü, Çeltükçiyan ve Üsküdar-pot köylerinde Yörük çeltikçiler kaydedilmiştir. Çeltükçiyan ve Üsküdar-pot köylerinde bulunan Yörük çeltikçiler, diğer reaya ile birlikte kaydedildiğinden, bu köylerde bulunan Yörüklerin sayısı tespit edilememiştir (BOA, *TT. d. 26*, s. 2- 162).

1519'da Filibe'de bulunan Aktav köylüleri de Yörüklerdir. Bu tarihte 12 hane nüfusu bulunan köyde 1 mud tohum ile 1 hane çeltikçi kaydedilmiştir (BOA, *TT. d. 77*, s. 690). Aktav köyü Yörüklerine 1530 tarihli defterde de rastlanılmaktadır. Bu tarihte köyde 2 çeltikçi ve 4 bağcı bulunmaktadır. Çeltikçilerin vergileri hakkında bilgi sahibi değiliz. Defterde, köyde bulunan Yörüklerin Müsellem yerde oturduklarından öşürlerini Müsellem verdikleri notu düşülmüştür (BOA, *TT. d. 370*, s. 90).

1519'da Filibe'ye bağlı olan Seydi Fakı köyünde bulunan köylüler de Yörüklerdir. 6 hane bulunan köyde 1 hane çeltik eker olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, çeltikçi vergisi 36 akçe kaydedilmiştir (BOA, *TT. d.7*, s. 726).

1519'da Filibe'ye tabii Hacılar diğer adı Köse Bahadır köyünde bulunan 10 hane çeltikçi, ellerinde tohumları bulunan Yörük çeltikçileridir. Bu çeltikçiler, Yahya Paşa, Köse Paşa ve Karabikar/ Karapınar Nehirleri'nde üretim yapmaktadırlar. Yörükler Müslümanların hâkim oldukları yerde oturup, öşürlerini

Müslüman vermekteler. 10 hane çeltikçinin 1 hanesi 3 mud, 1 hanesi 2 mud, 4 hane 1 mud, 1 hane yarım mud ve 2 hane tohumuzdur. Defterde Filibe'ye bağı Hamzaca veya Aslhan köyünde bulunan 17 hane çeltikçi için "Müslüman yerde oturup öşürlerini Müsellem verirler, tohum dutarlar" notu genellikle Yörüklerin buldukları yerler için yazılmasına karşın bu köydeki çeltikçilerin Yörük olduklarına dair bilgi verilmemiştir (BOA, *TT. d. 77*, s. 687- 688).

Vilçikolo Bogos köyü buraya gelip yerleşen Yörükler tarafından kurulmuştur. 1519'da Karabikar/ Karapınar ve Kiber Nehri'nde pirinç yetiştiren köylüler iki cemaat halinde teşkilatlandırılmışlardır. İlk cemaat Izgarlı köyünde yaşayıp Karabikar/ Karapınar Nehri'nde üretim yapan 28 hane ve 2 reisten oluşmaktadır. Diğer cemaat ise Öksüzler köyünde yaşayıp Kiber Nehri'nde üretim yapan 11 hane çeltikçiden meydana gelmektedir. Çeltikçiler Müslüman yerlerinde oturup öşürlerini Müsellemelere verilen şartlar dâhilinde vermekteler (BOA, *TT. d. 77*, s. 689- 690). 1530'da 40 hane bulunan Izgarlı köyüne hâsıl kaydedilmemiştir (BOA, *TT. d. 370*, s. 95).

1530 tarihli defterde, Filibe'ye tabi Hayrüddinlü köyünde bulunan çiftçilerin, "Müslüman yerde oturup, Denan köyü yakınlarında ziraat ettikleri" kaydı düşülmüştür. Bu bilgi ile Hayrüddinlü köyü sakinlerinin konar-göçer olduklarını ardından bu köye yerleştiklerini ve yerleşik ziraata başladıklarını söyleyebiliriz. Bu tarihte köyde 16 hane bulunmaktadır. Köydeki çiftçilerden yalnızca 1 hane çeltikçi olarak kaydedilmiştir (BOA, *TT. d. 370*, s. 91- 92).

Paşa livasına bağı Kaza-i Edirne, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Kesan, Zagra-i Eski-hisar, Kızıl-agaç, Filibe, Tatarbazarı, Üsküb, Kırçova, Kalkan-delen, Pirlepe, Manastır, Köprülü ve Samakov'da 1530 tarihinde çeltikçiyan ve yörükân nüfusu 2.530 olarak verilmiştir. Defterdeki bilgilere göre bu çeltikçi ve Yörüklerin 2.025'i Müslüman, 347'si gayrimüslim, 2 bive, 3'ü kürekçi, çeltikçi Yörüklerin 60'ı da nefer olarak kaydedilmiştir (370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, 2001, s. 58- 59).

1571'de Filibe'ye bağı Karacadağ nahiyesinde bulunan Asl-kırı köyü Dergâh-ı Ali Çavuşlarından Ferhad Çavuş'un zeameti olup, köyde oturan, 1 hane çeltikçi oğlu çeltikçi bulunmaktadır. Köyde 1 hane çeltikçiden başka Çırpan Nehri'nde ziraat eden 20 hane çeltikçi bir cemaat halinde teşkilatlandırılıp kaydedilmiştir. Bu köyde ayrıca 6 hane çeltikçi Yörük bulunmaktadır. Çeltikçi Yörükler, Asl-kırı köyü yakınlarına yerleşip burada ziraat edip, çeltikçiliklerinden 12'şer akçe ve ürettikleri ürünlerden öşürlerini vermekteler. Bu tarihte bu köyde, Yörük çeltikçiler 10 kile pirinci her bir kilesi 20 akçeden, toplam 200 akçeyi öşür olarak ödemişlerdir. Köyde bulunan Yörük çeltikçilerin isimleri şöyledir: Salih bin Sinan, Hamza bin Mustafa, Yollu/ Güllü? bin Karagöz, Mustafa bin İsa, Yusuf bin Veli, Mustafa bin Abdullah (BOA, *TT. d. 494*, s. 661- 663). 1585'te de Asl-kırı köyünde çeltikçilik yapan, Hami bin Salih, Seydi bin Yollu/Güllü?, Salih bin Yusuf isimli 3 hane Yörük'e rastlıyoruz. Yörüklerin her biri 12'şer akçe çeltikçi vergisi vermektedir (BOA, *TT. d. 1001*, s. 562- 563). 1571'de 6 hane bulunan çeltikçi Yörüklerden 1585'te yalnızca 3 hane bulunmaktadır ve muhtemelen 1571'de çeltikçi Yörük olarak kaydedilenlerin oğullarıdır. 1571'de Cüneyd köyü de Yörük köyü olarak kaydedilmiştir. Köyde 1 hane çeltikçi bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 494*, s. 692- 693).

1571'de Filibe'de bulunan Veled-i Danişmend köyünde 45 hane çeltikçi bulunmaktadır. Çeltikçilerden Nasuh bin İshak aynı zamanda eşkinci, Hızır bin Hüseyin yamak ve 7 hane ve 1 bekâr da Yörük'tür (BOA, *TT. d. 494*, s. 593- 594). Burada Yörüklerden alınan vergi hakkında bilgi sahibi değiliz. 1585'te Veled-i Danişmend köyünde, aradan geçen 15 yılda, Yörük ve çeltikçi sayısının azaldığını söyleyebiliriz. Çeltikçi cemaati haricinde, köyde bu tarihte 20 hane 8 çiftlik, 1 eşkinci ve 1 çeltikçi kaydedilmiştir. 1585'te Ahmed bin Nasuh yalnızca eşkinci Ali bin Mustafa ise çeltikçi olarak kaydedilmiştir. Köyde çeltikçi cemaati içerisinde 15 hane ve 8 bekâr çeltikçi bulunmaktadır. Cemaat olarak teşkilatlandırılan çeltikçilerden, İbrahim veled-i Bayezit ve Cafer veled-i Yusuf bekâr ve Yörüklerdir. Yörükler de dahil olmak üzere 8 hane bekâr çeltikçinin üzerinde, 6 akçe vergi verdiklerini belirten, 6 rakamı yazmaktadır. Toplam 16 hane ve 8 bekâr çeltikçinin bulunduğu köyde 144 akçe çeltikçi vergisi verilmektedir. Bu halde her bir çeltikçi 6'şar akçe çeltik vergisi ödemektedir (BOA, *TT. d. 1001*, s. 603- 604). 1595'te 16 hane, 2 Yörük ve 6 bekâr çeltikçi kaydedilen köyde, çeltikçi vergisi 144 akçedir (BOA, *TT. d. 648*, s. 196- 197).

1519 tarihinde Filibe'de 23 çeltik reisi, 28 bekâr ve 694 hane yerleşik çeltikçi ile 12 hane Yörük çeltikçi bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 7*, s. 543-839). 1571'de 9 çeltik reisi, 3 bekâr ve 218 hane yerleşik

çeltikçi bulunurken 12 hane ve 1 bekâr Yörük çeltikçi bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 494*, s. 518-519). 1585'te 7 çeltik reisi, 6 bekâr ve 148 hane yerleşik çeltikçi ile 3 hane ve 2 bekâr çeltikçi Yörük'ü vardır (BOA, *TT. d. 1001*, s. 531-748). 1595'te Filibe'de 4 reis, 9 bekâr, 143 hane ve 2 Yörük çeltikçi kaydedilmiştir (BOA, *TT. d. 648*, s. 130- 277).

1530 tarihinde Drama'da, üç cemaat şeklinde teşkilatlandırılmış, Müslümanlardan müteşekkil 46 hanelik Yörük gurubu kaydedilmiştir. Bu Yörüklerin çeltikçi olup olmadıkları net olarak belirtilmemiş olsa da defterin kayıt sisteminden, çeltikçi olma ihtimalleri oldukça yüksek görüldüğünden, bahsedilen reaya Yörük çeltikçi olarak kabul edilmiştir. Yörükler, avarız ve divaniden muaf tutulmakta ve kişi başı 50'şer akçe vermektedirler (BOA, *TT. d. 167*, s. 32-33). Bu tarihte Drama'da Müslüman 41 hane, 45 bekâr, 87 hane evlâd-ı çeltik, 16 reis, 62 çeltikçi- kürekçi ile gayrimüslim 154 hane, 42 evlad-ı çeltik, 93 çeltikçi- kürekçi dışında 46 hane Müslüman Yörük bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 167*, s. 30- 33). Drama'nın bir sonraki tahriri olan 1566 tarihli defterde Yörükler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1566'da Drama'da 113 hane, 121 evlâd-ı çeltik 7 bekâr, 17 reis, 42 çeltikçi-kürekçi Müslüman ile 150 hane, 44 evlâd-ı çeltik ve 113 çeltikçi-kürekçi kaydedilmiştir (BOA, *TT. d. 374*, s. 2-138).

Pirinç yetiştiriciliğine atanan ilk Yörükler, aynı zamanda ordudaki görev ve yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda idiler. Kanunnamede şöyle denilmektedir: “eşküncüden ve yamaktan ve evladından ve zikr olan taifeden birisi bir vechile ser askerliğe ve müsellemlige ve çeltükçiliğe ve tuzculuğa ve yağcılığa ve kürekçiliğe ve akıncılığa yazılsalar vech-i meşrûh üzre cinsinden çıkmazlar. Şöyle ki vilayet defterinde dahi gayri yere yazılsalar yine eşkünciliği ve yamaklığı eyleyeler” (Akgündüz, 1993, s. 691- 693). Ancak Sultan II. Selim zamanında hazırlanan yeni bir düzenleme ile çeltikçi- Yörük'ün, askerlik hizmeti ile çeltikçilik hizmetini bir arada gerçekleştirebilmesinin imkânsızlığı anlaşılacak, ikinci hizmetten muaf tutulmaları sağlanmıştır (İnalçık, 1982, s. 106).

Tespit ettiğimiz çeltikçiler içinde yamaklar da bulunmaktadır. Yamaklar her biri sefere gidecek olan eşkinciye ellişer akçe vermektedirler. Yamaklar eşkinciye verdikleri paraları sattıkları hayvanlardan veya ürettikleri ürünlerinden temin etmektedirler (Sümer, 2013, s. 572). 1520'de Tatarbazarı'nda bulunan Sarucalar köyü ile İneler köyü sınırında bulunan Manendlü ve Emir Fakı arklarında çeltik ziraat eden 8 hane çeltikçiden 2'si Halil veled-i Hızır ile Yusuf veled-i Oğuzlu yamak Yörük'ü olarak kaydedilmiştir. Köyde bulunan tüm çeltikçilerin tohumları bulunmaktadır. 48 akçe “resm-i çeltükçiyân” kaydedilen köyde, hane başına 6 akçe çeltikçi vergisi düşmektedir. Sağıdlü köyünde bulunan 8 hane çeltük eker reayadan, elinde 1 mud tohumu olan Ali veled-i Çoban yamak Yörük'ü olarak kaydedilmiştir. Gülüşler köyünde Sinan Çelebi ve Kölemen Nehirleri'nde çeltik üretimi yapan 7 hane çeltikçiden 1 hane eşkünci, 1 hane Yörük eşkincisi olarak kaydedilmiştir. Çeltikçi ve Eşkinci olarak kaydedilen Bayram Veled-i Nasuh'un 2 mud tohumu, Eşkinci Yörük'ü olarak kaydedilen Mustafa veled-i Mehmed'in 1 mud tohumu bulunmaktadır. Köyde bulunan toplam 7 hane çeltikçinin her biri 6'şar akçe çeltikçi vergisi vermektedir. Çeltikçiler içerisinde Yörük ve eşkinciler ile yerleşik reaya arasında bir ayırım yapılmamıştır (BOA, *TT. d. 77*, s. 646- 648). 1520'de Tatarbazarı'nda çeltikçi ve çeltik eker 319 hane, 7 bekâr, 9 reis ve 4 hane çeltikçi Yörük bulunmaktadır (BOA, *TT. d. 77*, s. 632-805).

Her Yörük köyünde elbette çeltikçi bulunmamaktadır. 1571'de Tatarbazarı'na bağlı Biga nam-ı diğer Bey köyü Yörük köyüdür. Köyde çeltikçi bulunmamasına rağmen Abdi ve Mustafa Paşa'ya ait iki adet harap çeltik değirmeni kaydedilmiştir (BOA, *TT. d. 494*, s. 714-715).

1526'da Berkofça'ya bağlı Kutlofça köyünde 23 hane çeltik- kürekçisi bulunurken (BOA, *TT. d. 130*: 89), 1574'te nahiyede 15 Müslüman çeltik-kürekçisi ile gayrimüslim 3 hane ve 6 çeltik- kürekçisi kaydedilmiştir (BOA, *TT. d. 539*, s. 605- 606. BOA, *TT. d. 566*, s. 592- 654). 1574 tarihli son tahrirden sonra bölgeye Yörük gurupların geldiği anlaşılmaktadır. 1577'de Sofya'da Berkofça kazasına bağlı bulunan Berkofça, Şehirköy ve İvrace kadılıklarından 20 hane köy halkı ve daha nice köyler, bu bölgeye sonradan gelip çeltik ziraat eden Komanıçe? Yörüklerinin, buldukları yerde halka, çeltik reislerine ve çeltikçi reaya zulmettikleri, çeltik tarlalarına külli zarar verdikleri sebepten Sultana şikâyet edip, Yörüklerin yerlerini terk etmeleri, sürülmeleri veya çeltik üretiminden men edilmelerini istemekte idiler. Sultan, yerli halkın şikâyetlerinin incelenmesi, Yörükler uzun yıllardır orada bulunuyor iseler tembih edilmeleri, bölgeye sonradan gelmiş iseler geldikleri yere gönderilmeleri ve zarara uğrayan reayanın zararının tazmin edilmesi üzerine emr-i şerif göndermiştir (Teneş, 2019, s. 221-222). Bu tarihte burada bulunan Yörük sayısı hakkında bilgi sahibi değiliz.

XVI. yüzyılda çeltik üretimi yapılan lakin Yörük-çeltikçi bulunmayan nahiye ve kazalar şunlardır: Ferecik (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *MC_Yz_O_0089*, s. 35. BOA, *TT. d. 77*, s. 431-433. BOA, *TT. d. 370*, s. 43-44. BOA, *TT. d. 494*, s. 288-290. BOA, *TT. d. 1001*, s. 287-289. BOA, *TT. d. 648*: 521), Keşan (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *MC_Yz_O_0089*, s. 59. BOA, *TT. d. 77*, s. 377-378. BOA, *TT. d. 370*, s. 51. BOA, *TT. d. 648*, s. 432-433.), Zağra-i Eskihişar (BOA, *TT. d. 370*, s. 68-70. BOA, *TT. d. 494*, s. 422-485. BOA, *TT. d. 648*, s. 321-330), Samakov (BOA, *TT. d. 77*, s. 643-764. BOA, *TT. d. 370*, s. 116-118. BOA, *TT. d. 494*, s. 703-704.), Köprülü (BOA, *MAD. d. 525*, s. 42. BOA, *TT. d. 370*, s. 178-182. BOA, *TT. d. 217*, s. 148-151. Kul, 2000, s. 88-135. İnalçık, 1982, s. 134), Gümölcine (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *MC_Yz_O_0089*, s. 27/b-28/a. BOA, *TT. d. 167*, s. 7-17.), Yenice-i Karasu (BOA, *TT. d. 7*, s. 9-12. BOA, *TT. d. 167*, s. 21-24.), Timur Hisarı (BOA, *MAD. d. 525*, s. 1. BOA, *TT. d. 7*, s. 428-455. BOA, *MAD. d. 170*, s. 23b. BOA, *TT. d. 167*, s. 57, 288-289. BOA, *TT. d. 664*, s. 2-3.), Siroz (BOA, *TT. d. 3*, s. 156-182. BOA, *TT. d. 7*, s. 329. BOA, *TT. d. 403*, s. v. 164-181. BOA, *TT. d. 167*, s. 65-67.), Selanik (BOA, *TT. d. 7*, s. 552, 604. BOA, *TT. d. 167*, s. 88-89. BOA, *TT. d. 723*, s. 190-191.), Yenice-i Vardar (BOA, *TT. d. 167*, s. 133. BOA, *TT. d. 424*, s. 4-182. BOA, *TT. d. 433*, s. 898-1050. BOA, *TT. d. 723*, s. 530-684.), Karaferye (BOA, *TT. d. 167*, s. 138-142. BOA, *TT. d. 424*, s. 201-419. BOA, *TT. d. 433*, s. 785-885. BOA, *TT. d. 723*, s. 701-800. BOA, *TT. d. 986*, s. 9-10.), Vize (BOA, *TT. d. 370*, s. 246-261. BOA, *TT. d. 194*, s. 4-18. BOA, *TT. d. 210*, s. 125-162. BOA, *TT. d. 541*, s. 38-331.), Yenice-i Zağra (BOA, *TT. d. 50*, s. 259-260. BOA, *TT. d. 370*, s. 330. BOA, *DFE. TD. 385*, s. 192-200. BOA, *TT. d. 651*, s. 309-317.), Akça Kızanlık (BOA, *TT. d. 50*, s. 152-187. BOA, *TT. d. 370*, s. 331. BOA, *TT. d. 651*, s. 257-296. BOA, *TT. d. 385*, s. 187.), Yenice-i Çırpan (BOA, *TT. d. 50*, s. 140-144. BOA, *TT. d. 370*, s. 335. BOA, *TT. d. 651*, s. 363. BOA, *DFE. TDE. 385*, s. 230-235.), Hasköy (BOA, *TT. d. 370*, s. 341. BOA, *DFE. TD. 385*, s. 121. BOA, *TT. d. 651*, s. 12, 115.), Köstendil (BOA, *TT. d. 7*, s. 320-328. BOA, *MAD. d. 170*, s. v. 23b-90b. BOA, *TT. d. 167*, s. 219-270. BOA, *TT. d. 267*, s. 204-832. BOA, *TT. d. 267*, s. 204-205. BOA, *MAD. d. 03071*, s. 6.), Alacahisar (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, *MC_Yz_O_0117_05*, s. 1-38. BOA, *TT. d. 167*, s. 404. BOA, *TT. d. 179*, s. 65-68. BOA, *TT. d. 567*, s. 23/b-155/b. BOA, *TT. d. 664*, s. 42-43.) ve Avlonya (İnalçık, 1987, s. XI-89. Kiel, 1991, s. 119. BOA, *TT. d. 34*, s. 5. BOA, *TT. d. 94*, s. 1. BOA, *TT. d. 747*, s. 2).

XVII. yüzyılın son bölümünde, özellikle son on yılda, Saray, ekim için yeni topraklar açmak ve bölgedeki güvenliği arttırmak amacıyla göçbeleri zorla yerleştirmek için etkili önlemler almıştır (İnalçık, 1982, s. 105).

Sonuç

Çeltik üretimi yapan zümreler bağlamında değerlendirildiğinde, sadece bu alanda temayüz etmiş olan çeltik reayası pozisyonundaki çiftçilerin değil, farklı grupların da bu önemli zirai faaliyete yeri ve zamanı geldiğinde katkı sundukları anlaşılmıştır. Yaylak-kışlak yerleri arasında hayvancılık faaliyetinde bulunan konar-göçer unsurların daha ziyade hayvancılık ve hayvansal ürünler eksenli bir ekonomilerinin olduğu söylenebilir. Ancak çok yoğun olmasa da toprağa dayalı üretim kapsamında değerlendirilebilecek çeltik üretimi konusunda çok da ehil olmadıkları bir alanda üretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Balkan coğrafyası eksenli çalışmamızda farklı sancaklara ait 34 adet tahrir defterine müracaat edilmiştir. Bunlardan dokuz defterde çeltik üretimine katılan Yörük grupların varlığına tesadüf edilmiştir. Çeltikçilik yapan Yörükler diğer çeltikçilere nazaran doğal olarak daha az sayıda bulunmaktadır. Buldukları bölgelerde kısa süreli konakladıkları için Yörüklerin bu konudaki hareketlerini yerleşik halk gibi bütünüyle takip etmek oldukça zordur.

Balkanlardaki ilk çeltikçi Yörük gurubuna 1454-1474 tarihleri arasında Silistre'ye bağlı Yanbolu nahiyesinde rastlanılmıştır. Daha sonraki süreçte 1506-1507 yıllarında Tırhala'da ve 1530'da Drama'da çeltikçi yörüklerinin tahrir defterlerine kaydedildiği görülmüştür. 1530 yılına ait tahrir defterlerinden elde edilen veriler bu yıllarda çeltik ziraatı ile meşgul olan Yörüklerin sayısını daha önceki dönemlere nazaran dikkat çekici oranda fazla göstermektedir. Bu tarihte sadece Drama'da 46 hane çeltikçi Yörük zümresi bulunmaktadır. Drama'nın bir sonraki tahriri olan 1566'da çeltikçi Yörüklere dair herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Dolayısıyla 1530'lu yıllarda Yörüklerin çeltik ziraatı ile diğer yıllara nazaran daha çok meşgul oldukları anlaşılmaktadır.

Çeltikçi üretiminin ve sayısının en fazla olduğunu söyleyebileceğimiz bir diğer önemli merkez

Filibe'dir. Filibe'de 1490'lardan itibaren az da olsa çeltikçilik yapan Yörüklerle rastlanmaktadır. Bu tarihte Manendlü köyünde yalnızca 1 reis ve 8 haneden oluşan ufak bir çeltikçi Yörük gurubu bulunmaktadır. Aynı tarihte Çeltükçiyan köyü sınırında 31 hane Yörük çeltikçi kaydedilmiştir. 1490'da Filibe'de çeltikçi Yörüklerin bulunduğu bir başka köy ise Üsküdat Pot köyüdür. 1454-1474 tarihleri arasında Silistre'de bulunan Aktav Yörüklerine 1519 ve 1530 tarihleri arasında Filibe civarında çeltikçilik yapırlarken tesadüf edilmektedir. 1519'da Filibe'de Seydi Fakı, Köse Bahadır ve Vilçikolo Bogos köyünde toplam 50 hane ve 2 reis çeltikçi kaydedilmiştir. 1571 tarihinde Asl-kırı köyünde 6, Cüneyd köyünde 1, Veled-i Danişmend Köyünde 7 hane 1 bekâr olmak üzere 14 hane ve 1 bekâr çeltikçi Yörük'ü bulunmaktadır. 1585'de çeltikçilik yapan Yörüklerin sayısı azalmış görünmektedir. Asl-kırı köyünde 3 hane, Veled-i Danişmend köyünde 3 hane ve 2 bekâr çeltikçi Yörük grubu tespit edilmektedir.

Önemli çeltik üretim merkezlerinden biri olan Tatarbazarı'nda ise 1520'ye kadar çeltikçi Yörüklerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1520'de Sarucalar ve İneler köyü sınırında ziraat eden 8 hane çeltikçinin 2'si yamak Yörük'ü olarak kaydedilmiştir. Aynı tarihte Sağıdlü köyünde 1 hane yamak Yörük'ü ve Gülüşler köyünde de 1 hane çeltikçi eşküncü Yörük bulunmaktadır.

Büyük ölçüde yaylak ve kışlak mahalleri arasında bir hayat süren ve ekonomik faaliyetleri de buna göre şekillenen Yörüklerin, sadece hayvancılık ile değil, çok da temayüz etmedikleri bir alanda da zaman zaman kendini gösterdikleri ve zaten meşakkatli olan hayatlarının en az hayvancılık kadar zor olan bir başka alanda kendini gösterdiği söylenebilir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (TT.d.)

No: 3, 7, 26, 34, 36, 50, 77, 94, 130, 167, 179, 194, 210, 217, 267, 370, 374, 385, 403, 424, 433, 494, 539, 541, 566, 567, 648, 651, 664, 723, 747, 986, 1001

Bâb-ı Asafi Defterhane-i Amire Defterleri A.DFE.

No: 385

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)

No: 52, 170, 3071.

BOA, MAD. d. 52, BOA, MAD. d. 170, BOA., d. 03071

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

MC_Yz_O_0089, MC_Yz_O_0117_05

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları ve Araştırma Eserler

Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*- VI. kitap.

Armağan, A. L. (1999). Osmanlı Devleti'nde konar- göçerler. H. C. Güzel, G. Eren (Ed). *Osmanlı içinde* (C. 4, s. 144). Yeni Türkiye Yayınları.

Delilbaşı, M., Arıkan, M. (2001). *Hicri 859 tarihli sûret-i defter-i sancak-ı trhala- I*.

Emecen, F. (1999). Osmanlılarda yerleşik hayat şehirliler ve köylüler. H. C. Güzel, G. Eren (Ed). *Osmanlı içinde* (C. 4, s. 91- 92). Yeni Türkiye Yayınları.

Hüseyinlioğlu, A. (2008). *Karaman Beylerbeyliği'nde konar- göçer nüfus (1500-1522)* (Tez No. 221700). [Yayımlanmamış Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

İnalçık, H. (2008). Çift-hane sistemi ve köylünün vergilendirilmesi. *Doğu batı makaleler II*. Doğu Batı Yayıncılık

İnalçık, H. (1982). Rice cultivation and the çeltükci-re'aya system in the Ottoman Empire 1600-1700. *Turcica, Revue d'études Turques XIV*.

- İnalçık, H. (1987). *Hicri 835 tarihli suret-i defter-i sancak-ı arvanid* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi -1 1300- 1600*, seçme eserleri – XII. (Çev. Berktaş, H.) (2. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnbaşı, M. (1999). Yeni belgelerin ışığında Rumeli Yörükleri. H. C. Güzel, G. Eren (Ed). *Osmanlı* (C. 4, s. 153). Yeni Türkiye Yayınları.
- Kiel, M. (1991). Avlonya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 118-120).
- Kul, Ö. (2000). *XV- XVI. asırlarda Köprülü kazası (1453- 1544)* (Tez No. 94456). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü- III*. Milli Eğitim Basımevi.
- Sümer, F. (2013). Yörükler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 43, s. 570-573).
- Şahin, İ. (1999). Göçebeler. H. C. Güzel, G. Eren (Ed). *Osmanlı* içinde (C. 4, s. 132). Yeni Türkiye Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2001). *370 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-ili defteri- I (937- 1530)- Dizin ve Tıpkıbasım*. (Yayına Haz. Özkılıç, A. Coşkun, A., Sivridağ, A., Yüzbaşıoğlu, M.). Defter-i Hâkânî Dizisi: VII.
- Teneş, Ö. (2019). *33 numaralı mühimme defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (s. 1-190)* (Tez No. 553456). [Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makalede yer alan araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve yazım aşamasında her türlü etik ilke ve kurallara özen gösterdiklerini beyan etmektedirler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale, çift yazarlı hazırlanmış olup ilk yazarın makaleye katkısı %80 iken ikinci yazarın katkı sağlama oranı %20'dir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 88 - 96
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Milli Mücadelede Çukurova Teşkilatlanmasında Tekelioğlu Sinan Bey *Tekelioğlu Sinan in the Organization of Cukurova during the National Struggle*

Mehmet PINAR*

*Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van/Türkiye.

Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of History,
Van/Turkey

mmetpinar@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5416-5220



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:
01/05/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:
32/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2022

Atf: Pınar, M. (2022).
Milli Mücadelede Çukurova Teşkilatlanmasında
Tekelioğlu Sinan Bey.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 88-96

Citation: Pınar, M. (2022).
Tekelioğlu Sinan in the Organization of
Cukurova during the National Struggle.
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute, 56,
88-96

Öz

Mondros Ateşkes Antlaşması, mütareke hükmünde olmasına karşın İtilaf Devletleri, Şark meselesi çerçevesinde Anadolu'nun farklı bölgelerini işgale başladılar. Çukurova'daki pamuk üretimi, Akdeniz Limanları, Toros Tünelleri gibi stratejik mevkiiler, Fransa'nın bölgeye yönelik ilgisini arttırdı. Bu tercihte İngiltere'nin Musul gibi ekonomik olarak daha zengin coğrafyalara yönelişi de etkili oldu. Fransızlar, antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Aralık 1918'de Çukurova bölgesinde askeri kuvvet sevk ettiler. Özellikle Adana halkı işgallere ve taşkınlıklara sessiz kalmayarak bölgede büyük bir direniş hareketi başlattı. Milli Mücadele'nin yürütücü kadrosu, Sivas Kongresi ile işgaller ve halkın direnişi karşısında daha teşkilatlı hareket etme adına Çukurova bölgesinde Kuva-yı Milliye birlikleri kurma kararı aldı. Bu teşkilatlanmada "Tekelioğlu Sinan Bey" takma adıyla anılan Edirneli Yüzbaşı Ali Ratip Bey, gerek teşkilatlanma gerek ise aksiyon safhasında önemli rol üstlendi. Mersin, Adana Tarsus ve Seyhan Nehri bölgesini de içine alan Garbi Kilikya Bölgesi'nin askeri sorumluluk aldı. Tekelioğlu Sinan Bey, 11. Tümen'in desteğiyle Adana bölgesinde Fransızlara büyük darbe vurdu. Tekelioğlu, Pozantı bölgesinde yaptığı baskınlarla Fransız birliklerinin kendi aralarındaki koordinasyonunu keserek Türk kuvvetlerine büyük bir üstünlük kazandı. Tekelioğlu Sinan Bey'in, Çukurova bölgesinde Fransız işgal kuvvetlerine karşı üstlendiği sorumluluk bölgedeki direniş hareketlerinin motivasyonuna önemli katkı sağladı. Bu çalışmamızda Tekelioğlu Sinan Bey'in Çukurova'da Fransızlar ile yapılan mücadelede üstlendiği misyon ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çukurova, Fransızlar, Pozantı, Kuva-yı Milliye, Tekelioğlu Sinan Bey

Abstract

Although the Armistice of Mondros was a truce, the Entente States began to invade different parts of Anatolia within the framework of the Oriental issue. Strategic locations such as cotton production in Çukurova, Mediterranean Ports and Taurus Tunnels increased France's interest in the region. England's tendency to economically richer geographies such as Mosul was also effective in this choice. The French deployed military forces to the Çukurova region in December 1918, shortly after the signing of the treaty. In particular, the people of Adana did not remain silent about the invasions and floods and started a large resistance movement in the region. The executive staff of the National Struggle has decided to establish Kuva-yı Milliye troops in the Çukurova region in order to act more organizationally in the face of invasions and people's resistance with the Sivas Congress. Captain Ali Ratip Bey from Edirne, who was referred to as "Tekelioğlu Sinan Bey" in this organization, took an important role in both the organization and the action phase. Mersin, Adana assumed military responsibility for the Garbi Cilicia Region, which includes Tarsus and the Seyhan River region. Sinan Bey Tekelioğlu, 11. With the support of the Division, he dealt a major blow to the French in the Adana region. Tekelioğlu, with his raids in the Pozantı region, deconstructed the coordination of the French troops among themselves, giving the Turkish forces a great advantage. The responsibility undertaken by Tekelioğlu Sinan against the French occupation forces in the Çukurova region contributed significantly to the motivation of the resistance movements in the region. In this study, the mission undertaken by Tekelioğlu Sinan Bey in the fight against the French in Çukurova will be discussed.

Keywords: Çukurova, French, Pozantı, National Associations, Tekelioğlu Sinan Bey

Giriş

I. Dünya Savaşı, bir dünya savaşından ziyade Osmanlı topraklarını kendi aralarında taksim etmek isteyen İtilaf devletlerinin bir paylaşım mücadelesi şeklinde gelişti. Savaş devam ederken İngiltere ve Fransa'nın aralarında hazırladıkları gizli antlaşmalardan olan Sykes-Picot Antlaşması Şark Meselesinin önemli bir basamağıydı. Bu antlaşmaya göre: İngilizler, Filistin ve Musul hariç olmak üzere Irak'ı; Fransızlar ise Suriye ve Anadolu'nun güney hattını alacaktı. Mersin Limanı gibi stratejik bir mevkiinin yanında Çukurova gibi zengin tarım alanları da Fransızlara bırakıldı. İngiltere her ne kadar kâğıt üzerinde bu alanları müttefiki Fransa'ya bıraksa da Musul'daki petrol yataklarını dikkate alarak gizli antlaşmaya aykırı bir şekilde Musul, Mersin, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'ya asker çıkardılar. Bu girişim İngilizler ile Fransızlar arasında sonraki süreçte ortaya çıkacak ayrılıkları derinleştirdi. Musul, resmi olarak İngiltere'ye geçinceye kadar bu devletin kontrolünde kaldı. I. Dünya Savaşı akabinde İtilaf devletleri, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında daha önce aralarında yapmış oldukları gizli antlaşmalar çerçevesinde, Osmanlı topraklarını işgale giriştiler. Bu antlaşmada Çukurova, Toros Dağları gibi muğlak coğrafi terimler kullanılması işgalin alanını genişletti.

Fransa'ya bırakılan Kilikya ve Suriye'de İngilizlerin de bulunması ve Fransa'ya adeta "üvey evlat" muamelesi yapması, Fransa kamuoyunda ciddi rahatsızlık oluşturdu (Yavuz, 1994, s. 54). Bölgede Toros Tünelleri gibi stratejik noktaların İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne geçmesi de bu devletlere büyük avantaj sağladı (Çelik, 2005, s. 700). Fransa, Çukurova'da pamuk ticaretini elinde tutmak ve Akdeniz limanlarını kontrol etmek amacıyla Ermeniler ile işbirliği içerisine girecekti.¹ Bölgenin zenginliklerinin yanında bu devletin Çukurova'yı ele geçirmek istemesindeki bir diğer neden; önemli bir kavşak noktası olan bu bölge ile birlikte, Bağdat demir yolları kontrolünün de kendi inisiyatifine geçeceği düşüncesiydi. Çukurova, Toros Tünelleri gibi stratejik bir mevkiye sahip olduğu için Suriye'nin savunulması yönünde Fransa için ayrıca önem taşıyordu. Özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması çerçevesinde Toros Tünellerinin ve Çukurova'nın barış antlaşması imzalanmadan haksız ve yersiz işgali, bölge halkının teşkilatlanmasını hızlandırdığı gibi, silahlı direnişini de tetikledi.

Fransızlar ve Ermeniler, Çukurova işgalinde birlikte hareket etme iradesini benimsediler. Ermeniler, bölgede siyasi teşekküller, gençlik teşkilatları kurmanın yanında çetecilik faaliyetlerini de sürdürdüler. Çukurova'da evlere girerek malları yağmalıyor, karşı çıkanları cezalandırıyorlardı. Damar Arıkoğlu, bu süreçte birçok kimsenin haksız yere tutuklandığını, bu tutuklananların arasında kendisinin de olduğunu söyledi. Fransız askerleri ve Ermeni komitacılar fırsat buldukça Türkleri soymağa ve öldürmeye başladılar. İttihat Terakki Cemiyeti'nin ilkokul binası Turan Mektebi, Ermeniler tarafından yağma edildikten sonra buralara Ermeni aileler yerleştirildi. Fransızlar ve Ermeniler küçük çocuklara bile tahammül edemediler. Pamukçuzade Aziz Bey'in 5 yaşındaki kızı Fransız askerleri yoldan geçerken balkondan tükürdüğü için ceza olarak babası Aziz Bey'den 5.000 lira talep edildi. Ödemediği takdirde 24 saat içinde Çukurova'dan ailesiyle birlikte çıkarılma tehdidinde bulunuldu. Adana'da Vanlı Ahmet Efendi'nin evi basılarak öldürüldükten sonra paralarına el konuldu. Eski istasyon civarında hat Komiseri Muzaffer Bey'in evi basılarak annesiyle birlikte parçalanarak öldürüldüler. Ermenilerin kalabalık olduğu yerlerde Türkler gündüz bile geçemez duruma geldi. Asayişsizlik olaylarının artmasıyla birlikte Türkler geceleri nöbetleşme usulüyle yatmaya başladı. Milletvekili İsmail Safa'nın evi Adana Valisi Nazım Bey tarafından korunamadığı için Damar Arıkoğlu kendisiyle birlikte Abdurrahman Ali, Hasan Ateş'ten oluşan muhafız kuvvetiyle eve yerleşerek koruduklarını ifade etti. Fransızlar ve Ermeniler, resmi makamlarda tek Türk bayrağı bırakmadılar. Adana Lisesindeki Türk bayrağının indirilmesine Okul Müdürü Niyazi Ramazan engel olmak isteyince kendisi şehirden uzaklaştırıldı. İstanbul Hükümeti'nin Çukurova'da sadece adı kalmıştı (Arıkoğlu, 1961, s. 79).

İşgal karşısında Çukurova'da teşkilatlanma ile birlikte askeri safha da başladı. 11.Fırka Kumandanı Arif Bey (Ayıcı Arif), kendisinin Adanalı olduğunu, elinden gelen yardımı esirgemeyeceğini söyleyerek işgallere karşı direnişte bulunanlara silah ve cephane yardımında bulundu. Emin Arslan ve İhtiyat Zabiti Mersinli Süleyman Fikri Bey'in müfrezeleri, Mersin'e yaptıkları taarruzlarla Fransızların işgal alanını daralttılar. Hacıkırı, ve Durak mevkiilerinin ele geçirilmesiyle burada bulunan Fransız karakolları yıkıldı. Tarsus taraflarında Şemsettin Bey kumandasında Yüzbaşı Cemil Bey, Emekli Albay Ferahim Bey, Molla

¹ Fransızlara göre, Marsilya'ya çok uzak olmayan Çukurova, ülkelerinin bütün pamuk ihtiyacını karşılayabilecek ölçekteydi. (Akyüz, 1988, s. 176).

Kerim, Veli Haşim Bey, Fransızlara ağır darbeler vurarak Tarsus'a kadar olan alanda kontrolü sağladılar (Arıkoğlu, 1961, s. 101).

Bu çalışmada Tekelioğlu Sinan Bey'in Çukurova bölgesinde Fransız işgal kuvvetlerine karşı üstlendiği rol, bölgede kendi inisiyatifıyla geliştirdiği pratikler ve bölge halkıyla kurduğu rabitanın irdelenmesinin yanında Çukurova'daki direnişin genel çerçevede Milli Mücadele'ye yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. Sinan Tekelioğlu'nun Kısa Hayat Hikâyesi

Ali Sinan Tekelioğlu, 1891'de Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde doğdu.² Babası Reşat Bey, annesi Fitnat Hanım'dır. Hukuk ve askerlik alanında eğitim gördü. 1911'de Harbiye Mektebi'nden asteğmen rütbesiyle mezun oldu. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarına katıldı (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi [TBMM], Sinan Tekelioğlu Tercüme-i Hal Dosyası, No:51.). Çanakkale ve Filistin Cephelerinde görev yaptığı sıralarda yaralanınca geri hizmete alındı. 1918'de yüzbaşılığa terfi oldu (Yıldırım, 2013, s. 337).

Kendi ifadesiyle Kayseri Jandarma Kumandanlığında görev yaptığı sırada Ulu Camiinde verdiği konferans üzerine Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından teşekkül ettirilen ve General Folo'nun başkanlığındaki encümen heyetinin özel kararıyla kara listeye alındı. 1919'un sonlarına doğru Temsil Heyeti'nin emriyle teşekkül ettirilen Askeri Heyet Protokolü ile Garbi Kilikya Cephesi Kumandanlığına atandı. Kendisinin teşkil ettiği Adanalı mücahitler birliğinin yardımıyla Fransızları yenerek Adana ve havalisinin kurtarılmasında etkili oldu. Ali Ratip, Batı Kilikya Cephesi Kumandanı olarak talimatla aldığı "*Tekelioğlu Sinan*" takma adını, Milli Mücadele'den sonra da kullanmaya devam etti (Kuvayimilliyeye Komutanı Tekelioğlu Sinan Beyin Günlüğü, 2012, s. 7; Aykut, 2019, s. 8).

Güney Cephesi kapandıktan sonra 4 alayla Batı Cephesinde mücadeleye devam etti. 1925'te binbaşı rütbesiyle emekli oldu. 1929'dan sonra Fethiye, Dadya ve Akşehir Kaymakamlıklarında bulundu. İkinci emeklilikten sonra 1934'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Mezuniyetinden sonra Zonguldak bölgesi İktisat Vekâleti Ölçüler ve Ayar Teşkilatında fen memurluğu ve müfettişliği görevlerinde bulundu. 1939'da Seyhan Milletvekilliğine seçildi (TBMM, No:51); (Cumhuriyet, 25 Mart 1939). 18-24 Eylül 1943 tarihleri arasında kısa bir süre Ulaştırma Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğünde bulundu. 24 Eylül 1943'te TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü Müfettişliğine getirildi. 1946 Seçimlerinde Seyhan Milletvekilliğinden çekilen Selahattin'in Çam'ın yerine meclise girmeyi başardı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.10/77.506.11). Siyaset yaptığı dönemde tek parti politikalarını ve yapıldığı iddia edilen usulsüzlükleri ve yolsuzlukları eleştirdiğinden CHP'den ayrılarak DP'ye geçti (Afşar; 2021, s. 331). 1950 Genel Seçimlerinde 9.2752 oy alarak DP'den Seyhan Milletvekili seçildi. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı seçilmesinde önemli rol oynadı. 1950 yılında kurulan hükümet programı ile ilgili olarak söz alan Tekelioğlu, yeni hükümet hakkındaki görüşlerini şu şekilde gündeme taşıdı:

Arkadaşlar öncelikle 30 yıl süren keyfi bir yönetim yıkılmış oldu. Atatürk Cumhuriyeti kurup cumhurbaşkanı olunca CHP keyfi olarak devleti yönetmeye başlamıştır. Biz Atamızın yaptıklarına hiçbir zaman karşı çıkmadık. Ama özellikle Atamız ebediyete geçince CHP keyfi bir yönetim sürmüştür. Hepimiz bu partinin içinde çalıştık. Ama bu, Atamıza olan saygımızdandı. Atamızın kurmuş olduğu partiye hepimiz sarıldık. Artık bizi o keyfi uygulamalardan kurtaran bir hükümetimiz kuruldu. Arkadaşlar 2,5 milyon borç var. Bu borç nereden gelmiş bellidir. Bu borç edilen paralar bugün milyoner olanların kasalarında. Bu hükümetin görevi bu yolsuzlukları ortaya çıkarmak ve yenilerinin ortaya çıkmasını engellemektir" (Bugün, 17 Mayıs 1950; Aykut, 2019, s. 25).

1954 Genel Seçimlerinde DP'den Seyhan Milletvekilliğine hak kazandı (Yeni Adana, 6 Mayıs 1954). 1957 Seçimlerinde seçim bölgesinde partisi milletvekili çıkaramadığından meclise giremedi. VII, VIII, IX ve X. dönemlerinde Seyhan Milletvekilliğini sürdüren Sinan Tekelioğlu, milletvekilliği süresince çok sayıda önerge, kanun tasarısı ve teklifi ile TBMM'de faal bir şekilde görev yaptı. Milli Mücadele'de bir generalin komuta edeceği büyük kuvvetleri yönettiğinden, kendisine özel kanunla general rütbesinden maaş

² Kendi hayat hikâyesini anlattığı hatıralarında doğum tarihini 1890 olarak vermişti (Tekelioğlu, 28 Nisan 1965).

tahsis edildi. 1965'te Ankara'da vefat etti (Tekelioğlu Sinan Beyin Günlüğü, 2012, s. 8). Sinan Tekelioğlu gerek Milli Mücadele döneminde teşkilatlanma ve aksiyon safhasında gerek ise Cumhuriyet döneminde mecliste üstlendiği sorumlulukla Türk siyasi hayatında önemli bir rol oynadı.

2. Tekelioğlu Sinan Bey'in Çukurova Teşkilatlanmasında Rolü

Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte Çukurova bölgesi işgallere açık bir coğrafyaya dönüştü. Toros Dağları, Tünelleri gibi stratejik mevkiilerin işgali Milli Mücadele'nin genel gidişatını da ciddi ölçüde etkilemişti. Çukurova bölgesi, I. Dünya Savaşı sürecinde İngiltere ve Fransa tarafından farklı planlamalara dâhil edilmişti. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ve Ortadoğu'nun da geleceğini belirleyen Sykes-Picot Antlaşması ile Çukurova bölgesinin kontrolü Fransızlara bırakıldı. Fransızlar, 1916 tarihinden itibaren bölgeye yerleşmek ve kontrolü elde tutmak adına uzun bir hazırlık dönemi geçirmelerine karşın asıl kuvvetlerinin bölgeye yerleşmesi, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Aralık 1918'de gerçekleşti.

Fransızların ilk temaslarında bölgede izledikleri strateji, Türk kültürünü ve değerlerini ortadan kaldırmaya yönelikti. Fransız kuvvetleri, Türk varlığını yok sayma/etmeye yönelik bir tavır içinde hareket ettiler. Fransa'nın işgal politikası karşısında bölge halkı sessiz kalmayarak direniş örgütleri/Kuva-yı Milliye birlikleri kurmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Temsil Heyeti, Çukurova bölgesinde oluşturulan Kuva-yı Milliye'nin daha teşkilatlı hareket etmesi için Binbaşı Kemal ve Yüzbaşı Osman Nuri Bey'i bölgeye gönderdi. Ali Fuat Cebesoy görevlendirilen bu ekibe Yüzbaşı Tekelioğlu Sinan'ı (Ali Ratip) dâhil etti.³ Osman Tufan Paşa, Tekelioğlu Sinan Bey'e Sivas Kongresi'nde teşkilatlanmada izlenecek yol ile ilgili alınan kararları iletmekle görevlendirildi (Tekelioğlu, 2 Mayıs 1965; Çelik,1999, s. 248).⁴

- 1- Batı Kilikya Cephesi Kumandanlığı Mıntıkası; Seyhan Nehri'nin batısını da içine alan (dahil) Adana, Tarsus, Mersin mıntıkası görev sahası olacaktır.
- 2- Çukurova bölgesinde öncelikle Adana'da teşkilatlanılacaktır. Hareketin Karaisalı ilçesinden başlatılması uygun olacaktır.
- 3- Teşkilatlanma çerçevesinde milli bir ordu oluşturulacaktır.
- 4- Bölgedeki Müslüman halkın silah ve cephane ihtiyacı karşılanacaktır. Öncelikli olarak Kuva-yı Milliye ve küçük müfrezelerin silah ihtiyacı sağlanacaktır. Mıntika dâhilindeki Müslüman halkın silah ve cephane ihtiyacı karşılanacaktır.
- 5- Haberleşme yeri Bereketlimaden olmasının yanında Takma ad olarak " Tekelioğlu Sinan Bey" kullanılacaktır.

Mücadelenin kilit noktasını Adana ve Niğde bölgesi oluşturdu. Tekelioğlu Sinan Bey, aynı zamanda işgale karşı oluşturulan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisinde yer aldı. Cemiyetin merkezi Karaisalı'da Tekelioğlu Sinan Bey'in çabalarıyla bir casusluk şebekesi teşkil edildi (Çelik, 1999, s. 133-134). Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı Kemal, Yüzbaşı Osman ve Askeri Bölge Kalem Reisi Albay Emrullah Bey ile yaptığı gizli toplantıda, işgal altında bulunan Çukurova bölgesinin üç savunma hattına bölünmesine karar verdi. Doğu kısmı Kemal Bey'e, orta kısım Osman Bey'e ve batı yakası Tekelioğlu Sinan Bey'e bırakıldı. Mersin'den Zamantı Irmağı'na kadar bölgede Adana bölgesi için Niğde'de bulunan 11. Fırka Kumandanı Mümtaz Bey ile yapılan görüşmeden sonra gerekli silah vb. mühimmatın alınmasıyla teşkilatlanma gerçekleştirildi (Çamurdan, 1969, s. 46). Teşkilatlanma gerçekleşmesine karşın Tekelioğlu Sinan Bey, 11. Fırka Kumandanı Mümtaz Bey'in teşkilatlanma sırasında çok zorluk çıkarttığını, merkezin baskısıyla boyacı, hamallardan 100 kişilik bir kuvvetin yanında biraz silah tedarik ettiğini belirtti. Bütün çabalara karşın yedek cephanenin tedarikinin sağlanamadığının altını çizdi (Tekelioğlu Sinan Beyin Günlüğü, 2012, s. 7; Çalyuz, 1938, s. 12). Teşkilatlanmanın gerçekleştirilmesinden sonra Tekelioğlu Sinan Bey, halkın da desteğiyle Kilikya Batı Cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak Fransızlara karşı silahlı mücadeleyi başlattı (Çelik, 1999, s. 152). Kilikya Batı Cephesi Kumandanlığı, Fransızlar ile yaptığı mücadelenin genişliğini dikkate alarak cepheyi 4'e ayırma kararı aldı. Cephe; Molla Kerim'in başında olduğu Tarsus Grubu, Jandarma Subayı Rıfat'ın başında olduğu Merkez Grubu, Mahmut Bey'in başında bulunduğu Seyhan Grubu ve Devocioğlu Ali Ağa'nın başında olduğu Kurttepe Grubu'ndan oluştu (Aykut,

³ Ali Fuat Cebesoy hatıralarında Mondros sonrası Kilikya bölgesinde jandarma kadrosunu güçlendirdiği, silah-teçhizat ikmal ettiğini, önemli mevkilere savunma hatları oluşturduğunu belirtmekteydi (Cebesoy, 2000, s. 46).

⁴ Teşkilatlanmayı organize etmek için Tekelioğlu Sinan Bey (Ali Ratip), 12 Ocak 1919'da Mersin'den Seyhan Nehri'ne kadar olan alanı kapsayan Garbi Kilikya Bölgesi'ne kumandanı olarak atandı (Tufan, 1998, s. 44; Aykut, 2019, s. 10).

2019, s. 13). Cephenin ayrılmasından sonra Kuva-yı Milliye birlikleri Nisan 1921'de Karaisalı'ya girerek teşkilatlanma çalışmalarını hızlandırdılar. Hacıkırı mevkiinde Fransız birlikleri teslim olmadığından bölge kuşatma altına alındı. Kuşatma sırasında Fransız birlikleri ile Kuva-yı Milliye güçleri arasında yer yer çatışmalar yaşandı. Tekelioğlu Sinan Bey kumandasındaki milli kuvvetler daha teçhizatlı Fransız birliklerine karşı üstün başarı elde ettiler. Hacıkırı mevkiisinin ele geçirilmesinden sonra Pozantı'ya giden tren hatlarının bir kısmı tahrip edilmişti (Çelik, 1999, s. 260-262). Hacıkırı, Pozantı ile Adana arasında demiryolu hattı üzerinde bulunduğu Fransız birliklerinin Çukurova'da ikmal ve bağlantı sorunu ortaya çıktı (Hatipoğlu, 2001, s. 77). Bu mevkiinin ele geçirilmesinden sonra Pozantı'da bulunan Fransız Binbaşı Mesnil'in kuvvetleri ile bölgenin diğer yakasındaki Fransız birlikleri arasındaki bağlantı oldukça zayıfladı.

Milli kuvvetler, Binbaşı Mesnil kumandasındaki taburu Pozantı'da kuşatma altına alınca, Fransız birlikleri, Mesnil'in taburunu kurtarmak amacıyla, Pozantı'ya yönelik saldırı yapılmasına karar verdiler (Akıncı, 1956, s. 8; Pınar, 2018, s. 32). Ermenilerin de bu muharebede Fransızlar ile birlikte hareket etmeleri gözlerden kaçmadı (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi [TİTE], Kutu: 20, Gömlek:67, Belge:3001). Fransız ve Ermeni birlikleri, Kavaklıhan'da taarruza geçmelerine karşın milli kuvvetler karşısında direnemeyerek geri çekilmek durumunda kaldılar (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi [ATASE], Kutu No:622, Gömlek No:174 Belge No:174-1; Arıkoğlu, 1961, s. 99). Sinan Tekelioğlu, 11.Tümen'den aldığı emir gereği, takviye amaçlı Karaisalı'da bulunan Teğmen Cemal Efe'yi, Kaymakam Saadetin Bey'i, bir kısım kuvvetle Kavaklıhan'a gönderdi (Ener, 1970, s. 59; Arıkoğlu, 1961, s. 113).⁵ Arşiv belgelerine de yansıdığı gibi, Çukurova bölgesinde Fransızlar ile Ermeniler arasında işbirliği tüm çıplaklığıyla ortadaydı. Pozantı kuşatması ve Kavaklıhan taarruzu gibi stratejik mücadelelerde Ermeni milislerinin Fransız kuvvetlerine destek verdikleri görüldü.

Tekelioğlu Sinan Bey, Pozantı Fransız Komutanına teslim olmaları için bir tebligat göndermişti. Bu tebliğde Sinan Tekelioğlu, Pozantı'nın Türk yurdunun ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Türklerin, vatanları uğruna, Fransızların Alsas-Loren için döktükleri kandan daha fazla kan dökmek için ant içtiklerini kararlı bir dille vurgulamıştı (Tekelioğlu Sinan Beyin Günlüğü, 2012, s. 23; Tekelioğlu Sinan, 17 Haziran 1965; Aykut, 2019, s. 11). Tekelioğlu Sinan Bey, Müslümanlara ait mukaddes toprakların işgalci zihniyetlerle işgal edilmesinin medeniyet dünyasında yeri olmadığını, var güçleriyle bu işgallere karşı sessiz kalmayıp mücadele edeceklerini, milli ve manevi değerlere inanan mevcut kuvvetlerinin Fransızların tahmininden çok fazla olduğunu, boş yere kan akması için Fransız kuvvetlerinin kısa zaman içerisinde teslim olması gerektiğini belirtti (ATASE, Kutu No:767, Gömlek No:120 Belge No:120-1). Binbaşı Mesnil, aynı gün tebligata verdiği cevapta: “ Mektubunuzu aldım. Bana verilen müdafaa görevini ifaya devam edeceğim” (Çelik, 1999, s. 277). Tekelioğlu, Pozantı'yı güney hattındaki mücadelenin kilit noktası olarak görüyordu. Fransızların kutsal olarak atfettikleri Alsas-Loren ile Pozantı arasındaki benzerliğe (stratejik yönden) dikkat çekti. Tekelioğlu, Mesnil'e yönelik baskısını sürdürürken Birinci Kavaklıhan Savaşı sonucunda yenilen Fransızlar, 19 Mayıs 1920'de tekrar taarruza geçtiler. Amaç, Pozantı ile rabita kurarak Mesnil kuvvetlerini rahatlatmaktı. Bütün mücadelelerine karşın alınan yenilgiler, Fransızların Toroslar ile bağlantısının kesilmesine yol açtı.

Fransız birlikleri, Kavaklıhan yenilgisinden sonra Tarsus-Pozantı şosesini yaramayacaklarını anlayınca, Mersin'e doğru harekete geçtiler. Mesnil'in amacı, çemberden kurtulmak için Toroslar üzerinden Namrun-Gözne yoluyla Mersin'e ulaşmaktı (Tansel, 1995, s. 215). Binbaşı Mesnil kuvvetleriyle birlikte Pozantı'daki sıkışık durumdan kurtulmak için Namrun, Devetepe, Karboğazı istikametinden ilerlemeye başladılar. Çöğbeli mıntkasında Türk kuvvetleriyle çatışmaya girmelerine karşın Tekir yaylasına doğru hareketlerine devam ettiler (Toros, 2001, s. 354). Milli kuvvetler, Karaisalı Jandarma Bölüğü öncülüğünde 44 kişilik bir kuvvetle Mesnil kuvvetlerini teslim almaya zorladılar. Fransızlar tarafından Pozantı yolu açılmayınca Karboğaz'da Panzin çukuru yakınlarında, köşeye sıkışan Binbaşı Mesnil, esir alındı (Pınar, 2018, s. 29; Engin, 1958, s. 14; Girici, 2011, s. 51; Akyüz, 1988, s. 187). Mücadele kazanılmasına karşın firarların çok olması dikkat çekiciydi (ATASE, Kutu No:1060, Gömlek No:42, Belge No:42-1). Fransızlar, mücadeleyi kaybetmelerine karşın yenilgiyi kabul etmek istemediler (Pınar, 2018, s. 31). Bu yenilgiyle

⁵ Amanos Dağları boyunca bulunan demiryolu tünellerini tahrip edecekleri iddiasıyla şüphelenilen 15 Türk'ün Fransızlar tarafından tutuklanması üzerine Tekelioğlu Sinan Bey, Türk esirlerin idam edilmesi veya tutukluluk durumlarının devam etmesi durumunda ellerinde bulunan Fransız esirlerin idam edileceği tehdidinde bulundu (Türk İstiklal Harbi, s.44). Tekelioğlu'nun bu kararlı duruşu işe yaramış, Fransızlar 15 Türk'ü idam etmekten vazgeçmişlerdi.

Fransız kuvvetlerinin motivasyonu bozulurken milli kuvvetler arasındaki rabita daha da kuvvetlenmişti (Hatipoğlu,2001, s. 80). Tekelioğlu Sinan Bey, Mesnil kuvvetlerine yapılan baskında önemli rol oynadı.

Binbaşı Mesnil kuvvetleriyle birlikte esir alınmasından sonra milli kuvvetler Tarsus'a taarruz planı yaptıkları sırada TBMM'nin talimatıyla Fransızlar ile 20 Günlük Ateşkes Antlaşması imzalamak durumunda kalındı. Bu antlaşmayla Fransızlar, Pozantı ve Kozan'ı boşaltarak Adana-Mersin demiryolu hattına çekilecekti. Esir değiş-tokuşunun on gün içinde gerçekleşmesi planlandı. Tekelioğlu Sinan Bey ise bu ateşkes antlaşmasına itiraz ederken düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla bildirdi. Tekelioğlu, Fransızlara karşı Pozantı mintikasında üstünlük kurulmuş ve Adana- Mersin kurtarılmak üzere iken bu antlaşmanın halkın ve askerinin motivasyonunu olumsuz etkileyeceği endişesini ilettili. Fransızların 20 gün içinde Adana'yı terk etmemeleri durumunda taarruza geçecekleri kararlılığını gösterdi (Türk İstiklal Harbi, s. 125). Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin İstanbul'dan ziyade Ankara'yı muhatap almasını önemseydiğinden-Adana'nın işgalci güçler tarafından boşaltılmasına zemin teşkil edeceğinden ve milli kuvvetlerin toparlanması açısından bu antlaşmayı önemsendi (Atatürk, 2007, s. 311). Geçici ateşkes bazı eleştirileri beraberinde getirirse de İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirmesi ve Kuva-yı Milliye/milli güçlerin resmi bir güç olarak tanınması açısından önemli bir gelişmeydi.

Ateşkes sürecinde Tekelioğlu Sinan Bey, Fransız kuvvetlerinin hareketlerini yakından gözlemleyerek merkeze rapor ilettili. Hazırladığı raporda Fransızların Adana ve Tarsus'ta birliklerine takviye yaptıklarını, bölgedeki Ermenileri silahlandırdıklarını, bölge halkına yönelik baskılarını arttırdıklarını, bu duruma sessiz kalınmayarak protesto edilmesi gerektiğini karalı bir dille belirtti (ATASE, Kutu No:767, Gömlek No:120 Belge No:120-1). Fransızlar, Adana- Mersin hattına çekildikten sonra Molla Kerim Müfrezesinin büyük bir kısmını esir alarak Tarsus'a girmeyi başardılar. Tekelioğlu Sinan Bey, Fransızların Tarsus'tan Mersin'e doğru hareketlerini kısıtlamak için Kurttepe Grup Kumandanlığından seçmece birlikleri bölgeye sevk etti (Çelik, 1999, s. 363). Fransız kuvvetleri, tam olarak durdurulmasa da müfrezelerin baskınlarıyla Mersin-Tarsus hattındaki hareket kabiliyetleri kısıtlandı.

Bu gelişmeler yaşanırken Tekelioğlu Sinan Bey'in başında bulunduğu Batı Kilikya Cephesi Kumandanlığının 41. Tümene bağlanmak istemesi karşısında Tekelioğlu, başarılı işlere imza attıklarını, böyle bir değişikliğin Fransız ve Ermenilere karşı mücadelede olumsuz bir tablo oluşturacağı endişesiyle istifasını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, Tekelioğlu'nun istifa mektubunu kabul etmeyerek Ermenilerin katliam yapmaya başladığı bir dönemde şahsi hareket etmenin yersizliğine ve elde edilen kazanımların heba olacağına vurgu yaparak 41. Tümen emrine girmesi yönünde kararlı bir dil kullandı (Aykan, 2013, s. 138). Sonraki süreçte 41. Tümen Adana ve İçel olarak ikiye ayrıldı. Tekelioğlu Sinan Bey, sağ, sol, merkez adı altında Adana gruplarını yeniden düzenledi. Atamalar şu şekilde gerçekleşti: Sağ cenah Grup Kumandanlığı Emin Efendi, Sol cenah Grup Kumandanlığı Bahattin Bey, Merkez Grup Kumandanlığına Teğmen Cemal Efe (Çelik, 1999, s. 301).

Tekelioğlu Sinan Bey, Fransızlar ile yapılan 20 Günlük Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Fransızların Taşçı Köyü'ne saldırması sonucu bu bölgede mücadele etmek için yeniden görevlendirildi (Hatipoğlu, 2001, s. 91). Bu süreçten sonra Konya'da çıkan Delibaş ayaklanması baş gösterdi. Bu ayaklanmayı bastırmak için 41. Tümene bağlı bazı birlikler Karaman'a gönderildi. Birliklerin kaydırılmasıyla Adana hattı milli kuvvetler açısından zayıfladı. Tekelioğlu Sinan Bey, bu durumu telafi etmek için 150 kişilik bir fedai müfrezesiyle Adana'ya baskın düzenlemesine karşın başarı elde edemedi. Başarısızlıkta sorumlu tutulduğundan istifa etmek istedi. Bu isteğine karşın geçici olarak görevinden alınarak Milli Müdafaa Vekâleti emrine gönderildi (Hatipoğlu, 2001, s. 108). Fransızların Ekim 1920'de Osmaniye cephesinden saldırıya geçmesi üzerine Adana doğu kısmındaki birlikler yetersiz kaldı. Bu gelişmeler karşısında 41. Tümen Kumandanı Mehmet Nuri Conker, Tekelioğlu Sinan Bey'i tekrardan göreve çağırdı (Ener,1970, s. 236). Ekim 1920'de Fransızlar, Seyhan Grubuna darbe vurarak Tarsus'a doğru ileri harekâta bulununca Sinan Tekelioğlu, "Müdafaasız köylerimizi yakarak her türlü kötülüğü yapan alçak düşmana, etkili bir karşı taarruz yapılmasını" gerekli gördü. Bu bağlamda Tekelioğlu Sinan Bey'in ısrarlı takibi sonucu Fransızlar, Fadıl Savaşı'nda ağır darbe aldılar. Hava desteği aldıkları için Fransız birlikleri yok edilmekten kurtuldular. Bu savaş, Fransızların ve Ermenilerin stratejik mevkileri ellerinde tutamadıklarından Çukurova'da kalıcı olamayacaklarını açığa çıkardı (Çelik, 2008, s. 116).

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması sonucunda Toros Tünelleri gibi stratejik öneme sahip olan Çukurova, İtilaf Devletlerinin işgaline maruz kaldı. Fransa, pamuk üretimi ve Suriye coğrafyasıyla daha sağlıklı rabita kurmak adına Çukurova'yı önemsemi. Fransızlar bölgede kalıcı olmak ve işgallerini geniş bir alana yaymak için Ermenileri kullanmayı tercih ettiler. Fransızların Çukurova'da bölgesinde Ermeniler ile birlikte Türk milletinin maddi ve manevi değerlerini yok sayması, bölge halkının tepkisine yol açtı. Kaç- Kaç olayı bölgedeki direnişin yönüne ve motivasyonuna ciddi katkı sağladı. Bu işgaller karşısına Kuva-yı Milliye birlikleri bölgede teşkilatlanarak işgallere karşı direniş gösterdiler. Bu direnişin kilit noktasını Batı Kilikya Cephesi Kumandanlığı teşkil etti. Tekelioğlu Sinan Bey, jandarma kumandanlığından gelmenin avantajını kullanarak bölge halkıyla iyi bir bağ kurdu. Seyhan, Pozantı, Mersin hattında vurucu darbelerle Fransız birlikleri arasında rabitayı bozucu bir rol üstlendi. Fransızların işgal sahasını genişletme stratejisine karşı Kilikya cephesini kısımlara ayırarak alanda akılcı bir askeri tavır sergiledi. Hacıkırı Muharebesi'nde Fransızlara darbe vurarak Fransızların Adana'dan Toroslara uzanan bağlantısını zayıflattı. Bu mevkiinin ele geçirilmesinden sonra Pozantı'da bulunan Fransız Binbaşı Mesnil'in kuvvetleri ile diğer Fransız birlikleri arasındaki rabita zayıfladı. Bu mücadelenin kazanılması Pozantı'da bulunan Binbaşı Mesnil'in çember altına alınmasını kolaylaştırdı. Tekelioğlu Sinan Bey, Çukurova'daki mücadelenin kilit mevkiisini Pozantı olarak gördüğünden buranın kurtarılması noktasında önemli bir enerji sarf etti. Pozantı'ya yaklaşımlarının Fransızların kutsiyet atfettiği topraklara eğilimleriyle benzer olduğu tezini işledi. Tekelioğlu'nun bu hamleleri Binbaşı Mesnil'in esir alınmasının önünü açarak mücadelenin kırılma noktasını teşkil etti. Fransızların hâkimiyet alanı daralarak iç bölgelerden kıyılarına doğru çekildi. Bu mücadele sonrasında Fransızlar ile geçici bir ateşkes antlaşması imzalanmasına karşın Tekelioğlu Sinan Bey, bu antlaşmayla askeri alanda elde edilen üstünlüğün kaybedileceği endişesini taşıdığından karşı çıktı. Ona göre Binbaşı Mesnil'e darbe vurulduktan ve bölgede üstünlüğü ele geçirdikten sonra yapılan bu ateşkesin elde edilen zaferi zedeleyeceği gibi mücadele edenlerde de olumsuz bir tesir oluşturacaktı. Mersin ve Adana'nın işgalden tam anlamıyla kurtuluşunun gecikeceği endişesini taşıdı. Tekelioğlu Sinan Bey ise bu ateşkes antlaşmasına itiraz ederken düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa ile de paylaştı. Mustafa Kemal Paşa, bu antlaşmayla Fransızların İstanbul'dan ziyade Ankara'ya yönelmelerini meşruiyetleri açısından önemsemiği gibi, işgalci güçler arasında da ihtilafları arttıracığından farklı bir cepheden meseleye yaklaştı.

Tekelioğlu Sinan Bey, Fransızların Adana'da bulunan birliklerine yönelik yaptığı baskında başarısız olunca sahadan el çektilmesine karşın bölgeyi iyi bildiğinden tekrardan eski görevine geri getirildi. Fransız birliklerine yönelik baskınları, Fransızların Mersin-Tarsus hattındaki hareket kabiliyetleri kısıtladı. Fadıl Muharebesi öncesi üstlendiği rol, Fransızların muharebeyi kaybetmesine ve Çukurova'daki hâkimiyet sahalarının daralmasına yol açtı. Çukurova bölgesindeki direniş modeli Milli Mücadele'nin genel gidişatına ve planlamasına referans oluşturdu. Milli Mücadele sonrasında siyasete atılarak tecrübelerini parlamento hayatına taşıyarak farklı bir kulvarda Çukurova'ya hizmet etmeye devam etti.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).030.10/77.506.11.

ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu No:622,Gömlek No:174 Belge No:174-1.

ATASE, İ.H.K, Kutu No:1060, Gömlek No:42,Belge No:42-1.

ATASE, İ.H.K. Kutu No:767, Gömlek No:120 Belge No:120-1.

ATASE, Kutu No:767, Gömlek No:121 Belge No:121-1.

TBMM Arşivi Sinan Tekelioğlu Tercüme-i Hal Dosyası, No:51.

Türk İnkılap Tarihi Arşivi (TİTE) Kutu: 20, Gömlek:67, Belge:3001.

Gazeteler

Bugün, 17 Mayıs 1950.

Cumhuriyet, 25 Mart 1939.

Yeni Adana, 6 Mayıs 1954.

Araştırma Eserler

Afşar, E. (2021). *Yolsuzluk ve usulsüzlük olaylarının Türk siyasetine yansımaları (1923-1950)*. Hiper Yayınevi.

Akıncı, H. (Temmuz 1956). Kurtuluş Savaşı hatıraları. *Kuva-yı Milliye Dergisi*, 71(6).

Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu*. 1919-1922. TTK.

Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*.

Atatürk, K. (2007). *Nutuk 1919-1927*. (Haz.) Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aykan, G. (2013). *Atatürk'ün silah arkadaşı Çukurovalı Sinan*.

Aykut, T. (2019). *Türk siyasi hayatında Sinan Tekelioğlu (1939-1960)* (Tez No. 595602) [Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Cebesoy, A. F. (2000). *Milli Mücadele hatıraları*. Temel Yayınları.

Çamurdan, A. C. (1969). *Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya olayları*.

Çelik, K. (Temmuz 2005). Fransız işgal dönemi Mersin belediye başkanı Ahmet Hallaç'ın anıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI (62), 700-718.

Çelik, K. (1999). *Milli Mücadele'de Adana ve havalisi*. TTK.

Çelik, K. (2008). Çukurova'nın işgali döneminde, Fransız propaganda ve casusluk faaliyetleri ile milli kuvvetlerin buna karşı yayımladığı 1920 tarihli yeni bir belge. *Akademik Bakış*, II (3), 103-124.

Ener, K. (1970). *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana cephesi*. Son Matbaası.

Engin, K. (Nisan 1958). Kar Boğazı Savaşı. *Kuva-yı Milliye Dergisi*, (1).

Girici, A. (2011). *1920 Adana Ermeni mezalimi hatıraları*. TTK.

Hatipoğlu, S. (2001). *Türk-Fransız mücadelesi (orta Toros geçitleri, 1915-1921)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kuvayımilliye komutanı Tekelioğlu Sinan Beyin günlüğü. (2012). Genelkurmay Basımevi.

Pınar, M. (2018). *Cumhuriyet döneminde Mersin ve İçel'de siyasi hayat 1923-1950*. Hiper yaygın.

Şalvuz, İ. F. (1938). *Kurtuluş Savaşı'nda kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)*.

Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar III*. Milli Eğitim Basımevi.

Tekelioğlu, S. (1965, Haziran 17). Adana cephesi hatıratımdan. *Dirlik*.

Tekelioğlu, S. (1965, Mayıs 2). Adana cephesi hatıratımdan. *Dirlik*.

Tekelioğlu, S. (1965, Nisan 28). Adana cephesi hatıratımdan. *Dirlik*.

Toros, T. (2001). *Kurtuluş Savaşında Çukurova*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tufan, O. (1998). *Kilikya doğu bölgesinde milli hareketler ve Kozan sancağı ile mülhakatının kurtuluş hatıraları*.

Türk İstiklal Harbi. (2019). IV. Cilt güney cephesi.

Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı döneminde Türk Fransız ilişkileri Fransız arşiv belgeleri açısından 1919-1922*. TTK.

Yıldırım, H. İ. (2013). *İşgal ve kurtuluş günlüğü, Kurtuluş Savaşında Mersin ve Tarsus.*

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler



Dirlik, 28 Mayıs 1965



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 97-117
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Bosna Eyaleti Nehir Coğrafyası *River Geography of the Bosnia Province in the Evliya Çelebi's Seyahatnâme*

Filiz YILDIRIM*

*Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi,
İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü, Elazığ/Türkiye.

Asst. Prof., Fırat University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
History Department, Elazığ/Turkey.

filizyildirim@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-6626-8531



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
04/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:
26/06/2022

Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2022

Atf: Yıldırım, F. (2022).
Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde
Bosna eyaleti nehir coğrafyası.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 97-117

Citation: Yıldırım, F. (2022).
River geography of the Bosnia province
in the Evliya Çelebi's Seyahatnâme.
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
97-117

Öz

Akarsu kıyıları ve havzaları, insanlık tarihi boyunca yerleşim için en uygun mahaller olarak tespit edilmiştir. Zira insanın en temel ihtiyaçlarından olan suya tarımsal faaliyetler için ihtiyaç duyulduğu kadar, değirmen gibi çeşitli işletmelerin varlığını sürdürmesi için de gerek duyulmuştur. Kıyı bölgeleri, taşkın tehlikesine rağmen tercih edilmiş, buralarda yollar yapılarak daha yaşanılır hale getirilmiştir. Nehirler üzerinde inşa edilen köprüler, ticari ve askerî açıdan önem taşımaktadır. Yine medeniyetlerin tanışmasına, kültürel bir kaynaşmaya vesile olması bu yapıları ve bulunduğu mevkileri değerli kılmaktadır. Öyle ki zamanla kıyı bölgelerinden iç kısımlara doğru bir yapılaşma başlamış ve mamur bir görüntü elde edilmiştir. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılın başlarında bulunduğu Bosna coğrafyası, Balkanların en stratejik yerlerinden birini oluşturmaktadır. Bosna'da çok sayıda nehir vardır. Bu karasuların birçoğunun yolları kesişmekte ve aynı yöne yani Balkanların kuzey sınırı olarak kabul edilen Sava Nehri'ne doğru yol almaktadırlar. Bu coğrafyanın zıt istikametini besleyen sular da Adriyatik Denizi'ne dökülmektedir. Bu araştırmanın temel kaynağı Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesidir. Bu kıymetli eserde tespiti yapılan nehirler hakkındaki bilgiler, farklı kaynaklarla desteklenerek ve nehirler hakkındaki güncel veriler de baz alınarak vücuda getirilmiştir. Monografik bir çalışma olan bu araştırma konusu, bilhassa tarihi coğrafya bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bosna Eyaleti, Bosna nehirleri.

Abstract

Stream banks and basins have been identified as the most suitable areas for settlement throughout human history. This is because water, which is the most basic need of humans, is required not only for agricultural activities but also for the sustainability of various enterprises, such as mills. Coastal areas have been chosen despite the danger of flooding and roads have been built in these regions to render them more habitable. Bridges built on rivers are of commercial and military significance. Additionally, the fact that they are means of meeting civilizations and cultural fusions and this makes these structures and their locations rather valuable. Furthermore, over time, a structuring has started from the coastal areas toward the interior, which resulted in a prosperous image. The geography of Bosnia, where Evliya Çelebi was located during the early 17th century, constitutes one of the strategic places in the Balkans. There are numerous rivers in Bosnia. The paths of many of these rivers intersect and head in the same direction, towards the Sava River, which is considered the northern border of the Balkans. The rivers feeding the opposite direction of this geography and pouring into the Adriatic Sea. The main source of this study is Evliya Çelebi's Seyahatnâme. The information about the rivers identified in this valuable book was brought into being by being supported by various sources and based on the current information about the rivers. The subject of this study, which is a monographic study, was discussed specially in the context of historical geography.

Keywords: Ottoman State, Bosnia Province, Bosnian rivers

Giriş

Bosna ve Osmanlı Hakimiyeti

Ortaçağın erken dönemlerinden itibaren Bosna bölgesinde bir dinamizm mevcuttur. İlk dönemlerde yerel bir gücün hâkimiyetinde olan bölgenin siyasi ve hukuki birliği, 9. yüzyıldan sonra *zupan* ve *ban* adı verilen idareciler tarafından sağlanmıştır. Stratejik bir konumda olması hasebiyle, siyasi hareketliliğin eksik olmadığı Bosna'da 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir krallığın varlığı görülmektedir. Banlıktan krallığa devşirilen Bosna'nın ilk kralı da I. Tvrtko'dur. Bu dönemde Bosna'nın etrafındaki siyasi oluşumların kendi içlerinde yaşadıkları kargaşa, Bosna donanmasını destekleyecek tersanelerin inşa edilmesi ve bazı toprak parçalarının krallığın bünyesine girmesi gibi sebeplerden dolayı Bosna Krallığı artık ciddi bir güç olarak kendisini hissettirmeye başladı (Şen, 2019, s. 9-16).

Kısa süren Bosna Krallığı'nın Osmanlı Devleti'yle ilk temasları I. Tvrtko döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlılar; Çimpe, Gelibolu, Tekirdağ, Çorlu, Malkara, Lüleburgaz, Edirne, Filibe ve Gümülcine'yi fethederek Balkan topraklarında ilerlediler. Akabinde başarıyla sonuçlanan Sırsındığı ve Çirmen savaşları onları bir adım daha ileriye taşıdı. Balkan topraklarının yavaş yavaş Osmanlı hakimiyetine girmesi, bölgedeki diğer güçler gibi Bosna'yı da rahatsız etmekteydi. Bu sebeple Sırplarla yaptığı ittifak neticesinde iki müttefik güç 1387 Ploşnik, 1388 Bileca savaşlarıyla Osmanlı Devleti'ni yendi. 1389 yılında sayıları artan müttefiklere karşı Osmanlı, I. Kosova Savaşı'nı kazandı (Şen, 2019, s. 16-20). Bosna'ya karşı ilk ciddi mücadele, 1392 yılında Paşa Yiğit Bey tarafından Üsküp'ün alınmasıyla başladı. Bosna'nın son kralı Tomašević'in Macar hakimiyetine girmesi ve karısından dolayı Sırp despotluğu üzerinde hak iddia etmesi, Osmanlıların 1463'te Bosna'yı fethine yol açtı (Emecen, 1992, s. 296).

Osmanlı idaresindeki Bosna, başlangıçta Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak iken; 1580 yılında Bosna, Hersek, Klis/Kilis, Pojega, Orahoviçe (Rahoviçe), Kırka (Lika) ve İzvornik (Zvornik) sancaklarını bünyesinde bulunduran bir eyalet olarak teşkilatlandı. Eyalete 1584'te Krupa ve Yenipazar sancakları, yüzyılın sonuna doğru da Zaçesne (Çernik) ilave edildi. 17. yüzyılın başlarında Pojega Sancağı Kanije Eyaleti'ne bağlanırken Bosna Eyaleti'nin Bosna, Hersek, Klis, Kırka (Lika), İzvornik, Zaçesne ve Bihke'den ibaret olduğu görülmektedir (Emecen, 1992, s. 296; Gökçe, 2001, s. 75, İnciciyan ve Andreasyan, 1976, s. 101; Oruç, 1990, s. 251-254). 1699 Karlofça Antlaşması ile sınırlarda bir değişim yaşandı (Gökçe, 2001, s. 75-86) ve eyalet dahilinde Bosna, Hersek, Klis, İzvornik ve Bihke (Bihaç) sancakları kaldı. 1878 Berlin Antlaşması'na -Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesine- kadar olan süreçte, ufak değişikliklere rağmen Bosna eyalet sınırlarında büyük değişimler yaşanmadı (Emecen, 1992, s. 296-297).

Genel olarak Bosna Eyaleti'nin sınırlarına bakıldığında en geniş şekliyle güneyde Adriyatik Denizi, kuzeyde Drava, doğuda Drina ve güneydoğuda İbre nehirleri, batıda ise Lika'nın gerisine kadar uzanmaktadır. Karlofça sonrası kuzeyde Sava, batıda Una nehirleri, güneyde günümüzdeki Dalmaçya kıyıları, doğuda ise Yenipazar Sancağı sınırlarına çekilmişti (Emecen, 1992, s. 296).

Bosna örneğinde görüldüğü üzere, nehirlerin sınır belirleyici yönleri de bulunmaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın itici gücü olan nehirler, ulusal sınırlarda durmaz, havzalarına dahil ettikleri başka başka akarsu ve göllerle ülkeler arasında paylaşılmaktadırlar. Aşağıda bu sülardan örnekler bulunmaktadır.

1. Sava Nehri

Balkan Yarımadası'nın kuzey sınırı olarak kabul edilen (Ogrinc, Kanduč ve Kocman, 2015, s. 78) ve eski adı Saus ya da Savos olan Sava Nehri (İnciciyan ve Andreasyan, 1976, s. 102), Macarca'da Száva ve Almanca'da Sau/Save şeklinde adlandırılan coğrafi bir kavramdır.¹

Sava Nehri; Slovenya'da bulunan Julian Alpleri'ndeki² *Sava Dolinka* ve *Sava Bohinjka* dağ akıntılarında kaynağını almaktadır. Alplerden gelen bu akıntılar, Radovljica (Slovenya'da) bölgesinde birleşmekte ve ülkeler kat ederek Tuna Nehri'ne dökülmektedir. Sava'nın Radovljica ile Tuna arasındaki

¹ <https://tinyurl.com/2p9af6ya> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

² Slovenya'nın kuzeyinde Avusturya sınırı boyunca uzanan yüksek dağlık alanlar Alp Dağları'nın uzantılarıdır. Julian ve Karawanken Alpleri, Slovenya'nın kuzey ve kuzeybatısında engebeli, yüksek, yer yer faylarla yarılmış bir görünüme sahiptir. (Bkz.: Kurt, 2019, s. 510).

mesafesi 945 kilometredir. Nehrin uzun olan kaynak kolu Sava Dolinka'dan, Tuna'ya kadar olan uzaklığı ise 990 kilometreyi bulmaktadır (Komatina ve Grošelj, 2015, s. 5). Bu durumda Sava Dolinka, Tuna'nın en uzun üçüncü kolunu oluşturmaktadır (Ogrinc vd., 2015, s. 78).

Sava, kaynağını aldığı yerden Tuna'ya kadar altı ülkenin sınırlarından geçmekte ve geçtiği yerlerde kendine has bir havza oluşturmaktadır. Bu havza Bosna-Hersek, Slovenya, Karadağ, Hırvatistan ve Sırbistan topraklarının önemli bir kısmını içine alırken, Arnavutluk'un da küçük bir parçasını kapsamaktadır. Sava havzası toplamda 97.713 km²'dir. Tuna Nehri'nin sağ kolu olan Sava Nehri, Tuna havzasının en önemli alt havzalarından biridir ve Tuna havzası alanının %12'sini temsil etmektedir (Komatina ve Grošelj, 2015, s. 4).

Tablo 1.

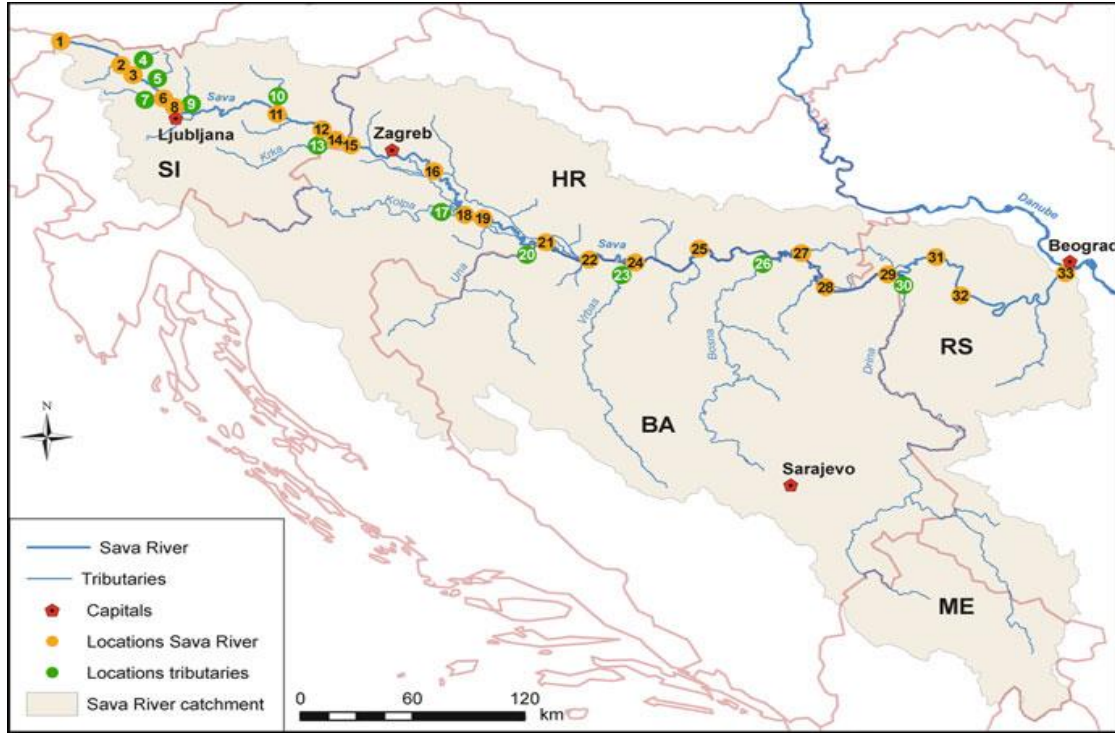
Sava Nehri Havzasındaki Paydaş Ülkeler

	Slovenya	Hırvatistan	Bosna-Hersek	Sırbistan	Karadağ	Arnavutluk
Ülkenin toplam alanı (km ²)	20.273,0	56.542,0	51.129,0	88.361,0	13.812,0	27.398,0
Havzadaki ulusal toprak payı (%)	52,8	45,2	75,8	17,4	49,6	0,6
Havzadaki ülke alanı (km ²)	11.734,8	25.373,5	38.349,1	15.147,0	6.929,8	179,0
Havza payı (%)	12,0	26,0	39,2	15,5	7,1	0,2

(Komatina ve Grošelj, 2015, s. 5)

Yukarıdaki tablonun genel durumuna göre, nehir havzasındaki büyük paylar Bosna-Hersek ve Slovenya'ya düşmektedir. Bu ülkeleri takiben Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ arasında paylaşılan havzanın ihmal edilebilir kısmı, altıncı ülke olan Arnavutluk'a uzanmaktadır.

Sava Nehri havzasında birbiriyle bağlantılı olan alt havzalar Kolpa/Kupa, Una, Vrbas, Bosna ve Drina'dan oluşmaktadır (Brilly, Šraj, Vidmar, Primožič ve Koprivšek, 2015, s. 29). Bu nehirler, Sava'nın Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarından gelen büyük sağ kollarıdır (Simić, Petrović, Erg, Dimović, Makovinska, Karadžić ve Paunović, 2015, s. 492). Güneydoğu Avrupa'nın önemli bir drenaj havzası olan Sava havzasında, kuzey yarımkürenin ılıman iklimi hakimdir. Tüm havza için ortalama yıllık hava sıcaklığı 9,5 °C derecedir. Ocak ayında ortalama aylık sıcaklık, yaklaşık -1,5 °C'ye düşerken; temmuz ayında sıcaklığın 20 °C'ye kadar yükseldiği izlenmiştir (Komatina ve Grošelj, 2015, s. 5-6).

Harita 1.Sava Nehri Havzası'ndaki Bazı Yerler ve Akarsular³

Sava, kendisini destekleyen akarsuların yanında, bahar ve yaz aylarında Alp Dağları'ndan eriyen kar sularıyla ve sonbaharda görülen yoğun yağışlarla da beslenmektedir (Sommerwerk, Hein, Schneider-Jacoby, Baumgartner, Ostojić, Siber ve Bloesch, 2008, s. 109; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi) [BOA], *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicillatı Mühimme Defterleri* [A. DVNS. MHM. d.] 19, 7 Temmuz 1572, h. 272). Su hacminin fazla olduğu yıllarda zaman zaman taşkınlar meydana gelmektedir. Sava havzası, büyük ovalara ve orman komplekslerine ev sahipliği yapmaktadır. Tuna havzasındaki en büyük alüvyonlu sulak alana sahiptir. Bazı taşkın yataklarının hala bozulmamış olması, onu diğer nehirlerle göre farklı kılmaktadır (Komatina ve Grošelj, 2015, s. 6).

Belgrad (Sırbistan), Zagreb (Hırvatistan), Saraybosna (Bosna-Hersek), Ljubljana (Slovenya), Banja Luka/Banaluka (Bosna-Hersek) gibi önemli şehirleri kıyısına alan Sava (Sommerwerk vd., 2008, s. 108), önemli bir ulaşım ve nakliye yoludur. Bu bağlamda yoğun bir trafik hacmine sahip olduğu düşünülebilir. Hırvat sınırlarında yer alan Posavina, önemli petrol yataklarına sahiptir (Moačanin, 1998, s. 397). Sava Nehri çevresinde bulunan Posavina'nın bu özelliği, nehrin ticari manada kazandığı öneme verilecek örneklerdendir.

³ SI: Slovenya, HR: Hırvatistan, BA: Bosna-Hersek, RS: Sırbistan, ME: Karadağ

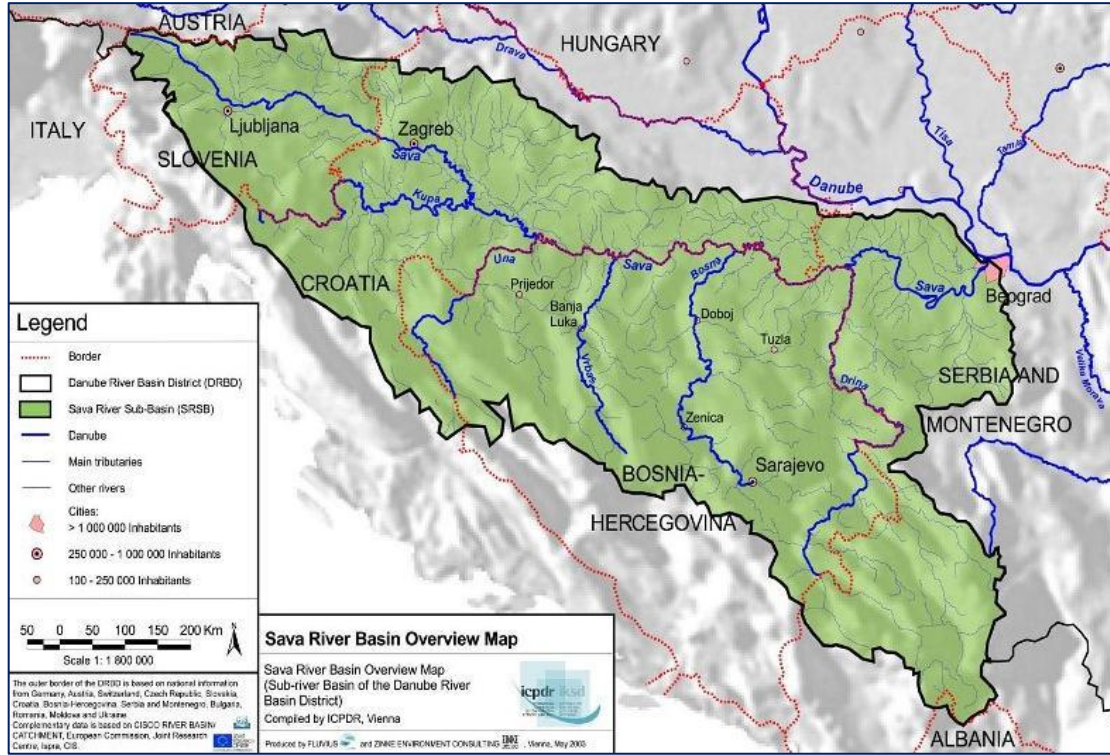
İşaretili yerler şu şekildedir: 1. Zelenci (Sava Dolinka kaynağı), 2. Šobec, 3. Otoče, 6. Smednik, 8. Tacen, 11. Radeče, 12. Brežice, 14. Mostec, 15. Jesenice na Dolenjskem, 16. Oborovo, 18. Črnc, 19. Lukavec, 21. Košutarica, 22. Gradiška, 24. Srbac, 25.

Slavonski Brod, 27. Županja, 28. Brčko, 29. Bosanska Rača, 31. Sremska Mitrovica, 32. Šabac, 33. Beograd.

Sava'nın alt havzalarındaki akarsular: 4. Tržiška Bistrica, 5. Kokra, 7. Sora, 9. Kamniška Bistrica, 10. Savinja, 13. Krka, 17. Kolpa, 20. Una, 23. Vrbas, 26. Bosna, 30. Drina. (Bkz.: Ogrinc vd., 2015. s. 80).

Harita 2.

Sava Nehri Havzası



2009 yılında gerçekleştirilen toplantıda, Uluslararası Sava Nehri Havzası Komisyonu'na sunulan harita. *Journal of Regional Cooperation*. (2012, 8 Mayıs). *Danubius*.⁴

1.1. Seyyahın İzlenimlerinde Sava Nehri

1660 yılında Osmanlı ordusunun Varad'ı almak üzere Erdel'e karşı çıkmış olduğu seferde, Evliya Çelebi de bulunmaktadır. Ünlü seyyah, sefer güzergahında gördüğü hemen her şeyi kayıtlara geçirmiştir. Belgrad Kalesi izlenimlerini aktarırken Tuna Nehri'nin yanında sıklıkla değindiği nehir, meşhur Sava Nehri'dir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı fethinden sonra, Osmanlılar Sava üzerinde bir hakimiyet sahası edindi (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 500). Ünlü seyyaha göre Sava Nehri; Osmanlı sınırlarının dışında bulunan Galya, Dodoşka⁵ dağlarıyla Zirinoğlu, Beganoğlu ve Nadajoğlu vilâyetlerinin dağlarından toplanmakta; Bosna, Hırvatistan, İslavin serhatlerinde Kırka, Bihke ve Korpa sancakları, Kosdaniçe, Odvina, Lika ile Çerniçe kaleleri güzergahlarını izlemektedir. Raça Kalesi önünde Drina Nehri ile karşılaşan Sava, Belgrad Kalesi yakınında Tuna Nehri'ne dökülmektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 501, 585, 641).

Sava Nehri kıyısında kurulan şehirler ticari, ekonomi, kültürel ve sosyal yönden gelişme göstermişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden biri şüphesiz Belgrad'dır. Evliya Çelebi'nin *Rumeli'nin Mısırı* olarak betimlediği bu şehir, konumu itibarıyla ticari faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştiği bir mahaldir. Sava'nın Drina ve Tuna nehirleriyle olan ticari ağları sayesinde Belgrad limanlarında mal alım satımı yapan yüzlerce gemiden bahsetmek mümkündür. Bilhassa Sava ve Tuna'nın birleştiği yerde, kayalık bir zeminde inşa edilen Belgrad Kalesi önlerinde demirlenen ticari araçlar, şehir içi ticaretin yanında şehirler arası ticaretin de gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 521).

⁴ <https://tinyurl.com/bdepa6ku> (Erişim Tarihi: 01.03.2022).

⁵ Seyyahın Dodoşka olarak tanımladığı yer, Venedik Körfezi sınırlarından sonraki kısımdır. Dodoşka'nın yarısı Nemçe denilen Avusturya hükümdarından diğer yarısı da Venedik sınırlarındadır. Dodoşka'nın kuzeyinde Tuna Nehri'nin başı olan Alman Dağı bulunmaktadır. (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 641, 740, 741).

Belgrad'a sevkıyatı yapılan ticari ürünlerin yolunu, yukarıda da ifade edildiği gibi üç önemli nehir açmaktaydı. Mesela Sava su yolu aracılığıyla Hırvat taraflarında bulunan Bihke, Kosdaniçe, Korpa, Odvina, Lika, Gradiška/Kıradiška ve İsfınar ile ticaret yapılmaktaydı. İzvornik, Beline, Raça ve Böğürdelen'den yüklenen mallar, Drina Nehri yoluyla Belgrad'a ulaştırılmaktaydı. Belgrad'ın Karadeniz, Silistre, Rusçuk, Niğbolu, Vidin, Köylüç gibi yerleşkelerle olan bağlantısı da Tuna vasıtasıyla yapılmaktaydı. Adı geçen yerlerde çeşitli ve önemli ticari ürünler transa, parga/parka, tombaz gibi nehir araçları tarafından taşınmaktaydı (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 521). Sava su yolu ticari emtialar yanında savaş malzemelerinin de taşındığı önemli güzergahlar arasındadır. Kıyı yerleşkeleri arasında gemilerle gerçekleştirilen ulaşım sayesinde önce kalelere sonra iç bölgelere varmak mümkün olmaktadır. Mesela Belgrad'dan Kostaniçe Kalesi'ne gönderilen barut ve darbzen, Sava aracılığıyla önce Gradiška'ya oradan da Bosna'ya ulaştırılmıştır (BOA, A. DVNS. MHM. d. 12, 13 Nisan 1572, h. 1192).

Bu nehirler sayesinde *Tuna Belgradı*'na⁶ yüklü gemiler ulaşırken, Belgrad halkında da yerleşik bir ticari kültür oluşmuştur. Nitekim şehrin geneline yayılan tüccarlar, kara ticaretinde de uzak memleketlerle olan bağlarını güçlendirmişlerdir. Mısır, Şam, Trablus, Sayda, Beyrut, Akka, Acem ve Hint malları deve ve araba yükleriyle Belgrad'a doğru yol alırken; buradan da sınırları aşarak Macar, Leh, Çek, İsveç, Nemçe, Bosna, Venedik ve İspanya topraklarına kadar gitmiştir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 521).

Ticaretin bu derece yoğun olduğu Belgrad'da ticari malların muhafazası için çeşitli ambarların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Sava kenarında yüksek bir zemin üzerinde yapılan bu kargir binalar sayesinde buğday, arpa, pirinç gibi tahıllar başta olmak üzere bal, yağ, peksimet, un gibi gıda ürünleri ve nefit, katran, top güller gibi daha birçok mühimmat muhafaza edilmiştir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 516)⁷.

Nehir güzergahları, ulaşımın rahat olması hasebiyle panayırların düzenlendiği en uygun mekanlar arasındadır. Nitekim Sava kıyı yerleşkelerinde de belli zamanlarda panayırlar kurulmuştur ki Mitroviçe bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Budin Eyaleti'ne tabi Sirem sınırlarında yer alan Mitroviçe'de, bu etkinlik yılda bir kez yapılırdı. Genellikle yaz başlarında düzenlenen ve kırk gün boyunca devam eden panayıra yoğun bir talep olurdu. Gerek çevre yerleşkelerden gerekse uzak mahallerden gelen tüccarlar sayesinde kârlı alış-verişler yapılmaktaydı (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 223).

Sirem Mitroviçesi, Sava Nehri üzerinde işlettiği un değirmenleriyle de bilinmektedir. Bu değirmenlerin yalnızca bir yöne doğru hareket eden ve sudan aldığı güçle çarklarını hareket ettiren dolaplar olduğu anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 223).

Sava Nehri'nde balıkçılık faaliyetleri de yoğun bir şekilde yürütülmekteydi. Avcılığı yapılan morina, mersin, çığa, uştuka, sazan, üsmük ve ismodik gibi balıklar bilinen en meşhur türlerdendir. Bu balıklar parga denilen gemilerle iskelelere yanaştırılır ve alıcılarına ulaştırılırdı (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 521).

Sava Nehri birtakım küçük sanayi kollarına da şahitlik etmektedir. Örneğin nehrin kenarına konuşlanmış bazı çingene taifelerinin yaptığı demir menteşeli iskemlelerin, yörede oldukça meşhur olduğunu ünlü seyyah bizlere aktarmaktadır. Ayrıca kalaylı çubuk üzengiler, ıskaralar, merbendler, bukağılar yapan ustalar vardır ki işlerinde en mahir olanları kazan ustalarıdır. Onların ellerinden çıkan sahan, tencere, baalbeki, şerbet tasları, şebekeli buhurdan ve gülabdanlar güzel birer sanat örneği idi. Yöredeki kazan ustaları, bu yetenekleri ile meşhur Bosnasarayı kazancılara benzetilmişlerdir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 518).

Sava'nın suladığı tarım arazilerinden, bağ ve bahçelerden yüksek oranda verim alınmaktaydı. Seyyahın uzun uzadıya üzerinde durduğu Belgrad'da, nehrin kenarına kadar uzanan üzüm bağları görsel güzelliğin yanında ekonomik olarak da bölgeyi kalkındırmaktadır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 519). Özellikle küçük ve büyük işletmelerde üretimi yapılan şarap, önemli bir ticari emtia olarak görülebilir. Diğer yandan yaş ve kuru olarak tüketilen üzümler için Sava Nehri bağlarının öneminin yadsınamayacak derecede büyük olduğu söylenebilir.

⁶ Dönem itibarıyla dört ayrı Belgrad yerleşim yerinden bahsetmek mümkündür. Arnavutluk'ta bulunan *Arnavud Belgradı*, Osmanlı voyvodalıklarından Erdel'de bulunan ve Haremeyn-i şerife'nin vakfına gelir tahsis eden *Erdel Belgradı*, Budin yakınlarındaki *Ustolni Belgrad* ve Sava-Tuna kıyısındaki *Tuna Belgradı*. (Bkz.: Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 500-501).

⁷ Gıda ürünlerinin fazla olduğu yıllarda Belgrad ambarlarının yetersiz kaldığı ve özellikle zahirelerin yakın yerlerdeki ambarlara taşındığı vakidir. (Bkz.: BOA, A. DVNS. MHM. d. 21, 26 Şubat 1573, h. 262).

Bu akarsuyun aynı zamanda içme suyuna da uygun olduğu, verilen kale örneklerinden anlaşılmaktadır. Mesela Belgrad'da bulunan Narin Kalesi'nin içinden Sava'ya doğru açılan lağımlar/kanallar aracılığıyla bir su kuyusu oluşturulmuştur. 50 kulaç kadar derin olan bu kuyu, kale halkının ihtiyaçlarını gidermektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 505).

Bosna coğrafyasındaki nehirler, birbiriyle bağlantılıdır. Bu durum nehir kenarına inşa edilen kalelerin savunma anlayışını belirlemesi açısından önem taşımaktadır. Mesela Tuna kıyılarındaki kale ya da palankaların savunma hattının çökmesi durumunda, Tuna'nın gerisine inşa edilen ve ikinci hat olan Bosna kalelerinin direnişi başlamaktaydı (Kul, 2018, s. 123). Sava Nehri kıyılarında kurulan bazı önemli kaleler Bosna Eyaleti bünyesinde bulunan, dörtgen şeklinde inşa edilen Gradiška (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 697) ve Yasanoviçse⁸ kaleleri ile Budin Eyaleti sınırlarındaki Mitroviçse Kalesi'dir (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 220-221). Yine Budin Eyaleti'ne tabi Nemse Kasabası'nın Sava kenarında mamur bir kasaba olduğu ve bu kasabaya ait büyük bir iskelenin olduğu bilgisi verilmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 649-650). Raça yerleşim alanı Sava Nehri tarafından adeta kuşatılmıştır. Sava'nın sularını taşıdığı zamanlarda, Raça sular altında kalmaktadır. Sava üzerine inşa edilen köprüler vasıtasıyla ulaşım sağlansa da taşkınların şiddetli olduğu zamanlarda köprüler de zarar görebilmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 648). Aslında Raça'nın, Sava ile Drina'nın buluşma noktasında olması, bölgenin Drina'nın taşkınlarına maruz kalmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 648). Yine Sava kıyısında yer alan Brod Kasabası sıklıkla sel felaketine maruz kalmaktaydı. Brod Palankası önünde Sava Nehri'nin ve Sava'ya karışan suların taşması, bölgede yol emniyetini sıkıntıya düşürmekteydi. Bilhassa yolcu ve tüccar sınıfının seyahatlerini güvenle yapmaları için köprü yapımına özen gösterilmiştir (Kul, 2018, s. 133).

Bütün nehirlerde olduğu gibi Sava Nehri'nde de karşı kıyılar arasındaki ulaşım ya asma köprülerle ya da gemilerden müteşekkil köprülerle sağlanmıştır. Nehrin genişliğine ve nehirdeki su taşkınlarına göre köprü gemilerin sayıları değişkenlik gösterebilmektedir. Bundan dolayı hem ölçümler yapılarak hem de taşkın durumu göz önüne alınarak, ilgili yere gönderilmesi gereken köprü gemilerin sayıları görevlilere bildirilmekteydi (BOA, A. DVNS. MHM. d. 21, 26 Şubat 1573, h. 266). Evliya Çelebi, Haziran 1663'te Belgrad'dan Macar ve Alman topraklarına doğru yaptığı seyahatinde, Sava'yı aşmak için köprü gemileri kullandığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 218).

Sava Nehri kenarında birtakım tersaneler de bulunmaktaydı. Mesela Valpove Kazası'na tabi Prişte Köyü'nde miri zahire gemileri ve köprü gemi imalatı gerçekleştirilmekteydi. Hatta gemi imalatı için gerekli olan kereste de bu köyden temin edilmekteydi. Reayanın bu hizmetlerine karşın, onlara vergi muafiyeti tanınmıştır (BOA, A. DVNS. MHM. d. 23, 6 Eylül 1573, 56/118).

2. Drin/Drim Nehri

Çoğunlukla Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un dağlık arazilerden akan nehir, Beyaz/Ak ve Kara isimli kollarının birleşimiyle hayat bulmaktadır. 136 km. uzunluğundaki Beyaz Drin, Kosova ve Arnavutluk taraflarından gelmektedir. Kara Drin ise kaynağını Prespa Gölü havzasından ve Ohri Gölü'nden almaktadır. Ohri'deki suyun yaklaşık yarısı Prespa Gölü'nden sağlanmaktadır. Ohri de büyük oranda Kara Drin'e boşalmaktadır. Drin'in Kara kolu, ilk olarak kuzey-kuzeybatı istikametinde yol almakta ve akabinde güney-güneydoğu tarafına yönelerek sarp ormanlık dağlar tarafından çevrelenen bir yarık vadisi boyunca akmaktadır. Kara Drin 149 km boyunca aktıktan sonra, Arnavutluk topraklarında Beyaz Drin ile karşılaşır Drin Nehri'ni oluşturmaktadır (Skoulikidis, Zogaris ve Karaouzas, 2021, s. 595, 600-601, 607, 615).

Drin Nehri; nispeten küçük olmasına rağmen Arnavutluk, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Yunanistan'ın bazı kısımlarını içine alan uluslararası bir nehir statüsündedir. Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un dağlık bölgelerinden kıyıya doğru inerken Kosova'ya girmektedir. Drin Nehri, topladığı sularla (örneğin Boyana Nehri) yaptığı yolculuk sonucunda Arnavutluk kıyılarında (Skoulikidis vd., 2021, s. 594-595) Sinciyan (Şingin) Limanı'nda Adriyatik Denizi'ne boşalmaktadır⁹.

Drin havzası, Avrupa ve Balkanlardaki diğer havzalara nazaran en düşük hava sıcaklığına (8,9 °C) sahip havzadır. Ancak havzanın aşağı kesiminde ılıman, yağışlı kışlar ve sıcak yazlar ile kendisini hissettiren

⁸ Yasanoviçse Kalesi, Banaluka sınırlarındadır. (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 698).

⁹ Evliya Çelebi, Adriyatik Denizi için Venedik Körfezi ve Körfez Denizi terimlerini kullanmaktadır. (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 120).

Akdeniz ikliminin tesiriyle, yıllık ortalama sıcaklığın 16-18 °C'ye kadar ölçüldüğü görülmektedir (Skoulikidis vd., 2021, s. 605).

Evliya Çelebi 1662 yılında Belgrad'dan Arnavut İskenderiyesi, Dukagin ve Prizren sancaklarına doğru yaptığı seyahatinde Drin Nehri boyunca Leş/Leys Kalesi, İskenderiye ve ona tabi Buşatlar Kasabası'nı gördüğünü aktarmaktadır (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 120, 123, 128).

3. Drina Nehri

Sava Nehri'nin en önemli ve en büyük kolunu oluşturan Drina Nehri, Piva ve Tara nehirlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Karadağ'dan gelen bu iki nehir, Šćepan Polje mahallinde buluşmakta ve Sava Nehri'ne dökülmektedir. Sırbistan ile Bosna-Hersek arasındaki doğal sınır hattını oluşturan Drina Nehri'nin en önemli kolları Janja, Drinjaca, Zepa/Jepa, Praca, Bistrica, Sutjeska, Piva, Jadar, Lim, Rzav, Cehotina ve Tara nehirleridir (Karadžić, Jarić, Pavlović ve Mitrovic, 2015, s. 301)¹⁰.

Drina havzası 19.570 km² iken (Brilly vd., 2015, s. 29), nehrin Tara'dan Sava'ya kadar olan mesafesi yaklaşık 490 km'dir. 144 km uzunlukta olan *Tara Nehri*'nin 104 km'si Karadağ'da, 40 km'si ise iki ülke arasındaki sınırı oluşturan Bosna-Hersek'tedir. Drina Nehri, Bosna-Hersek'ten kuzeye doğru 346 km boyunca akmaktadır. Bu uzunluğun 206 km'si Bosna-Hersek ve Sırbistan sınırı boyunca uzanmaktadır.¹¹

Drina Nehri, rotasının büyük bir bölümünde aşağıda görüleceği üzere sarp dağlar arasındaki dar geçitlerden veya sarp kıyıları olan derin vadilerden akmaktadır. Geçtiği yerlerde verimli topraklara sahip vadiler oluşturmaktadır. Bu vadiler gerek yerleşim açısından gerekse ekilebilir alan olarak son derece uygun zeminlerdir (Andrić, 1921, s. 13).

3.1. Evliya Çelebi'nin Gözüyle Drina Nehri

Bosna serhatlerinde Hersek Sancağı'nın¹² ortasındaki Kolaşın ve Çemerne (Cemerno) yaylalarından, Zagor ile İlok/Oluk dağlarından kaynağını almaktadır. Yayla dağlarından kaynağını aldıktan sonra Foça'ya uğramaktadır. Foça'nın içinden geçerken *Tihotina Nehri* ile birleşen Drina, Hersek Sancağı sınırlarında olan Ustikolina Kasabası, Bosna Vişegradı, Srebreniçe ve Valiva kasabalarını aştıktan sonra İzvornik Kalesi ve Beline yerleşim alanının önünden geçmektedir. Birçok köy ve kasabaya uğrayan nehir, Raça Kalesi'nin¹³ yakınlığında Sava Nehri ile buluşmaktadır. Sava ile Drina birleştikten sonra Bögürdelen Kalesi'ni aşır kısa bir yolculuk yaptıktan sonra Belgrad Kalesi'ne erişmektedir. Kale burnunda bulunan Sultan Süleyman Kalesi'ni döven sular Tuna Nehri'ne dökülmektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 446, 501, 575-576; Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 561, 563, 646). Drina'nın beslediği Sava, Tuna Nehri'ne akınca Tuna'nın hacmi genişlemekte ve akış hızı daha da artmaktadır.

Drina Nehri ve kolları boyunca meşe-gürgen ağaçları bolca bulunmaktadır (Karadžić vd., 2015, s. 303; Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 577). Öyle ki baltacılar tarafından kesilen bu ağaçların gövdeleri, dönemin teknolojisine uygun bir şekilde oyularak, tekne ve benzeri nehir araçlarının imalinde kullanılmaktadır.

Drina Nehri'nin tam ortasından geçtiği Vişegrad'da kıyıları arası ulaşımı sağlamak için bir köprü inşa edilmiştir. Drina Köprüsü ya da Vişegrad Köprüsü olarak da anılan bu köprü, daha ziyade Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü olarak bilinmektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 446, 746). H. 985, M. 1577-1578 yıllarında Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilen yapının mimarı, büyük bir hendese ve mimari ilmine sahip Sinan'dır. Tamamı 299 metreyi bulan köprünün Drina üzerindeki uzunluğu 179 metredir. On bir gözlü olacak şekilde kesme taşlardan yapılmıştır. Köprünün bir ucu 90 derecelik açı ile kıvrılmaktadır. Orta kısımda kademeli bir çıkma üzerine oturan, mermer üzerine kabartma olarak işlenmiş kitabe köşkü bulunmaktadır. Kitabe köşkünün karşısında nehrin doğru taşkın olarak yapılmış bir dinlenme yeri de mevcuttur (Çulpan, 2002, s. 164-166; Eyice, 1994, s. 528-529; Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 746).

¹⁰ Ali Şadi'ye göre Drina Nehri; Piva, Tara ve Lim sularının birleşiminden oluşmaktadır. (Bkz.: Ali Şadi, 1327, s. 12).

¹¹ <https://stringfixer.com/tr/Drinus> (Erişim Tarihi: 27.02.2022).

¹² Evliya Çelebi'nin anlatılarında sıklıkla değindiği Hersek günümüzde Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarının bir kısmını kapsamaktadır.

¹³ Sava Nehri kenarında üçgen şekilli bir kaledir. Bu kalenin yapıldığı yerin karşısında Drina Nehri ile İzvornik'ten gelen Sava Nehri karşılaşır ve kaleyı kuvvetli suları ile döverler. Alçak bir zeminde inşa edilen kale, suların şiddetinden sürekli tahrip olmaktadır. (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 647).

Resim 1.

Drina Nehri üzerine inşa edilen Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü¹⁴



Köprüler, nehir yakalarını birbirine bağlayan ve her türlü ulaşımın sağlanmasına vesile olan yapılar olsa da bazı durumlarda yıkım emrinin çıkmasına da sebep olabilmektedirler. Mesela Drina'yı meydana getiren önemli kollardan olan Tara Nehri üzerinde bulunan köprü, eşkıyalık yapanların rahat bir şekilde kullandığı, gidiş-gelişlerinde halkın evlerini basıp onlara zarar verdikleri bir güzergâh haline gelmişti. Halkı daha fazla mağdur etmemesi koşuluyla adeta eşkıya güzergahı olan bu köprü'nün yıkılması uygun görülmüştür (BOA, A. DVNS. MHM. d. 48, 21 Şubat 1583, 307/906).

Foça, Drina Nehri kenarında bulunan ve nehre doğu-batı istikametinde konumlanan önemli yerleşim yerlerindedir. Foça'da inşa edilen sarayların ya da bazı zengin hanelerin Drina kenarında yapıldığı görülmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 556, 561). Tüm zamanlarda olduğu gibi seyyahın izlenimlerini aktardığı 17. yüzyılda da deniz, nehir ya da göl kenarlarında inşa edilen yapılarda, toplumun daha elit kesimlerinin yaşadığı anlaşılmaktadır.

Foça'da Drina üzerine Kanuni Sultan Süleyman tarafından ahşap bir köprü yaptırılmıştır. Bir göz olarak inşa edilen köprü sayesinde, ulaşım ve iletişimin sağlanması daha kolay hale gelmiştir. Foça aynı zamanda balık avlanan bir kıyı yerleşkesidir. Evliya Çelebi, burada kırk çeşit balık olduğu bilgisini aktarmaktadır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 560). Aslında yalnızca Foça değil, tüm Bosna nehirleri balık türleri açısından zengindir. Balık; nüfusun beslenmesinde önemli bir role sahip olduğu gibi, ekonomik faaliyet kollarından biri olması açısından da değerlidir. Balık yetiştiriciliği için yapay göletlerin oluşturulması, nehir balıkçılığının yanında göl balıkçılığının da yapıldığını ve bu sektöre özel önem verildiğini göstermektedir (Izdanja, 1987, s. 134)¹⁵. Balık türü ve sayısındaki artış, bu emtianın ticaretini adeta gerekli kılmış ve çeşitli vergilerle devlet tekeline alınan ekonomik bir alana dönüştürülmüştür (Yıldırım, 2015, s. 327-347).

Nehrin güzergahında bulunan İzvornik, Bosna Eyaleti'ndeki en önemli merkezlerdendir. Zira Drina yolunu kullanarak Tuna Belgradı'na gidip gelen çok sayıda geminin hareket halinde olduğu son derece işlek bir limana sahiptir. Nehirler arası ticaretin gelişmesine ve ekonomik girdilerin artmasına katkı sağlayan bu bölgede aynı zamanda savunma amaçlı bir kalenin varlığı da bilinmektedir. İzvornik Kalesi, Drina'nın yakınında kayalık bir zeminde, dörtgen şeklinde inşa edilen yüksek bir yapıdır. Buna ek olarak Drina kıyısında beş adet sağlam kule mevcuttur. Bu kulelerin duvarları Drina'nın sularıyla dövülmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 642-645).

¹⁴ <https://tinyurl.com/56ssyhcc> (Erişim Tarihi: 25.02.2022).

¹⁵ Hersek'te "Balıkçılar" olarak adlandırılan birkaç köyün varlığından bahsedilmektedir.

Drina kenarında konumlanmış yerlere -Foça, Vişegrad, İzvornik gibi- bakıldığında, hemen hepsinin üretim ve ticareti hakkında kabaca bir fikir edinilebilir. Özellikle tüccar ve zanaatkarlar, buldukları yerlerin ekonomik gelişiminde dinamik bir etkiye sahiptirler. Drina Nehri vadisi ve kolları, nehir ticareti ve karadaki kervan ticareti için uygun koşullara sahiptir. Balkanları Adriyatik Denizi'ne ve aynı zamanda İstanbul'a bağlayan bir rotaya sahiptir. Öyle ki dış ticaretin yapıldığı uluslararası trafikte bu nehrin önemi azımsanmayacak ölçüdedir (Izdanja, 1987, s. 111, 156).

4. Tihotina/Cehotina Nehri

Tihotina Nehri, Arnavutluk'ta doğan ve yolculuğu Sava Nehri'ne kadar süren küçük bir nehirdir. Kaynak noktası, Prizren Sancağı'na bağlı Bihor Nahiyesi dağları ile Pive, Nişik, Zatarnak, Durobnak dağlarıdır. Topladığı sularla Plav Kalesi'ni takiben Taşlıca Sahrası'na uğramaktadır. Taşlıca Ovası'nda *Berezniçse Nehri* ile karışarak, Foça'ya doğru yol almaktadır. Drina Nehri'nin kıyısında kurulu olan Foça'nın tam ortasında da Berezniçse ile birleşen Tihotina akmaktadır. Bu sebeple adeta bir nehir yerleşkesi olarak ifade edebileceğimiz Foça'da birden fazla köprü'nün varlığına rastlamak mümkündür (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 550, 557, 562). Konumu itibarıyla gelişime müsait olan Foça'nın, bu özelliğini 18. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ettirdiği görülmektedir. Öyle ki Foçalı Mehmed Paşa'nın 1751-52 yıllarında cami, saat kulesi, mektep, medrese, han, hamam, sebül gibi yapıların yanında Tihotina ve Drina nehirlerinin üzerine köprüler yaptırdığı bildirilmektedir (Kalajdzic, 2006, s. 35). Foça'da Drina Nehri ile birleşen Tihotina, kuzeye yönelerek sırasıyla Ustikolina Kasabası, Bosnasaray Vişegradı, İzvornik Kalesi ve Beline Kasabası'na uğramaktadır. Draç Kalesi altında Sava Nehri'ne dökülen bu nehrin suyu, Sava aracılığıyla Belgrad yakınlarında Tuna'ya karışmaktadır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 550, 557, 562).

Taşlıca Kazası yakınlarından geçen Tihotina Nehri'nin taşkınlar sırasında üzerinde bulunan köprüleri yıktığı da olmuştur. Ancak köprülerin bakım, onarım ve yeniden inşası için vergi muafiyetine karşılık Taşlıca Kazası'na tabi Garak ve Mezrovnik karyeleri halkı görevlendirilmiştir (BOA, A. DVNS. MHM. d. 34, 23 Nisan 1578, 115/252).

5. Berezniçse/Skopotnica Nehri

Hersek Sancağı'nda bulunan Taşlıca Ovası'nın doğu kesiminde beyaz bir kayadan berrak olarak akan bir sudur. Taşlıca Ovası'na yaklaştığında Tihotina Nehri ile birleşmekte ve Drina Nehri'ne dökülmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 550).

Berezniçse Nehri, Hersek Sancağı'na tabi Mervan Nahiyesi'nden geçmektedir. Burada nehir üzerinde bulunan köprü, olumsuz kış şartlarından dolayı zarar görmüştür. Taşkınların sebep olduğu durumdan dolayı nehir geçişlerinde sıkıntı yaşanmaması adına Mervan yakınlarındaki Lornaberde Köyü'nden yedi güvenilir ve iş bilir köprücü, köprü'nün tamiri için görevlendirilmişlerdir. Vergi muafiyetinin sağlandığı bu köprücüler hem köprü'nün bakımından hem de ihtiyaç halinde tamirinden sorumlu tutulmuşlardır (BOA, A. DVNS. MHM. d. 34, 19 Mayıs 1578: 230/488).

Berezniçse'nin kaynağını aldığı yerde, çok çeşitli ala balıkların varlığından bahsedilmektedir. Geçtiği yerlerde bahçe ve şebekeli bostanlara hayat veren nehir, un değirmenlerini işletmede de kullanılmaktadır. Taşlıca'da bulunan Tabahane Çarşısı'nın su ihtiyacı yine bu küçük nehir aracılığıyla giderilmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 550-551).

Ünlü seyyah nehrin hemen kıyısında bulunan Paşa Sarayı ve bazı köşkerin varlığını bildirmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 550).

6. Bosna Nehri

Saraybosna (Bosnasaray) şehrinde bulunan bu nehir, şehrin ismine izafeten *Saray Nehri* şeklinde de anılmıştır.

Saraybosna'da bulunan İğman Dağı'ndaki karstik kaynaklar (Vrelo Bosne), Bosna Nehri'nin kaynağını temsil etmektedir (Karadžić vd., 2015, s. 299). Kaynağını aldıktan sonra kuzeye doğru büyük

kıvrımlarla hareket eden nehir Visoko, Zenica, Maglaj, Dobo, Modrica gibi önemli yerlerden geçtikten sonra Bosanski Samac Kasabası'nda Sava'ya dahil olmaktadır.¹⁶

Bosna Nehri'ni besleyen kollar Misoca, Stavnja, Lasva, Stupcanica, Krivaja, Usora, Spreca (Karadžić vd., 2015, s. 299), Milyačka, Jelyeznica, Dobrinja ve Zuyevina'dır (Kalajdzic, 2006, s. 68). Tüm bu kollardan aldığı sularla 10.261 km²'lik bir havza oluşturan (Brilly vd., 2015, s. 29) Bosna'nın uzunluğu yaklaşık 280 km'dir (Ali Şadı, 1327, s. 21).

Evliya Çelebi, Bosna Nehri'nin kaynağını Saray şehrinin güney ve batı kesimlerinde yer alan Hersek Sancağı sınırlarındaki Foniçe/Foniçe, Lipete ve Biyemlik yaylalarına dayandırmaktadır. Saraybosna şehrinin içinden geçen büyük nehirlerden biridir. Öyle ki Saraybosna, çok sayıda akarsu ile çevrili mamur bir yerleşim yeridir. Bu yönüyle sayısız şebekeli bostanların ve bahçelerin olduğu şen bir bölgedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 579, 585, 597).

Bosna kıyıları, Saray halkının çeşitli aktivitelerini gerçekleştirdikleri bir dinlenme alanıdır. Çadır ve çergelerini nehir kenarına kuran halk, bulunduğu yerde nehirde balık avlar ve bu balıkları piknik havasında tüketirlerdi. Bosna Nehri'nde çıkarılan alabalıkların beşer onar okka (yaklaşık 6,5 ila 13 kilo arası)¹⁷ ağırlığında ve süslü oldukları iddia edilmektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 594).

15. yüzyılın son çeyreğinde nehir üzerinde, Bosna Sancağı Mutasarrıfı Ayas Bey'in yaptırdığı köprü, Ayas Bey bin Abdulhay Vakfı dahilindedir. Köprünün tüm bakım, onarım vs. gibi işlerinin yanında çalışanlarına ödenecek ücretler de vakfa aittir¹⁸. Visoka yakınlarında Hacı Mustafa bin İshak tarafından yaptırılan vakıf köprüsü, 1526 tarihlidir (VGM, 2016, s. 787, 790).

7. Milačka/Miljacka Nehri

Saraybosna'nın doğusunda bulunan Mačkosa ve Makro dağları ile Ravna yaylalarından kaynağını alan Milačka (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 583, 585), Mokranjka ve Paljanska kollarının Dovlici bölgesinde bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.¹⁹ Saraybosna'nın²⁰ tam ortasından geçen nehir, şehrin bir diğer akarsuyu olan Bosna'ya varıp onunla birleşmektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 579, 583, 585).

Milačka Nehri'nin iki yakası arasında ulaşımın sağlanması elbette köprülerle mümkündür. Öyle ki uzun ve geniş olan Hünkâr Köprüsü başta olmak üzere, yedi ayrı köprünün de mevcudu şehrin gelişmişlik düzeyini göstermektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 583, 585, 587). Hünkâr Köprüsü İshak Beyoğlu İsa Bey tarafından vakfedilmiştir. Köprü her iki tarafın baş kısmında üstten ve alttan 15 zira (10,9 m)²¹ olacak şekilde inşa edilmiş ve kamunun kullanımına sunulmuştur (VGM, 2016, s. 774; Koyuncu, 2020, s. 51). Bu gelişmişlik Saraybosna'nın merkezinde kurulan çarşı pazarlarla daha da ileriye taşınmıştır. Zira Milačka'nın her iki kıyısı boyunca görülen çarşı pazarlar, ayrıca nehir yüzeyindeki değirmenler Müslim ve gayrimüslim halkın ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdiği yerler olmuştur (Donia, 2006, s. 35, 39). Saraybosna'nın sahip olduğu bu canlı sular, şehir dışından geliş-gidişleri kolaylaştırırken ticari faaliyetlerin yoğunluk kazanmasını da sağlamaktadır.

Abdalan tekkelerine de şahitlik eden Milačka'nın kıyı bölgesinde bulunan mevlevi tekkesi, Celaleddin-i Rumi Tekkesi olarak bilinmektedir. Nehrin kuzey kıyısına konumlanan bu tekkenin kuruluş amacına uygun bir şekilde hizmet verdiği aktarılmaktadır. Dini toplantılar için önemli bir mekân hüviyeti taşıyan tekkede aynı zamanda istirahat yerleri de bulunmaktadır. Bunun yakınlarında mevcut Tekkecik Korusu Mesiresi de halkın sosyal toplantılarını yaptığı ve gezdiği yerler arasındadır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 584, 594).

Evliya Çelebi, Milačka Nehri üzerinde odun taşıma faaliyetlerinden de bahsetmektedir. Saraybosna oduncuları Milačka'nın yanı başında yükselen dağlardaki ormanlardan istifade etmektedirler. Bu ormanlarda

¹⁶ <https://tinyurl.com/yctsw8cj> (Erişim Tarihi: 27.02.2022).

¹⁷ Bir Osmanlı ağırlık ölçüsü birimi olan okka, zaman ve mekâna göre ufak farklılıklar gösterse de temelde 400 dirhem yani 1,282945 kg'dır. (Taşkın, 2005, s. 96-97).

¹⁸ Köprünün onarım ihtiyaçlarına günlük 3 akçe, müteveli olan günlük 5 akçe, nazır olana da günlük 3 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. (Vakıflar Genel Müdürlüğü [VGM], 2016, s. 783-784).

¹⁹ <https://tinyurl.com/2p83vasf> (Erişim Tarihi: 27.02.2022).

²⁰ Saraybosna, Milačka Nehri boyunca uzanan düz bir alüvyon vadisinin doğu ucunda yükselmektedir. Bu kısımdaki tepeler ve kayalar, nehrin vadiye akmasını sağlayacak şekilde ayrılmıştır. (Donia, 2006, s. 309).

²¹ Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda mimar arşınının (zira) değeri 73,3333 cm'dir. (Erkal, 1991, s. 412).

uzun boylu ağaçları kesen oduncular, odunlara kendilerine has bir işaret koyarlardı. Daha sonra odunları nehre atarak, akıntı yardımıyla Hünkâr Köprüsü'nün yanında inşa edilen bende kadar gelmeleri sağlanırdı. Bentte biriken odunlar, oduncular tarafından bir ip yardımıyla sudan çıkarılır ve sahipleri tarafından atılan kertiklere göre tespit edilerek alınırdı (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 587).

Saraybosna'yı ikiye ayıran Milačka Nehri'nin her iki kısmında, geniş bir alanda mevcut olan çarşı ya da pazarların bölgeyi ekonomik olarak kalkındırdığı bilinmektedir. Elbette bu kalkınmada Milečka'nın sağladığı ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ekonomik birimlerin yerel pazarları aştığı yerlerde, diğer girdiler devreye girmekte ve kalkınma hız kesmeden devam edebilmektedir.

8. Vrba Nehri

El yazması metinde *Virbaza* şeklinde harekelenen ancak Boşnakça'da *Vrba* olarak adlandırılan nehrin kaynak noktası, Evliya Çelebi'nin Biyemlik ve İlok (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 602) diye işaret ettiği Dinar Alplerinin bir bölümünü teşkil eden Vranika dağlarıdır. Vrba'nın doğduğu yerden, sularını akıttığı Sava Nehri'ne kadar olan mesafesi 235 km, toplam havza alanı ise 6.386 km²'dir (Rajcevic, Crnogorac, Trbic ve Popov, 2016, s. 244).

Boşnakça *Söğütsuyu* ismiyle de anılan Vrba (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 602), kendisini besleyen irili ufaklı birçok kola sahiptir. Bu kollardan Rijeka, Vrbanja, Surtolija, Svrakava, Ugar, Rika²² ve Pileve en önemlilerindedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 602)²³.

Nehir güzergahında bulunan Üskopya Vakfı Kasabası'nın (Donji Vakuf), Bosna Sancağı'nın en büyük kasabası olduğu ve nehre güney-kuzey doğrultusunda konumlandığı belirtilmektedir. Vrba, bu yerleşim yerine güneyden giriş yapmakta ve oldukça berrak bir görüntü sunmaktadır. Kasabanın ortasında *Oboracka Nehri* ile birleşerek batı ve kuzey güzergahında ilerlemektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 602).

Evliya Çelebi, Vrba'nın rotasında bulunan Vinçaz (Vinac) Kalesi ile Vrba'nın yan kolu *Pileve*'nin kıyısında yükselen Yayçe (Yayse) kalelerinin önemine değinmektedir. Yine nehrin güney-kuzey doğrultusunda kestiği Bana-Luka (Banyaluka)²⁴, Bosna Eyaleti'ne tabi önemli yerlerdendir. Bana-Luka'da Vrba üzerinde üç ayrı yerde yapılan ahşap köprüler ile ulaşım sağlanmaktadır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 602, 686, 688, 691-692). Kobaş Kazası sınırlarından geçen Vrba, yine bir köprü yapılması zarureti doğurmuştur. Nitekim buradaki köprü, ana yol üzerinde bulunan oldukça işlek bir geçitti. Civardaki üç köy, köprü'nün bakım, onarım ve muhafaza hizmetinden mesuldü. Buna karşılık çeşitli vergilerden muaf tutulmuşlardır (BOA, A. DVNS. MHM. d. 5, 10 Aralık 1565, h. 642).

9. Pliva/Pileve Nehri

Pliva Nehri, kaynağını Bosna-Hersek'te Dragnic bölgesinde bulunan Pljeva'dan almaktadır. Evliya Çelebi'nin Gölhisar (Jezero) ve Varçal Kasabası dağları diye işaret ettiği memba noktasından gelen ve nispeten küçük bir akarsu sayılan Pliva'nın uzunluğu 33 km, su toplama alanı ise 768 km²'dir. Vrba'nın solunda bulunan ve en büyük kollarından biri olan Pliva, batı-doğu doğrultusunda yol alarak Yayçe (Yayse) Kalesi yakınlarında Vrba'ya dökülmektedir. Vrba da Sava'ya boşaldığından, Pliva Nehri'nin Adriyatik ile bağlantısı olmayan Sava/Tuna havzası dahilinde olduğunu söylemek mümkündür (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 602, 690; Korjenic ve Hurem, 2017, s. 25; Kulijer ve Topić, 2013, s. 194-195).

Yapılan araştırmalar en yüksek akışa sahip nehrin Pliva olduğunu göstermektedir. Bu yüksek akışla ilerlerken iki önemli doğal gölün oluşumunu da sağlamıştır. Bunlardan Büyük Pliva Gölü, 1,2 km² alana ve

²² Virbaz'ın diğer kolları şu şekildedir: Povelic, Osorna, Tresavac, Krijava, Velika Rijeka, Gumjera, Mahovljanska, Crkvena, Turjanica, Rijeka, Bukovica, Ivastanka, Brusina, Rudnicka Crkvena, Rujisnjak, Rekavica, Krupa, Bijeli Potok, Komotinski Potok, Lucina, Sedinac, Glasinac, Hornjak, Bila Voda, Rasadnicki Potok, Sokolinski Potok, Godusa, Kracec, Babin Potok, Dihanski Potok, Sazavki Potok, Baricki Potok, Podvode, Volusnica. Google Maps. (2022, 2 Mart). Vrba. <https://tinyurl.com/2tji65yw> (Erişim Tarihi: 02.03.2022).

²³ Kaynağını Oborça dağlarından alan ve isminin Laşva olduğu tespit edilen bir başka akarsuyun Vrba'ya dahil olduğu bilgisi verilse de bu bilgi doğru değildir. (Bkz.: Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 600; Akar, 2016, s. 18-19).

²⁴ Banya, *ilca*, Luka ise uzun şehir anlamına gelmektedir. Vrba ve Pliva'nın sularının geçtiği güzergahta güney-kuzey doğrultusunda uzunca kurulmuş bir şehir olduğundan zamanla Banyaluka şeklinde telaffuz edilmiştir. (Bkz.: Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 691-692).

36 metre derinliğe sahipken; Küçük Pliva Gölü'nün alanı ise 0,2 km² ve derinliği 24 metredir. (Korjenic ve Hurem, 2017, s. 25, 27-29)

Pliva, Yayçe Kalesi'ne yakın kurulan değirmenlerin işletilmesine imkân sağlamaktadır. Bilhassa kalenin altındaki mevcut kayalıkların göz göz mağaralardan oluşması ve bu mağaralara nehir suyunun akıtılması olanakları daha da genişletmiştir. Kayalıklarda açılan oyuklar sayesinde taşınan suların gücüyle değirmenlerin çalışması kolaylaşmıştır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 686, 688). Günümüzde de Pliva göllerinin üzerinde bulunan değirmenler, bölgeyi cazibe merkezi haline getirmiştir. Bilhassa her iki göl arasında travertenler üzerine inşa edilen mlinci değirmenleri, estetik bir unsur olarak çekiciliğini korumaktadır. Nehrin sahip olduğu şelale ve kanyonlar ayrı bir estetik değer olarak karşımıza çıkabilmektedir (Korjenic ve Hurem, 2017, s. 28).

Balık çeşitliliği açısından zengin bir kaynak olan Pliva, balık stoğunda mühim bir yere sahiptir (Korjenic ve Hurem, 2017, s. 29). Başta alabalık olmak üzere irili ufaklı türlü türlü balıkların yaşadığı bir karasuyudur. Özellikle Vrba ile birleştiği boğazda balık sürülerine rastlamak mümkündür. Bunun en önemli sebeplerinden biri Pliva'nın sahip olduğu yüksek akım gücüdür. Akıntı yönünde hareket eden balıklar, bu şekilde Vrba'a karışmaktadırlar. Yalnızca akarsuda değil, nehrin sağında ve solunda gerek doğal oluşumlu gerekse yapay farklı boyutlarda çok sayıda balıklı göllere rastlamak da mümkündür (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 687, 689-690).

Yayçe'de, Pliva ulaşımını kolaylaştıracak ahşap köprü ve çevresindeki onlarca su değirmenleri sağladığı iş imkânı ve ekonomik girdilerle bölge insanını rahatlatmıştır. Diğer yandan Pliva boyunca görülen şen ve bakımlı köyler ile gür ormanlık alanlar görsel bir şölen oluşturmuştur (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 689-690). Ayrıca Pliva Nehri boyunca karstik tarlalara sahip platolarda, verimli tarım arazileri başka bir görüntü vermektedir (Izdanja, 1987, s. 125).

10. Kırka/Krka Nehri

Hemen her yerinde suların aktığı Bosna eyalet coğrafyasındaki karasularından biri de Kırka'dır. 1580 yılında Kuzey Dalmaçya'yı yani Lika arazisini içine alarak kurulan Osmanlı sancağı, çevresindeki toprakları kapsayan Kırka suyundan dolayı aynı isimle anılmıştır (Moačanin, 2002, s. 475; Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 633).

Adriyatik Denizi havzasının bir nehri olan Kırka'nın ana kaynağı Kinin bölgesindedir (Pilić, 2008, s. 102). Toplam uzunluğu 72,5 km olan nehrin 49 km'si tatlı, 23,5 km'si ise acı su içermektedir (Šimunović, 2009, s. 53). Kırka nehir havzası hakkında farklı görüşler ileri sürülse de havzanın yaklaşık 2.900 km² olduğu belirtilmektedir (Bjelajac, 2008, s. 227).

Nispeten yavaş bir akış hızına sahip (Karadžić vd., 2015, s. 260) Kırka'nın rotası takip edildiğinde güneye doğru Prokljan Gölü'nden Adriyatik Denizi'ne doğru aktığı görülmektedir.²⁵ Yolculuk ve nakliyat için uygun şartlar sunan nehirler, kıyılarında onlarca kale barındırmaktadırlar (Kul, 2018, s. 125). Nitekim 17. yüzyılda Kırka (Lika) Sancağı'nda bulunan kalelerin (Lika, Odvina, Yenihisar, Siska, Korpa, Oburca, Budak, Zirin, Zagreb, Kinin vs.) çoğunun nehrin kenarında bulunduğu anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 701-709, 755-756).

Kırka Nehri, değirmen işletme ve ticaretinde de önemli bir yere sahiptir. 16. yüzyılın sonunda yapılan bir tahrirde İskiradin/Skradin Nahiyesi'nde 108 tahıl değirmeninin ve 88 zeytinlikten elde edilen hasılatın işletildiği 16 zeytin değirmeninin kaydı düşülmüştür. Bazı değirmenler vakıf statüsünde ciddi bir ekonomik kazanç sağlamaktadırlar. Mesela Murat Bey Vakfı'na ait 6 değirmenin Kırka üzerinde yıl boyunca faal olduğu ifade edilmektedir²⁶.

²⁵ <https://tinyurl.com/4xbbwej8> (Erişim Tarihi: 04.03.2022).

²⁶ Devlet her alanda olduğu gibi bu alanda da gerekli hassasiyeti göstermiş ve değirmenleri kayıt altına almıştır. Zira değirmenlerden elde edilen gelirler önemlidir. Değirmen sayısının fazla olması, gelirden artışı sağlamaktadır. Devlet Skradin'de yıl boyunca işleyen un değirmenlerinden her biri için 30 akçe, altı ay boyunca çalıştırılanlardan da 15 akçe vergi almaktaydı. Zeytin değirmenlerinden de yıllık 20 akçe değerinde bir vergi talebi olmuştur. Mesela Skradin Kalesi Dizdarı Veli Ağa'nın oğlu Ali Ağa'nın eşi Fatıma Hatun'un tasarrufunda olan iki değirmen, Kırka Nehri üzerinde yıl boyunca faaliyette olduğu için verdiği yıllık vergi 60 akçedir. (Buzov, 2009, s. 30, 32, 41).

Kırka, eyaletten geçen diğer tüm nehirler gibi balıkçılıkta da önemli bir yerdedi. Öyle ki balık avlamak için kurulan dalyanlar sayesinde balıkların pazarı yapılırdı (Yardımcı, 2007, s. 177).

11. Boyana/Bojana Nehri

Arnavutluk-Karadağ sınırının kuzeybatı kesimi boyunca uzanan Boyana (Buna) Nehri, Balkanların en büyük gölü olan İşkodra Gölü²⁷ tarafından beslenmektedir. Kaynağını Rozafa Kalesi tepesi ile Taraboshi Dağı arasındaki pınardan almaktadır. 42 km uzunluğundaki Boyana Nehri, Adriyatik Denizi'ne boşalmaktadır. Arnavutluk'ta doğal deltaya sahip tek nehir olan Boyana, Adriyatik'e doğru akarken *Drin* ve *Kır* nehirlerinin sularını da almaktadır. Ancak gerek İşkodra'dan aldığı gerekse bünyesine dahil ettiği diğer nehirlerin suları, bazen Boyana'nın hacmine fazla gelmekte ve bu durum taşkınlara sebep olmaktadır (Abazaj, 2020, s. 49; Kashta, 2007, s. 84; Skoulikidis vd., 2021, s. 615).

Yatağı kumla kaplı olan Boyana, geniş düzlükler arasında yavaş akan bir nehirdir. Nehrin ağzına kurulan dalyanlar, nehrin akışını daha da yavaşlatmakta ve suların Adriyatik'e dökülmesine engel olmaktadır. Bundan dolayı Podgoriçe Ovası'nın sahilleri, Boyana sahillerindeki araziler ve köyler sular altında kalarak, bataklıklar meydana gelmiştir. Bu durum tarım üretimini düşürdüğü gibi, bataklıkların sebep olduğu bulaşıcı hastalıkları da ortaya çıkarmıştır (Ekinci, 2015, s. 717).

Aynı zamanda Buna ismiyle de anılan Boyana, Evliya Çelebi tarafından da Buna olarak ifade edilmiştir. Kaynağı Bolagay Kasabası sınırlarında olan diğer Buna Nehri'nden dolayı karışık bir anlatımın olduğunu söylemek mümkündür. Her iki nehri ayıran en bariz fark Boyana'nın Adriyatik'e, Buna'nın ise Neretva aracılığı ile Sava'ya dökülmesidir.

12. Buna Nehri

Buna Nehri, kaynağını Mostar havzasında bulunan güçlü bir karstik pınardan almaktadır. Bu pınar Bolagay Kalesi'nin²⁸ altındaki mağaradan çıkmaktadır. *Buna Nehri kayası* da denilen kaynak pınarı, oldukça duru ve temizdir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 611-612).

Buna Nehri, Neretva Nehri'nin sağ kollarından biridir. Çıkış noktasından döküldüğü Neretva'ya doğru yol alırken Bolagay (Blagay) Kasabası'ndan geçmektedir. İsmi suyunun hoşluğu ve havasının ılımanlığından alan kasaba, nehir tarafından ikiye ayrılmaktadır. Buna'nın suyu Bolagay'da yayılırken güney istikametinde *Buniçse Nehri*'ne karışmaktadır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 614).

Bolagay Kasabası'nı ortalarak akan Buna Nehri üzerinde, iki ayrı yerde inşa edilen birer gözlü taş köprüler vasıtasıyla kıyıları arası ulaşım sağlanmıştır. Buna Nehri kayasından çıkan sular, su değirmenlerinin işletilmesine de olanak vermiştir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 612). Öyle ki bölgede Buna'nın kenarında tek çatı altında on sekiz adet pirinç değirmeni bulunmaktadır. Bu değirmenler, Zaim Karagöz el-Hac Mehmed Ağa Vakfı'nın akarları arasındadır. Yine aynı yerde nehir üzerinde, Bosna Valisi Derviş Ağa'nın yaptırdığı tek çatı altındaki beş değirmenin gelirleri, Derviş Ağa bin Bayezid Vakfı'na aktarılmaktadır. Bunların haricinde Buna'da pirinç ayıklama, un gibi daha birçok değirmenin vakıf statüsünde faal olarak çalıştığı görülmektedir (VGM, 2016, s. 559, 564, 618, 648).

Buna'nın gürleyerek çıktığı mağaranın ön tarafında büyük bir havuz bulunmaktadır. Havuzun kenarında inşa edilen Halveti Tekkesi²⁹, ilmi sohbetlerin yapıldığı bir mekân olarak tasvir edilmektedir. Tekkeye atfedilen önemden dolayı, havuzda balık avlanmazdı. Burada balık avlayanların kötü bir sonla karşılaşacaklarına olan inanış ve bu doğrultuda anlatılan çeşitli hikayeler, halkın böyle bir girişimde bulunmasını engellemiştir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 612-613).

²⁷ Arnavutluk ile Karadağ arasında bulunan İşkodra Gölü'nün uzunluğu 44 km, genişliği 13 km, havzası ise 5.180 km²'dir. Bu göl, sularını Moraca ve Reyka nehirleri başta olmak üzere irili ufaklı birçok küçük çaydan almaktadır. (Ekinci, 2015, s. 717; Bilge, 1991, s. 595; Skoulikidis vd., 2021, s. 615).

²⁸ Bolagay Kalesi, Hersek Sancağı'na tabi Bolagay (Blagay) Kasabası'nda, Melay Dağı kayalıklarında doğu-güney doğrultusunda kesme taşlarla inşa edilmiştir. (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 611-612).

²⁹ Mostar şehri yakınında bulunan ve Bosna'daki İslamlaşmanın, tasavvufun önemli bir sembolü olarak görülen Blagay Halveti Tekkesi, 1908 yılında Amerikalı seyyah Frances Kinsley Hutchinson tarafından da ziyaret edilmiş ve notlarına eklenmiştir. (İyiyol, 2012, s. 202-203).

Resim 2.

Buna Nehri'nin kaynağı ve Blagay Halveti Tekkesi³⁰



Son derece berrak ve duru bir suyu bulunan nehrin, yazın ortasında dahi soğukluğunu muhafaza ettiği ve sindirimi kolaylaştırıcı bir yönünün de bulunduğu hikayelerle nakledilmiştir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 613).

13. Buniçe/Bunica Nehri

Bosna-Hersek'in güneyinde bulunan küçük karstik bir nehirdir. Buna Nehri'nin ana kolu olan bu karasuyun kaynağı, yine Bosna-Hersek'te olan *Zalomka Nehri*'nin yeraltı uzantısıdır ve 73 metre derinlikten çıkmaktadır. Neretva Nehri havzasının bir parçası olan Buniçe, Akdeniz iklimine sahip bölgede bulunmakta ve yıllık ortalama hava sıcaklığı 14,6 °C olarak ölçülmektedir (Dedić, Hafner, Antunović, Kamberović, Stanić-Koştroman ve Kelly, 2021, s. 159).

Evliya Çelebi'nin Ustolca Dağı olarak ifade ettiği kaynak yerinden hareketle, Buna ile birleştiği Danyal Paşa Köprüsü ve Lübzade Çiftliği'ni geçtikten sonra Neretva Nehri'ne dökülmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 614).

³⁰ <https://twitter.com/balkanlarda1yer> (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

14. Una/Ona Nehri

Sava Nehri'nin önemli kollarından olan Una, Bosna-Hersek ile Hırvatistan arasında paylaşılan ve toplam alanı 9.907 km² olan bir havzaya sahiptir (Brilly vd., 2015, s. 29). Strazbenika Dağı'nın yamaçlarından Vrelo Une'den doğmaktadır.³¹ Evliya Çelebi'nin gezileri incelendiğinde 1661 yılında Sava Nehri kıyılarında, Gradiška'dan batıya doğru ilerlediği anlaşılmaktadır. Bir dağ nehri olan Una'yı anlatırken de muhtemelen bulunduğu yerden hareketle, söz konusu nehrin kaynağını Gradiška ve İzmiyan dağlarına bağlamıştır. Öyle ki bu dağların saf demir madenlerinin bulunduğu bölgeler olduğu ve bu sebeple de Una suyunun kullanıma elverişli olmadığına da değinmektedir (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 698).

Una Nehri, günümüzde bir köy olan Yasanov Fiçse'de (Jasenovac) Sava Nehri'ne dökülmektedir. Döküldüğü kıyıya yakın bir yerde aynı isimle inşa edilen dört köşeli kale, Oneyiçe Vadisi'nde yer almaktadır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 696-698, 710). Seyyah, Una boyunca Kosdaniçe (Kostajnica), Koknovi, Dobniçe ve Bihke gibi önemli kalelerin varlığından bahsetmektedir. Kosdaniçe Kalesi, nehrin kenarında Banaluka sınırlarına dahil beşgen şekilli kargir bir yapıdır. Yine Banaluka'da bulunan ve Hırvat Hersekleri tarafından yapıldığı öne sürülen Dobniçe Kalesi³², kargir bir binadır. Dört köşe sağlam bir şekilde inşa edilen Koknovi Kalesi'nin bir yanında Una akarken diğer üç tarafı da hendektir. Bu sebeple kalenin en uygun tarafına kurulan asma köprü ile iletişim sağlanmaktadır (Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 699-701, 710). Una Nehri'nin ortalararak geçtiği Kulenvakfi, Bosna'nın en güzel yerleşim beldelerindedir. Burada nehir üzerinde çok sayıda değirmen kurulmuştur (Kalajdzic^{2006, s. 50}).

Bu nehir, Evliya Çelebi yazmasında yer yer Buna şeklinde yazılmıştır. Ancak Buna, Una ve hatta Boyana nehirleri hakkındaki veriler incelendiğinde ve diğer kaynaklarla mukayesesi yapıldığında, seyyahın bu coğrafi isimler noktasında hataya düştüğünü söylemek mümkündür. Bu nehirler arasındaki isim benzerliğinin O'na bu hatayı yaptırdığı muhtemeldir. Fakat nehirleri birbirinden ayıran en önemli husus, yukarıda da değinildiği gibi Boyana'nın Adriyatik Denizi'ne, Buna'nın Neretva Nehri'ne ve Una'nın da Sava Nehri'ne dökülmesidir. Ayrıca nehir güzergahları dikkatli bir şekilde incelendiğinde, seyyahın bulunduğu konum anlaşılmalı ve isimlerin tespiti kolaylaşmaktadır.

15. Kupa/Kolpa Nehri

Kaynağını Hırvatistan'da bulunan Razloge Dağı'nın eteklerinden almaktadır. Hırvatistan ve Slovenya ülkelerinin sınır hattı olan Kupa, Slovenya sınırı yakınlarında *Cabranka* suyu ile birleşip doğu istikametinde kıvrımlar çizerek ilerlemektedir.³³ Sınır hattı boyunca ilerleyen Kupa, Karlovac'da *Korana/Korona* ve *Mreznica*'nin sularını Sisak'ta da *Odra* nehir suyunu alarak aynı bölgede Sava Nehri'ne dökülmektedir.³⁴

Sava'nın önemli bir kolu olan ve uluslararası sınırları aşan bu nehir, 9.501 km²'lik bir havza alanına sahiptir (Sommerwerk, Bloesch, Baumgartner, Bittl, Čerba, Csányi, Davideanu, Dokulil, Frank, Grecu, Hein, Kovác, Nichersu, Mikuska, Pall, Paunovic, Postolache, Rakovic, Sandu, Schneider-Jacoby, Stefke, Tockner, Toderas ve Ungureanu, 2021, s. 144; Brilly vd., 2015, s. 29). Evliya Çelebi, bu nehir için Bosna serhatlerinde Yenihisar yakınlarında geçtiği bilgisini vermektedir (Evliya Çelebi 6/1, 2010, s. 260).

Osmanlı'nın nehir kıyılarına inşa ettiği kaleler, yukarıda da ifade edildiği gibi devletin savunma hattı politikasına göre düzenlenmişti. Tuna ve ona paralel olan Sava, Osmanlı'nın Avrupa ve Rumeli'deki önemli savunma hatlarıydı. Bunların kırılması durumunda daha iç kısımlardaki suların kıyılarına ya da nehir aralarına yapılan kalelerde teyakkuza geçilirdi. Mesela 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ile Avusturya arasında Bosna sınırlarında vuku bulan birtakım anlaşmazlıklar, sonraki yıllarda meydana gelecek uzun süreli savaşların habercisiydi. Bu sebeple 14 Ekim 1590 tarihinde alınan karar doğrultusunda, Sava'nın kollarından olan Una ve Kolpa nehirlerinin arasına bir kale yapılması uygun görülmüştür (BOA, A. DVNS. *MHM. d. 73*, 14 Ekim 1590, 328/724).

³¹ <https://tinyurl.com/yckhj73n> (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

³² Rumeli Sofyası'nın batı tarafında da Dobniçe isimli bir yer mevcuttur. Ancak Hırvatistan'da olan Dobniçe Kalesi, H. 941 M. 1534/1535 yılında Gazi Hüsrev Bey tarafından fethedilmiştir. (Bkz.: Evliya Çelebi 5/2, 2010, s. 699).

³³ <https://tinyurl.com/2xawtefm> (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

³⁴ Sisak, Sava, Kupa ve Odra nehirlerinin buluştuğu bir konumdur. Odra Nehri, Sisak yakınlarında Kupa Nehri'ne boşalmaktadır. Sava ve Kupa'ya göre oldukça küçük olan Odra'nın uzunluğu 83 km, havzası ise 604 km²'dir. (Caren ve Pavlić, 2021, s. 67, 69).

16. Neretva Nehri

Dinar Dağları'nın en büyük nehri (Skoulikidis vd., 2021, s. 594) olan ve Avrupalıların Neranta olarak isimlendirdiği Neretva (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 633), Hersek yaylalarından Çemerne ve Yezero'dan aldığı kaynağı ile Yedvoriç Kasabası'nı takiben batıya doğru akmaktadır. İlok/Oluk (Ulog)³⁵ ve Koniçe kasabalarından sonra Mostar'a uğrayan Neretva; buradan Poçitel (Pocitelj), Gabela, Norin (Norinska) kalelerine uğrayıp Venedik Körfezi'ne dökülmektedir³⁶.

Neretva Nehri boyunca önemli askeri ve sivil yerleşim yerleri bulunmaktadır. Mesela Hersek Sancağı³⁷ sınırlarındaki Poçitel Kalesi, Neretva Nehri'nin doğu tarafına düşmektedir. Kuruluşu tamamen stratejik olan Poçitel, 1471 yılında Osmanlı egemenliğini kabul etmiştir. Adriyatik ile Neretva vadisi arasındaki iletişim/ulaşım hattını kontrol altında tutan önemli bir konumdur. Yine aynı sancaktaki Gabela Kalesi ve Fatih'in vezirlerinden Üsküplü Koca Mustafa Paşa Vakfı olan Gabela Çiftliği Kasabası, Neretva kıyısında bulunmaktadır. Adı geçen vezir, nehir kıyısında Korpi ve Norin kulelerinin inşasını da gerçekleştirmiştir. Norin Kulesi, Neretva'nın Venedik Körfezi'ne karıştığı burunda, alçak bir kaya üzerinde boğazları gözetlemek amacıyla yapılmıştır. Böylece hariçten bir geminin Osmanlı sınırlarına girmesine karşı gerekli önlemler alınarak, nehrin kontrolü sağlanmıştır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 614, 618, 620, 622-623; Kiel, 2019, s. 402-404).

Neretva'nın yanından geçtiği Foniçe Kasabası, önemli bir yerde konumlanmıştır. Hersek Sancağı'na bağlı bu kasabanın batısında yer alan Klis Sancağı ile Foniçe arasındaki geçişler köprü vasıtasıyla yapılmaktadır. Foniçe'nin kuzeyinde Bosna Sancağı, doğusunda ise Rumeli Eyaleti'ne tabi Vulçitrın Sancağı bulunmaktadır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 637-638).

Mostar Köprüsü, Neretva ile adeta bütünleşmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in fethettiği Mostar'da, köprü inşası Kanuni Sultan Süleyman tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte nehrin kayaları üzerine, Mostar Köprüsü'nü ortasına alacak şekilde kesme taştan yapılan iki adet küçük savaş kalesi de bulunmaktadır (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 624-629).

Resim 3.

Mostar Köprüsü



³⁵ Budin Eyaleti'nde Tuna Nehri kenarında bulunan İlok Kalesi'nden farklı olarak, söz konusu olan yer dağlar içinde bulunan Hersek İloku'dur. (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 566).

³⁶ Venedik ya da Akdeniz Körfezi, İspanya'nın Pulya Adası karşısında bulunmaktadır. (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 565-566, 623-624, 633).

³⁷ Hersek, Neretva Nehri'nin yatağını içine alan yaklaşık 9.000 km² büyüklüğünde bir bölgedir. Adını 15. yüzyıl ortalarında Bosna Krallığı'na isyan ederek kendini bu yörede St. Sava Dükü ilan eden Stefan Vukçič'in toprağı anlamına gelen Hersegovina'dan almıştır. (Gölen, 2010, s. 8).

(Kaynak: Aruçi, 2005, s. 298)

Neretva, Venedik Körfezi'ne doğru gitmesine rağmen, Bosna Nehri havzasına daha yakın bir nehir olduğu belirtilmektedir. Zira havzasının %97,5'i Bosna- Hersek sınırlarındadır. Oluşturduğu büyük delta ile güney Hırvatistan kıyılarında boşalmaktadır. Bosna-Hersek ile Adriyatik arasındaki ana ulaşım bağlantısı olan Neretva, Dalmaçya kıyılarındaki en büyük sulak alanlardan birini oluşturmaktadır (Kuran, 2012, s. 92; Skoulikidis vd., 2021, s. 594-594, 601).

Birçok balık çeşidini barındıran bu nehir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 629; Skoulikidis vd., 2021, s. 631-633), geçtiği yerlerdeki yerleşimlerin su ihtiyacını da gidermektedir. Öyle ki Avrupa hekimlerinin yumuşak, hazmi kolaylaştırıcı ve faydalı olarak değerlendirdiği Neretva suyu çok beğenilmektedir (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 633).

Mostar halkının içme suyunu temin ettiği bu nehirde, dönemin şartlarına uygun bir teknoloji kullanıldığı görülmektedir. Bunun için çarşı içinde üç ayrı yerde nehrin kayalık yerlerine kalın zincirler sabitlenmiştir. Bu zincirlerin bir ucu çarklara ve dolaplara bağlanırken diğer ucu da Neretva içindeki kayalara bağlanmıştır. Buradan su alınacağı zaman, kovalar zincirin halkasına geçirilir ve nehre doğru indirilirdi. Kısa sürede dolan kovalar, çarklar yardımıyla yukarıya doğru çekilirdi (Evliya Çelebi 6/2, 2010, s. 633).

Sonuç

Coğrafya, kendisini yurt edinen toplulukları ekonomik, kültürel, dini, sosyal ve siyasi yönden etkilemektedir. Zira üzerinde yaşanılan mekanların deniz, nehir, göl gibi oluşumları, dağları, toprağı, yaylaları, ovaları ve sair coğrafi etkenleri tarihin tüm dönemlerinde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilmiştir.

Bosna'nın coğrafi konumuna bakıldığında doğuda Drina Nehri, kuzeyde Sava Nehri, batıda ise Dinar Alpleri ile çevrili olduğu görülmektedir. Bosna'ya hayat veren sular elbette Drina ve Sava ile sınırlı değildir. Dinar Alpleri bölgesinin önemli bir bölümünü oluşturan Krka, Kupa, Una, Vrbas ve Bosna nehirleri, doğal yollarla yavaş yavaş ovalara doğru inmekte ve Bosna'nın içinde kıvrılarak birleşeceği akarsulara doğru yönelmektedirler. Gerek membasını dağlardan alan bu nehirler gerekse diğer sular, içinden ya da kenarından geçtiği yerleşim yerlerine çeşitli avantajlar sunmaktadır. Her şeyden önce nehirlerin bereketli vadileri insan hayatını daha yaşanılır kılmaktadır. Tahılların yetiştirilmesi için elverişli doğal ve coğrafi koşullar, yalnızca ovalar ve nehir vadilerinde mevcuttu. Hububatların günlük yaşamdaki önemi göz önüne alındığında, nüfusun beslenmesi tarım ürünlerinin stoklanmasıyla yakından alakalıydı. Diğer yandan akarsulardan içme suyu, birtakım ekonomik faaliyetler, ticaret ve ulaşım konusunda da istifade edilmektedir.

Nehirler aynı zamanda devletler arasındaki doğal sınırlardır. Nitekim diplomatik antlaşmalar incelendiğinde gerek Bosna coğrafyasındaki Sava, Una gibi nehirlerin gerekse Avrupa ve Balkan toprakları üzerinde büyük etkiye sahip olan Tuna, Prut gibi sınırları aşan birçok karasuyunun belirleyici rol oynadığı görülecektir.

Nehir kenarındaki yerlerin çoğu, aynı adla günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedirler. Köklü bir geçmişi bulunan bu mahallerin, halen daha ayakta olmaları bağlı oldukları sularla yakinen alakalıdır. Öyle ki rotasını nehirlerin güzergahına göre belirleyen Evliya Çelebi'nin zikrettiği yer adlarının tespiti de bu bağlamda pek zor olmamıştır. Ancak bazı nehir adlarının birbirinin yerine kullanılması ya da farklı nehirlerin aynı isimle anılması ufak tefek kafa karışıklıklarına sebebiyet vermektedir. Örneğin Sava Nehri'ni besleyen Drina ve Adriyatik'e dökülen Drin nehir isimlerinin neredeyse aynı harflerden oluşması bu hataya sürüklemiş olabilir. Ancak modern çalışmalardan bazıları da Drin ve Drina'yı aynı nehirmiş gibi göstermektedir. Benzer durum Boyana, Buna ve Una nehirleri için de geçerlidir. Elbette farklı yerlerden kaynağını alan ve zıt istikametlere doğru ilerleyen bu sular hakkında yapılacak teferruatlı çalışmalarla, konuyu daha derinlemesine incelemek mümkündür.

Evliya Çelebi, tüm zamanların en büyük seyyahı olarak kabul edilmektedir. Batıya doğru yaptığı gezilerinde Bosna coğrafyasında da bulunmuş ve görmüş olduğu hemen her şeyi seyahatnâmesinde yazmıştır. Gözlemlerini kimi zaman derin ayrıntılarla kimi zaman da yüzeysel şekilde aktarmıştır. Bosna'da bulunan ırmakları da bu minvalde yazmıştır. Tuna'dan sonra en önemli karasuyu olarak gördüğü Sava Nehri'ne özellikle değinmiştir. Seyyahın, nehirlerin fiziksel nitelikleri hakkında verdiği bilgiler kayda

değerdir. Diğer yandan Bosna Eyaleti'nin tarihi coğrafya bağlamında incelenmesine de olanak vermiştir.

Neredeyse bütün topraklarının akarsularla çevrelendiği Bosna coğrafyası, su kaynaklarının bolluğundan dolayı tüm zamanların cazibe merkezi konumundadır. Ayrıca bölgede kültürel yaşamdan siyasi hayata her noktada kendisini hissettiren bir nehir folklorunun varlığı da muhakkaktır.

Kaynakça

- Abazaj, F. (2020). Sentinel-2 imagery for mapping and monitoring flooding in buna river area. *J. Int. Environmental Application & Science*, 15(2), 48-53.
- Akar, M. (2016). Evliyâ Çelebi Seyâhat-Nâmesi'nde adı geçen Bosna ve Hersek yaylaları. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 2(3), 1-22.
- Ali Şâdî (1327). *Bosna Hersek yahud Osmanlıların Alsas Loreni*. Suha Matbaası.
- Andrić, I. (1921). *The bridge on the Drina*. Printed in Great Britain.
- Aruçi, M. (2005). Mostar Köprüsü. *DİA* içinde. (C. 30, s. 298-299). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilge, M. L. (1991). Arnavutluk. *DİA* içinde. (C. 3, s. 383-390). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bjelajac, S. (2008). Naselja i kretanje stanovništva u porječju krke. *Godišnjak Titius*, 1(1), 227-257.
- Brilly, M., Šraj, M., Vidmar, A., Primožič M. ve Koprivšek, M. (2015). Climate Change Impact on Flood Hazard in the Sava River Basin. R. Milačić, J. Ščančar, ve M. Paunović (Eds.), *The Sava River, The Handbook of Environmental Chemistry 31* (pp. 27-52) içinde. Springer.
- Buzov, S. (2009). Kad su gospođe sejdija i fatima imale mlinove na krki: o (preko) graničnoj ekonomiji u skradinskoj nahiji. *Godišnjak Titius*, 2(2), 27-47.
- Caren, M. ve Pavlić, K. (2021). Autocorrelation and cross-correlation flow analysis along the confluence of the kupa and sava rivers. *The Mining-Geology-Petroleum Engineering Bulletin (MGPB)*, 67-77.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi) (BOA), Bab-ı Asafî divan-ı hümayun sicillatı mühimme defterleri (A. *DVNS. MHM. d.*), No: 5, 12, 19, 21, 23, 34, 48, 73.
- Çulpan, C. (2002). *Türk taş köprüleri ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar*. Türk Tarih Kurumu.
- Dedić, A., Hafner, D., Antunović, A., Kamberović, J., Stanić-Koštroman, S. ve Kelly, M.G. (2021). Biodiversity and seasonal distribution of benthic diatom assemblages as an indicator of water quality of small karstic river in bosnia and herzegovina. *Acta Botanica Croatica*, 80(2), 158-168.
- Donia, R. J. (2006). *Sarajevo: Biografija Grada*. Institut za Istoriju.
- Ekinci, İ., (2015). İškodra Gölü ve Boyana Nehri'nde uluslararası nehir hukuku tartışmaları, Ş. Batmaz ve Ö. Tok (Haz.), *Osmanlı Devleti'nde nehirler ve göller 1* (ss. 715-743) içinde. Not Yayınları.
- Emecen, F. (1992). Bosna Eyaleti. *DİA* içinde. (C. 6, s. 296-297). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkal, M. (1991). Arşın. *DİA* içinde. (C. 3, s. 411-413). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Evliyâ Çelebi, (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman- Belgrad- Gelibolu- Manastır- Özü- Saraybosna- Slovenya- Tokat – Üsküp*. 5/2. Kahraman, S. A. (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi, (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe – İştib –Vidin- Peçoy – Budin – Üstürgon (Estergon) – Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra – Venedik – Mostar- Kanije*. 6/1. Kahraman, S. A. (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi, (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe – İştib –Vidin- Peçoy – Budin – Üstürgon (Estergon) – Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra – Venedik – Mostar- Kanije*. 6/2. Kahraman, S. A. (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1994). Drina Köprüsü. *DİA* içinde. (C. 9, s. 528-529). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökçe, T. (2001). 1699-1700 tarihli Bosna vilâyeti hududnâmesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, 75-104.
- Gölen, Z. (2010). *Tanzimât döneminde Bosna Hersek*. Türk Tarih Kurumu.
- Izdanja, P. (1987). *Prilozi za istoriju bosne i hercegovine i društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*. Enver Redžić (Ed.), Sarajevo.
- İnciciyan, L. ve Andreyan, H. D. (1976). Osmanlı Rumelisi'nin tarih ve coğrafyası. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 101-152.
- İyiyol, F. (2012). Bosna-Hersek'te ocaklar: Živčić-vukeljići ve mesudije tekkeleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, 191-207.
- Kalajdzic, M. (2006). *Bosna'da Osmanlı dönemi selâtin camileri* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karadžić, B., Jarić, S., Pavlović, P. ve Mitrovic, M. (2015). Aquatic and wetland vegetation along the sava

- river. R. Milačić, J. Ščančar, M. Paunović (Eds.), *The Sava River, The Handbook of Environmental Chemistry 31* (pp. 249-316) içinde. Springer.
- Kashta, L. (2007). Aquatic macrophytes in the lake shkodra-river buna wetlands complex. M. Pinna, V. F. Uricchio, M. Aresta, ve A. Basset (Eds.), *Rivers and Citizens Cross-Border Experiences in Environmental Protection and Sustainable Development* (pp. 82-93) içinde. Lecce.
- Kiel, M. (2019). Počitel. *DĀA* içinde. (C. EK-2, s. 402-404). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Komatina, D. ve Grošelj, S. (2015). Transboundary water cooperation for sustainable development of the Sava River Basin. R. Milačić, J. Ščančar, ve M. Paunović (Eds.), *The Sava River, The Handbook of Environmental Chemistry 31* (pp. 1-25) içinde. Springer.
- Korjenčić, A., ve Hurem, N. (2017). Identifikacija i valorizacija hidrografskih turističkih atraktivnosti srednjobosanskog kantona. *Acta Geographica Bosniae et Herzegovinae*, 7, 19-32.
- Koyuncu, A. (2020). Osmanlı döneminde Saraybosna yangınları (1697-1878). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VI(2), 47-94.
- Kul, E. (2018). Bosna Eyaleti'nde askerî ve sosyal alanda yapılan faaliyetler (1700-1715). *Türkiyat Mecmuası*, 28(2), 111-136.
- Kulijer, D. ve Topić, G. (2013). First record of a Balkan population of *ceriagrion tenellum* outside the influence of the Mediterranean climate (Odonata: Coenagrionidae). *Libellula*, 32(3/4), 193-204.
- Kuran, K. (2012). Povijesno-Geografski razvoj luke metković. *Naše More*, 59(1-2), 92-100.
- Kurt, H. (2019). Slovenya. *DĀA* içinde. (C. EK-2, s. 510-511). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Moačanin, N. (1998). Hırvatistan. *DĀA* içinde. (C. 17, s. 397-400). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Moačanin, N. (2002). Kırka, *DĀA* içinde. (25, s. 475). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ogrinc, N., Kanduč, T. ve Kocman, D. (2015). Integrated approach to the evaluation of chemical dynamics and anthropogenic pollution sources in the Sava River Basin. R. Milačić, J. Ščančar, ve M. Paunović (Eds.), *The Sava River, The Handbook of Environmental Chemistry 31* (pp. 75-94) içinde, Springer.
- Oruç, H. (1990). 15. yüzyılda Bosna sancağı ve idari dağılımı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 19, 249-271.
- Pilić, Š. (2008). Socijalna struktura, prostorni i kulturni konteksti u kačićevu "Razgovoru": Slučajevi krajeva i krajina u porječju rijeke krke. *Godišnjak Titius*, 1(1), 101-132.
- Rajčević, V., Crnogorac, C., Trbic, G. ve Popov, T. (2016). Floods in the Vrbas River Basin and climate changes. *International Journal of Environmental Science*, 1, 244-249.
- Simić, V., Petrović, A., Erg, B., Dimović, D., Makovinska, J., Karadžić, B., ve Paunović, M. (2015). Indicative status assessment, biodiversity conservation, and protected areas within the Sava River Basin. R. Milačić, J. Ščančar, M. Paunović (Eds.), *The Sava River, The Handbook of Environmental Chemistry 31* (pp. 453-500) içinde. Springer.
- Šimunović, I. (2009). Povijesno i aktualno značenje krke u regionalnom okupljanju i razvoju. *Godišnjak Titius*, 2(2), 51-62.
- Skoulkidis, N. Th, Zogaris, S. ve Karaouzas, I. (2021). Rivers of the Balkans. K. Tockner, C. Zarfl, ve C. T. Robinson (Eds.), *Rivers of Europe* (pp. 593-653) içinde. Elsevier.
- Sommerwerk, N., Bloesch, J., Baumgartner, C., Bittl, T., Čerba, D., Csányi, B., Davideanu, G., Dokulil, M., Frank, G., Grecu, I., Hein, T., Kovác, V., Nichersu, I., Mikuska, T., Pall, K., Paunovic, M., Postolache, C., Rakovic, M., Sandu, C., Schneider-Jacoby, M., Stefke, K., Tockner, K., Toderas, I. ve Ungureanu, L. (2021). The Danube River Basin. K. Tockner, C. Zarfl, ve C. T. Robinson (Eds.), *Rivers of Europe* (pp. 81-180) içinde. Elsevier.
- Sommerwerk, N., Hein, T., Schneider-Jacoby, M., Baumgartner, C., Ostojić, A., Siber, R. ve Bloesch, J. (2008). The Danube River Basin. K. Tockner, U. Uehlinger, ve C. T. Robinson (Eds.), *Rivers of Europe* (pp. 73-126) içinde. Academic Press.
- Şen, T. (2019). *Osmanlı fethi öncesinde Bosna'da siyasi durum ve dönemin belgelerinde Türkler (1389-1463)*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü [VGM]. (2016). *Bosna-Hersek vakfiyeleri 2*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yardımcı, M. E. (2007). 1489, 1530, 1542 yılları tahrir sonuçlarına göre Bosna'da zirai üretim ve vergiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 56, 163-184.

Yıldırım, F. (2015). Osmanlı idaresinde Tuna Nehri'nde ekonomik bir unsur: Balıkçılık. Ş. Batmaz ve Ö. Tok (Haz.). *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller 1* (s. 327-347) içinde. Not Yayınları.

İnternet Kaynakları

Journal of Regional Cooperation. (2012, 8 Mayıs). Danubius. <https://tinyurl.com/bdepa6ku> (Erişim Tarihi: 01.03.2022)

Hrvatska Enciklopedija. (2022, 17 Şubat). Sava. <https://tinyurl.com/2p9af6ya> (Erişim Tarihi: 17.02.2022)

Drina Köprüsü. (2022, 25 Şubat). Drina. <https://tinyurl.com/56ssyhcc> (Erişim Tarihi: 25.02.2022)

Drinus. (2022, 27 Şubat). Drina. <https://stringfixer.com/tr/Drinus> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)

Google Maps. (2022, 27 Şubat). Bosna River. <https://tinyurl.com/yctsw8cj> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)

Google Maps. (2022, 27 Şubat). Miljacka. <https://tinyurl.com/2p83vasf> (Erişim Tarihi: 27.02.2022)

Google Maps. (2022, 2 Mart). Vrbas. <https://tinyurl.com/2tjj65yw> (Erişim Tarihi: 02.03.2022)

Google Maps. (2022, 4 Mart). Krka. <https://tinyurl.com/4xbbwej8> (Erişim Tarihi: 04.03.2022)

Google Maps. (2022, 5 Mart). Razloge. <https://tinyurl.com/2xawtefm> (Erişim Tarihi: 05.03.2022)

Google Maps. (2022, 5 Mart). River Una Spring. <https://tinyurl.com/yckhj73n> (Erişim Tarihi: 05.03.2022)

Balkanlar'da 1 Yer. [@balkanlarda1yer]. (2022, 15 Mart). *Tekija, Blagaj Bosna veHerzegovina* [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/balkanlarda1yer> (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında ve analizinde her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkati, özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 118 - 135
e-ISSN: 2822 - 3136



XX. Yüzyılın Başlarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat (370-389 ve 404 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre 1906-1908) *

*The Socio-Economic Life in Tarsus in The Early-20th Century
(According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:370-389 and 404, 1906-1908)*

Uğur GÖK*

*Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi,
Malazgirt Meslek Yüksekokulu,
Muş/Türkiye.

Lecturer, Muş Alparslan University,
Malazgirt Vocational School,
Muş /Turkey.

u.gok@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2150-3171



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

15/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

07/06/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Gök, U. (2022). XX. Yüzyılın Başlarında Tarsus'ta Sosyo-Ekonomik Hayat (370-389 ve 404 Numaralı Tarsus Şer'iyye Sicillerine Göre 1906-1908). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 118-135

Citation: Gök, U. (2022). The Socio-Economic Life in Tarsus in The Early-20th Century (According to the Tarsus Şer'iyye Registry, No:370-389 and 404, 1906-1908). Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 56, 118-135

Öz

Şer'iyye sicilleri yerel tarih araştırmalarında oldukça önemlidir. Nitekim günümüz tarih araştırmalarında bu kayıtlardan faydalanılmaktadır. İçerik olarak şer'iyye sicilleri kaydedildikleri bölgenin günlük yaşamı, geçim kaynakları, çarşı ve pazar yerleri, giyecek ve yiyecek fiyatları, camii, mescid, medrese, sosyal ve dinî yapıları, nüfus içerisindeki Müslim ve gayrimüslimlerin birbiriyle olan ilişkileri gibi konuları hakkında önemli bilgiler bulundurmaktadırlar. Tarsus'un XX. yüzyılın başlarındaki sosyo-ekonomik yapısının incelendiği bu çalışmada Ankara Milli Kütüphanesinden temin edilen 370, 389 ve 404 numaralı Tarsus Şer'iyye Sicilleri kullanılmıştır. Bu belgeler ışığında dönemin aile yapısının nasıl olduğunu, evlilik, boşanma, vesâyet, verâset vb. konular incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte ekonomik hayatın da irdelendiği bu çalışmada halkın geçim kaynağının genel olarak neler olduğu ve Müslim-gayrimüslim halkın birbiriyle olan ilişkisinin nasıl işlediği, ayrıca bu dönemde kullanılan ev eşyası, günlük kıyafetler, yiyecek-içecekler, hayvan alım satımı ve fiyatları gibi birçok konu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın genel amacı yerel tarih çalışmalarındaki önemli kaynaklardan biri olan şer'iyye sicillerinden yararlanarak, belli tarih diliminde Tarsus'un sosyo-ekonomik yapısını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, Şer'iyye Sicilleri, Boşanma, Evlilik, Vesâyet, Verâset

Abstract

Court records have great importance in local history studies. These records are used in today's historical studies. In terms of content, court records contain important information about the daily life of the region where they are registered, their livelihoods, bazaars and markets, clothing and food prices, mosques, masjids, madrasas, social and religious structures, and the relations between Muslims and non-Muslims in the population. As a study that examines the Tarsus's beginning of the twentieth-century socio-economic structure, the Tarsus Court Records numbered 370, 389 and 404, which were obtained from the Ankara National Library, were used. In the light of these documents, it has been tried to examine how the family structure of the period was, and issues such as marriage, divorce, guardianship, and inheritance. In addition to this, this study, also examines the economic life, what the people's livelihood is in general and how the relationship of the Muslim-non-Muslim people works with each other, as well as the household goods used in this period daily clothes, food and beverages, animal purchase and sale and their prices are emphasized. The general aim of the study is to examine the socio-economic structure of Tarsus in a certain period by making use of the court records, which are one of the important sources in local history studies.

Keywords: Tarsus, Court Records, Divorce, Marriage, Guardianship, Inheritance.

Giriş

Osmanlı Devleti bünyesinde birçok farklı toplumu ve kültürü bulundurmaktaydı. Bu farklı kültürleri bir arada uyum içinde tutabilmek amacıyla kurulduğu dönemden itibaren yargı kurumuna büyük önem vermiştir. Bu amaçla kaza merkezlerine kadılar atanarak birer şer'î mahkeme oluşturulmuş ve halk arasında meydana gelen sorunların çözülmesine çalışılmıştır. Kadıların mahkemelerde gördükleri davaları kayıt altına aldıkları belgelere de şer'îye sicilleri, sicillât-ı şer'îye veya kadı sicilleri adı verilmektedir¹. Bu defterlerde sadece halk arasında meydana gelen sorunlar kayıt altına alınmakla kalmamış, bunlardan başka merkezden taşraya gönderilen sayısız emirnâme sureti, alım-satım işlemleri, ikrar, hibe, ölüm nedeniyle yapılan tereke taksimatları gibi birçok işlemler de kayıt altına alınmıştır (Akgündüz, 1988, s. 17-18). Osmanlı Devleti'ne ait yerel tarih çalışmaları için şer'îye sicillerinin önemi hemen hemen tüm tarihçiler tarafından kabul edilmiştir. Bu çalışmamızda Tarsus'un XX. yüzyılın başlarındaki sosyo-ekonomik yapısı incelenen şer'îye sicilleri (370, 389 ve 404 numaralı ve H.1324-1325 / M. 1906-1908 tarihli) ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Tarihi araştırmalarında önemli arşiv kaynakları arasında yer alan şer'îye sicillerinin tetkik edilmesiyle, taşrada bir Osmanlı kentinin merkezle olan ilişkilerinin yanı sıra kendi içindeki hareketliliğini de takip edebilmek mümkün olmaktadır. Osmanlı şehir tarihi ile ilgili olarak yapılan monografik çalışmalarda birinci elden kaynak konumunda olan şer'îye sicilleri; ait oldukları yerin günlük hayatı, giyecek-yiyecek fiyatları, çarşı ve pazar yerleri; cami, mescit, medrese gibi dini ve sosyal yapıları, nüfusun Müslim ve gayrimüslimlere göre dağılımı ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında çok önemli bilgiler içermektedir (Şahin, 2014, s. 1061).

1. Sosyal Hayat

1.1. Aile Hayatı

Farklı cinsten iki insanın sürekli olarak bir arada yaşamak istemelerinin örf, âdet ve kanun tarafından kabul edilmesine “evlenme” denir. Evlenmenin asıl amacı bir aile müessesesi kurmak ve bu müessese içinde çocuk sahibi olarak soyunu sürdürmektir. Hz. Adem ile Hz. Havva ilk aileyi kurmuşlar ve bu durum günümüze kadar kesintisiz sürmüştür (Cin, 1974, s. 23). Aile bir toplumun çekirdeğini teşkil eder ve onu oluşturan bireylerin hem fiziksel (barınma-bakım) hem ruhsal (sevgi-şefkat) hem de sosyal açıdan ihtiyaçlarını karşılar (Güran, 1991, s. 441). Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügati't Türk adlı eserinde, Türk toplumunda budun ve boydan sonra en küçük birimin “aile” olduğunu belirtmiş ve toplumun bu müesseseye dayandığını söylemiştir (Köymen, 1975, s. 16). Bu kurumun dikkat çeken en önemli özelliği sağlamlığıdır. Bu özellik güçlü bireylerin yetiştirilmesine ortam hazırlamakta ve sağlam topluma geçişi kolaylaştırmaktadır (Üçok ve Mumcu, 1985, s. 79). Aileler devletin küçük bir modelidir. Dolayısıyla bir devletin sosyal ve hukukî yapısını anlamak, o devletin içinde bulunan ailelerin yapısını incelenmekle mümkündür. Şer'î hukuka ve örfî hukuka bağlı olarak kan bağına dayalı bir müesseseyi temsil eden bir kurumdur (Işın, 1992, s. 216). Bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslâm ve Osmanlı hukukunda da aile kurumunun önemli bir yeri ve rolü vardır. Bu bakımdan İslâm hukuku eserlerinde, fetva ve mecmualarında aile hukuku bölümleri önemli bir yer tutar (Kazıcı, 2003, s. 190).

Kayıtlara geçen terekeler vefat eden kişinin malları, mirasçıları ve ailesi hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Bu nedenle terekeler, ailenin temeli olan çocuklar, eşler ve anne-babalar hakkında kesin ve net bilgiler vermektedir (Tabakoğlu, 1992, s. 92). Böyle önemli bir müessesenin araştırılmasında şer'îye sicilleri önemli kaynaklardan biridir. Çünkü sicil kayıtlarında eski Türk aile yapısının özellikleri görülmektedir. Sicillerde nişanlanma, evlenme, boşanma, nafaka, verâset, vesâyet vb. gibi konuların nasıl işlediğini, tamamen erkeğe aitmiş gibi görünen boşanma hakkının kadın tarafından nasıl kullanıldığını, şiddetli geçimsizliğin kadına evliliği sonlandırma hakkını verdiğini, eşler arasındaki mal ayrılığı hususunu, eşlerin birbirleri ve çocukları üzerindeki haklarını, mehrin² nasıl uygulandığını, Osmanlı aile hukukunun ne

¹ Osmanlı Arşivlerinde kadı defterlerine ait en erken tarihli örneklerine ilk olarak Bursa'da rastlanmıştır ve 1455 tarihli kayıtlardır. (Uğur, 2010, s. 8-11). Ayrıca bkz. (Akgündüz, 2002, s. 54-68; Karataş, 2005, s. 1-5; Oğuz, 2006; Poş, 2008, s. 593-619).

² **Mehr**: erkek tarafından kendisi ile evlenecek kadına verilen malî bir ödemedir. Kazıcı, 2017, s.195.; Kur'an-ı Kerim, Bakara Süresi 240 ve 241. ayetinde mehr konusu şöyle geçmektedir: *Bakara Suresi/240*: Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse, kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden size bir günah yoktur. Allah azizdir,

olduğunu ve nasıl pratiğe döküldüğünü anlayabiliriz (Akgündüz, 1988, s. 13). İncelemiş olduğumuz şer'iyeye sicillerinde saymış olduğumuz aile yapısındaki konularla ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu hükümler dönemin sosyolojik yönü, aile müessesesi, bunlar arasındaki hukukî bağ ve işleyişi hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

1.2. Evlilik ve Boşanma

Araştırmamızın temel kaynağı olan 370, 389 ve 404 numaralı Tarsus şer'iyeye sicillerindeki hükümler sicil numaralarına ve konularına göre ayrı ayrı analiz edilecektir. Evlilik, aile müessesesinin kurulmasında erkeğin ve kadının bir nikâhla, beraber yaşama isteklerini şahitler önünde kabul etmeleri demektir (Karaman, 1996, s. 353). Evlilik nikâh akti denilen bir akitle gerçekleşir. Evlilik işlemleri kısaca şu şekilde olmaktadır: 1-Evlenecek olan bireylerin evlenmeleri için bir engel olmadığını göstermek amacıyla bir belge almaları zaruridir. Bu belgeyi mahallenin ihtiyar heyetinden edinebilmekteydiler. 2-Alınan belge ve şahitlerle beraber kadının huzurunda durumlarını açıklarlar ve kadı huzurunda kıza verilecek olan mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel kararlaştırılırdı. 3-Belirlenen mehir "izinnâme-i bîkr" denilen bekârlarla ilgili kağıtlara ve "izinnâme-i seyyib" denilen dullarla ilgili kağıtlara yazılırdı. Daha sonra kadıdan aldıkları izinle beraber imama giderek nikâhlarını tamamlardılar. Böylece nikâh işlemlerini tamamlanmış olmaktadır (Savaş, 1992, s. 131). 370 numaralı Tarsus sicil kaydında evlilik ile ilgili üç hüküm (TŞS: 370, Hüküm: 26, 27, 31) bulunmaktadır, 389 numaralı Tarsus sicilinde ise bu sayı iki olarak karşımıza çıkmaktadır (TŞS: 389, Hüküm: 33, 133). 404 numaralı Tarsus sicil kaydında ise evlilikle ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Osmanlıda aile birliğinin ve bütünlüğünün sağlığı açısından evliliğin sürdürülebilirliği esastır, ancak aile içindeki uyum sorunu büyüdüğü zaman nikâh akitleri farklı meşru yollarla sonlandırılıyordu (boşanma). Osmanlı aile hukukunun temelini oluşturan İslâm hukukunda boşanma hakkı erkeğe verilmiştir. Erkeğin karısından tek taraflı boşandığını sadece sözlü olarak bildirmesi bile yeterli olmuştur. Durumu mahkemeye bildirmesi gibi hukuki bir şart koşulmamıştır (Karaman, 1996, s. 353). Fakat mahkeme kayıtlarında karşımıza çok sayıda boşanma davası çıkmıştır. Bu da Osmanlı'da boşanmaların kayıt altına alındığını göstermektedir. İncelemiş olduğumuz şer'iyeye sicillerinde de boşanma konularının geçtiği dava hükümleri görülmektedir (TŞS: 370, Hüküm: 13, 14, 21, 30). Bununla birlikte boşanma imkânının sadece erkeğe ait olmadığı tutulan kayıtlardan görebilmekteyiz. Evliliği sona erdirmek isteyen taraf erkek değil de kadın olursa, kısıtlı da olsa İslâm hukuku kadına bazı haklar tanımaktaydı. Buna göre eğer kadın isterse nikâh akdi sırasında boşanma hakkını kendi üzerine almayı şart olarak dile getirebilirdi. Bunun yanı sıra kadın, bazı durumlarda bizzat mahkemeye başvurarak evliliği sona erdirebiliyordu (Karaman, 1996, s. 352-353). Osmanlıda kadı huzurunda tutulan şer'iyeye sicillerinde boşanma üç şekilde görülmektedir. 1-Erkeğin isteği (tek taraflı-talak). 2-Kadının mihr ve nafaka gibi haklarından vazgeçmesi durumunda (muhalâa). 3-Tefrik (hâkim kararı) ile boşanmalar gerçekleşmekteydi. Burada talak erkek tarafından istenirken tefrik ve muhalâa kadın tarafından istenmektedir (Aydın, 1996, s. 25). İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında boşanma ve nafakayla ilgili olarak 370 numaralı sicil kaydında dört boşanma hükmü (TŞS: 370, Hüküm: 13, 14, 21, 30) ve nafakayla ilgili üç hüküm (TŞS: 370, Hüküm: 1, 12, 20) bulunmaktadır. 389 numaralı sicilde ise boşanma hükmüne rastlanılmamış sadece yedi nafaka hükmü (TŞS: 389, Hüküm: 24, 25, 72, 108, 160, 185, 202) yer almıştır. 404 numaralı sicilde ise bu iki konuya ait bir dava hükmü bulunmamaktadır.

1.3. Vesâyet

Vesâyet yetim, akılca zayıf veya hasta olan bir kimsenin malının idare edilmesidir. Ölen kişinin malını ve çocuklarının bakımını üstelenen kişiye ise vâsi denir (Devellioğlu, 2003, s. 1138). Vâsi denetiminde çocuğun nafakasının temini, çocuğun rüşd ve bulûğ çağına ulaşıncaya kadar devam etmektedir. Çocuğun bu yaşa gelinceye kadar sahip olduğu servetinin muhafazası, işletilmesi, kendisinin talim ve terbiyesi, nafakasının sağlanması, mahkemece tayin edilen vâsi aracılığıyla yapılmaktadır (Öztürk, 1995, s. 233). Sicilde vâsiler genellikle akrabalarından tayin edilmektedir. Davalarda vâsinin anne, dede, amca, dayı, kardeş veya resmî bir görevli olduğu görülür. İncelemiş olduğumuz defterlerde vesâyetle ilgili mahkeme hükümleri sadece 389 numaralı sicil kaydında görülmektedir. 115 vesâyet davasının ve hükmünün (TŞS: 389, Hüküm: 3, 7, 8, 15, 17, 19, 20, 22, 28, 29, 32/b, 35, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 79, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106,

hakimdir. *Bakara Suresi/241*: Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlamak haklarıdır; bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur. Kaynaklarda *mehr*, *mehir*, *mihir*, *mihir* gibi farklı yazım şekilleri bulunmaktadır.

107, 109, 111, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 186, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 206, 207) olduğu bu sicilde toplam sicil hükmünün $\frac{3}{4}$ 'üne yakını vesâyet oluşturduğu söylenebilir. (Detaylı olarak incelemiş olduğumuz sicillerin istatistikî bilgileri çalışmamız içerisinde toplu şekilde verilecektir). Diğer iki sicil defterinde (370-404) vesâyetle ilgili bir hükme rastlanılmamıştır.

Vesâyet konusunu biraz daha açacak olursak, eski hukukumuzda vâsi atanmasında belli bir zaman sınırlaması yoktu. Vasiliğin kalkması için iki sebep vardır. Bunlardan biri vâsi olarak atanan kimsenin ölmesi diğeri ise vâsi olduğu bireyin reşid yaşına gelmesidir. Fakat vâsi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmediği durumlarda kadı bu kişinin yerine bir başkasını vâsi olarak görevlendirirdi. Vâsi olan kişiyi eğer baba belirlemişse bunun görevini sadece ihanet etmesi durumunda kadı sonlandırabilirdi. Bunun dışında kadı bu kişinin görevine son veremezdi. Bireyin babası tarafından seçilen kişi vasilik görevini yapamıyorsa, kadı tarafından bu vasinin yanına bir başkası daha vâsi olarak atanırdı.

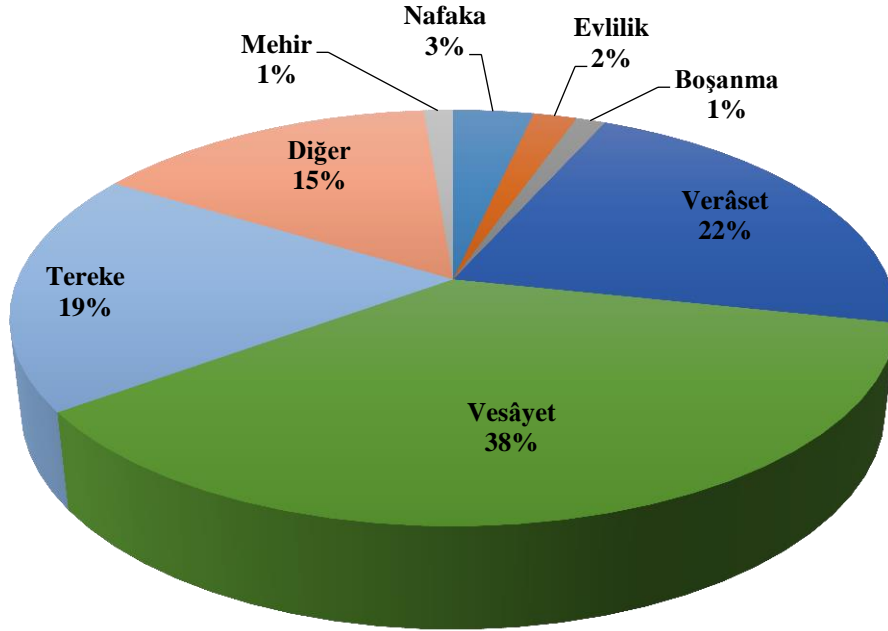
Vâsi, yetimin taşınır ve taşınmaz bütün malını korumak ve onun faydasına olacak şekilde kullanmakla yükümlüdür. İncelediğimiz sicil kayıtlarında genel olarak çocukların reşid olmaması sebebiyle vâsi atıldığı görülmektedir. Örneğin, “Musalla Mahallesinden Abdülhamid Efendi'nin vefat etmesinden sonra küçük oğulları Haydar ve Kasib ve küçük kızları Esmâ, Mısıriye ve Safiye'ye babalarından kalan malları için Said Efendi'nin vâsi tayin olunması” (TŞS: 389, Hüküm: 178). Vâsi olarak atanan kişi, vasisi olduğu kişinin malını onun yararına olacak şekilde ticarete kullanabilirdi. Hatta bu malı kendi malı ile birlikte çalıştırabilirdi. Vasisi olduğu kişinin faydasına olacak şekilde her şeyi yapmakla sorumluydu. Ancak kullandığı malı zarara uğratamaz ve kendi çıkarları için kullanamazdı. Yetim kendi malını koruyacak ve kullanacak yaşa geldiği zaman vâsi ona ait tüm malları teslim ederdi. Vâsi, vasisi olduğu çocukların ihtiyaçlarını görebilmek için hakimden harcama izni alabilirdi. Nitekim yetimler için hazırlanan nizamnâmede, Eytam Sandığı'na kayıtlı olan mallardan ihtiyaçlara göre vâsi tarafından para kullanılması karara bağlanmıştır. Eğer vasisi olduğu kişi reşid olmadan evlenirse vâsi, Eytam Sandığı'ndan çeyiz için ayrıca para çekebilirdi (Çanlı, 2002, s. 97).

1.4. Verâset ve Terekeler

Verâset, bir kişinin ölümü sonrası kalan mallarının kanunen varislerine (mirasçılara) verilmesidir. Tereke, vefat eden veya gaipliği kararlaştırılan bir kişinin kalan malları, borçları ve hakları için kullanılan bir kavramdır. Vefat sonrası kalan malların tamamı mirasçılara devredilir. Vefat eden kişiye muris, miras kalan kişilere varis ve bu kişiler arasındaki ilişkiye de verâset denilmektedir. İncelemiş olduğumuz belgelerin büyük bir bölümünü verâset davaları oluşturmaktadır. Davalar vefat eden kişilerin mal varlığının vârisler arasında taksim edilmesi, devredilmesi, satılması veya varsa borcu mallarının satılarak borcunun ödenmesi ve geri kalanında devlet hazinesine devredilmesi gibi şekillerde geçmektedir. Verâset davalarının genelinde ölen kişiden kalan mallar mahkemece oluşturulan bir heyet tarafından belirlenmiş ve daha sonra belirlenen bu mallar mirasçılar arasında taksim edilmiştir. İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında 370 numaralı şer'iyeye sicilinde verâsetle ilgili dört hüküm (TŞS: 370, Hüküm: 5, 8, 19, 28), 389 numaralı sicilde elli dokuz hüküm (TŞS: 389, Hüküm: 5, 6, 9, 11, 13, 14, 23, 30, 31, 32/a, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 50, 58, 59, 60, 64, 74, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 88, 92, 112, 114, 115, 116, 119/a, 119/b, 125, 127, 128, 142, 156, 157, 163, 164, 165, 175, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 197, 201, 203, 204, 205) ve 404 numaralı sicilde ise beş hüküm (TŞS: 404, Hüküm: 1, 4/d, 7, 8, 43, 44, 45, 53) bulunmaktadır.

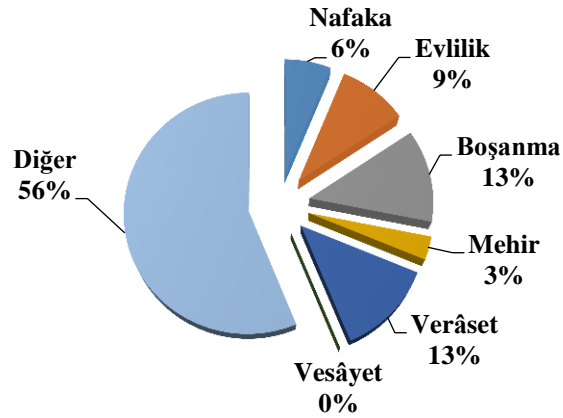
Terekelerde mirasın taksimi dışında, mirasa konu olan mal ve eşyaların incelenmesi de sosyal hayat açısından önemli kayıtlardır. Terekeler, vefat eden kişilerin sosyal ve medeni durumları, aile yapıları, giyim kuşamları, mutfak malzemeleri ve evin diğer durumları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Vefat edenin vârisleri mahkeme aracılığıyla kalan malların belirlenmesi, sınıflanması ve fiyatlandırmasını yaptırarak kayda aldırırlardı. Bu kayıtlar müstakil defter şeklinde olduğu gibi şer'iyeye sicillerine de yazılabilmekteydi. Bu kayıtlar içinde murisin sahip olduğu taşınır taşınmaz tüm malları ile borçları ve alacakları detaylı şekilde kayda geçirilirdi. İncelemiş olduğumuz sicillerde görülen alacak davalarından bir örnek verecek olursak: “Tarsus süvari jandarma birliğinden Osmân Ağa oğlu Şecaaddîn Ağa'nın vefat etmeden önce Kâmil Ağa'ya vermiş olduğu kırk sekiz kuruşun vefatından sonra eşinin bu parayı kendisine ve çocuklarına vermesini talep etmesi üzerine görülen dava.” (TŞS: 370, Hüküm:8) Vefat edenin kalan malları üzerinde mecburi bazı

harcamalar yapılmaktaydı. Bunlar, bireyin hayattayken bulunduğu tasarruflar ve ölümüyle ortaya çıkan hakların ve sorumlulukların yerine getirilmesi amacıyla yapılmaktaydı (Öztürk, 1995, s. 217). Özellikle incelemiş olduğumuz 404 numaralı Tarsus şer'iyeye sicilinde tereke kayıtlarının çok fazla örneğini görebilmekteyiz. Kayıtlara konu olan tereke davalarından tespit edilen eşyalar Tarsus'un XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki kültürel, sosyal ve ekonomik hayatı yansıtmaktadır. İncelenen sicillerde tereke kayıtları sadece 404 numaralı şer'iyeye sicilinde olup elli dokuz hükümden (TŞS: 404, Hüküm: 2, 3, 4/a, 4/b, 4/c, 5, 6, 9, 10/a, 10/b, 11, 12, 13, 14, 15, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69) oluşmaktadır. Aşağıdaki grafikte ise incelenmiş olan şer'iyeye sicillerinde (370-389-404 TŞS) geçen hükümlerin konu dağılımlarına göre istatistikî verileri gösterilmektedir.

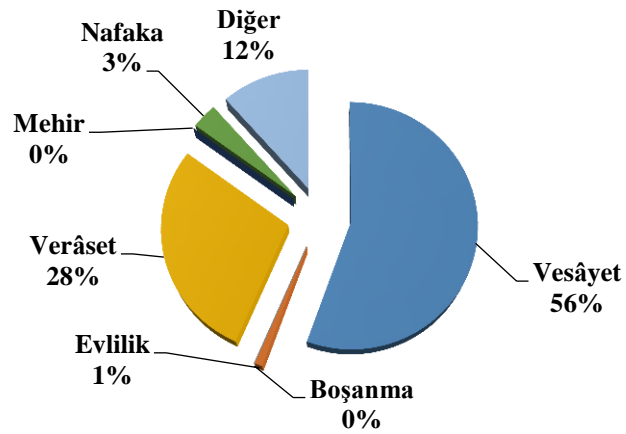


Şekil-1: 370-389-404 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicillerinde Geçen Hükümlerin Konu Dağılımı

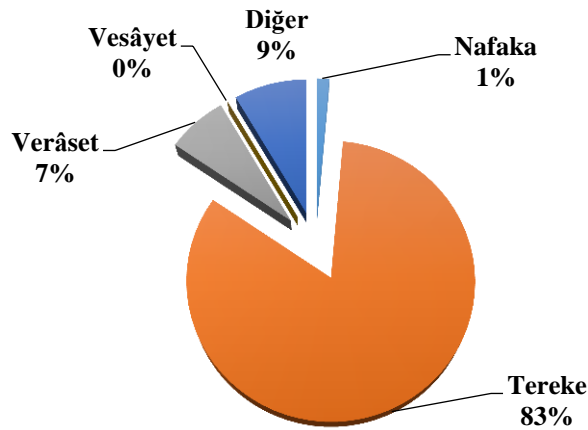
Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi hükümlerin büyük bir bölümü vesâyet, verâset ve terekeden oluşmaktadır. Araştırmaya konu olan 370-389 ve 404 numaralı Tarsus şer'iyeye sicilleri H.1324-1325/M.1906-1908 yıllarını kapsamaktadır. Bu kayıtların konulara göre ayrı ayrı tutulmaya çalışıldığı ancak içlerinde farklı konularında yer aldığını söyleyebiliriz. Bunu söyleyebilmemizdeki argümanımız ise bu üç defterdeki konuların dağılımındaki belirgin farklılıktır. 370 numaralı TŞS'de 32 hükme yer verilmiş ve farklı konular kayda geçmiştir. 389 numaralı TŞS'de 207 hükme yer verilmiş ve bunların 115 hükmünü vesâyet, 59 hükmünü de verâset oluşturmuştur. 404 numaralı TŞS'de ise hükümlerdeki yığılma tereke konuları üzerinde yoğunlaşmış ve 69 hükmün 59'unu terekeler oluşturmuştur. Aşağıdaki grafikler ise bu konudaki farklılık ve yığılmaları göstermektedir.



Şekil-2: 370 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili



Şekil-3: 389 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili



Şekil-4: 404 Numaralı Tarsus Şer'iyeye Sicili

1.5. Tespit Edilen Ev Eşyaları

Evde kullanılan eşyalar bir ailenin içinde yaşadığı ev kadar önemlidir. Evde bulunan eşyaların çeşidi ve miktarı bireyin veya ailesinin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan hayat tarzlarını açıklamaktadır (Demirel ve vd., 1992, s. 706). Osmanlı zamanında Tarsus'ta yaşayan ailelerin kullandıkları eşyaları terekeler, şer'iyeye sicilleri veya müzelerden takip etmek mümkündür. Bu bağlamda incelediğimiz üç şer'iyeye sicili kaydından çıkan ev eşyalarının ailelerin sosyo-ekonomik yapıları hakkında az da olsa bir bilgi vermesi bakımından önemlidir. Tespit edilen eşyalar arasında sınıflama yapılarak verilmesi gerekmektedir.

1.6. Mutfak Eşyaları ve Gıda Malzemeleri

Osmanlı Devleti yemek kültürü bakımından oldukça zengindir. Zenginliğin temelinde ise birçok farklı kültüre bünyesinde bulundurması ve bunların uzun yıllar birbirleriyle etkileşim içinde yaşamış olması yatmaktadır. Yemeklerin hazırlanmasında çeşitli ve bol malzemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Osmanlı da bu konuda oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu zenginlik ve çeşitlilik tereke kayıtlarında ve şer'iyeye sicillerinde ortaya çıkmaktadır.

Kullanılan eşyalar dönemin refah düzeyini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Terekelerden tespit edilen mutfak eşyaların başında kahve takımı, kahve cezvesi, sini, fincan, tas, kaşık, leğen, bıçak gibi eşyalar gelmektedir. Kullanılan eşyalar arasında gümüş ve bakırdan yapılan eşyaların olduğu da görülmektedir. Bunlar arasında gümüş leğen ve kazan da bulunmaktadır. Muhtemelen bu kaplarda yiyecekler muhafaza altına alınarak stok edilmiştir. Bu eşyalardan dönemin üretimi ve tüketiminin neler olduğu hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Yukarıda da belirtildiği gibi kullanılan eşyalar dönemin refah düzeyini gösterdiği gibi temizlik anlayışını da göstermektedir. Belgelerde geçen mutfak eşyalarını şu şekilde sıralayabiliriz: Tava, Kazan, Havan, Sini, Tencere, Hamur Leğeni, Küp, Güğüm, Etmek Tahtası, Fincan, Süzek, Elek, Bardak, Süt Tası, Yağ Tavası, Tepsi, Tabak Takımı, İbrik, Çömlek, Ocak, Kahve Cezvesi, Kertekli Sahan, Kadeh, Küçük - Büyük Helke³, Varil, Lenger⁴. İncelemiş olduğumuz terekelerde birçok eşyanın türü, adedi ve fiyatı verilmiştir. Bu malların fiyatları normal piyasadaki değerlerine karşılık gelmese de kaydın tutulduğu dönemin fiyat hareketlerini takip etmemize yardımcı olması bakımından önemlidir. Aynı ürün incelenen tereke kayıtlarında farklı farklı fiyatlara sahip olduğu görülebilmektedir. Örneğin kazgan⁵ fiyatı terekenin birinde 72 kuruş iken diğerinde 76, 111, 207 kuruş gibi farklı fiyatlara sahip olduğu görülmektedir (TŞS: 404, Hüküm: 1, 3, 25, 28). Buna benzer birçok mal ve fiyat farklılığına incelenmiş olan tereke kayıtlarının hemen hemen hepsinde karşılaşılmaktadır.

Terekelerde tarımsal ürünlerden bahsedilirken zahire diye genel bir ifade kullanılmaktadır. Mevcut tarımsal ürünlere baktığımızda hınta (buğday), pirinç gibi hububatların yanında Akdeniz iklimin karakteristik tarım ürünleri olan zeytin, badem, karpuz gibi ürünlerde geçmektedir. Günümüzde de narenciye ve diğer ürünler Tarsus'un önemli ekonomik gelirlerinden biri olarak sayılmakta hatta bu bölgede yetiştirilen ürünler yurt içi ve yurt dışına ihraç edilmektedir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde narenciye üretiminin bölgede önemli bir tarımsal faaliyet ve ekonomik değere haiz bir geçim kaynağı olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca Tarsus'ta üretilmeyen kahve ve çayın yanında Çin darısı ve İngiliz pirinci gibi ürünlerinde olması bölgede ticari manada bir hareketliliğin olduğunu göstermektedir. Bu durum Tarsus İskeleyi'nin önemli bir ihracat ve ithalat limanı olduğunu göstermektedir.

Terekelerde geçen tarım ürünleri, yiyecek ve içecek maddelerini şu şekilde sıralayabiliriz: bulgur, soğan, arpa, bamya, sayda yemişi, üzüm, fasulye, tenbakü⁶, karabiber, kırmızı biber, zeytinyağı, balmumu, nohut, kadayıf, karpuz, mercimek, tarhana, gönci, cebnuh pirinci, İngiliz pirinci, acebek⁷, sigara, bahar yağ, acı berez, un, alef⁸, yumurta, hınta⁹, susam, kabak çekirdeği, kahve, şeker, tuz, tütün, enfiye, zeytin, sumak, pekmez, ceviz, bal, sarımsak, Çin darısı gibi birçok ürün bulunmaktadır. Ürün çeşitliliği göstermektedir ki reayanın elinde hemen hemen her türlü gıda maddesi bulunmaktadır. Bunlar arasında hem akdeniz ikliminin verdiği mahsüller hem de başka iklimsel özelliğe sahip yerlerden getirilen ürünler bulunmaktadır.

³ **Helke:** Genellikle bakırdan yapılan bakraç, kova.

⁴ **Lenger:** Yayvan ve derinliği az, geniş, büyük bakır kap. Sami, 1317, s. 1246.

⁵ **Kazgan:** Kilitli yemek vesaire kaynatmaya mahsus büyük tencere. Sami, 1317, s. 1069.

⁶ **Tenbakü:** Tütün gibi ve nargile ile içilen yaprakları kalın bir nevi tütün. Sami, 1317, s. 442.

⁷ **Acebek:** Adana ve civarında börülce adlı sebze verilen isim.

⁸ **Alef:** Hayvan yemi. Türkçesi yulaftır. Sami, 1317, s. 144.

⁹ **Hınta:** Buğday. Sami, 1317, s. 560.

1.7. Giyim-Kuşam Eşyaları

İnsanların giyim kuşamlarının ve takılarının özellikleri içinde buldukları toplumun kültürünü gösteren en açık objelerdir. Nitekim kişinin sadece giyim tarzına bakarak bile onların hangi kültürden ve toplumdan oldukları hakkında fikir yürütülebilmektedir. Farklı toplumlara mensup insanların fiziki yapıları dışındaki farklar ancak gelmiş oldukları kültür ve toplumun kıyafetlerini giymeleriyle anlaşılabilir (Turan, 2014, s. 231). İnsanda doğuştan gelen örtünme, giyinme ve korunma ihtiyacını etkileyenler arasında içinde bulunulan çevre, toplum, inanç, kültür, coğrafya ve temin edilebilecek malzeme vardır ve bunların etkisiyle giyim kuşamlar şekillenmektedir. Osmanlı'da giyim-kuşam konusunda oldukça zengin bir farklılığı bünyesinde bulundurmaktadır.

Osmanlıda birçok giyim tarzı bulunmaktadır. Bunlar arasında din adamları, meslek erbapları, askerî sınıf mensupları, Müslim-gayrimüslim, kadın-erkek vs. ait farklı kıyafetler bulunmaktadır (Demirel, 1992, s. 717). Ayrıca kadınların giyim tarzını etkileyenler arasında toplum içerisinde kadına verilen değer ve kadın-erkek ilişkisinin büyük rolü olduğu söylenebilir. Çalışmamızda terekelerden birçok giyim-kuşam ve takı tespit edilmiştir. Bu kıyafetler arasında entari¹⁰, peştamal, şalvar, putin, astar, kundura, peşkir¹¹, keçe, çuka şalvar, çengel, palto, aba¹², fistan, potin kundura, köhne elbise, külah, fes, düğme, çekid, kemer, ayakkabı, etek, kırmızı meyle takım, kemer, papuç, ağır elbise takım, çorab, çizme gibi birçok kıyafet bulunmaktadır.

Kayda geçen terekeler arasında temel ihtiyaç olmayan fakat bayanların sürekli kullandığı takı tarzı özel eşyalarda bulunmaktadır. Gümüş takılar çoğunlukta olmakla beraber altın takılara da rastlanmıştır. Bunlar arasında altın küpe, gümüşten bilezik, gümüş kemer (138 kuruş) (TŞS: 404, Hüküm: 41), gümüş yüzük (6 kuruş) (TŞS: 404, Hüküm: 47) sayılabilir. Kayıtlara geçen değerli eşyalar sadece kullanılan veya terekeler arasında görülen eşyalar değildir. Bunun dışında bu gibi değerli eşyaların kaybolması veya çalınması gibi durumlarda da mahkemelere başvurulmuştur. Nitekim 370 numaralı TŞS'de bir davada Bakımhâne Mahallesinden ve Ermeni milletinden ve Protestan cemaatinden olan Sâ'atci Serkiz Ağa veledi Kırkor'un kapakları gümüşten olan ve üzeri işlemeli ve dış kapağının içinde şerefiye yazılı bir adet basma sâ'atin üç hafta önce kaybolması üzerine bir dava görülmüştür (TŞS: 370, Hüküm: 6). Yani kayıtlara geçen değerli eşyalar sadece tereke veya verâset olarak değil kayıp, çalıntı veya satış içinde kaydedilebilmektedir. Giyim-kuşam ve takının alımı, seçime, beğenisi ve fiyatı gibi konularda etkili olan nedenler farklılık göstermektedir. Bunlar korunma içgüdüsü, doğa koşullarına uyma, dinsel ya da felsefi inançlar, yapılan işe uygunluk sağlama, yönetsel düzenlemeler, ekonomik koşullar, psikolojik eğilimler yani moda etkili olan nedenlerin başında gelmektedir.

Giyim-kuşam, takı, süs eşyaları vs. kişinin parayla temin edebileceği şeylerdir. Bu yüzden maddi durum satın alınacak ve kullanılacak olan malzemenin yanında giysi alımında da en etkili faktörlerden birisidir. Toplumun ekonomik seviyesi ile bireylerin ekonomik düzeyi farklı faktörlerdendir. Birey ne kadar zengin olursa olsun bazen ihtiyacı olan malzemeyi bulunduğu bölgeden temin edemeyebilir. Devlet, ekonomik sebeplerle bu malların üretimine, ticaretine, kullanımına sınırlamalar veya yasaklar getirebilmektedir. Önemli olan bireyin bu malları alabilmesi için gerekli olan paraya sahip olup olmamasıdır.

1.8. Tarsus'a Ait Yer İsimleri

İncelemiş olduğumuz Tarsus şer'iyye sicilleri'nde birçok yerleşim yerinin adı geçmektedir. Tarsus'a bağlı nahiye, karye, bucak, sancak, kaza ve mahalle isimlerinin sayısı da oldukça fazladır. Bu isimler arasında 4 vilâyet, 6 bucak, 4 kaza, 5 nahiye, 4 sancak, 22 mahalle ve 99 karye ismi tespit edilmiştir. Tarsus'un özellikle 22 mahallesinin ve 99 karyesinin olması, incelenen dönem itibarıyla büyük bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. H. 1324-1325 ve 1326 Adana vilâyet salnâmelerinde Tarsus'a bağlı karye sayısı her üç yılda da 98 olarak kayıtlara geçmiştir¹³. Dönemin mahallelerinden sadece Câmî'ün-Nur, Eski

¹⁰ **Entari:** Eskiden üste giyilen iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, iç etekliği uzun gömlek gibi elbisenin adı idi. Bunların en mükemmeli sarayda mahfuz Bayezid'in Bursa kumaşından yapılmış entarisidir ki teşhir için Londra'ya gönderildiği zaman iki yüz bin lira kıymet konulmuştu. Pakalın, 1993, s. 541.

¹¹ **Peşkir:** Yemek yerken vaktiyle peçete yerine dizlerin üzerine alınan müşterek uzun bez. Sami, 1317, s. 356.

¹² **Aba:** Dervişlerle aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebesinin giydikleri palto nev'inden bir elbisenin adı. Pakalın, 1993, s. 1.

¹³ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, H. 1324, s. 817., H. 1325, s. 817., H. 1326, s. 528.

Ömerli, Yeni Ömerli, Yeni Mahalle ve Kızıl Murad Mahalleleri günümüze kadar isimlerini değiştirmeden gelebilmiştir. Diğer mahalleler ise mevcut oldukları devirde Tarsus'un önemli mahalleleri olarak bilinmektedir. Kayıtlarda dikkat çeken başka bir husus mahallelerin büyük çoğunluğunun şahıs, sıfat veya unvan (millet) adlarıyla anılmasıdır. Çok az sayıda da olsa camiî ve yer adıyla anılan mahalleler de bulunmaktadır. Kayıtlarda Tarsus dışında birçok coğrafi bölge ismiyle de karşılaşmıştır. Bu isimler arasında kişi unvanı olarak kullanılanlar olmakla beraber doğrudan o bölgeyi işaret eden isimlerde vardır.

Tablo-1: Tespit Edilen Karye İsimleri

Manteş	Balathı	Ali Fakih
Kara Yaylak	Yüksek	Kalburcı
Kürt Musa	Sucular	Çapar
Çaputcu	İskilim	Nernek
Balluca	Camili Manda	Berce
Heybeli	Çivili	Topçı
Heblili	Beyili	Tülek
Hasan Ağa	Karsuran	Panzin Çukuru
Mehmed Emin	Kargılı	Çakar
Mürseloğlu	Sarı İbrahimli	Köle Musalu
Kaçuran	Frengelos	Baltalı
Ağçakocalı	Yunusoğlu	Taftil(Harput)
Meznek	Cebbar	Senbil(Lübnan)
Gerdan	Hamamkurbi	Beyili
Tepeçaylak	Çöpli	Cebbar
Hasanbeğli	Melki	Taşçılı
Tebeznik	Telbeköy	Melki
Kızhöyüğü	Tekye	Arab Ali
Kefeli	Ternek	Çakıtfehlâhı
Deli Himmet	Kızılbaş	Karayaylak
Karaçerçili	Takbaş	Tiznek
Abdalkuyu	Sakalı	Ayandırıya(Girid)
Gül Ahmed	Karafakih	Yeniköy(Girid)
Yenice	Topraklı	Pasu(Girid)
Gargılı	Sarı Kavak	Balayvanya(Girid)
Dedeler	Avcı	Melemez
Sarı Veli	Bayramlı	Selmanbeğli
Ferestan	Kazakbaş	Hallac Bucağı
Hacı Halil Damı	Köse Balcı	Manda
Ali Efeoğlu	Uzunkal	Alata
Pirce	Hüseyinbeğli	Vesila
Bucak	Yakındam	Çatalca
Küçük Karaçerçili	Mercin	Yeni Ömerli

1.9. Tespit Edilen Cami, Medrese ve Vakıflar

Bir şehrin dinî, kültürel ve sosyal hayatı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan kurumların başında ibadethaneler, hayır ve eğitim kurumları gelmektedir. Hayır kurumlarının başında ise vakıflar gelmektedir (Akgündüz, 1988, s. 21). Müslüman Türk devletlerinden itibaren vakıf müessesesi Türk devletlerinin toplum hayatında daha etkili şekilde rol oynamaya başlamıştır. Bu devirde ve sonrasında kurulan vakıf hastaneler, medreseler, darüşşifalar, camiler, imaretler ve benzeri vakıfların yerleşim birimlerinin gelişmesinde büyük etkileri olmuştur. Bu müesseselerde önemli ilim ve fikir adamları yetişmiştir (Baş ve Tekin, 2007, s. 52). Vakıflar başlangıçta ferdi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraları, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyo-kültürel yapısı, ihtiyaçları eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır. Özellikle Osmanlılarda hem ferdi hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir (Öztürk, 1995, s. 19). Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmesinde önemli bir rolü bulunan vakıf, cami, medrese, zaviye vb. yapılar şehirlerin vazgeçilmez unsurları olup mimarî yapı açısından da dinî eserlerin başında gelmektedir. İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında Tarsus'a ait cami, medrese ve vakıf olarak yedi kurum tespit edilmiştir. Sicilde fazla sayıda hayır müessesesinin bulunması özellikle vakıfların fazla olması Tarsus'ta canlı bir dinî ve kültürel hayatın varlığını göstermektedir.

Tablo-2: Tespit Edilen Cami, Medrese ve Vakıf İsimleri

Kenisa Câmî-i-i Şerifi Vakfı ¹⁴	Danyal en-nebi Aleyhisselam Hazretlerinin Ravza-i Mutahharası Cami-i Şerifi Evkafı ¹⁵
Sultan Gavri Vakfı ¹⁶	Ferhad Paşa Vakfı ¹⁷
Kubad Paşa Medresesi ¹⁸	Kütüphane Vakfı ¹⁹
Tahtalı Mescid-i Şerif Vakfı ²⁰	-

2. Ekonomik Hayat

Tarsus, ilk zamanlarda olduğu gibi bugün de Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli tarım ve ticaret merkezi olan ve bu özelliğini devam ettiren önemli kentlerden biridir. Şehir, yedi bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Yapılan kazılar ve bulgular şehrin ticarî faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1982, s. 3631). Özellikle Tarsus'ta önemli ticaret yollarının geçmesi ve kervan düzergâhlarının olması hasebiyle bölge içerisindeki önemini sürekli korumuştur. 1838 Balta Limanı Antlaşmasından sonra bu bölgeye birçok ülkeden tüccar gelmiştir. Gelenler arasında İngiltere, Yunanistan, Rusya, Fransa, Portekiz, Amerika vs. ülkelerinin vatandaşları bulunmaktadır. Bu tüccarlar özellikle kent merkezlerindeki gayrimüslimler ile bağlantı kurarak ticaret yapmışlardır. Bu da gayrimüslimlerin oluşturduğu zengin bir sınıfı ortaya çıkarmıştır. Ticari ilişkiler beraberinde tarıma dayalı sanayilerin kurulmasına da öncülük etmiştir. Osmanlı Devleti, Tarsus'ta ticaretle birlikte tarım ve hayvancılık alanlarını da ekonomik hayatın önemli bir parçası haline getirmiştir. Çünkü devletin toprak mahsullerinden ve hayvancılıktan aldığı önemli vergiler bulunmaktaydı (Aytar ve Kendirci, 2015, s. 31).

2.1. Tarsus İplik Fabrikası

İncelemiş olduğumuz Tarsus şer'iyeye sicillerinde sadece küçük esnaflar bulunmamaktadır. Bunların dışında daha büyük üretim merkezleri olan fabrikalarda sicillerde geçmektedir. Bu durum göstermektedir ki üretilen mallar sadece Tarsus sınırları içerisinde kalmamış farklı noktalara da taşınmıştır. Buna bağlı olarak da ticaret ağının güçlü olduğu söylenebilir. Sicillerde iplik fabrikası şöyle geçmektedir: "Katibe Hatun binti Hacı Şaban (boş) bi'l-vesaye takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüp mârru'z-zikr Şamlı mahallesinde vâki' şarken Ali Rıdvanzade Hasan Ağa bağcesi garben Kavvas Mavromati veresesinin iplik fabrikası ve

¹⁴ T.Ş.S. Numara 370, Hüküm No: 4, s. 4.

¹⁵ T.Ş.S. Numara 370, Hüküm No: 23, s. 22.

¹⁶ T.Ş.S. Numara 389, Hüküm No: 73, s. 24.

¹⁷ T.Ş.S. Numara 389, Hüküm No: 17, s. 6.

¹⁸ T.Ş.S. Numara 370, Hüküm No: 23, s. 23.

¹⁹ T.Ş.S. Numara 389, Hüküm No: 113, s. 39.

²⁰ T.Ş.S. Numara 389, Hüküm No: 143, s. 50.

havlu ve savak harkı şimalen yine fabrikanın savak harkı cenuben yine Hasan Ağa bağçesiyle mahdud bir kıtada elli sekiz dönüm” (TŞS: 389, Hüküm: 151; Ayrıca bkz., TŞS: 389, Hüküm: 42). Kayıtlarda olduğu gibi Tarsus'ta bulunan iplik fabrikasının sahibinin gayrimüslim (Mavromati) olduğu görülmektedir. Bu durum gayrimüslimlerin ticarî hayatta etkin bir rol aldıklarını ve yöre ekonomisine katkılarının olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde hem Müslüman hem de gayrimüslim esnafın devamlı olarak devletin koruması altında olduğu görülür. Ticaretle uğraşan bir gayrimüslim, kendine yapılan küçük bir haksızlık karşısında en az bir Müslüman tâcir kadar hakkını arayabiliyordu. Bazen kadılarına şikâyette buldukları gibi çoğu kez de doğrudan Divân-ı Hümayun'a başvururlardı. Divan-ı Hümayun da ilgili kadılığa hüküm yazarak konunun araştırılmasını talep ederdi. Şikâyetçi taraf eğer iddia edildiği gibi haklı bulunursa haklarının kendilerine verilmesi istenirdi. Ayrıca gayrimüslim reayaya zulüm ve te'addi edilmemesi ısrarla belirtilirdi (Tekin, 2014, s. 170).

Mavromati'nin 1889 yılında kurduğu bu fabrika ilk defa suyla çalışan bir pamuk dokuma tezgâhı olarak görülmektedir. Pamuğun üretilmesi ve transferi bölge ticaretine yeni bir hareketlilik getirmiştir (Adıyeke ve Adıyeke, 2004, s. 70). Bölgede pamuğun üretimine önem verilmesinden sonra pamuk üretimi artmıştır. Gerçekleşen bu üretim artışı sanayileşme ve diğer gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Mavromati²¹ Mersin'in önde gelen tüccarlarından biridir. Aslen Kıbrıs'ın Baf kentinden olan Mavromatis, Mersin'e yerleşmiş ve burada bankerlik, simsarlık ve gemi işletmeciliği gibi farklı işlerle uğraşmıştır (Ülkü, 2005, s. 96). Mersin'deki en önemli ticarî faaliyetlerden biri olarak bankalar görülmektedir. Burası bir ticaret merkezi olduğu için, bunun doğal bir sonucu olarak ticarî kurumlar yani bankalar zaruridir. Mersin'de banka benzeri ilk kurum olan bir yazıhaneyi Konstanti Mavromati'nin faaliyete soktuğunu söyleyebiliriz. Mavromati, 100.000 liralık sermaye ile 1872 yılında “Hirisman ve Mavromati Evlatları” adındaki yazıhaneyi açmış ve burada bankacılık işlemlerini yürütmeye çalışmıştır (Mutlu, 1941, s. 44-45). Mavromati, Mersin ve Tarsus'a büyük yatırımlar yaparak bölgenin gelişmesine ve ekonomik olarak büyümesine ayrıca yöre halkının iş imkanı bulmasına büyük katkı sağlayan tüccarlardan biri olarak görülmektedir. “Mehmed iki yüz elli guruş mihr-i müeccel tesmiyesiyle zevc-i dâhilim olduğu halde miyanemizde adem-i hüsn-i imtizaca binaen yani tarihten üç mah mukaddem ben Mavromati'nin fabrikasında işlediğim bir günde bana yemek göndermediğine binaen gelerek kendisine niçün bana yemek göndermedin didiğimde mezbûr” (TŞS: 370, Hüküm: 20). Dönemin şartları da göz önüne alındığı zaman bir fabrikanın kurulması için gerekli olan maddi ve ilmi yeterliliklerin ne kadar önemli olduğu yadsınamaz. Bununla birlikte ülke içerisinde hem Müslim hem de gayrimüslim birçok yatırımcının belgelerde görülmesi ülke içerisinde herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkese yatırım amaçlı eşit olanak sağlandığı görülmektedir.

2.2. Tarım ve Hayvancılık

Tarsus, bulunduğu konum ve coğrafi şartlar sebebiyle tarım ve hayvancılığa elverişli bir yapıya sahiptir. Bölge halkının temel geçimini tarım ve hayvancılık ile sağladığı açıktır. Çukurova Bölgesi'nin verimli topraklarına sahip olan Tarsus'ta ekonomik hayatın en önemli bölümünü tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Nitekim Ahmet Akgündüz'ün bu konuda Osmanlı kanunnâmelerine dayanarak yaptığı olduğu tespiti göre “Şehir halkının büyük bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaktadır. Tarsus'ta üretilen tarım ürünlerinin arasında buğday, arpa, darı, mercimek gibi zorunlu ihtiyaçların yanı sıra bol miktarda pamuk, susam, narenciye ve bağcılık üretimi de yapılmaktadır.” (Akgündüz ve vd., 1993, s. 328) İncelemiş olduğumuz şer'iyeye sicillerinde özellikle tereke kayıtlarının olduğu 404 numaralı TŞS'de bölge halkının malları arasında çok sayıda küçük-büyük baş hayvan ve bunlarla birlikte tarım alet ve edevatlarını görmekteyiz. Tarımda kullanılan araçlar arasında harman döğeni, kazma, balta, ot kazması, saban takımı, orak, çift takımı vs. görülmektedir. Bu ve buna benzer birçok tarım ve hayvancılıkta kullanılan aletin fiyatı terekelerde farklılık göstermektedir. Örneğin, saban takımının fiyatı bir kayıta 34 kuruş (TŞS: 404, Hüküm: 10/b.) olarak geçerken diğer bir kayıta ise 46 kuruş (TŞS: 404, Hüküm: 30) olarak kaydedilmiştir.

Tereke kayıtlarına geçen hayvanların sayısı ve çeşidi oldukça fazladır. Bunlar arasında manda,

²¹Kıbrıslı olan ve Karagöz oğlu Koskiki, daha sonra Kostantin Mavromati olarak şöhret bulan Mavromati, Kışla Caddesinde kayınpederinin kahvesi önünde sarraflık yapıyordu. Viraşehir Mersin'e on kilometre batıda bulunan eski Soli ve Pompeipolis harabelerinde kazı yapan bir Fransız'ın bulduğu kıymetli bir gerdanlık ve gene Mersin'in beş kilometre doğusunda bulunan Karaduvar köyü yakınındaki eski Anşiyal harabelerinde bulunan kıymetli bir altın heykel, yok pahasına sarraf Kostantin'in eline geçmiştir. Mavromati bunları yurt dışında yüksek bir para ile satmış ve birden zengin olmuştur. (Mutlu, 1941, s. 44-45).

camuş, merkep, düğe, inek, öküz, koyun, at, dana vs. büyükbaş hayvanlar bulunmaktadır. Taşımacılık ve ulaşımda kullanılan hayvanlar deve, kısarak, yük taşımak ve araba çekmek için kullanılan bargir, merkep, at, tay ve katırdır. Tıpkı tarım ürünlerinde olduğu gibi hayvanların fiyatlandırılmasında da birliğin olmadığı görülmüştür. Örneğin öküz fiyatı bir kayıta 800 kuruş (TŞS: 404, Hüküm: 39) iken diğer kayıtlarda 1150, 626, 1010, 506, 595, 660, 726, 744 kuruş (TŞS: 404, Hüküm: 36, 37, 43, 52, 54) olarak görülmektedir. Kayıtlara geçen ve fiyat olarak en yüksek olan hayvan ise camuş olarak görülmektedir. Tereke kayıtlarının birinde camuş fiyatı 1416 kuruş (TŞS: 404, Hüküm: 9) iken başka bir kayıta ise 1240, 1230 kuruş (TŞS: 404, Hüküm: 37, 46) olarak görülmektedir. Hayvanların adedi ve çeşidi bakımından oldukça zengin olan tereke kayıtlarında diğer saymadığımız hayvanların fiyatları da hemen hemen tamamında farklılık göstermektedir. 69 hükmün bulunduğu 404 numaralı Tarsus şer'iyeye sicilindeki kayıtların otuz altı hükmü doğrudan hayvanların listeler şeklinde ve fiyatlarıyla birlikte kaydedildiği terekelerdir. Diğer otuz üç hüküm ise ev eşyası, tarım aletleri, kişisel eşyalar, gıda vs. şeyleri içermektedir. Tarsus'ta yetiştirilen küçük ve büyükbaş hayvanlar bir yandan şehrin et ihtiyacını karşılarken bir yandan da yetiştirilen koyunların bir kısmı, İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak için Niğde, Aksaray ve Kayseri üzerinden bu şehre ulaştırılmıştır (Bilgili, 2001, s. 445). Kayıtların çoğunda tarım ve hayvancılıkla uğraşanların Müslüman olduğu, gayrimüslimlere ait bir kaydın neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. Elbette bu gayrimüslimlerin tarım ve hayvancılıkla uğraşmadıklarını göstermemektedir. Şer'iyeye sicillerinden elde ettiğimiz bilgilere göre Tarsus'ta yaşayan gayrimüslimlerin, genelde ticaret, sarraflık, tefecilik, esnaflık, tarım, hayvancılık ve bağcılıkla uğraştıklarını söyleyebiliriz (Aytar ve Kendirci, 2015, s. 32). Sadece bizim incelemiş olduğumuz tarih aralığındaki kayıtlarda bunlara ait bir davaya rastlanılmamıştır. Gayrimüslimler genellikle ticaretle uğraşmış ve bunun sonucunda da ekonomide gayrimüslimler ön plana çıkmıştır. Özellikle Rumların ön plana çıktığı ve Tarsus'ta Cami'ün-Nur mahallesinde ticaretin en yoğun şekilde yapıldığı görülmektedir. Rumlar, tüccar oldukları için varlıklı kişilerdi. Bu nedenle diğerleri sık sık onlardan borç almaktaydı. Şer'iyeye sicillerindeki Rumlarla ilgili kayıtların büyük bir kısmı, onların diğer halka borç para verdiklerini, buna karşılık da borçluların bağ, bahçe, tarla ve evlerini rehin aldıklarını belgelemektedir (Poş, 2005, s. 272). Tarsus'ta yaşayan Rumların büyük çoğunluğunun bu mahallede yaşıyor olması ticaretle olan ilişkilerini göstermektedir (Aytar ve Kendirci, 2015, s. 37).

2.3. Çarşı - Esnaf - Meslek Grupları ve Askerî Görevliler

Söz konusu üç şer'iyeye sicilinden hareketle Tarsus'un ekonomik yapısını ortaya koymak mümkün değildir. Fakat sicilde geçen çarşılar, dükkânlar, meslekler ve lakaplar o dönemin iktisadî yapısı hakkında fikir vermektedir. Tarsus'ta ekonomik ve ticarî alanda çarşı, esnaf ve meslek gruplarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Esnaf grupları tarım, hayvancılık ve ticaret dışında kalan alanlarda mal ve hizmet üretmektedirler. Osmanlı'nın diğer bütün şehirlerinde olduğu gibi Tarsus'ta da tezgâhlar ve küçük sanayi tesisleri belli meslek grupları tarafından çalıştırılmaktadır. Ayrıca şehirdeki ticarî hareketliliğin en yoğun olduğu yerler olarak pazarlar bulunmaktadır. Buralarda şehir halkının, esnafın ve köylünün yoğun şekilde ve doğrudan ticaret yaptığını söyleyebiliriz. Esnaf çeşitliliğinin fazla olması ticarî hayattaki canlılığı da göstermektedir. Sicillerde geçen lakaplardan o kişilerin o mesleği yaptığı anlamına gelmeyeceği tabidir. Fakat genel bir kanaat oluşturması açısından önem arz etmektedir. Sicillerde geniş bir meslek grubuyla karşılaşmaktadır. İncelemiş olduğumuz sicil kayıtlarında 37 farklı çarşı, esnaf ve meslek grubu bulunmaktadır. Bunlar içinde çeşitliliğin fazla olması Tarsus'taki ticarî hayat hakkında ipuçları vermektedir. Ayrıca sicillerde askerî sınıf mensubu olan 5 şahıs tespit edilmiş olup bu kişilerin vefatından sonra kalan malları üzerine dava görülmüştür. Bu şahıslarla ilgili davaların 2'si alacak (TŞS: 370, Hüküm: 8, 9), 2'si tereke (TŞS: 370, Hüküm: 18, TŞS: 389, Hüküm: 112) ve 1'i de vâsi tayini (TŞS: 389, Hüküm: 111) ile ilgilidir. Sicilde bir fabrika isminin tespit edildiği yukarıda bahsedilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak dönemin üretimi ve üretimde kullanılan araç-gereçlerin kısmen tespiti, meslek kollarının dağılımı, çarşı esnafının uğraş alanı gibi konuları inceleyebilmemiz mümkündür.

Tablo-3: Sicilde Geçen Çarşı – Esnaf ve Meslek Grupları

Tüccar	Nalbant	Hemşire
Bazergân	Kâtib	Muallim
Kuyumcu	Bakkal	Mal Müdürü

Terzi	Muhtar	Çevirmeci
İplik Fabrikası	Savakçı Esnafı	Zabıta Memuru
Topacı	Değirmenci	Kebapçı Ustası
Etmekçi Ustası	Hafız	Çerçi
Berber	Hamamcı	Kahveci
Nalbant	Arabacı	Dellal
Müezzin	Yorgancı	Nüfus Memuru
Yoğurtçu	Kahveci	Irgad Pazarı
Oturakçı	Müderriş	Hamamcı
Buğday Çarşısı	-	-

Sonuç

Kayıt altına alındıkları dönem ve yer hakkında ayrıntılı bilgiler içeren şer'iyeye sicillerinin incelenmesi, transkribe edilmesi ve değerlendirilmesi genelde tarih yazıcılığı açısından ve Türk tarihi ve kültürü açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim şehir tarihçiliği ve yerel tarihçilik alanındaki çalışmalarda kayıt altına alınan bu belgelerden faydalanılması zaruridir. Kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikâyet ve dilekçelerini, mahallî idarelere ait hukukî düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadî hayatını yansıtan mahkeme kararlarını içeren bu siciller incelenmeden Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî, ekonomik ve sosyal tarihini yazmak bir nebze eksik kalacaktır. Sicillerin her konuda tarihe temel kaynak olacağına şüphe yoktur. Yerel tarih çalışmalarının doğru yapılabilmesi için kişilerin birbiriyle ve kişilerle devlet arasındaki bütün önemli olayların kaydedildiği şer'iyeye sicillerinin incelenmesi gerekmektedir. Arşiv belgelerinin genel tarihe katkıları, önemli tarihî olayların, tarihî şahsiyetlerin, mahallî adlarının ve önemli tarihî müesseselerin bütün ayrıntılarıyla doğru olarak tespit edilmesinde büyük önemi bulunmaktadır.

İncelemiştir olduğumuz 370, 389 ve 404 numaralı Tarsus şer'iyeye sicilleri (H.1324-1325/M.1906-1908) XX. yüzyılın başlarına ait iki yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu şer'iyeye sicilleri toplam olarak 194 sayfadan ve 307 hükümden oluşmaktadır. Bu sicil kayıtları Tarsus'un sosyo-ekonomik yapısı hakkında etraflıca bir malumat verdiği söylenemez. Ancak iyi tetkik edildiğinde bölgenin sosyal, iktisadî, idarî, siyasî, adlî, kültürel, etnik ve dinsel yapısı hakkında bizlere az da olsa bilgi vermektedir. Sosyal hayat içerisinde başta aile yapısı ve bu yapı içerisindeki ilişkilerin (evlilik, boşanma, verâset, vesâyet, tereke) şer'î hukuktaki yeri ve bunun taşrada uygulanışı olmak üzere Müslim-gayrimüslim ilişkilerinin nasıl olduğu bu dava hükümlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında bir yerin kültür yapısını en iyi şekilde gösteren gündelik hayatta kullanılan araç-gereçler, giyim-kuşamlar, tüketilen gıda ürünleri ve çeşidinin yanı sıra tarım ve hayvancılıkta kullanılan alet ve edevatların neler olduğu, beslenen ve ticarî alanda kullanılan hayvanların çeşitleri ve tüm bu saydıklarımızın dönem içerisindeki fiyatları incelenen dava hükümlerinde tespit edilmiştir. Ticarî hayatın en önemli unsuru olan çarşı, esnaf ve meslek gruplarının neler olduğu da ayrıca tespitlerimiz arasındadır.

XX. yüzyılın başlarında Anadolu'da küçük yerleşim yerlerinden biri olan Tarsus'ta mahkemede tutulan sicillerin şehrin ve Osmanlı tarihinin aydınlatmasındaki payının büyük olduğu ortadadır. Çalışmamızda kayıtlara geçen hükümler ışığında teorik olarak hazırlanan kanunların pratikte nasıl uygulandığı görülebilmektedir. Ayrıca dönemin ve kayıtların tutulduğu bölgenin kültürü hakkında ayrıntılı bilgi vermesi münasebetiyle önemli olan şer'iyeye sicillerinin çalışılarak sonuçlarının kullanıma açılması büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim. (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Arşiv Kaynakları

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye: H. 1324, 1325, 1326.

Tarsus şer'iyeye sicili, Numara: 293, 296, 297, 370, 389, 404.

Tetkik Eserler ve Makaleler

Adıyeke, N. ve Adıyeke, N. (2004). *Modernleşmenin doğurduğu kent: Mersin, sırtı dağ-yüzü deniz: Mersin*. Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1988). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. TTK Yayınları.

Akgündüz, A. (1988). *Şer'iyeye sicilleri (Mahiyeti, toplu kataloğu ve seçme hükümler)*. TDAV Yayınları.

Akgündüz, A. (2002). İslâm hukukunun Osmanlı Devleti'nde tatbiki: şer'iyeye mahkemeleri ve şer'iyeye sicilleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 10, 54-68.

Akgündüz, A., Tekin, R., Baş, Y. ve Kaşıkçı, O. (1993). *Arşiv belgeleri ışığında Tarsus tarihi ve Eshab-ı Kehf*. Tarsus Ticaret Sanayi Odası Yayınları.

Aydın, M. A. (1996). *İslâm ve Osmanlı hukuku araştırmaları*. İz Yayınları.

Aytar, İ. H. ve Kendirci, H. (2015). 19. Yüzyılda Tarsus kenti'nin ekonomik yapısı üzerine bir değerlendirme. *Journal of History Studies*, 7 (4), 25-43.

Baş, Y. ve Tekin, R. (2007). *Maraş vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı dönemi)*. Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti Yayınları.

Bilgili, A. S. (2001). *Osmanlı döneminde Tarsus sancağı ve Tarsus Türkmenleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Cin, H. (1974). *İslâm ve Osmanlı hukukunda evlenme*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Çanlı, M. (2002). Eytam idaresi ve sandıkları (1851-1926). *Türkler Ansiklopedisi*, 14, 57-73.

Demirel, Ö., Tuş, M. ve Gürbüz, A. (1992). Osmanlı Anadolu ailesinde ev, eşya ve giyim-kuşam (XVI-XIX yüzyıllar). *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi-2* (1. Baskı, s. 703-755) içinde. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.

Develioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedi lügat*. Aydın Yayınları.

Güran, N. (1991). *Aile hizmetleri, aile yazıları*. IV. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Işın, E. (1992). Tanzimat ailesi ve modern âdâb-ı muâşeret, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Karaman, H. (1996). *Mukayeseli İslâm hukuku*. I. İz Yayınları.

Karataş, A. İ. (2005). *Mahkeme sicillerine göre XVIII. yüzyılda Bursa'da gayrimüslimler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Kazıcı, Z. (2017). *Osmanlı toplum yapısı*. Kayhan Yayınları.

Köymen, M. A. (1975). Alp Arslan zamanı Türk toplum hayatı. *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 5, 1-73.

Mutlu, F. (1941). Mersin şehri nasıl ve ne zaman kuruldu (Bankalar). *İçel-Mersin Halkevi Dergisi*, 36, 44-

45.

- Oğuz, İ. (2006). *Tarsus şer'iyeye sicillerine göre Mersin kentinin kuruluş öyküsü*. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.
- Öztürk, S. (1995). *İstanbul tereke defterleri (sosyo-ekonomik tahlil)*. OSAV Yayınları.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri kassama ait onyedinci asır İstanbul tereke defteri (sosyo-ekonomik tahlil)*. OSAV Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, I-II*. Milli Eğitim Yayınları.
- Poş, A. (2005). Osmanlı döneminde Tarsus (1516-1923). *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 243-278.
- Poş, A. (2008). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Tarsus'ta Müslim gayrimüslim ilişkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 593-619.
- Sami, Ş. (1317). *Kamus-i Türki*. İkdam Yayınları.
- Savaş, S. (1992). Fetva ve şer'iyeye sicillerine göre ailenin teşekkülü ve dağılması. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi-2* (1. baskı, s.125-168) içinde. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Şahin, A. (2014). 1824-1828 (H.1240-1244) Tarihli Tarsus şer'iyeye sicilinin tanıtımı ve fihristi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, IX, 1061-1084.
- Tabakoğlu, A. (1992). Osmanlı toplumunda aile. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi-1* (1. baskı, s. 84-88) içinde. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Tekin, R. (2014). *İstanbul'da gayrimüslimlerin gündelik yaşamı (1520-1670)*. Atıf Yayınları.
- Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi, Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. Bilgi Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyeye sicilleri. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 39, 8-11.
- Üçok, C. ve Mumcu, A. (1985). *Türk hukuk tarihi*. Savaş Yayınları.
- Ülkü, C. (2005). *Konstantinos Mavromatis'in mezar anıtı. Tarih İçinde Mersin*. Kolokyum-II, Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Yurt Ansiklopedisi. (1982). İcel, V, Anadolu Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazar tek başına makaleyi hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek-1: Tespit Edilen Ev Eşyaları ve Fiyatları

Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)	Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)	Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)
Balta	8,20 8,28	Kilim	23 300	Bağçe Çatalı	2405 -
Hamam Leğeni	20 40	Kazgan	72 111	Sanduk	- -
Hamam Tası	- -	Kazma	2,5 3	Su Arabası	828 -
Kara Güğüm	15 52	Sağır Yorgan	11 33	Yatak Takımı	23 115
Tencere	10 85	Minder	10 17	Çanak	0,9 11
Seccade	37 -	Küçük Leğen	21 125	Çarşaf	8 -
Sini	23 81	Ekin Makinesi	100 -	Tarak	11 28
Kundura	8 10	Oturak	23 -	Çuval Namazlığı	6 12
Halı	16 215	Namazlık	6 12	Şemsiye	7 14
Yorgan	11 33	Avize Lanba	11 46	Büyük Küp	56 -
Çizme	4 25	Döşek-Yastık	90 -	Nargile	6 89
Karyola	23 200	Yeşil Hibre	1,8 105	Yüz Yastığı	8,60 11
Müsta'mel Sandelye	9,5 404	Ayaklı Lanba	11 18,5	Çengel	9,20 18
Leğen	19 108	Karyola	23 200	Makas	9,24 -
Keçe	20 46	Sepet	1,5 61	Yün Çuval	2,6 81
Boğça	5 -	Kebir Leğen	90 93,10	El Leğencesi	10 16

Ek-2: Terekelerden Tespit Edilen Giyim-Kuşama Dair Eşyalar ve Fiyatları

Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)	Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)	Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)
Şalvar	27 36	Fistan	10 40	Etek	8 -
Astar	- -	Potin Kundura	8 46	Çengel	9,20 18
Kundura	8 10	Peştamal	17 -	Çorab	1,40 5,30
Peşkir	3 14	Köhne Elbise	15 100	Çizme	4 25
Keçe	23 39	Külâh	3 -	Çekid	992 -
Çuka Şalvar	27 36	Düğme	5,25 16	Palto	95 -
Antari	24 -	Altun Küpe	115 -	Aba	- -
Meyle Takım	29 62	Fes	1,20 -	Gümüşden Bilazik	- -

Gümüş Kemer	138	-	Kemer	0,8	-	Ağır Elbise Takım	40	-
Gümüş Yüzük	6	-	-	-	-	-	-	-

Ek-3: Tespit Edilen Mutfak Eşyaları ve Fiyatları

Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)		Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)		Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)	
Şişe	0,23	2,33	Süt Tası	6,20	17	Kebap Tepsisi	5	42
Havan	8	28	Yağ Tavası	6	15	Ekmek Tahtası	4	6
Sini	23	81	Tepsi	10	40	Fincan	-	-
Tencere	10	85,5	Tabak Takımı	-	-	Süzek	15	35
Hamur Leğeni	34	40	İbrik	15	30	Elek	4,20	-
Tava	4,20	20	Çömlek	-	-	Bardak	6	-
Kadayıf Tepsisi	190	-	Ocak	2,25	-	Kahve Cezvesi	3,10	4,30
Kertekli Sahan	6	20	Lenger	0,6	15	Helke	17	60
Varil	5,30	-	Sahan	6	20	Kahve Takımı	8	30
Su Bardağı	0,57	-	Çorba Leğencesi	10	-	Büyük Tava	4	20
Küp	5	56	Çinko Takım	15	-	Kadeh ve Çanak	9,12	10,10
Kazan	-	-	Su Küpü	5	56	El Değirmeni	-	-
Şerbet Tepsisi	25	-	Tuzluk	-	-	Çorba Tası	8	13

Ek-4: Sicilde Geçen Ticaret Hayvanları ve Fiyatları

Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)		Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)		Tür (Cins)	En Düşük En Yüksek Fiyat (Kuruş)	
Dana	100	460	Davar	32	-	Camuş	290	1416
Öküz	150	587	Keçi	-	-	İnek	120	566
Kır Kısırak	138	1242	Deve	650	1653	Tosun	104	759
Sığır	-	-	Tay	411	782	Düğe	69	231
Merkeş	50	205	Bargir	200	925	Sıpa	34	-
Koyun-Kuzu	48	92	Manda	300	400	-	-	-

Ek-5: Terekelerde Tespit Edilen Yiyecek-İçecek Maddeleri

Tür (Cins)	Tür (Cins)	Tür (Cins)
Bulgur	Karpuz	Hınta
Soğan	Mercimek	Sisam
Arpa	Tarhana	Kabak Çekirdeği
Bamya	Gönci	Buğday
Sayda Yemişi	Cebnuh Pirinci	Kahve
Üzüm	İngiliz Pirinci	Şeker
Fasulye	Ağcebeğ	Tuz
Tenbakü	Sigara	Tütün
Karabiber	Bahar	Enfiye
Kırmızıbiber	Yağ	Zeytin
Zeytinyağı	Acı Berez	Sumak
Balmumu	Un	Pekmez
Nohut	Alef	Çin Darısı
Kadayıf	Yumurta	Ceviz
Bal	Sarımsak	Badem



Şeffaflık İlkesinin Rus Yönetim Kültürü Bağlamında Değerlendirilmesi: Gorbaçov Dönemi

Evaluation of the Transparency in the Context of Russian Administrative Culture: Gorbachev Era

Merve DURMUŞ*
Yegane YİĞİT**

*Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
İstanbul/Türkiye.

Dr., İstanbul Medeniyet University,
Faculty of Political Science,
Department of Political Science and
Public Administration,
İstanbul /Turkey.

mervedurmus4190@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2468-3972

**Dr. Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Kocaeli/Türkiye.

Dr. Student,
Department of Political Science and
Public Administration,
Kocaeli/Turkey.

yeganeyigit@outlook.com
ORCID: 0000-0003-2721-9793



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
19/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:
24/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2022

Atf: Durmuş, M. ve Yiğit, Y. (2022).
Şeffaflık İlkesinin Rus Yönetim Kültürü
Bağlamında Değerlendirilmesi:
Gorbaçov Dönemi.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 136-146

Citation: Durmuş, M. ve Yiğit, Y. (2022).
Evaluation of the Transparency in the
Context of Russian Administrative Culture:
Gorbachev Era,
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
136-146

Öz

Tarihsel bir miras olarak yüzyıllar boyunca aktarılan yönetim kültürü, dönemin getirdiği şartlara öz değerlerinden taviz vermeden ayak uydurma eğilimindedir. Bu yüzdendir ki farklı kültürlerle ait değerler, mevcut yönetim kültürüne adapte edilmeden doğrudan aktarılmaya çalışıldığında idari sistemde sıkıntılara yol açabilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı Rus yönetim kültürünün batı kökenli şeffaflık uygulamalarına nasıl bir etkide bulunduğunu ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada büyük bir sistemin çöküşüne şahitlik edilen Gorbaçov döneminde uygulanan batı kökenli şeffaflığın yönetsel alanda oluşturduğu infiale dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Sistemsel durgunluğun ortadan kaldırılmasına yönelik başlatılan yeniden yapılanma sürecinde uygulanan şeffaflık ilkesi aslında beklenenin aksine bir tablo ortaya çıkarmıştır. Gorbaçov'un gizlilik, dışa kapalılık, katı hiyerarşik yapı ve merkeziyetçilik ilkelerinden beslenen Asya despotik geleneğinin baskın olduğu Rus yönetim kültürü ile Batı menşeli bir değer olan şeffaflık uygulamalarını harmanlama çabasının başarısızlıkla ve hatta devletin çöküşüyle sonuçlandığı görülmüştür. Bu bağlamda iktidarın gücü elinde tutma eğilimine dayalı köklü Rus geleneğindeki hâkim devlet anlayışı sistemin çöküşü pahasına da olsa yeni paradigmalara kapalılığını istikrarlı bir şekilde ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Yönetim kültürü, Rus yönetim kültürü, şeffaflık.

Abstract

The administrative culture, which has been transferred for centuries as a historical heritage, tends to keep up with the conditions brought by the period without compromising its core values. When the values belonging to different cultures are tried to be transferred directly without being adapted to the current administrative culture, it can cause problems in the administrative system. In this context, the study aims to reveal how the Russian administrative culture affects western-based transparency practices. For this purpose, in this study, it has been tried to draw attention to the outrage caused by the western-based transparency applied in the Gorbachev era, which witnessed the collapse of a great system. The transparency principle applied in the restructuring process initiated to eliminate the systemic stagnation revealed a picture contrary to what was expected. It has been seen that Gorbachev's effort to blend the Russian administrative culture, which is dominated by the Asian despotism tradition, which is fed by the principles of secrecy, isolation, strict hierarchical structure and centralism, and the practices of transparency, which is a Western value, failed and even the collapse of the state. In this context, the dominant understanding of the state in the deep-rooted Russian tradition, based on the tendency of the power to hold the power, has consistently demonstrated its closedness to new paradigms, even at the expense of the collapse of the system.

Keywords: Administrative culture, Russian administrative culture, transparency.

Giriş

Hesap verebilirlik, devlete güven ve yönetimin meşruiyetini sağlama gibi devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi düzenlemeye yönelik olguların kurumsallaştırılmasında açık bir idare oluşturulması oldukça önemlidir. Bu kapsamda devletler şeffaf bir idarenin tesisi için idarenin eylem ve işlemlerinden halkı haberdar etme, bilgi edinme özgürlüğü sunma ve böylece vatandaşları yönetim süreçlerine dahil ederek aktif bir paydaş haline getirme şartlarını yerine getirmelidir. Ancak şeffaflık uygulamalarının başarısının devletlerin sahip oldukları yönetim kültürlerinden etkilendiği bilinmektedir. Örneğin daha otoriter eğilimlere sahip devletlerde gizliliği, dışa kapalılığı ve katı hiyerarşik yapılanmayı öngören anlayış ağır basmakta ve yöneticilerin davranışları da bu doğrultuda şekillenmektedir (Özmen, 2013, s. 927).

Bununla birlikte otoriter eğilimleri bulunan ve yönetim kültürü bakımından “mülkiyetin devletin tekelinde tutulması ile kurumsal kuruluşlar üzerinde sivil toplum katılımı olmaksızın iktidarın egemen yapısının meşruluğunu benimseyen tarihi Asya despotik ilişkilerinden beslenen” uygarlık tipine mensup Rusya'nın (Çubays, 1998, s. 3) şeffaflık uygulamalarına ilişkin yaklaşımının da olumsuz yönde olduğu ifade edilmelidir. Uzlaşmaya değil de dayatmaya dayalı devlet toplum ilişkilerinin yer aldığı bir yönetim anlayışında bilgilerin halkla paylaşılmasına doğal olarak rıza gösterilmemiştir. Bunun yerine şeffaflık uygulamalarına farklı bir yorum getirilerek devletin kontrol aracı olarak kullanılması yoluna gidilmiştir.

Ancak şeffaflık uygulamalarındaki sıkıntıların sadece devletin otoriter eğiliminden kaynaklanmadığı da belirtilmelidir. Bu durumun ortaya çıkmasında Rusya'daki siyasal ve yönetsel sistemde bir “güç” olarak tanımlanan iktidarın, bütün gruplardan itaat beklentisi sonucu oluşan paternalist yapı da oldukça önemlidir. Rusya'da devlet ile vatandaşlar arasındaki paternalist ilişki sonucu vatandaşlar kendilerini büyük ölçüde hükümetlerine bağımlı ve ona karşı savunmasız olarak gördükleri için (Alcaide Muñoz vd., 2017, s. 560) vatandaşın yönetimden bilgi talep etme veya yönetimin bilgi arzına yönelik girişimlerde bulunma durumu pek söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla hem devletin bilgi sunma konusunda rızasının bulunmaması hem de vatandaşların bilgi isteme noktasındaki isteksizliği Rusya devleti açısından şeffaflığın tam manasıyla uygulanmasını engellemekte, uygulansa dahi idarenin sistemsel çalkantılarla boğuşmasına neden olmaktadır.

Bütün bunlardan hareketle çalışma Rus yönetim kültürünün, Gorbaçov dönemi yeniden yapılanma (perestroyka) hareketinin ayaklarından biri olan şeffaflığın (glastnost) uygulanması esnasında ortaya çıkan aksaklıklardaki rolünü incelemek üzere yapılmıştır. Bununla birlikte çalışma giriş ve sonuç bölümleri de dahil olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. İkinci başlıkta yönetim kültürü ve şeffaflık ilişkisine yönelik kavramsal ve kuramsal çerçeve sunulmuş, üçüncü bölümde de Rus yönetim kültürünün ve şeffaflık uygulamaları üzerindeki etkisi tartışılmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde yönetim kültürü yaklaşımı ele alınacak ve yönetim kültürü ile şeffaflık arasındaki ilişki tartışılacaktır.

1.1. Yönetim Kültürü

İnsanların eylemlerini anlamlı hale getiren kültür (Cini, 1997, s. 71), “belirli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan, tarih boyunca öğrenilmiş değerler, tutumlar ve anlamlar kümesi (Jamil vd., 2013, s. 900)” olarak ifade edilmektedir. Bunun yanında kültür, insan gruplarının düşünce, hissiyat ve davranışlarının belirli temel değerler ile varsayımlar tarafından şekillendirildiğini ve böylece birbirlerinden farklılaştıklarını vurgulamaktadır (Jamil vd., 2013, s. 900). Bu kapsamda kültüre yönelik çalışmaların dikkatleri, dünyayı yorumlamanın ve yargılamanın aracı olan sembollere, örgütlerin değerlerine ve davranışlarına çektiği ifade edilebilir (Dwivedi, 2005, s. 22).

Son yıllarda kültür ve yönetim arasındaki ilişki sosyal bilimlerde ilgi çeken bir konu haline gelmiştir (Denison ve Mishra 1995, s. 204). Yönetimin en önemli unsurlarından birinin insan kaynağı olduğu göz önüne alındığında, insanların düşünce ve hissiyatlarını şekillendiren kültürlerini yönetim sürecine yansıtmaları kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü yönetim süreci boyunca bürokratların geldikleri kültür karar alma ile uygulama noktasında bakış açıları, hissiyatlarını ve davranışlarını etkilemektedir. Bu durum ise bürokratların kişilerle ve çevresiyle kurduğu ilişkilerde ortaya koyduğu değerler, normlar ve tutumlardan

oluşan örgüt kültürünü meydana getirmektedir (Jamil ve Dungal, 2009, s. 202).

Geniş tanımıyla yönetim kültürü hem örgüt içinde hem de dışındaki kişilerarası ilişkileri ve böylece topluma sunulan hizmetlerin performansı ile sonuçlarını etkileyen kamu kuruluşlarındaki baskın değerler ve normlarla ilişkilendirilmektedir (Jamil vd., 2013, s. 901). Bunun yanında Sharma (2002), yönetim kültürünün mutlaka yöneticilerin yani “faaliyetleri idari çevreyle sınırlı olan katılımcıların” kültürü olması gerektiğini belirtmiştir (s. 65). Çünkü kamu görevlileri veya özel sektörde çalışan astlar, bu kültüre uyum sağlayıp üstlerin beklentisi doğrultusunda hareket ettiklerinde burada bir yönetim kültürü oluşmakta ve bu yönetim kültüründe yöneticilere ait değer, inanç, norm ve davranışlar yönetim usulü olarak belirlenmektedir (Özmen, 2013, s. 929).

Öte yandan Eryılmaz (2010) yönetim kültürünü bireyler ile toplumların, yönetim sürecinde yer alan yapılara (devlet, bürokrasi, kamu kurumları, yönetici, memur, idari düzenlemeler vs.) karşı inanç, yargı, tutum, değerlendirme ve eğilimlerinden oluştuğunu belirtmiştir (s. 56). Dolayısıyla yönetim kültürünün sadece bürokrasi içindeki ilişkileri değil, toplumun da bakış açısını yansıttığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte Dwivedi ve Nef (1998) yönetim kültürünün özelliklerini şu şekilde sıralamışlardır (s. 6-7):

- “Dünyanın herhangi bir yerindeki yönetsel kültür, benzersiz tarihsel deneyimleri, bölgesel ve küresel ilişkiler sistemine girme biçimleri (itaat veya tahakküm) ve bunların gelişme ve parçalanma düzeyleri gibi çeşitli bölgesel, ulusal ve yerel gerçekliklerin farklılığını ve karmaşıklığını yansıtır.
- Bu tür kültürler, geçmiş deneyimlerin, mitlerin ve geleneklerin kalıcı psikolojik yönelimleri şekillendirdiği tarihi ürünlerdir.
- Herhangi bir yönetsel kültür, mevcut yapısal ve konjonktürel koşullar ve zorluklar tarafından da şekillendirilir. Geçmişin algılarına bile şu andaki deneyimler aracılık eder.
- Yönetsel kültür, fiziksel çevreye, ekonomiye, sosyal sisteme, yönetim biçimine ve kültürün kendisine yönelik değerler, uygulamalar ve yönelimleri içeren daha geniş bir davranış kalıbının parçasıdır.
- Yönetsel kültürler, tüm kültürler gibi dinamiktir ve değişime açıktır. Kümelenme, süreklilikler ve süreksizlikler yönetsel kültürlerin kumaş ve dokularının ayrılmaz parçalarıdır.
- Bir idari kültür, yapısal itici güçleri hem örtük hem de teşvik edilmiş ve açık olan bir kendini kaptırma, kültürleşme ve sosyalleşme sürecinin sonucudur.
- İdari reform ve “modernizasyon” girişimlerinin çoğu, doğrudan veya dolaylı olarak yönetsel kültür sorununu ele alır. Herhangi bir derin idari reform, önemli tutum ve değer değişiklikleri gerektirir.
- İdari kültürler, küresel ve bölgesel eğilimlerden etkilenir. Dünyanın daha az gelişmiş bölgelerinde, bunlar özellikle uluslararası politik ekonominin merkez-çevre modunu yansıtarak türetilmiştir.

Bütün bunlardan hareketle yönetim kültürü, buldukları coğrafyada tarihsel süreç boyunca ekonomik, politik toplumsal, teknolojik vb. etkenlerle şekillenen kültürün yönetsel süreçlere yansımaları şeklinde ifade edilebilir. Yönetim kültürü tarihsel bir miras olduğu gibi dönemin getirdiği şartlara göre de biçimlenebilmektedir. Ancak özgün kültürel değerlerin korunması eğiliminin devam ettiği de belirtilmelidir.

1.2. Yönetim Kültürü ve Şeffaflık İlişkisi

Uluslararası şeffaflık örgütü şeffaflığın “resmi ve gayri resmi kurallara, planlara, süreçlere ve eylemlere ışık tutmak anlamına geldiğini” ifade etmiş ve “halkın, ortak yarar sağlamak için tüm gücü elinde tutmasına yardımcı olduğunu” belirtmiştir.¹ Avrupa Birliğine (2015) göre ise şeffaflık, vatandaşların devlet bilgilerine erişme ve görüşlerini ifade etme hakkı olarak görülmektedir (Ortiz-Rodríguez vd., 2018, s. 558). Bu bağlamda, şeffaflık kavramının, vatandaşların bilgiye erişimini sağlamak için etkili bir mekanizma olduğu ve hesap verebilirlik ile demokrasi açısından büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir (Rodríguez Bolívar vd., 2015, s. 26). Öyle ki uluslararası kuruluşlar şeffaflığı hükümet eylemlerinin toplum üzerindeki etkisini ve kamu idarelerinin nasıl işlediğini anlamak adına önemli faktörler arasında saymışlardır (Ortiz-Rodríguez vd., 2018, s. 556).

Bunun yanında şeffaflık üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlar (Akpınar, 2011, s. 237):

¹www.transparency.org (Erişim Tarihi: 13.04.2022).

- “İdarenin karar alma süreçlerinin önceden belli olan usul ve esaslara göre belirlenmesi;
- İdare dışında olanların idarenin elinde bulunan ve gizliliği olmayan bilgi ve belgelere kolayca ulaşabilmesi, yani “bilgi edinme özgürlüğü”;
- Vatandaşın katılımını kolaylaştıracak şekilde idarenin “aleni”, yani açık olması” şeklinde ifade edilebilir.

Dolayısıyla devletlerin şeffaflığı tesis edebilmeleri için vatandaşların kafasında soru işareti bırakmayan, yönetimin her bir aşamasından haberdar eden ve süreçlere katılımını sağlayan bir yönetim anlayışına sahip olması gerekmektedir.

Ancak ülkelerin sahip olduğu yönetim kültürünün şeffaflığın sağlanması için gerekli olan şartları sağlamada önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Piotrowski, 2010, s. 1). Örneğin otoriter eğilimlerin ağır bastığı, yetkiyi devretmeyen, gizlilik ve kapalılığı tercih eden, katı hiyerarşiyi öngören bir anlayışın egemen olduğu devletlerde yöneticilerin davranışlarının bu doğrultuda seyretmesinde etkili olan unsurun sahip oldukları kültürle ilgili olduğu bilinmektedir (Özmen, 2013, s. 927). Liderler ve vatandaşlar arasındaki paternalist ilişki, vatandaşların kendilerini büyük ölçüde hükümetlerine bağımlı ve ona karşı savunmasız olarak gördükleri için (Alcaide Muñoz vd., 2017, s. 560) vatandaşın yönetimden bilgi talep etme veya yönetimin bilgi arzına yönelik girişimlerde bulunma durumu pek söz konusu olmamaktadır.

Howlett (2004) yönetim kültürlerinin, sorunları proaktif mi yoksa tepkisel (reaktif) olarak mı çözüldüğüne veya hükümet-toplum ilişkisinin uzlaşmaya mı yoksa dayatmaya mı dayandığına göre sınıflandırılabilirliğini ifade etmiştir. Devlet aygıtının davranışı, ülkede hangi tür yönetim kültürünün hüküm sürdüğüne bağlıdır ve şeffaflık eksikliği bazı ülkelerin yönetim kültüründen kaynaklanan rahatsızlığın belirtileridir (Dwivedi, 2004, s. 22). Dolayısıyla devletin toplum üzerinde tahakküm kurmasına dayalı bir yönetim geleneğine sahip yöneticilerin bilgi ve belgelerin halka arz edilmesine kolay kolay rıza göstermeyeceği ifade edilebilir.

Bu konuda Anglo-Sakson ve Güney Avrupa ülkeleri örnek gösterilebilir. İkisi arasındaki farklı yönetim kültürü anlayışı şeffaflık uygulamalarında da farklılık göstermektedir. Anglo-Sakson kültürü uzlaşmaya dayalı proaktif modele daha yakınken Güney Avrupa dayatma içeren tepkisel modele karşılık gelmektedir (Ortiz-Rodríguez vd., 2018, s. 561). Ortiz-Rodríguez vd. (2018) tarafından yerel yönetimlerde şeffaflık uygulamalarının yönetim kültürüne göre farklılık gösterip göstermediğini ölçtüğü çalışmada proaktif modele sahip Anglo-Sakson ülkelerin, tepkisel modele sahip Güney Avrupa ülkelerinden daha fazla bilgi sunduğunu bulmuşlar ve bir ülkenin yönetim kültürünün şeffaflık uygulamalarına uyum noktasında etkin bir faktör olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Benzer şekilde Guillamón vd. (2013) yaptıkları çalışmada yönetim kültürüne göre Anglo-sakson, Kıta Avrupası ve İskandinav ülkelerinin bütçe bilgilerini elektronik ortamda sergileme eğilimlerini ölçmüşlerdir. Buna göre Anglo-Sakson ve İskandinav ülkeleri daha uzun bir açık yönetim tarihine sahip oldukları için bu konuda daha başarılıdır. Ancak Kıta Avrupası’na dahil olanlar idare hukuku yoğun bir kültürden geldiklerinden bütçe açıklamaları için oldukça detaylı bir yasal çerçeve çizmişlerdir. Bununla birlikte Rodríguez Bolívar vd. (2015) yaptıkları çalışmada bilgi sunma konusunda Anglo Sakson kültürün yaygın olduğu ülkelere Kıta Avrupası gibi diğer ülkelere göre çok daha gelişmiş bir kamu mali hesap verebilirliği ve şeffaflık geleneği olduğunu ortaya koymuşlardır.

Jamil (2002), Bangladeş yönetim kültürü ile ilgili yaptığı çalışmada Bangladeş’te geleneksel bilgi kaynaklarının kullanılmaya devam edildiğini ve bürokratların vatandaşlarla ilişkilerinde elitist davranmayı sürdürdüğünü bulmuştur. Dolayısıyla geleneksel yönetim kültüründen ödün vermeyen Bangladeş şeffaflık uygulamaları konusunda da geleneksel tutumunu sürdürmeye devam etmiştir.

Öte yandan Jabbra ve Dwivedi (2004) batılı yönetsel düzenlemelerin birbirinden farklı ve karmaşık olan yerli gelenekleri, yönetim tarzlarını ve idari kültürlerini hesaba katmadıklarını belirtmektedirler. Araştırmacılar örneğin Asya ve Orta Doğu toplumlarında derinden kök salmış olan görev ve topluluk hakları, aile ve diğer toplumsal ihtiyaçlar için fedakârlık gösterme ve otoriteye saygı duyma gibi değerlerin batının iyi yönetim reçetesinde yer almadığını söylemektedirler. Dolayısıyla şeffaflık gibi batı menşeli iyi yönetim uygulamalarının bu gibi toplumlarda beklenen sonucu vermesini düşünmek çok gerçekçi olmamaktadır. Orta Doğu ülkelerindeki yönetim kültürleri hala devam eden yerel bürokratik yapılar ve uygulamalar tarafından şekillendirilmektedir (Jabbra ve Dwivedi, 2004, s. 1109).

Bütün bunlardan hareketle şeffaflık ile yönetim kültürü arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğu ileri sürülebilir. Ülkelerin yönetim kültürleri şeffaflık uygulamalarının başarısını belirlemektedir. Daha otokratik veya yasalarına sıkı sıkıya bağlı devletler halkın yönetime katılımı ve bilgi sunma konusunda isteksiz ve böylece başarısız olurken, proaktif ve uzlaşmacı bir yönetim kültürü geleneğinden gelenler daha başarılı ve istekli olmaktadır.

2. Şeffaflık İlkesinin Rus Yönetim Kültüründeki Yeri: Gorbaçov Dönemi

Tarihsel süreçte farklı kültürden olan halkları aynı çatı altında ve büyük bir coğrafya sınırları çerçevesinde yöneten Rus devleti, güçlü ve merkezîyetçi bir yönetsel yapı kültürü oluşturmuştur. Lider kültürü etrafında birleştirilen tüm değer ve aygıtlar güçlü devlet olgusunu yaşatmaya ve korumaya yöneltmiştir. Sadece Çarlık döneminde değil aynı zamanda Sovyetlerde de kapitalizm üzerinde zafer kazanmanın yolu güç üzerinden belirlenmiş ve halk bu algı etrafında birleştirilmiştir. Bu bağlamda Rus yönetim anlayışında kültür ve değerlerin yanı sıra toplumu koruyan ve yaşatan olgu olarak güçlü devlet anlayışı her zaman sistemin merkezinde tutulmuştur. Sivil toplumu göz ardı eden bu olgu siyasal iktidarlara sınırsız güç tanımış ve elitist bir yaklaşım çerçevesinde dikey yapılanmanın gücünü pekiştirmiştir. Güçlü devlet eğilimi Sovyetlerin sonuna doğru Gorbaçov'un reformlarıyla birlikte esnetilmeye çalışılmış olsa da yeni kurulan Rusya federasyonu ile birlikte merkezîyetçi devlet yapısı tekrar yenilenmiştir (Baranov, 2015, s. 205). Buradan hareketle Gorbaçov, tarihsel süreçte kalıplaşan Rus yönetim kültüründe esaslı değişimlere yol açacak yeniden yapılanma reformları çerçevesinde önemli adımlar atmıştır. O, küresel dünyanın nabzını yakalamak ve modernleşmenin taleplerine cevap vererek birçok alanda oluşan geri kalmışlıkların önüne geçmek amacıyla demokratik açılımların olumlu dönüşümler sağlayacağını ileri sürmüştür.

Gorbaçov 1985 yılında Cenevre'de ABD Başkanı R. Regan ile gerçekleştirdiği görüşmeden sonra dünyadaki genel durumu analiz ederek şu ifadeleri dile getirmiştir: "son zamanlarda dünyada gözlemlenen önemli değişikliklere yönelik dış politikada yeni yaklaşım ve bakış açıları üretmek gerekmektedir" (Polinov, 2012, s. 139). O, 1986 yılında gerçekleştirilen Komünist partinin 27. kongresinde dönemin insanlık sorunlarının küresel olduğuna vurgu yaparak çözümlerinin de küresel ölçekte ele alınması gerektiğini öne sürmüş ve düşüncelerini şöyle temellendirmiştir: "Evrensel küresel sorunları tek bir devletin veya grup devletlerin eliyle çözmek imkânsızdır. Burada küresel ölçekte iş birliğine, çoğu ülkelerin yakın ve yapıcı etkileşimine ihtiyacımız vardır" (Gorbaçov, 1995, s. 18-19). Bu düşünce kapsamında Gorbaçov dış politikada uygulamaya çalıştığı reform sürecini aynı zamanda iç politikaya da uyarlamış, yeni Batılı değerleri ülkesinde tatbik etmiştir. Bu süreç yüzyıllarca devam eden yönetsel kültürde bir devrim niteliği taşımıştır. Zira Rus yönetim kültürüne özgü otoriter siyasal eğilimler sadece Sovyet dönemiyle sınırlı kalmamış, bu kalıplaşan gelenek Rus tarihinin her aşamasında hâkim anlayış ve benimsenen bir sistem olarak varlığını sürdürerek korumuştur. Bütün bunlardan hareketle mevcut bölümde tarihsel süreçte birçok faktörün etkisiyle oluşan ve gelişen Rus yönetim kültürü ile onun özellikleri ele alınacak, Gorbaçov dönemi çerçevesinde şeffaflık ilkesinin Rus Yönetim kültüründe yeri ve uygulanabilirliği tartışılacaktır.

2.1. Rus Yönetim Kültürünün Genel Özellikleri ve Devlet Anlayışı

Günümüz Rusya'sının en güncel tartışma konularından birini "Rusya'nın ait olduğu kültürel kimlik nedir?", başka bir ifadeyle "Rusya Avrupalı mı yoksa Asyalı mı?" sorunsalı oluşturmaktadır. Bu ikilemi doğuran başlıca sebebin ise birbirinden farklı halkların birleştirilmesi üzerine temellendirilen heterojen Rus devlet yapısı olduğu ifade edilmektedir. Zira Rus sosyokültürelinde milliyetçilik anlayışı bu çerçevede Avrupa'dan farklı olarak bir ulusu tanımlamaktadır (Zotov, 1995, s. 71). Dolayısıyla farklı kültürel yapıya sahip halkların bir potada eritilmesiyle kurulan Rus devletinin, tarihsel süreç boyunca homojen bir kültür ve yönetsel gelenek oluşturma çabalarının günümüz Rusya Federasyonu'nun içinde bulunduğu kimlik bunalımı sorununu meydana getirdiği ifade edilebilir.

Rusya'nın bu çok etnikli yapısı onu mevcut çeşitliliği tek bir çatı altında toplama ve homojen bir hale getirme konusunda uygun bir yönetim yapısı arayışına itmiştir. Bu amaçla benimsenen "Güçlü Rusya" ve "Güçlü Devlet" ideolojisi yoğun bir şekilde uygulanmış ve oldukça heterojen yapıya sahip bu toplum Rus devleti çatısı altında bir ulus haline getirilmiştir. Bu kapsamda Rus devletinin kuruluşundan günümüze kadarki süreçte tarihin her aşamasında büyümesini ve güçlü kalmasını sağlayan en önemli unsurlar "milliyetçilik" ve vatanseverlik" olmuştur. Öyle ki Büyük Vatan Muharebesinde de bu anlayışın zaferin

temelini oluşturduğu görülmüştür (Kojenko, 2010, s. 271).

Öte yandan hükümeti merkeziyetçilik anlayışına iterek askerî açıdan güçlü, iç dinamikleri sağlam ve halk gücünü kullanan bir yönetsel sistem oluşturmaya teşvik eden bu güçlü devlet yaklaşımı, Rus yönetim tarihinin birincil elementi olan iktidarın siyasi ve ekonomik olmak dışında daha çok metafiziksel nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Öyle ki tarihsel süreç boyunca bu metafiziksel iktidarın siyasi niteliğe bürünmesi halinde düşme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Bu açıdan Rus gerçekleriyle bağdaşmayan batı değerlerinin benimsenmesi durumunda iktidar ve çevresi için dağılma kaçınılmaz olmuştur (Pivavarov ve Fursov, 1999, s. 176-197).

Ayrıca bu yaklaşım, Rus yetkililerinin kendi faaliyetlerini meşru hale getirmelerini sağlamada da bir araç olmuştur. Bunun için sürekli olarak halkın tarihsel bilincini ve zihniyetini belirli bir yönde değiştirme çabası içinde bulunmuşlardır. Bu baskıcı uygulamaların temelini ise her şeyden önce Rus halkının kitle bilincini önemli ölçüde kuşatan “Devletçilik” ve “Paternalizm” olguları oluşturmaktadır. Bu çerçevede Rusya için devlet toplumsal gelişimin en yüksek seviyesi ile toplumun ekonomik ve politik yaşamının güçlendirilmesini ifade etmektedir (İsayev ve Baranov, 2008, s. 16).

Rusya'nın çok etnikli yapısı dolayısıyla bünyesinde barındırdığı heterojen ulusal gelenekler ile kültürlerin arasındaki bağlantıyı başarılı bir şekilde kuran bir diğer önemli faktör ise paternalizmdir. Rus yönetim kültürünün öğelerinden birini oluşturan paternalizmin temelinde toplum ve iktidar arasındaki ilişkilerin iki taraflı uzlaşısı ile değil de daha çok sessizlik sözleşmesi ile çözümlenmesi yatmaktadır. Bu yapının meydana getirdiği kültür kapsamında Rus devleti “uzlaştırıcı” değil “yatıştırıcı”, toplum ise ya “sessiz” ya da “isyancı” olarak ifade edilmektedir (Pivavarov ve Fursov, 1999, s. 16).

Moskova çarlığına kadar uzanan bu patrimonyal devlet anlayışı kapsamında yönetim gücünü elinde bulunduran Moskova prensleri, Rus çarları ve ardından Sovyet liderleri tüm ülkenin sadece kendilerine ait olduğu, onlar tarafından kurulduğu, inşa edildiği ve onlar sayesinde var olduğu düşüncesine sahiptiler. Daha Moskova devleti dönemlerinde hâkim olan ve hükümetin tüm kurumlarına nüfuz eden bu anlayışa göre, ülke bir mülk olarak iktidar tarafından kurulmuştu ve bu topraklarda yaşayan herkes devletin hizmetkârı olarak ondan herhangi bir hak talep edemezdi. Dolayısıyla yalnızca toprak değil, aynı zamanda bu ülkede yaşayan herkes hükümdarın mülkü olarak görülüyordu. Batı'da benzeri bulunmayan bu anlayış, Rusya'ya “Doğu Devleti” niteliği yüklemekteydi (İsayev ve Baranov, 2008, s. 16). Bu sistem çerçevesinde Rus yetkililerince “iktidar birincil, toplum ikincil”, gerektiğinde ise “iktidar birincil, toprak bütünlüğü ikincil” algısı yerleştirilmeye çalışılmış, toplum ve hatta vatan bir “nesne”, iktidar ise bir “özne” olarak görülmüştür (Pivavarov ve Fursov, 1999, s. 183).

Patrimonyal devlet anlayışının yanı sıra bölgedeki jeopolitik istikrarsızlık, dışarıdan gelen saldırılar ve tehditler de Rusya'nın yönetim kültürünü etkileyen faktörlerdendir. Geniş bir bölgede dağınık olarak yaşayan binlerce köylüyü tek çatı altında birleştiren Rus devleti, dışarıdan gelen saldırı ve tehditlerin önlenmesini yukarıdan gerçekleştirdiği konsolidasyonla başarabilmiş, buna herhangi bir alternatif de bulunamamıştır. Böylece “milli güvenlik” ve “dış tehdit” gibi alanlar, Rus yönetim kültürünün sosyo-politik gelişiminin kilit konusuna dönüşmüş ve tarihsel süreçte güncelliğini hiç yitirmemiştir (Verşinin ve Molçakov, 2016, s. 43).

Bütün bunlardan hareketle, Rus yönetim kültürünü şekillendiren faktörler şöyle sıralanabilir (Pivavarov ve Fursov, 1999, s. 176-197):

- “Geniş topraklar sebebiyle halkın meskunlaşma şeklinin toprak bütünlüğü anlayışıyla örtüşmemesi,
- Sert kuzey iklim nedeniyle zorlu koşullar altında verilen yaşam mücadelesi,
- Yaklaşık altı yüz yıllık bir tarihte gerçekleşen genişleme politikası”.

Sonuç olarak Rus yönetim kültürünün aslında ne Batı ne de Asya'yla benzerlik içerdiği, kendine özgü bir Rus fenomeni oluşturduğu görülmektedir (Fursov, 2008, s. 16). Danilevski (1871) de benzer şekilde Rusya'nın tek bir kültür modeli olmadığını, farklı bir yapısı olduğunu ancak Avrupa ile eş değer bir hukuka sahip olduğu düşüncesini ileri sürmüştür (s. 54-58). Çünkü Rus tarihi boyunca oluşan bu yönetsel kültür, onun Asyalı kimliğini ön plana çıkarmış olsa da dini ve coğrafi açıdan Batılı olduğu gerçeğini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Zira coğrafi koşulların kültür ve kimlik açısından önemli olduğu gerçeği de göz ardı edilememektedir. Rusya'nın Hindistan ve Çin'le kıyasla Batı'ya daha yakın oluşu bu argümanı kanıtlar

niteliktedir. Dolayısıyla Rusya'nın sahip olduğu yönetim kültürü onu Asya'yla yakınlaştırsa da dinsel ve kültürel değerler Batılı yönünü güncel tutabilmektedir.

2.2. Yeniden Yapılanma (Perestrojka) Sürecinde Şeffaflık (Glastnost) Uygulamalarında Rus Yönetim Kültürünün Etkisi

Asya despotik yönetim geleneğini benimsemiş Rus yönetim kültürünün temellerini sır/gizlilik, mucize ve otoritenin kutsallığı oluşturmaktadır (Vagina, 2011, s. 96). Bu kapsamda tarihin farklı aşamalarında yönetsel aygıtta yaşanan olumsuzlukların giderilmesine yönelik gerçekleştirilen tüm yenilikçi müdahaleler yerini bulamamış ve hatta ciddi boyutta içsel olayların gerçekleşmesiyle sonuçlanmıştır. Gorbaçov reformları (Perestrojka) bu kapsamda somut bir örnek sunmaktadır. Zira söz konusu ıslahatın temel ilkesini yine Batılı bir değer olan şeffaflık oluşturmaktaydı.

Mevcut sistemi delmek istemeyen Gorbaçov yukarıdan gerçekleştirilen modernleşmeyle bitmiş siyasal hayatı yeniden canlandırarak topluma geri kazandırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda zamanın çağırısına cevap veren ufuklar açılmış, ideolojik ve siyasal yasaklar zayıflatılmış, demokratikleşme ve şeffaflık uygulamaları kapsamında yerelde sosyal inisiyatif merkezleri oluşturulmuştur. Gorbaçov geniş kitlelere yönelik bir konuşmasında ziyadesiyle cesur bir cümle kurarak “yeniden yapılanma işini elinize alın” diyerek ne kadar ciddi olduğunu ifade etmiştir. Bu türden konuşmalar toplumda yeni ideolojik atmosfer yaratsa da eskiden olduğu gibi tartışılmasına izin verilmeyen, kamuya kapalı konuların da sayısı az olmamıştır (Vagina, 2011, s. 96).

Öte yandan üst düzey yönetsel alanda şeffaflık ilkesinin gerçekleştirilmesine yönelik kararlı adımlar da atılmıştır. Şeffaflık politikası kapsamında Gorbaçov, SSCB özerk cumhuriyetlerinin, onların temsilcilerinin işçi sendikalarının, medya mensuplarının vb. Yüksek Sovyet ve Yüce Divan oturumlarına katılmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda bu oturumların medya aracılığı ile yayınlanmasına ve toplantı sonucu alınan kararların basılmasına da izin verilmiştir.

Benzeri uygulamalar yereller için de geçerli kılınmış, onlardan çalışmalarıyla ilgili periyodik olarak kamuya sunulacak bilgi, belge ve raporlar talep edilmiştir. Ancak bazı konularda yine gizlilik ilkesi devreye girmiş, ilgili medya engellenmiş ve bilgi edinme hakkı ihlal edilmiştir. Hatta kimi zaman üst düzey bürokratlar bile Merkezi Komitenin uyguladığı sansürle herhangi bir bilgiye erişememişlerdir (Fedotova, 2009, s. 47-50). Dolayısıyla topluma devlet kontrollü bir şeffaflık uygulaması geleneği aşılanmaya çalışılmıştır.

Temelde kontrol sisteminde köklü değişimler yapılmamış, bilgi edinmenin en büyük araçlarından olan yayın üzerinde sansür yasağı hakkı saklı tutulmuştu. Daha önceleri Stalin'in vurguladığı gibi: “kötü gazete yoktur, kötü editör vardır” anlayışı sürdürülmeye devam ettirilmişti. Gazete redaktörleri eskiden olduğu gibi Merkezi Komitenin talimatlarını alarak görevlerini ifa etmiş hatta Gorbaçov periyodik olarak kitle iletişim araçları, ideolojik kurumlar ve sendikalarla bizzat toplantılar yapmaya ve onların çalışmalarını şekillendirmeye devam etmişti (Heller, 1990, s. 566).

Burada yeniden şeffaflık ilkesindeki çelişki gün yüzüne vurmaktaydı. Şeffaflığın yine yöneticilerin seçici eylemleriyle gerçekleştirilen bir uygulama olduğu gerçeği halk tarafından da fark edilmeye başlanmıştı. Çünkü demokratik toplumlarda devlet sırrı olmayan ve kanunla yasaklanmayan her türlü bilgiye erişebilme hakkı çoğunlukla saklı tutulmaktaydı (Jukov, 2006, s. 16). Şeffaflık yönetsel alanda “ifade özgürlüğü” veya “bilgi edinme hakkı” çerçevesinde tam anlamıyla karşılığını bulmayan bir kavram olarak yer almıştı. Ekonomik ve teknik olarak Batı'dan geri kalmışlığın emarelerini ortadan kaldırmaya yönelik olan bu reformlar, aslında eylemden daha çok söylemsel sloganlarla politik gündeme giriş yapmıştı. Başlıca amaç ise yine açık bir şekilde fark edilen güç kaybının geri kazanılması olmuştur. Bu bağlamda sözde şeffaflık uygulamalarıyla sosyalizmi yenilemek, ona dinamizm ve etkinlik kazandırarak sistemsel bozukluklardan kaynaklanan frenleme mekanizmasının delinmesi hedeflenmiştir (Jukov, 2006, s. 10). Ancak bu delinme süreci gerçeklikle değil algılarla yönetilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda Rusya'daki şeffaflığın 18. yüzyıl Amerikan ulusunun dönemin zorluklarına ve otoriteye karşı bir başkaldırının zaferi olarak kazandığı bir değer olan şeffaflıkla benzeşmediği görülmektedir. Çünkü bu anlamıyla şeffaflık Rus devleti tarafından kontrol edilmeyen bilgi edinme hakkı ve özgür fikir alışverişi uygulayan bir sistem olarak değil toplumsal istikrarı zedeleyebilecek bir araç olarak

görülyordu. Böylece Rus Devleti şeffaflığı yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen katı bir siyasi ve sosyo-politik sistem ideolojisiyle harmanlanmaya çalışarak kendi kültürüne uyarlama niyetindeydi (Vagina, 2011, s. 91-92). Bu yorumuyla söz konusu ilke toplumda bir başarı ve atılım olarak algılanmamakta, sadece kulağa hoş gelen pratikte henüz karşılığını bulmayan bir çağırışım olarak görülmekteydi.

Böylece 1987 yılına kadar siyasi literatürde yerini bulamayan şeffaflığın bir kontrol şekli olarak siyasi gündeme dâhil edildiği görülmektedir. Rus hükümeti özellikle yerel yönetimlerin kontrolünü sağlamak için halk nezdinde şeffaflık ilkesini uygulamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda şeffaflık bürokraside uzun yıllarca devam eden gizlilik sonucu oluşan yozlaşma ve usulsüzlükleri açığa çıkarmanın bir yöntemi olarak görülmüştür. Daha doğrusu bu uygulamanın bizi bürokrasiye karşı gerçekleştirilen bir eylem olarak ortaya koyulduğu söylenebilir (Heller, 1990, s. 565).

Bunun yanında 1987-1990'lı yıllar arasında gerçekleştirilen demokratikleşme ve şeffaflık reformlarının Sovyetlerde bir takım muhalif yeni grup ve örgütlerin oluşumuna yol açtığı görülmüştür. Bu örgütsel gelişim sonucu yönetsel alanda çok partili sisteme geçiş süreci hızlandırılmıştır. Aynı zamanda “yayın kanunu” ile birlikte özellikle muhalif güçler tarafından gazete ve dergiler basılmaya başlanmış, milliyetçilik ekseninde toplumsal örgütlenmeler gerçekleştirilmiştir. Siyasi içerikli eylemler ve ayaklanmalar da baş göstermiştir. Böylece yeniden yapılanma süreciyle birlikte genişletilen bir takım yönetsel haklar sonucu, birliğe dahil olan cumhuriyetler tek tek bağımsızlıklarını ilan etmiş ve SSCB dağılmıştır (Jukov, 2006, s. 46-47).

Tam da bu noktada Çar II Aleksandr'ın tahta çıktığı dönemde yaşayan meşhur Slavofil Konstantin Aksakov'un Rus halkının yapısal durumunu özetleyen bir açıklamasına dikkat çekilmesi yerinde olacaktır. O, Rus halkının yönetsel ve devlet anlayışını şu şekilde değerlendirmektedir: “kendinde siyasi bir unsur bulunmayan Rus halkı, kendisini devletten soyutlamış ve yönetmek de istememektedir. Yönetmek istemeyen halk da devlete sınırsız yönetsel güç vermektedir” (Heller, 1990, s. 562). Böylece burada önemli unsur olan “güç”, hem halk hem de devlet nezdinde vazgeçilmez, hatta uğruna büyük bedeller ödenilmesi gereken bir etken olduğu görülebilmektedir. Bu çerçevede aslında Gorbaçov tarafından uygulanılmaya çalışılan reformların başlıca sebebinin de “güç”ün revize olunmasına dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira güç, iktidarın istikrarını belirlemede ve bu unsurun yokluğu veya zayıf düşmesi de halkının onu terk etmesiyle sonuçlanabilmektedir. Şöyle ki güç ekseninde devlet ve halk arasında bir tavizkarlık ve bu doğrultuda hayali bir sözleşmenin olduğu söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi güce dayalı bir devlet anlayışı, Sovyet halkları için ekonomik, politik istikrarın ve sosyal düzenin tek garantörü olarak algılanmıştır. Ekonomik sorunların ve bürokratik yozlaşmanın önüne geçilmesi için uygun bir yöntem olarak görülen “şeffaflık” stratejisi bu yerleşik anlayış dolayısıyla beklenen sonucu verememiştir. Keza Perestroyka'daki başlıca amaç halkın yararı için uygulanan bir demokratikleşmenin gerçekleştirilmesi olmamıştır. Buna karşın yüzyıllarca kapalı yönetsel anlayış içinde yaşam süren toplum da şeffaflık uygulamalarıyla bürokrasideki usulsüzlükleri, sunulan raporlarla ekonominin gerçek durumunu ve en önemlisi ise siyasal iktidarın zayıf düşmesini algılamış, görmüş ve ayaklanmış sonucu da bir sistemin çöküşüyle nihayet bulmuştur.

Sonuç

Kökleri çok eski tarihe dayanan Rus yönetim kültürü güçten beslenmektedir ve toplum ile devletin özünü oluşturan bu güç olgusu tüm maddi ve manevi değerlerin bileşenini ihtiva etmektedir. Toplum ve devleti ortak paydada buluşturan güç olgusu tarihsel süreçte siyasal kültürdeki yapısal değişimlerin önünü kapatmıştır. Kapalı bir sistemlik içinde varlığını sürdüren yönetsel yapı dışarıdan gelebilecek tüm yabancı faktörlere karşı direnç göstermiştir. Dışa kapalı bu sistemin temel taşlarından birinin yerinden oynaması veya oynatılması sonucu oluşan bocalama durumu ciddi sistemsel sorunlara yol açmış ve hatta iktidarlar ile rejimlerin çöküş sürecini başlatmıştır.

Bu hâkim anlayış Rus Devletine aşkın bir nitelik kazandırmış, bu aşkın devlet özelliği ise tarihsel süreç boyunca kimi zaman sadece maddi, kimi zaman da hem manevi hem dünyevi alanın tümünü kapsamıştır. Rus yönetim anlayışında hâkim olan bu kültür sonuç olarak devlete patrimonial bir nitelik kazandırmış, bu doğrultuda halk ile devlet arasında kültürden kaynaklanan ve resmîyete dökülmeyen gizli bir sözleşme ortaya çıkmıştır. Her iki alanın sadık kaldığı bu anlaşma ise gizlilik ve otoritenin kutsallığını içermiştir.

Bu bağlamda Rus yönetim kültürü için sistemsel bir yenilik olarak uygulanmaya çalışılan şeffaflık ilkesi adeta bünyeye giren yabancı bir madde gibi organizmanın doğal işleyişini bozmuştur. Yeniden yapılanma sürecinde hassasiyetle korunmaya çalışılan geleneksel sistem ile idarenin işleyişini iyileştirilmeye yönelik atılan adımları içeren yenilikçi yaklaşımlar arasında oluşan zıtlık, tarihsel süreçte biriken sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Gizliliğe dayalı yönetim anlayışının getirdiği mahremiyetin sınırları aşındırılarak tatbik edilen şeffaflık reformları birçok olumsuz durum meydana getirmiştir. Nitekim Gorbaçov yozlaşan yönetim sisteminin duraksayan aygıtlarını yeniden etkin hale getirebilmek adına çıktığı bu yolda mevcut kapalı sistemin kademeli olarak açılışındaki stratejiyi doğru olarak belirleyememiş ve tarihsel gerçekliklerle modern gelişmeler arasındaki bağları sağlam kuramamıştır.

Sonuç olarak gizlilik, dışa kapalılık, katı hiyerarşik yapı ve merkezîyetçilik olgularından oluşan Rus yönetim kültürü ile gelişmenin önemli bir unsuru olarak görülebilecek şeffaflık ilkesinin harmanlanmasının imkânsız olduğu Gorbaçov'un başarısız politik uygulamalarında kendini göstermiştir. Batılı değerlere karşı mesafeli olan Rusya'nın Asyalı kimliğinin despotik yapısı ön plana çıkmış ve yenilikçi girişimleri sekteye uğratmıştır. Böylece kendine özgü bir yönetsel tutum, tavır ve duruşa sahip olan Rus yönetim kültürünün şeffaflık gibi yenilikçi kavramlara karşı oldukça mesafeli olduğu ve bu arayı kapatmaya yönelik değişimlere de pek istekli olmadığı Gorbaçov uygulamalarından da görülmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (2011). Gün ışığında yönetim açısından Türk kamu yönetiminde açıklık ve şeffaflık sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 235-261.
- Alcaide Muñoz, L., Rodríguez Bolívar, M. P., ve López Hernández, A. M. (2017). Transparency in governments: A meta-analytic review of incentives for digital versus hard-copy public financial disclosures. *The American Review of Public Administration*, 47(5), 550-573.
- Baranov, N. A. (2015). Politiceskaya Kultura Rossii: traditsii i sovremennost. *Trudi Sankt Peterburskovo Gosudarstvennovo Instituta Kulturi*, 208, 203-213.
- Cini, M. (1997). Administrative culture in the European Commission: The cases of competition and environment. N. Nugent (Der.), *At the Heart of the Union* (71-88). Palgrave Macmillan.
- Çubays İ. (1998). *Possiya v poiskax sebya. Kak mı preodoleyem ideynix krizis*. Gitis.
- Danilevskiy, N. Y. (1871). *Rossiya i yevropa: vzglyad na kulturniya i politiceskiya otnoşeniya Slavyansovo mira k Germano-Romanskomu*. İzdaniye" Tovarişestva Obşestvennaya Pozla".
- Denison D.R. ve Mishra, A.K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness. *Organization Science*, 6, 204-223
- Dwivedi, O.P. 1999. *Administrative culture and values: Approaches*. Broadview Press.
- Dwivedi, O. P. ve Nef, J. (1998). Administrative culture: A global perspective. *Africanus*, 28(2), 5-7.
- Eryılmaz, Bilal (2010). *Kamu Yönetimi* (3. Baskı). Okutman Yayıncılık.
- European Union. (2015). European Commission: Transparency portal. Retrieved from http://ec.europa.eu/transparency/index_es.htm (Erişim Tarihi: 13.04.2022)
- Fedotov, M. A. (2009). Glasnost kak predmet pravovova regulirovaniya. Retrieved from <http://www.internet-law.ru/info/unesco/tom9>. (Erişim Tarihi: 13.04.2022)
- Fursov, A.İ. (2008). Russkaya vlast, istoriya Yevroazii i mirovaya sistema (sosialnaya filosofiya pusskoy vlasti). *Konturi Globalnix Transformatsiy: Politika, Ekonomika, Pravo*, 1 (16), 14-41.
- Gorbaçov, M. S. (1995). *Jizn i reformu. Kniga I*. Novosti.
- Guillamón, M. D., Bastida, F. ve Benito, B. (2011). The determinants of local government's financial transparency. *Local Government Studies*, 37(4), 391-406.
- Howlett, M. (2004). Administrative styles and regulatory reform: Institutional arrangements and their effects

on administrative behavior. *International Public Management Journal*, 7, 317-333.

- İsayev B. A. ve Baranov N. A. (2008). *Politiçeskiye otnoşeniya i politiçeskiy proses v sovremennoy Rossii*. Piter Uçebnoye Posobiye.
- Jabbara, J. G. ve Dwivedi, O. P. (2004). Globalization, governance, and administrative culture. *International Journal of Public Administration*, 27(13-14), 1101-1127.
- Jamil, I. (2002). Administrative culture in Bangladesh: Tensions between tradition and modernity. *International Review of Sociology*, 12:1, 93-125. DOI: 10.1080/03906700220135363
- Jamil, I., Askvik, S. ve Hossain, F. (2013). Understanding administrative culture: Some theoretical and methodological remarks. *International Journal of Public Administration*, 36(13), 900-909.
- Jamil, I., ve Dangal, R. (2009) The state of bureaucratic representativeness and administrative culture in Nepal. *Contemporary South Asia*, 17(2), 193-211. DOI: 10.1080/09584930802346497
- Jukov, V. Y. (2006). *Noveşşaya istoriya Rossii: Perestroyka i perexodny period 1985-2005*. Gosudarstvenny Arxitekturo-Stroitelny Universitet.
- Kojenko, Y. V. (2010). Konsepsiya silnovo gosudarstvo v kontekste modernizatsii politiçeskoj vlasti v Rossiyskoj federatsii. *Vestnik Taganrokskovo İstituta İmeni AP Çexova*, 2, 271-275.
- Mejdunorodny Fond Sosialno Ekonomiçeskix i Politologiçeskix İsledovaniy (2011) *Gorbaaçoovskiye çteniya otveçnaya na vizov vremeni: vneşşnaya politika perestroyki glasnost i reformı v Rossii: otsenki, mifi, fakti*. Vagina.
- Ortiz-Rodríguez, D., Navarro-Galera, A. ve Alcaraz-Quiles, F. J. (2018). The influence of administrative culture on sustainability transparency in European local governments. *Administration ve Society*, 50(4), 555-594.ddURMUŞ
- Özmen, A. (2013). Kamuda yönetim kültürü. *International Journal of Social Science*, 6(3), 925-946.
- Piotrowski, S. J. (2010). The operationalization of municipal transparency: Primary administrative functions and intervening factors. *Transparencia Y privacidad*, 1(1), 1-3.
- Pivovarov, Y. S. ve Fursov, A. İ. (1999). Russkaya sistema i reformı. *Pro et contra*, 4(4), 176-197.
- Polinov, M. F. (2012). Gorbacoç i novoye politiçeskoye mişleniye: istoki, osnovniye idei rezultati. *Noveşşaya İstoriya Rossii*, 2(4), 136-152.
- Rodríguez Bolívar, M. P., del Carmen Caba Pérez, M. ve López-Hernández, A. M. (2015). Online budget transparency in OECD member countries and administrative culture. *Administration & Society*, 47(8), 943-982.
- Sharma, R.D. (2002). Conceptual foundations of administrative culture: an attempt at analysis of some variables. *International Review of Sociology:Revue Internationale de Sociologie*, 12, 65-75.
- Veber, M. (1990). *Politika kak prizvaniye i professiya*. Ripol Klassik.
- Verşinin, A.A. ve Molçakov, N. Y. (2016). problemi legitimosti politiçeskoj vlasti v sovremennoy Rossii. konturı globalnix transformasii: *Politika, Ekonomika, Pravo*, 9 (45), 19-51.
- Zatov, A. F. (1995). Russkaya kultura: svoeobraziye ili “priviçnaya svoeobiçnost”. *Sosiologiçeskiye İsledovaniya*, (11), 71-74.
- <http://www.transparency.org> (Erişim Tarihi: 13.04.2022).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 147 - 158
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Şeyh Gâlib ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi Bahsi

A Mention of Mawlânâ Celâleddin-i Rûmi in Sheikh Gâlib and Sheikh Muhammed Es'ad Erbilî

Sabri BALTA*

*Dr. Öğr. Üyesi,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü,
Van/Türkiye.

Asst. Prof.,
Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of Linguistics
Van / Turkey.

sabri55balta@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7357-0560



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

25/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

16/06/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Balta, S. (2022). Şeyh Gâlib ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi bahsi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 147 - 158

Citation: Balta, S. (2022). A mention of Mawlânâ Celâleddin-i Rûmi in Sheikh Gâlib and Sheikh Muhammed Es'ad Erbilî. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 56, 147 - 158

Öz

Dünya tarihinde adına anma yılı ilân edilmiş bir şahsiyet olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1207-1273) "Hz. Muhammed'in bastığı yolun toprağı olmayı en büyük şeref" addeder. Mevlevîliğin en tanınmış Piri olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 13. yüzyılda yaşamış, mesnevî sahibi bir tasavvuf büyüğüdür. Eserleri Türk edebiyatını etkilemesinin yanı sıra dünya çapında da ilgi görmektedir. Eserlerindeki hikmetlerin insanlığa ilham kaynağı olduğu, yaygın bir görüştür. O, takriben 800 yıl öncesinden insanlığa içinde hayatın inceliklerini barındıran, erbabınca hazineler değerinde görülen kıymetli eserler bırakmıştır. Onun için, "Yalnızca İslam dünyasının değil, tüm insanlığın Mevlânâ'sıdır" dense yeridir. Bilindiği gibi, klasik şiirin konularından birini tasavvufî temalar oluşturmaktadır. Günümüze kadar pek çok ünlü divân sahibi mutasavvıf şair, şiirlerinde Mevlânâ'yı konu edinerek, onu çeşitli vasıflarıyla manzum olarak övmüşlerdir. Şeyh Gâlib (1757-1799) ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî (1847-1931) de bunlar arasındadır. Bu çalışmada, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk eserindeki "Der Vâsıf-ı Şerif-i Cenâb-ı Hüdâvendigâr" manzumesi ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'nin Divân'ındaki Mevlânâ gazeli çerçevesinde her iki şairin Mevlânâ'ya bakış tarzları, onun hakkındaki duygu ve düşünceleri ve onun vasıflarını dile getiriş şekilleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Şeyh Gâlib, Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî

Abstract

Mevlânâ Celâleddin-i Rumi (1207-1273), a person whose name is declared a commemorative year in world history, considers being the soil of the road that Prophet Muhammad stepped on as the greatest honor. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, the most well-known representative of the Mawlawiyah path, is a Sufi master who lived in the 13th century and has the honorable Mathnawi. Besides influencing Turkish literature, his works also attract worldwide attention. It is a common view that the wisdom in his works is a source of inspiration for humanity. About 800 years ago, he entrusted humanity with the precious works that contain the subtleties of life, which are considered treasures by his masters. It would be appropriate to say for him "He is the Mevlânâ not only of the Islamic world but of all humanity". As it is known, one of the subjects of classical poetry is Sufi themes. Until today, many Sufi poets who own the divan have mentioned Mevlânâ in their poems and praised him in verse for his various qualities. Sheikh Galib (1757-1799) and Sheikh Mohammed Es'ad Erbilî (1847-1931) are also among them. In this study, in the frame of the poetry "Der Vâsıf-ı Şerif-i Cenâb-ı Hüdâvendigâr" in Sheikh Gâlib's Hüsn ü Aşk and the gazelle "Mevlânâ" in Sheikh Muhammed Es'ad Erbilî's Divan, the perspectives of both poets towards Mevlânâ, their feelings and thoughts about him and their way of handling his qualities are revealed.

Keywords: Mawlana Celâleddin-i Rûmî, Sheikh Gâlib, Sheikh Muhammed Es'ad Erbilî

Giriş

Yaşadığı dönemden günümüze kadarki süreçte manevi tesirler bırakan ve dünya çapındaki şöhretini meşhur eseri *Mesnevi*'ye borçlu olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, bütün insanlara seslenen (Kara, 2019, s. 103) bir hikmet (Yakıt, 1995, s. 4) ve aşk şairidir. Eflâkî'nin beyanına göre, onun *Mesnevi*'si kendisinden sonraki kuşaklar üzerinde büyük bir tesir gösterecektir (Friedlander, 2017, s. 63). *Mesnevi*'sinde insan ruhunun derinliklerine inerek, insanın iç yüzünü gerçek kimliği ile müşahede eden Mevlânâ, hep âh-u figanlarla derdini açacak bir gönül aramıştır. Onun *Mesnevi*'si kulaklardaki hoş nağmelerin taşımış olduğu esrarın yazıya dökülmüş şeklidir (Topbaş, 2005, s. 10-17). *Mesnevi*'deki "Dinle" hitabı ise Hz. Muhammed'e vahyolunan "Oku" hitabına "buyur" manâsında bir şerhtir, hitaptır, emirdir, yoldur (Barkçin, 2017, s. 9-10). Yine onun *Mesnevi*'si tasavvuf ile alâkadar olan insanlar için Kur'an ve (hadisten) sonra gelen kitaptır (Özkan, 2006a, s. 19). *Mesnevi*, kırk senelik bir ilmin, irfânın, terbiyenin hülâsasıdır (Kurucu, 2019, s. 97).

Manevî bir şahsiyet olarak bakıldığında ise, Mevlânâ aynı zamanda, Köprülüye göre, Muhyiddin-i Arabî'nin de karanlık ve belirsiz nazariyelerini şairane bir vecd ile canlandırarak geniş kitlelere yayan (Köprülü, 2016, s. 318) evrensel bir yol göstericidir. Onun yol göstericiliğinin evrensel oluşu, kendisini aşkın sultanı ve adına anma yılı ilân edilen bir zat (İnançer, 2019, s. 9) haline getirmiştir. Nitekim dünyanın hasta başına deva ve yaralı gönlüne şifa bekleyip hasretini çektiği idealistlerden olan (Ayverdi, 2018, s. 74) ve kendisini Kur'an'ın hizmetkârı, Hz. Muhammed'in bastığı yolun toprağı (İnançer, 2019, s. 7) olarak tanımlayan Mevlânâ, veliler Sultanı ve kemâle eriştirenlerin sonuncusu (Sipehsâlâr, 2019, s. 87) olarak görülmektedir. Bendeleri tarafından da "Allah'ın En Büyük Sırrı" olarak nitelendirilen Mevlânâ, Batı'da 'Rûmî' nispetiyle meşhur (Friedlander, 2017, s. 61) olmuştur. Bilhassa, idealist Alman filozof Hegel, Mevlânâ'yı mükemmel/muhteşem Celâleddin Rûmî olarak nitelendirmektedir (Özkan, 2006b, s. 44).

Kendisine ledün ilmi açılan Mevlânâ, riyazet ve mücâhede sayesinde yüksek makamlara erişmiş ve Hakk'ın sır hazinelerinin mahremi olmuştur. Ledünnî ilmin ilâhi bir nasip olduğunu ve bunun ancak kalbî istidâdı olanlara lütfedildiğini ifade eden Mevlânâ (Topbaş, 1996, s. 199), ilâhi sırlarla ilgili bir müşkülle karşılaştığında Hızır (as) ile görüşüp ondan rumuzlu sırlarla alâkalı bilgiler aldığını aşağıdaki şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Hızr ile sohbet edip ilm-i ledünnü anladım

Gizlemem o ilmi ben oldum ona kaimmakam" (Sipehsâlâr, 2017, s. 50-51).

Sipehsâlâr, Pirî Hz. Mevlânâ'nın vasıflarını anlatıp onu överken, ona olan sevgisini şu şekilde göstermektedir:

Ey kemâlâtı bütün kâinatın övünç sebebi olan zat, senin sözlerin peygamber mucizelerinin delilidir. Değerinin büyüklüğünden dolayı, Ruhü'l-Kuds (*Cebrail*) kemâlinin kutbu etrafında yedi yıldız (*Takım Yıldızı*) gibi tavaf eder (...). Ey Ahmed ahlâkının tümünü kendisinde toplayan zat, ben senin vasıflarını nasıl anlatayım? Söz biter, vasıfların bitmez; çünkü sayısızdır. Sonsuz bir şey, sonu olan bir şeyle çevrelenebilir mi? (Sipehsâlâr, 201, s. 52).

İnsan aklının ilâhi irade karşısında bir dilenci olduğunu söyleyen (Ayverdi, 2017, s. 64), hâdiseleri mânâlandırmakta şâhâne noktaları yakalayan (Ayverdi, 2017, s. 67) çağrı insanı Mevlânâ, halkı hakk'a, aşka, hoşgörüyeye, gönül inşasına ve ümide çağırmıştır. O, insanlığın medeniyet savaşıyla örselendiği bir dönemde, âlemin gözde varlığı olan insanın birbirini yemek için bu dünyaya gelmediğinden hareketle, insanın yüce bir gayesi ve yüksek bir hedefi olduğu hakikatini daima haykırmıştır (Yılmaz, 2008, s. 5). Aşkın gücüne inanan (Çubukçu, 1993, s. 104) Mevlânâ, bu hedeflere ulaşmak için de, kişinin ölmeden evvel ölmesi gerektiğini bildirerek, kişinin hiçlik libâsına bürünmesi gerektiğini; aksi takdirde hem bu dünyada, hem de ahirette yüksek mazhariyetlere erişemeyeceğini; bunun için de kişinin can, mal ve evlâttan geçerek, gerçek gayeye erebileceği hakikatini ifade etmiştir (Yılmaz, 2010, s. 193).

İlk hocası, babası Bahâeddin Veled olan Mevlânâ, babasının vefatından sonra onun halifelerinden olan Burhanettin Muhakkık Tirmizî'den ders okumuş; medresede müderris ve vaiz iken de Konya'da Pirinççiler Hanı kapısında karşılaştığı Şems-i Tebrizî vasıtasıyla gönlündeki aşk ateşini tutuşturmuş (Yılmaz,

2009, s. 284) bir aşk eridir. Aynı zamanda kitâbî ilimlere de vâkîf bir kişi olan Mevlânâ, aşka yönelmiş, aşkı okumaya çalışmış ve irfandan aşka geçmiştir (Tatçı, 2019, s. 114). Tabiatıyla, onun hayatı aşk, vecd ve istiğrakla doludur (Topbaş, 1996, s. 7). Pakistanlı şair Muhammed İkbâl de bunu teyit ederek, onun fikrinin hayat verici sonsuz aşk olduğunu şairane bir şekilde belirtmiştir (Schimmel, 1954, s. 27).

Hız. Mevlânâ Kur'an ve sünnet eksenli olarak ortaya çıkmıştır (Cebecioglu, 2007, s. 7). O, Anadolu'da kurulmaya başlayan yeni kültürümüzün unsurları arasında büyük bir kaynaşma ve birleşme temin eden çok yönlü, çok boyutlu derin bir ruh ve hamle adamıdır (Güzel, 2007, s. 171-172). Yaşamış olduğu zaman dilimi, Anadolu'da Moğol tahakkümünün hüküm sürdüğü bir dönem ve aynı zamanda bu toprakları büyük insanlar yurdu haline getiren ve onları büyük işler yapma enerjisiyle dolduran bir aşk ve imân çağıdır. Bu imânı duyan, düşünen, yaşayan ve türlü vasıtalarla dile getiren insanların en büyüklerinden olan Mevlânâ'nın döneminde ney, şiir ve raks bir anda aşkı terennüm için, bulunduğu seviyenin semâlarına yükselmiştir. Dolayısı ile Mevlânâ, Allah sevgisinin bu üç sanatın da birbiriyle imtizacından doğan ilâhi bir kompozisyonla ifadesine yol açmış büyük bir sanat ve imân adamı (Banarlı, 2013, s. 211-213), derin ve vecidli bir üstad (Köprülü, 2016, s. 174) olarak görülmektedir. Onun şiiri, Müslümanları hürriyet ve şuur mihrakından koparıp, bir sürü, bir kuru kalabalık olarak gütmek isteyen, tahammülsüz, katı ve bağınaz insanlara ve onların ideolojilerine karşı çekilmiş bir bilinç kılıcıdır, bereketli bir hikmettir. O, şiirlerinde gizli olanı, ifade edilemeyen, ruhun deruni şarkısını terennüm etmiştir. Şiiri, mûsikîyi ve semâ'ı vecd ile sentezlemesini de bilen bir dâhidir o (Özkan, 2006a, s. 17-18).

Bilindiği gibi, klasik şiirin konularından birini de tasavvufî temalar oluşturmaktadır. Tasavvufun insan, eşya ve kâinatla ilgili tefekkürî bakışının bir neticesi olan sembolik ifadeler, divân şiirine incelik, derinlik ve genişlik kazandırmıştır (Kaplan, 2007, s. 1759). Günümüze kadar pek çok ünlü divân sahibi mutasavvıf şair, şiirlerinde Mevlânâ'yı konu edinerek, onu çeşitli vasıflarıyla manzum olarak övmüşlerdir. Şeyh Gâlib (1757-1799) ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî (1847-1931) de bunlar arasındadır. Şeyh Gâlib, hem klasik Türk Edebiyatının 18. yüzyılda yetiştirdiği son ulu çınarı, son büyük sesi, son güçlü kalemi, son büyük temsilcisi, son büyük şairi ve zirve noktası (Kalkışım, 1992, s. 2; Arı, 2005, s. 54; Çağlak, 2008, s. 4; Yerlikaya, 2008, s. 116; İz, 2010, s. 260; Kalkışım, 2010, s. 55; Güneş, 2011, s. 241; Tülücü, 2011, s. 253; Kuzu, 2012, s. 1803; Uzun, 2014, s. 1093), hem de büyük mutasavvıflardandır (Horata, 1999, s. 43). Kırılgan ve mütevekkil yapısıyla Türk edebiyatında dokunulmaz bir konuma ulaşan, saçmış olduğu ışıqla algıları kamaştıran ve kemâlini ispat eden Gâlib (Demir, 2021, s. 9-12), sadece kendi çağının değil, kendinden önceki ve sonraki zamanların da en önde gelen üstatlarından (Berbercan, 2020, s. 82; Keleş, 2020, s. 447). Divan edebiyatının 'son başarılı mesnevîsi', 'mükemmellik standardı' ve 'dönüm noktası' olarak nitelendirilen ve tasavvufî bir mesnevî olan "*Hüsn ü Aşk*" en önemli eseridir ve o bu eserin ilhamını derin bir sevgi beslediği Mevlânâ'nın *Mesnevîsinden* almıştır, Mevlânâ'ya duyduğu sevgi ve hayranlığı da sık sık çeşitli vesilelerle izhâr etmiştir (Kalkışım, 1994; Batislam, 2007, s. 76; Güneş, 2011, s. 241; Şığva, 2019; s. 487; Gözütok, 2020, s. 531). O, sözcüklere klasik şiir geleneğindeki mazmunların kullanımından daha ötede anlamlar yükleyerek, sembolizmdeki başarısını doruk noktalara taşımıştır (Yerlikaya, 2008, s. 5). Diğer yandan, Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî de divân sahibi, edebi yönü güçlü, aruzu büyük bir ustalıkla kullanmayı başaran önemli bir mutasavvıf şairdir (Aydın, 2004, s. 37; Bilgin, 2011, s. 5; Göktaş, 2013, s. 90; Karakuş, 2018, s. 213). Divânı, son yüzyıllarda yazılmış en güzel divânlardan biri olup, mürettep bir divândır (Göktaş, 2012, s. 115). Nazmı kuvvetli olup, şiirleri tamamen klasik edebiyat mazmunlarıyla örülü lirik şiirlerden oluşmaktadır. Şiirinde tasavvufî mefhum ve mazmunları ana dayanak yaparken, hem klasik, hem modern şiirin içerik olarak kullandığı ve Türk-İslâm şiirinin ana damarlarından olan tasavvufa hayatının bir yansıması olarak yer vermiştir (Karakuş, 2018, s. 215). Bir dönem Fâtih Camii'nde *Hâfız Divânını* da okutan (Yılmaz, 1995, s. 348) Muhammed Es'ad Erbilî'nin, Şeyh Gâlib'in "Ateş" redifli gazeline yazdığı bir nazîresi de bulunmaktadır.

Bu çalışmamıza, Mevlânâ'ya olan övgü tarzlarından dolayı Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* eserindeki "Der Vâsıf-ı Şerif-i Cenâb-ı Hüdâvendigâr" başlıklı manzumesi ile Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'nin *Divânı*'ndaki Mevlânâ gazeli konu edinilmiştir. İki şairin, iki kıymetli eserinde kaleme aldıkları manzumeleri beyitler halinde ele alınmış, açıklamaları yapılarak şerh edilmiştir. Ardından, her iki şairin Mevlânâ'ya bakış tarzları, onun hakkındaki duyguları ve düşünceleri, onun vasıflarını övgü biçimleri ortaya konmuştur.

1. Şeyh Gâlib'in Der Vâsî-ı Şerîf-i Cenâb-ı Hüdâvendigâr Manzumesi

137. Hatm etti çü enbiyâyı Allah
Geldi bize evliyâ-yı âgâh
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Allah nebiler silsilesini tamam eylediği için, bize sırlara vâkıf evliyâ geldi.

Son peygamber Hz. Muhammed'in gelişiyle Allah peygamberlik kapısını kapatmıştır. Bundan sonra artık peygamber gelmeyeceğinden, Hz. Muhammed'in "vâris"leri olan ve onun sırlarına vâkıf olan Allah dostları bizlere gelmiştir.

138. Şehdir o gürûha Molla Hünkâr
Besdir bu cihâna bir cihân-dâr
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Molla Hünkâr o topluluğun padişahıdır. Bu âleme bir padişah kâfidir. Nasıl ki bu âlemin tek bir hükümdarı var ise, Hz. Mevlânâ da o veliler topluluğunun sevgilisidir, başıdır.

139. Sultân-ı serîr-i mülk-i irfân
Seccâde-nişîn-i şîr-i Yezdân
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Anlayış mülkünün tâcîdârıdır. Allah'ın Aslan'ının seccadesine oturandır.

Hz. Mevlânâ, anlayış, seziş ülkesinin tahtının sultanıdır. Hz. Muhammed'in izinde yürüyen Allah'ın Aslanı Hz. Ali'nin de seccadesine oturan postnişin odur.

140. Endîşesi reh-nümâ-yı tahkîk
Mânendesidir vekîl-i Sıddîk
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Düşüncesi yol gösterenin hakikatini anlamaktır, O, adeta Sıddîk'in (Hz. Ebubekr'in) vekiline benzer.

Onun düşüncesi, kaygısı, hakikat yolunda olan rehberleri anlamaktır. O, bu yolda adeta Hz. Ebubekir'in vekili gibidir.(Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî'nin soy itibarıyla sıddîkî olduğu, yani soyunun Hz. Ebubekir'e dayandığı bilinmektedir. Beyitte bu noktaya da işaret edildiği düşünülebilir).

141. Hurşîd-i sipîhr-i sulb-i Hayder
Zer silsile reh-rev-i Gazanfer
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Haydar'ın neslinden gelenlerin semasının güneşidir, Aslan'ın (Hz. Ali) yolundan giden altın silsiledendir.

O, Hz. Ali'nin neslinden gelenler semasının güneşidir. Allah'ın Aslan'ının yolunu takip eden altın silsiledendir.

142. Ney-pâre-i kilki kıldı meşhûd
Bildik neyimiş nevâ-yı Dâvûd
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Kamıştan kalem dahi şahid oldu da, Dâvûd'un sesi ne imiş bildik.

Onun kamıştan kalem gibi ney'i bile buna şahittir ki, böylece Hz. Dâvûd'un sesine âşinâ olduk.

143. Oldı ulemâ-yı dîne fâyık
Peygamber-i Rûm denilse lâyıık
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Din âlimlerine galebe çaldı. Anadolu'nun peygamberi dense yaraşır.

Hz. Mevlânâ bütün din bilginlerine üstün gelmiştir, bu yüzden ona Anadolu diyarının peygamberi dense, o bunu hak edecek niteliktedir. ("Peygamber" Farçadaki "haber getiren anlamında, "Peyamber" sözcüğünden anlam genişlemesiyle günümüzdeki anlamını kazanmıştır. Şeyh Gâlib gibi itikat inceliklerine titizlikle vâkıf bir şâirin son Peygamber'den sonra başkasını "Resûl" görmesi düşünülemez).

144. Ma'nâ-yı kelâmı rûh- bahşâ
Mehdî gibi şer'i eyler ihyâ
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Sözlerinin hakikati can bahşedicidir, Mehdi gibi şeriatı dirilticidir.

Hz. Mevlânâ'nın sözlerinin mânâsı can bağışlayıcıdır. O, Mehdi gibi şeriatı, doğruluk yolunu yeniden canlandırıyor.

145. İsm olmadı bir kitaba el-ân
Seyr et şerefin ki mağz-ı Kur'ân
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Şimdiye kadar bir kitaba isim olmamıştır, bak ki üstünlüğüne mesnevî adeta Kur'an'ın özüdür.

Onun *Mesnevî*'si şimdiye kadar bir kitaba isim olmamıştır. Onun üstün oluşunu gör ki, o adeta Kur'an'ın özü gibidir.

146. Mülk-i sühanı sevâd-ı a'zem
Bir buk'ası taht-ı İbni Edhem
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

O'nun söz diyarı öylesine geniştir ki, bir yeri İbni Ethem'in makamıdır.

Hz. Pir'in söz mülkünün hükümdarlığı öylesine büyüktür ki, onun yalnızca bir kısmı dahî İbrahim Edhem'in makamı gibidir.

147. İbrâhîm-i Gülşenî gibi merd
Olmuşdur o bâğa bülbül-i ferd
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Mürüvvetinde İbrâhîm Gülşenî'ye benzer, (Hz. Mevlânâ) o bağı tek bülbülü olmuştur.

Hz. Mevlânâ yiğitlikte, sözünün eri olmakta tıpkı İbrâhîm Gülşenî gibidir. O, o bahçenin tek bülbülüdür.

148. Abdâl-ı felek helâk-i aşkı
Mîhr ü mehi sîne-çâk-i aşkı
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Gökler ehli (bedel) onun aşkından perişandır, Onun aşkı yüzünden güneş ve ayın sinesi yarıktır.

Göğün katmanları onun aşkıdan bitkin düşmüşlerdir. Güneşin ve ayın sinesi dahi onun aşkıdan dolayı yarık yarıktır.

149. Ebyât-ı şerîfî âyet âyet
Esrâr-ı şeriat ü hakikat
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Şerefli beyitleri neredeyse Kur'an âyetleri gibi, şeriatın ve hakikatin sırlarıdır.

Hz. Mevlânâ'nın mübarek beyitleri, âdeta Kur'an ayetleri gibi şeriatın ve hakikatin sırlarını taşımaktadır. (Burada âyet sözcüğü mecazen değil, lügavi anlamıyla kullanılmıştır).

150. Rûşen sühanı çerâğ-ı ma'nâ
Her noktası şeb-çerâğ-ı ma'nâ
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Işıklı sözleri âdeta, hakikat meş'alesidir, her noktası neredeyse gece parlayan hakikat kandilidir.

Onun veciz sözleri meş'ale gibi ışık verir, her bir noktası geceleri etrafı aydınlatan hakikat kandili gibidir.

151. Ser-tâcî gürûh-ı evliyanın
Şâh u çelebisi asfiyânın
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Evliya zümresinin en sevileni, tertemiz ruhluların başı ve efendisidir.

O, veliler topluluğunun başındaki taçtır. Rûhları arınmış olanların hükümdarı ve yol göstericisidir.

152. Etmişdir ihâta garb u şarkı
Emvâc-ı muhit-i gark u farkı
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Batı'yı ve Doğu'yu, hakikat çevresinin dalgalarını, hakkı ve batılı baştanbaca çevreleyip sarmıştır.

Hz. Mevlânâ, mânevî gücü ve bilgisiyle, hakikat denizinde olanları ve olmayanları, yani Doğu'yu ve Batı'yı kuşatandır.

153. Aktâr-ı cihana hükmi cârî
Eczâ-yı zamâna feyzi sârî
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Mânevî nüfûzu yeryüzünün her tarafında hüküm sürer, O, zamanın her boyutuna feyiz ve bereketi sirayet edendir.

Onun hükmü cihânın her bir tarafında geçerlidir. Onun feyzi ve bereketi zamanın her kısmına sirayet etmektedir.

154. Âlem dolu feyz-i himmetinden
Bahs etme abes kerametinden
Şeyh Gâlib (Doğan, 2011, s. 50)

Bütün âlem onun tasarrufunun keremiyle dopdoludur, olağanüstü hallerinden bahsetme, boşunadır.

Hz. Mevlânâ'nın himmetinin bereketinden bütün cihân payını almıştır. O, olağanüstü hallerin sahibidir. Bunları anlatmaya ise hiç gerek yoktur.

2. Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'nin Mevlânâ Gazeli¹

Şeh-i taht-ı fenadır bende-i fermân-ı Mevlânâ
Meh-i evc-i bakâdır mazhar-ı ihsân-ı Mevlânâ
(Erbilî, 2011, s. 126)

Mevlânâ'nın buyruğunun bendesi olan, hiçlik tahtının padişahıdır. Mevlânâ'nın yüceliğine erişen ise ebediyet doruğunun ayıdır.

Mevlânâ'nın emirlerinin karşısında baş kesen, artık Allah'ta tükeniş tahtının hükümdarı olmuştur. Onun lütuflarına eren ise, ölümsüzlük zirvesinin ayı olmuştur.

Nazar-gâh-ı Hudâ'dır menba'-ı iman u îkandır
Mutâf-ı âşıkândır sâha-i meydân-ı Mevlânâ
(Erbilî, 2011, s. 126)

(O) Allah'ın nazar kıldığı, inancın ve sağlam bilginin kaynağıdır. Mevlâna'nın yeri âşıkların döndüğü yerdir.

Mevlânâ, Allah'ın kendisine nazar ettiği kişidir; imanın ve sağlam bilginin pınarıdır. Onun meydanı âşıkların ziyaret ettikleri yerdir.

Kemâl-i kâmurânîdir cemâl-i câvidânîdir
Sirâc-ı zinde-gânîdir ruh-ı râhşan-ı Mevlânâ
(Erbilî, 2011, s. 126)

(O), bahtiyarlığın en mükemmelidir, ebedî güzeldir. Mevlânâ'nın parlayan yüzü bitmeyen hayat kandilidir.

Mevlânâ, saadetin doruğuna ulaşmıştır, onda güzellik tecellisi süreklidir. Onun nurlu yüzü hiç sönmeyen, hayat verici bir ışıktır.

Kurulsun sâğar-ı sâkî içilsin şerbet-i bâkî
Bezetsin cümle uşşâkı kadeh-nûşân-ı Mevlâna
(Erbilî, 2011, s. 126)

Sâkînin kadehi getirilsin, ebedî olan şerbet yudumlansın. Mevlânâ'nın kadehinden içenler bütün âşıkları süslesin.

Sâkînin kadehi getirilsin ki, Bâkî olan Allah'ın şerbeti içilsin. Mevlânâ'nın kadehinden içenler ise hakka âşık olan herkesi süslesin.

Koşar şem'-i şebistâne fedâ-yı câna pervâne
Gelince saff-ı devrâne küleh-pûşân-ı Mevlâna
(Erbilî, 2011, s. 126)

Şebistan'ın (halvet yerinin) mumuna koşar pervane (kelebekler) canını feda etmek için, Mevlânâ külâhı giyenler dönen saflara koşarlar.

Mevlânâ'nın külâhını başına geçiren Mevleviler semâ edenlere karışıp semâyâ katılınca, âdeta kelebekler canlarını feda etmek için halvet yerinin (toplanılan yerin) ışığına koşarlar.

Zaman şâdî zemin gülşen kulûb-i sâlikândır şen

¹ Rubâi 'olmadığı, 'gazel' olduğu açık olan bu manzumenin kaynaktaki 'rubâi' serlevhası altında verilmiş olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Ç.N.

Edip her kûşeyî rûşen meh-i tâbân-ı Mevlânâ
(Erbilî, 2011, s. 126)

Zaman şen, yeryüzü gül bahçesi, sâliklerin kalbi şen, Mevlânâ'nın ışık saçan ay yüzü, her köşeyi aydınlatmaktadır.

Mevlânâ'nın dört bir tarafı nûrlandıran ay yüzü vesilesiyle devran mutlu, yeryüzü gül bahçesi, Allah yolunda yürüyenlerin kalbi neşelidir.

Olur habl-i emel mümted makâm-ı ma'nevi emced
Ger olsa gâh-ı Es'ad gönül mihmân-ı Mevlânâ
(Erbilî, 2011, s. 126)

Es'ad, gönül, zaman zaman Mevlânâ'nın misafiri olsa, arzu ipi sürekli, mânevî makam pek şerefli olur.

Es'ad, şayet gönül, zaman zaman Mevlânâ'ya misafir olsa, emel ipi sürekli, mânevî makam pek daha şerefli olur.

3. Her İki Şairin Anlatımıyla Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi

Şeyh Gâlib, Mevlânâ'nın hayranlık uyandıran vasıflarını anlattığı bu manzumesinin giriş beytinde, son Peygamberle birlikte, artık peygamberlik kapısının kapanmış olduğunu ifade ederek, bundan sonra yalnızca Hz. Peygamber'in "vâris"leri olan, onun yolundan giden ve onun sırlarına vâkıf olan evliyanın geleceğini beyan etmiştir. Mevlânâ'nın da Hz. Peygamber'in vârislerinden biri olduğunu ifade ederek, onun Hz. Peygamberin sırlarına vâkıf bir Allah dostu olduğunu söylemiştir.

Manzumenin devamında, Mevlânâ'yı "Molla Hünkâr" ismiyle anarak, onu bu veliler topluluğunun padişahı, başı, sevgilisi olarak nitelmiştir. Onu "anlayış ülkesinin tahtının sultanı" olarak görmüş ve Hz. Peygamber'in izinden giden "Allah'ın Aslanı, Hz. Ali'nin seccadesinde oturan postnişin" olarak vasıflandırmıştır.

Şairin bir diğer ifadesine göre, Mevlânâ hakikat yolunda rehber olanları anlayandır. Bu cihetle şair, onu Hz. Ebubekir'in vekili gibi nitelendirmiştir. Hüdavendigâr'ı Hz. Ali'nin neslinden gelenlerin semasının güneşi gibi tasvir ederek, onun Allah'ın Aslanı'nın yolundan giden altın silsilenin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Mevlânâ'nın ney'inin de Hz. Dâvûd'un sesi gibi ses çıkardığına işaret ederek, onun ney'ini şahit olarak göstermiştir.

Şeyh Gâlib, Mevlânâ'yı din bilginlerinin en üstünü olarak vasıflandırmıştır. Onu adeta "Anadolu diyarının peygamberidir dense yeridir" şeklinde nitelendirmiştir. Mamafih, Mevlânâ'nın sözlerini can bahşedici olarak gören Şeyh Gâlib, aynı zamanda onu Mehdi gibi şeriatı diriltici olarak tasvir etmiş, *Mesnevî*'sini ise adeta Kur'an'ın özü gibi görmüştür.

Mevlânâ, ona göre söz mülkünün hükümdarıdır. O, adeta İbrahim Ethem'in makamındadır. Sözünün eri bir yiğittir. Bu bakımdan, Mevlânâ onun gözünde tıpkı İbrahim Gülşeni'ye benzemektedir. Mürüvvet sahibidir ve veliler bahçesinin tek bülbülüdür. O, güneşi ve ayı bile aşkıyla yarık yarık edendir. Şeriatın ve hakikatin sırlarını taşıyan beyitleri, tıpkı Kur'an ayetleri gibi şerefli dir.

Mevlânâ'nın meş'ale gibi ışıklı olan sözleri gece parlayan hakikat kandiline benzer. O, temiz ruhluların başı ve efendisidir, evliyâ zümresinin en sevilenidir. Hüdavendigâr, manevî gücüyle Doğu ve Batı'yı kuşatandır. Yine o manevî nüfuzuyla her yerde hüküm sürendir ve olağanüstü halleriyle manevî tasarruf sahibidir.

Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî ise gazelinin giriş beytinde Mevlânâ'yı çok yüce bir şahsiyet olarak nitelmiştir. Onun buyrukları lütufkârdır. O, bendelerini ebediyet doruğunun ayına eriştiren hiçlik tahtının padişahıdır.

Erbilî'ye göre, Mevlânâ Allah'ın nazar ettiği bir kişidir. O, inancın ve sağlam bilginin kaynağıdır. Onun yeri, âşıkların ziyaret ettikleri yerdir. Mevlânâ, saadetin en doruğuna ulaşandır. Yüzü parlaktır,

bitmeyen hayat kandili gibidir. Güzellik onda sürekli tecelli etmektedir. Onun kadehinden içenler, hakk'a âşık olanları süslemektedir.

Mevlânâ'nın külahını başına geçiren Mevleviler, tıpkı kelebekler gibi canlarını feda etmek isterler. O, semâ edenlere ışık saçmakta ve zaman onunla şenlenmektedir. O, dört bir tarafı nurlandırmakta ve onun mübarek ay yüzü vesilesiyle de, yeryüzü gül bahçesine dönmektedir. Ona göre Mevlânâ, Allah yolunda yürüyenlere neşe vermektedir.

Şair, manzumenin sonunda Es'ad mahlasını kullanarak, Mevlânâ'ya gönülden misafir olma arzusunu da ifade etmiştir. Kendisinin emel ipinin sürekli olacağını beyan ederek, onun manevî makamı vesilesiyle şerefyab olacağını zikretmiştir. Zira, Mevlânâ kendisine misafir olana şeref bahşeden bir makamdadır.

Sonuç

Mevleviliğin Piri olan Mevlânâ, *Mesnevî*'si vesilesiyle, yaşamış olduğu dönemden itibaren hem İslam âleminde, hem de Batı'da pek çok şahsiyetin dikkatini çekmiştir. O kadar ki, kendi adına artık her yıl anma merasimleri de tertiplenmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, o, dünyada adına anma yılı düzenlenen ender şahsiyetlerden birisidir. Gerek âlim olması itibarıyla, gerekse mutasavvıf kişiliğiyle pek çok özelliği bünyesinde barındıran Mevlânâ, kendi dönemini ve kendisinden sonraki dönemleri eserleri ve fikirleriyle etkilemiştir. Tabiatıyla, onun eserlerini okuyanlar, evrensel fikirlerini takip edenler, onun manevî tesiri altında kalabilmektedirler. İnsanları birbirine yaklaştırmayı başarabilmiş bir şahsiyet olan Mevlânâ'nın sözleri adeta sadra şifa verici, zarif, yumuşak ve tedavi edici ilaç gibidir.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si bugün dünya çapında bir eser niteliğinde görülmektedir. Eserlerindeki hikmetli sözleriyle insanlığa ilham kaynağı oluşu, onu manevî bir hazinenin sahibi kılmıştır. O, insanlığın Mevlânâ'sı olmayı hak etmiştir dense yeridir.

Pek çok şair gibi, edebiyatımız içerisinde önemli yerleri olan Şeyh Gâlib ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî de Mevlânâ'yı şiirleriyle anlatmaya, onu övmeye, onun vasıflarını tasvir etmeye ve ondaki manevî güzellikleri ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

Her iki şairin anlatımıyla Hz. Mevlana şu şekilde vasıflandırılmıştır:

1. Hz. Peygamber'in vârisi
2. Onun yolundan giden ve onun sırlarına vâkıf olan bir evliyâ
3. Allah'ın dostu
4. Veliler topluluğunun padişahı, başı ve sevgilisi
5. Anlayış ülkesinin tahtının sultanı
6. Hz. Peygamber'in izinden giden "Allah'ın Aslanı Hz. Ali'nin seccadesinde oturan postnişin"
7. Hakikat yolunda rehber olanları anlayan
8. Hz. Ebubekir'in vekili
9. Hz. Ali'nin neslinden gelenlerin semasının güneşi
10. Allah'ın Aslanı'nın yolundan giden altın silsilenin bir parçası
11. Ney'i Hz. Dâvûd'un sesi gibi ses çıkaran
12. Din bilginlerinin en üstünü
13. Adeta, Anadolu diyarının peygamberi gibi denilebilen
14. Sözleri can bahşedici
15. Mehdi gibi şeriatı diriltici
16. *Mesnevî*'si adeta Kur'an'ın özü gibi olan
17. Söz mülkünün hükümdarı
18. İbrahim Ethem'in makamında olan, sözünün eri bir yiğit
19. İbrahim Gülşenî'ye benzeyen, mürüvvet sahibi, veliler bahçesinin tek bülbülü
20. Güneş'i ve ayı bile aşkıyla yarık yarık eden
21. Beyitleri, şeriatın ve hakikatin sırlarını taşıyan ve tıpkı Kur'an ayetleri gibi şerefli olan
22. Sözleri, gece parlayan hakikat kandiline benzeyen meş'ale gibi ışıklı olan
23. Temiz ruhluların başı ve efendisi ve evliya zümresinin en sevileni
24. Manevî gücüyle Doğu ve Batı'yı kuşatan
25. Yine manevî nüfuzuyla her yerde hüküm süren

26. Yüce bir şahsiyet
27. Buyrukları lütufkâr olan
28. Bendelerini ebediyet doruğunun ay'ına eriştiren hiçlik tahtının padişahı
29. Allah'ın nazar ettiği bir kişi
30. İncanın ve sağlam bilginin kaynağı
31. Yeri âşıkların ziyaretgâhı olan
32. Saadetin en doruğuna ulaşan
33. Yüzü parlak ve bitmeyen hayat kandili gibi olan
34. Güzelliğin kendisinde sürekli tecelli etmiş olan kişi
35. Kadehinden içenlerin hak âşıklarını süslediği
36. Kûlahını başına geçirenlerin, tıpkı kelebekler gibi, canlarını feda etmek istedikleri olan kişi
37. Sema edenlere ışık saçan
38. Zamanın kendisiyle şenlenmiş olduğu kişi
39. Dört bir tarafı nurlandıran
40. Yeryüzünün, onun mübarek ay yüzü vesilesiyle gül bahçesine döndüğü kişi
41. Allah yolunda yürüyenlere neşe veren
42. Kendisinde gönülden misafir olma arzusu uyandıran
43. Manevi makamıyla şerefyab edici olan
44. Olağanüstü halleriyle manevi tasarruf sahibi olanı

Kaynakça

- Arı, A. (2005). Şeyh Gâlib'in poetikası. *Osmanlı Araştırmaları*, 26, 51-72.
- Aydın, Ş. (2004). Türk edebiyatında farsça divân ve divânçeler. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 31-40.
- Ayverdi, S. (2018). *Edebî ve mânevî dünyası içinde Fatih* (10. baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Ayverdi, S. (2017). *Rahmet kapısı* (4. baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Banarlı, N. S. (2013). *Tarih ve tasavvuf sohbetleri* (5. baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Barkçin, S. Ş. (2017). *Gönül makamı* (1. baskı). İnsan Yayınları.
- Batıslam, H. D. (2007). Şeyh Gâlib'in Mevlâna'ya yazdığı dört medhiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 75-84.
- Berbercan, M. T. (2020). Şeyh Gâlib'in Türkçesi üzerine bazı dikkatler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(74), 82-86.
- Bilgin, A. (2011). Nigârî (divân). *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Kültür Eserleri*. <https://www.muzafferozak.com/PDF/Kitaplar/NigariDivani.pdf>
- Cebecioğlu, E. (2007). Hz. Mevlânâ üzerine genel bir değerlendirme. *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8, 7-22.
- Çağlak, O. (2008). *Eğitimde gelenek bakımından günümüz şiirine şeyh gâlib etkisi* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çubukçu, İ. A. (1993). Mevlânâ ve felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 97-118.
- Demir, R. (2021). *Güzellik ve aşkın şairi Şeyh Galip* (5. baskı). Muhit Kitap.
- Doğan, M. N. (2011). *Şeyh Galip hüsn ü aşk* (7. baskı). Yelkenli Yayınevi.
- Erbilî, M. E. (2011). *Divân-ı Es'ad*. Erkam Yayınları.
- Friedlander, S. (2017). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin unutulmuş mesajı* (1. baskı). Sufi Kitap.
- Göktaş, V. (2012). Esad Efendi (1847-1931) and the symbolic language in his divan. *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 13-14, 115-132.

- Göktaş, V. (2013). *Muhammed Es'ad-ı Erbilî hayatı, eserleri ve tasavvuf felsefesi*. İlahiyât, Ankamat Matbaası.
- Gözütok, M. A. (2020). Yazımdan yayıma hüsn ü aşk'ın serencâmı. II. *Türkiyat Mecmuası*, 30(2), 531-562. <http://doi.org/10.26650/TUDED2020-0011>
- Güneş, M. (2011). Divan Şiirinin Son Ulu Çınarı Şeyh Gâlib (1757-1798)'in Yetiştirdiği Çevre ve Mürşitleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 241-272.
- Güzel, A. (2007). Mevlânâ'nın çağına ve çağımıza tesirleri. *İstem*, 10, 169-190.
- Horata, O. (1999). Mevlâna ve divan şairleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 43-56.
- İnançer, Ö.T. (2019). *Bir Muhammedî âşık Hz. Mevlânâ* (5. baskı). Sufi Kitap.
- İz, F. (2010). Şeyh Gâlib (Çev. Süleyman Tülücü). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 259-289.
- Kalkışım, M. M. (1992). *Şeyh Gâlib dîvânı* (Tez No. 20406) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib dîvânı*. Akçay Yayınları.
- Kalkışım, M. M. (2010). Şeyh Gâlib. *İslâm Ansiklopedisi içinde*. (C. 39, s. 54-57). TDV Yayınları.
- Kaplan, Ü. (2007). *Divân şiirinde tasavvuf*. Birleşik Yayınları.
- Kara, M. (2019). *Tasavvuf kültürü*. Anadolu Ay Yayınları.
- Karakuş, A. (2018). Şiirde âteş (Şeyh Gâlib ve Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî'nin "âteş" redifli gazellerinin karşılaştırmalı tahlili). *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(13), 213-232.
- Keleş, R. (2020). Türk İslâm edebiyatının muhteva kaynakları: Şeyh Gâlib örneği. *bilimname XLI*, 1, 443-484. <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.673704>
- Köprülü, M.F. (2016). *Türk edebiyatı tarihi* (2. baskı). Alfa Basım Yayın.
- Kurucu, A.U. (2019). *Üstad Ali Ulvi Kurucu hatıralar I* (21. baskı). Gonca Yayınevi.
- Kuzu, F. (2012). Şeyh Gâlib'in şiirlerinde insanın dönüşüm süreci. *Turkish Studies*, 7(3), 1803-1812.
- Özkan, S. (2006a). *Mevlânâ ve Goethe* (1. basım). Ötüken Neşriyat.
- Özkan, S. (2006b). *Aşk ve akıl*. Ötüken Neşriyat.
- Schimmel, A. (1954). Garbın Mevlâna görüşü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 27-29.
- Sipehsâlâr Feridun Bin Ahmed (2017). *Hz. Mevlânâ'dan görüp işittiklerim* (A. A. Konuk, Çev.). Sufi Kitap (1. baskı).
- Sipehsâlâr Mecdeddîn Ferîdûn (2019). *Mevlânâ ve etrafındakiler*. (1. baskı). M. Çıpan (Haz.). Kapı Yayınları.
- Şıgva, B. (2019). Şeyh Gâlib divanında manzum hikâyeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 485-504.
- Tatçı, M. (2019). *Aşkta söyler bu dilim*. (1. baskı). H Yayınları.
- Topbaş, O. N. (2005). *Mesnevî deryasından âb-ı hayat katreleri*. Erkam Yayınları.
- Topbaş, O. N. (1996). *Mesnevî bahçesinden bir testi su*. Erkam Yayınları.
- Tülücü, S. (2011). Şeyh Gâlib hakkında bazı bibliyografik notlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 253-263.
- Uzun, Ş. (2014). Na't geleneğinde Şeyh Gâlib örneği. *Turkish Studies*, 9(6), 1093-1106.
- Yakıt, İ. (1995). Mevlâna ve Goethe'de hikmet ve felsefe. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Dergisi, 2, 1-15.

Yerlikaya, K. (2008). *Şeyh Gâlib dîvânında zaman* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Yılmaz, H. K. (1995). Esad Erbilî. *İslâm Ansiklopedisi içinde*. (C. 11, s. 348-349). TDV Yayınları.

Yılmaz, H.K. (2008). *Çağları aşan Mevlânâ çağrısı*. Erkam Yayınları.

Yılmaz, H.K. (2009). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar* (12. baskı). Ensar Neşriyat.

Yılmaz, H.K. (2010). *O'nu bilmek ve tanımak, marifetullah*. Erkam Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 159-168
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Unutulmuş Romanı Batak *Batak, the Forgotten Novel of İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*

Fikri KULA*

*Dr., Aksaray Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü,
Aksaray/Türkiye.

Dr., Aksaray University,
Faculty of Science and Literature,
Department of Education of
Turkish Language and Literary,
Aksaray /Turkey.

fkula32@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1010-0251



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

23/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

19/06/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Kula, F. (2022).

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun
unutulmuş romanı Batak.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 159-168

Citation: Kula, F. (2022).

Batak, the forgotten novel of
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu,
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
159-168

Öz

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1887-1978) pedagojiden sosyolojiye, felsefeden sanata birçok konuda eser neşretmiş fikir ve sanat adamıdır. 1910'da pedagoji araştırmaları için Avrupa'ya gidişi onun hayatında dönüm noktalarındandır. Avrupa'daki tecrübelerinin yeni ufuklar açmasıyla sonraki yaşamını âdeta pedagojiye adayan Baltacıoğlu, 1911'de yurda döner dönmez eğitim sisteminde yapılan yeniliklerin öncüsü olur. Avrupa'nın eğitim kurumlarındaki yöntemleri kendi ülkesine uyarlamaya çalışıp uyguladığı yenilikleri de yazıları ve konferanslarıyla yaymaya çabalar. İçtimaî Mektep adlı pedagoji alanındaki temel eserinde "şahsiyet pedagojisi" anlayışına dayalı yeni bir eğitim modeli kurar. Talim ve Terbiyede İnkılâp, Toplu Tedris, Rüyamdaki Okullar, Pedagojide İhtilâl gibi eserleriyle de pedagoji alanında hizmetler yapar. Düşünceleri ve eserleriyle kendinden sonrakilere kaynaklık eden Baltacıoğlu, uzun yıllar boyunca Yeni Adam dergisini çıkararak ideal bir nesil için çalışır. İdealindeki "Yeni Adam" tipinin oluşması adına birçok konu ve türde eser verir. Eğitimde tiyatronun önemli bir işlevi olduğunu düşünen Baltacıoğlu, tiyatro hakkında teorik eserler yazmanın yanında birçok oyun kaleme alır. Dergiciliği ve tiyatroculuğunun yanı sıra deneme ve hikâyeler yazan Baltacıoğlu'nun tek romanı ise Batak adını taşır. Yazıldığı tarihten bugüne fazla ilgi görmeyen Batak, Baltacıoğlu'nun eğitimci kişiliğini yansıtmaya ve biyografik unsurlar içermesi açısından önemli bir romandır. Bu çalışmada yazarın hatıralarından ve pedagojik çalışmalarından hareketle hayatının ve eğitimci kişiliğinin Batak romanına nasıl yansıdığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, eğitim, pedagoji, Türk romanı, biyografi.

Abstract

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1887-1978) is an intellectual and artistic man who has published works on many subjects from pedagogy to sociology, from philosophy to art. One of the turning points in his life is going to Europe for pedagogical research in 1910. Baltacıoğlu, who devoted his next life to pedagogy thanks to his experiences in Europe opening up new perspectives, became the pioneer of innovations in the education system as soon as he returned home in 1911. He tries to adapt the methods in the educational institutions of Europe to his own country and tries to spread the innovations he implements with his articles and conferences. In his main work in the field of pedagogy called İçtimaî Mektep, he establishes a new education model based on the understanding of "personality pedagogy". He also provides services in the field of pedagogy with his works such as Talim ve Terbiyede İnkılâp/Revolution in Education and Discipline, Toplu Tedris/Collective Education, Rüyamdaki Okullar/Schools in My Dream, and Pedagojide İhtilâl/Revolution in Pedagogy. Baltacıoğlu, who becomes a source for the next generations with his thoughts and works, works for an ideal generation by publishing Yeni Adam/New Man journal for many years. He produces works on many subjects and genres to create his ideal "New Man" type. Baltacıoğlu, who thinks that theater has an important function in education, writes many plays besides writing theoretical works about theatre. The only novel of Baltacıoğlu, who wrote essays and stories as well as magazin publishing and being a theater actor, is called Batak. Batak, which has not attracted much attention since its writing, is an important novel in terms of reflecting Baltacıoğlu's educational personality and containing biographical elements. In this study, it will be examined how the author's life and educator personality are reflected in the Batak novel, based on the author's memories and pedagogical studies.

Keywords: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, education, pedagogy, Turkish novel, biography.

Giriş

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1887-1978), Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemine tanıklık etmiş ve bu devirlerde düşüncelerini kalemiyle işlemiş önemli bir fikir ve sanat adamıdır. İstanbul'da doğan Baltacıoğlu'nun okul yıllarının ilk evresinin “çileli geçtiğinden söz etmek mümkündür” (Obuz, 2018, s. 25). İdadi çağına gelene dek farklı nedenlerden dolayı birçok kez okul değiştirmek durumunda kalan Baltacıoğlu, 1899 yılında rüştiyeyi tamamladıktan sonra Vefa İdadisi'ne kaydolar. İdadiyi bitirince 1904'te Darülfünun'un tabiiye (fen) şubesine girer. Üniversite yıllarında hat dersleri alıp 1908 yılında mezun olduktan sonra bir süre Darulmuallimin'de hat hocası yapar (Baltacıoğlu, 1998, s. 86). Yazı, resim, eliş, terbiye konularına ilgisi ona Avrupa kapılarını açar. 1910'da Maarif Nezareti vasıtasıyla eliş ve pedagoji tetkiklerinde bulunmak üzere Avrupa'ya giderek eğitim ve sanat hususunda araştırmalar yapar. Avrupa'daki izlenim ve tecrübeleri onda yeni ufuklar açar. Bundan sonraki yaşamını âdeta pedagojiye adanmış Baltacıoğlu, 1911'de yurda döner dönmez eğitim sisteminde yenilikler yapmaya başlar. Avrupa ülkelerinin eğitim kurumlarındaki yöntemleri kendi ülkesine uyarlamaya çalışıp uyguladığı yenilikleri de yazıları, sergileri ve konferansları ile yayma uğraşı içine girer (Aytaç, 1984, s. 238). 1913 yılından 1933'e kadar Darülfünun'da pedagoji dersleri verir. 1923'te Darülfünun emini seçilen İsmayıl Hakkı'nın 1933 yılındaki reform dolayısıyla üniversitedeki görevine son verilir. Üniversiteden tasfiyesi hayatındaki kırılma noktalarından biri olup “bu durum; onun ölümüne kadar yayınlayacağı *Yeni Adam*'ın doğmasına vesile olur (Obuz ve Yakut, 2016, s. 162). 1941 yılında üniversiteye dönerek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde “ilk pedagoji profesörü” (Tozlu, 1980, s. 21) olur. Fakülte'deki görevini 9 Şubat 1943'e kadar sürdüren Baltacıoğlu, 1943-1950 yılları arasında milletvekili olarak mecliste yer alır. Aktif siyasetten 1950'de ayrılan İsmayıl Hakkı, ölümüne dek çeşitli konularda çalışmalar yapıp konferanslar vererek hayatını sürdürür ve 1978'de vefat eder.

Baltacıoğlu “Türkiye'nin temel sorunları karşısında fikir üretebilen” (Kaçmazoğlu, 2001, s. 202) çok yönlü yapısı ve birikimiyle Türk eğitim tarihinde pedagojiden sosyolojiye, felsefeden sanata dair görüş ve eserleriyle kendinden sonrakilere kaynaklık eder. Toplumun kalkınması için “kültür ve gelenek birliğinin sağlanmasını olmazsa olmaz bir koşul olarak belirleyen” (Obuz ve Yakut, 2016, s. 166) İsmayıl Hakkı, çalışmalarlarıyla bu uğurda uğraş verir. Baltacıoğlu “idealindeki ‘Yeni Adam’ tipini oluşturmaya çalışmak” (Tozlu, 1980, s. 71) adına yıllarca mücadele ederek birçok alanda kalem oynatmış, eğitim alanındaki görüşlerini işlemiştir. Eğitimde tiyatronun çok önemli bir işlevi olduğunu düşünen Baltacıoğlu, tiyatro hakkında teorik eserler yazmanın yanında birçok tiyatro oyunu kaleme alır. Dergisindeki “Yeni Adamın İlkeleri” başlıklı “kültür hayatındaki görüşlerini özetleyen” (Ülken, 1994, s. 453) bildirisinde şiir, hikâye, roman ve tiyatro gibi edebî alanlardaki görüşlerini anlatır. Dergiciliği ve tiyatroculuğunun yanı sıra deneme ve hikâyeler yazan Baltacıoğlu'nun tek romanı ise *Batak* adını taşır. Yazıldığı tarihten itibaren fazla ilgi görmeyen *Batak*, Baltacıoğlu'nun eğitimci kişiliğini yansıtan, biyografik unsurlar içeren ve deneme özellikleri taşıyan bir eserdir.

Batak'ın kapağında “yazan ve resimliyen” İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu sunuşu bulunur ve “basan ve yayan” Baltacıoğlu'nun yayın organı “Yeni Adam”dır. 1943 tarihli eserin Önsöz'ü dikkat çekici olup Baltacıoğlu, yazarının eseri okuyucunun takdirine sunduktan sonra metnin “Bir roman mı, bir hikâye mi, bir ‘essai’ mi? Yoksa hiçbir değil de ilmi yahut felsefi bir etüt mü?” (Baltacıoğlu, 1943, s. 6) olduğuna cemiyetin karar verebileceğini ifade eder. Eserin insanlar tarafından okunduktan sonra değerinin biçileceğini vurgulayan İsmayıl Hakkı'nın *Batak* eseri, cemiyetin “zalim mahkemesi”nin (Baltacıoğlu, 1943, s. 6) takdiri ile unutulmaya yüz tutmuş bir romandır.

Bir Artistin Garip Aşk Maceraları

Yazar anlatıcı, eserin “Bir Sanatkârın Sırlı Oluşu” bölümünde Âdem ile Havva “efsanesi”ne göndermede bulunur. Allah'ın Âdem'i balçıktan yarattıktan sonra onun “eğekemiği”nden de Havva'yı yarattığını ifade eder. Havva'nın Âdem'in eşi ve sevgilisi olduğunu vurgulayıp insanın da sevdiği kişinin bir parçası olduğu dile getirir. Aşkın “bir mükemmellik idealinde önce kendimizi kaybedip sonra bulmak” (Baltacıoğlu, 1943, s. 7) anlamına geldiğine dikkat çekerek eksik bırakılan insanın severek kendini bütünlendiğini anlatır. Her âdemoğlunun ömrünün bir Havva kızı aramakla geçtiğini, o kişiyi bulursa sevip bütünleneceğini, bulamazsa da tamamlanmayan bir yanıyla eksik olarak hayata veda edeceğini belirtir. Bu

bağlamda aşk “tükenmeyen bir konu olma niteliği” (Özcan, 2014, s. 20) ile romanın kurgusunda önemli bir yer tutar. Yazarın eserine Hz. Âdem ile Hz. Havva inanışına atıfla başlaması romanın kurgusu hakkında önemli ipuçları sunar. Romancı, her âdemoğlunun yaptığı gibi romanın başkişisi Ahmet’in de kendi “eğekemiği”nden yaratılmış diğer parçasını arama serüvenini kurgu düzleminde okuyucusuna aktarır.

Eserin başkişisi Ahmet, fizikî ve ruhî özelliklerinden bahsedilerek, ailesi ve çevresi ile birlikte tanıtılır. Ahmet’in ailesi hakkında verilen malumat onun eğitimi ve şahsiyeti hakkında bilgiler içerir ve bu da roman başkişisinin derinlemesine işlenmesinde önem arz eder. Ahmet’in genç yaşta anne ve babasını art arda kaybetmesinin onun üzerinde yaptığı etkiye dikkat çekilir. Yazar tarafından insanın ana babasını yitirdikten sonra onlara duyduğu sevginin yerini doldurma ihtiyacına vurgu yapılarak Ahmet’in ailesinin ölümünden sonra “kendini sevecek bir kadın, bir ana” (Baltacıoğlu, 1943, s. 20) arayışına girdiği dile getirilir. Ahmet’in bu arayışı kurgunun işleyişinde önemli olup sevgi peşindeki idealist bir sanatkâr olan Ahmet’in aradığı gerçek aşkı bir türlü bulamamasından dolayı romana yeni kişiler katılır. Romanda adı geçen kadınlar, Ahmet ile ilgi ve ilişkisi açısından okuyucuya yansıtılır. İkinci bölümde ise istediği sevdaya ulaşamadığı için aşka bakışı değişen, idealist çizgiden realist bir anlayışa kayan Ahmet’in yaşadıkları işlenir. Özenle kurulmuş bir olay örgüsüne sahip olmayan roman Ahmet’in aşk maceraları ile ilerler.

Ahmet’in ilk aşk denemesi, henüz 18 yaşında iken İnyet isimli bir kızdır. Kendisi gibi resim talebesi olan İnyet’in henüz birkaç kez görüşmeleri sonrası, hiç beklemediği bir anda evlilik konusunu açması Ahmet’i çok şaşırtır. Yazar anlaticı, Ahmet’in sevme ihtiyacında olan ruhunu anlamadığını belirttiği İnyet’in yuva kurup ölünceye kadar beraber olmak düşüncesini âdeta “esnaf pazarlığı”na benzetir. “İdealist sanatkâr evlenme işini bir tacir, bir esnaf gibi düşünemiyordu.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 24) Ahmet bu duygular içinde olsa da İnyet’e o esnada olumlu cevap verir, daha sonra ise yazdığı mektupla ilişkilerini noktalar. Ahmet’in ilk aşk denemesinde onun idealist yapısıyla yalnızca sevme ihtiyacını karşılamaya çalıştığı, aşkın sonunda evlilik gibi bir projeye dönüşmesine sıcak bakmadığı vurgulanır.

“Yunan Profilli Kadın” ile yaşadığı aşk macerasında ise kadının dış görünüşüne aldandığı için kendine kızan Ahmet, katıldığı bir sanatkârlar toplantısında tanıdığı Aliye’yi farklı bularak onu sevdiğini söyler. Kadın ise onun sevgisinin bir heves olduğunu belirterek Ahmet’ten uzaklaşır. Ahmet’in sonraki macerası ise ona sürekli aşk mektupları yazdığı hâlde Ahmet’ten çok kendi romantik hassasiyetini seven ve “aşkın en büyük ayırıcısı” (Baltacıoğlu, 1943, s. 33) fedakârlıktan uzak olan kadınla olur. Ahmet’in birbirinden zıt özelliklere sahip üç kadın ile yaşadığı “toy” aşk tecrübeleri, onun arayışta olduğunu yansıtan önemli detaylar olarak ifade edilebilir. Bu başarısız tecrübeler sonrası “Batak romanının kahramanı Havva’sını kaybetmiş Âdem gibi yeryüzünde, kendinden geçmiş bir halde, dolaş[r]” (Baltacıoğlu, 1943, s. 34).

Akademi’den arkadaşı Melahat ile uzun süre sonra görüşen Ahmet, bu ilişkide âdeta iradesini yitirir. Yazar tarafından “hayvan insan” olarak tanıtilen Melahat, şehvetine düşkün, yalnızca “gövdesi” için yaşayan biridir. Şehvet düşkünü Melahat, Ahmet’i istediği gibi yönlendirir, Ahmet de kadına teslim olur: “Ahmet anladı, sustu ve itaat etti.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 41). Bir müddet beraber olduktan sonra Melahat’ın “karnı doyup iştahı kapanınca” Ahmet’i bırakır. Ahmet’in aşk arayışında şehvet müptelası, “hayvan insan” bir kadın karşısında düştüğu aciz durum dikkat çekici olup Baltacıoğlu’nun Melahat örneği ile yalnızca gövdesi için yaşayan şehvet düşkünlerinin toplum için zararlı yapılarını eleştirel bir tavırla metne yansıttığı ifade edilebilir.

Melahat’ın Ahmet’e etkisi bir müddet devam etse de Ahmet yeni maceralara yelken açar. Anna evli olmasına rağmen Ahmet ile birlikte olmak için ısrarcıdır. Ahmet ise bu durumu ahlâkî bulmaz. Anna’nın ısrarı ve onun da kendisini sevdiğini iddia etmesi üzerine ideal aşk hakkında görüşlerini içeren cümleler sarf eder. Ahmet, yalnızca bedenden ibaret olmadığını, idealist bir insan olarak aşkın manevî ve ruhî yönüne değer verdiğini Anna’nın yüzüne tüm içtenliğiyle dile getirir. Bu tecrübeden sonra “aşk şehvet değildir, ve şehvetten çok fazla bir şeydir.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 56) düşünceyi Ahmet’in zihnine ve ruhuna yerleşir. Şişli’de bir kır kahvesinde orta yaşta iki insanın şehvet dolu hâllerini gördükten sonra ise aşkın “hayvanî değil, rabbanî” (Baltacıoğlu, 1943, s. 58) olduğunu anlar. Baltacıoğlu hemen her biri farklı yapıdaki insanların hayatı ile Ahmet’in hayatını bir noktada kesiştirerek onun olgunlaşma yolunda adımlar atmasını sağlar. Karşılaştığı insanların Ahmet’e etkileri daha sonra tanışıp ilişki içerisine girdiği insanlara da yansıyan bir özellik hâline gelir.

Ahmet'in birlikte büyüdüğü komşu kızı Aydın ile yaşadığı “aşk olayı” ise daha önce yaşadıklarına hiç benzemez ve Ahmet'in hayatında izler bırakıp önemli değişikliklere yol açar. Aydın bir gün Ahmet'in gözüne bambaşka görünür, Aydın'ın yeni fark ettiği güzelliğine dayanamayan Ahmet, kızı öper. Bu öpüşün bir aşk başlangıcı olması ve Aydın'ın da kendisine karşılık vermesini beklese de istediği tepkiyi alamaz. Etrafındaki birçok kadının kendisine ilgi göstermesine rağmen Aydın'ın tepkisiz kalması Ahmet'i çok şaşırtır. Ahmet daha sonra Aydın'a onu sevdiğini anlatan bir mektup gönderir. Aydın ise Ahmet'i sevmek istese de başaramadığını ve erkeklerden nefret ettiğini bildiren bir cevap yazar. Ahmet'in bir anlam veremediği bu düğüm bir tesadüf eseri ortaya çıkar. Ahmet bir yaz günü evin tavan arasında uğraşırken bir ara gözü Aydın'ın evine kayar ve gördüğü manzara karşısında âdeta dumura uğrar. Aydın ile Necla'yı şehvet içinde dudak dudağa gören Ahmet, bu “iğrenç” olay sonrası odasında hüngür hüngür ağlar. Birkaç saat sonra gelen Aydın'ı evinden kovar ve uzun müddet onu görmez.

Yazar anlatıcı, romanın kurgusunu yer yer keserek Ahmet'in yaşadıkları neticesinde edindiği tecrübeleri aktarır. Bazı bölümlerin sonunda değerlendirmeler yaparak Ahmet'in aşk macerasında aldığı yola, edindiği tecrübelerle vurgu yapar. Aşk macerası yaşadığı her kadın Ahmet'e farklı bir bakış açısı kazandırır. “Romandaki kadın karakterler âdeta Ahmet'in aşk hususunda olgunlaşabilmesi için gereken vasıfları bünyelerinde barındırmaktadır.” (Aksak, 2012, s. 108). *Batak* başkişisi yaşadığı her aşk tecrübesinden sonra aşka dair yeni bir şey öğrenip bu yolda giderek olgunlaşır, artık gerçek ve sonsuz aşkın “normal aşk” olduğuna inanır. Baltacıoğlu'nun Ahmet'in olgunlaşma adımlarını ayrıntılarıyla aktarıp yeri geldiğinde çeşitli değerlendirmeler yapması eserin niteliğini zayıflatan ve romanı bir denemeye ve felsefi metne yaklaştıran detaylar olarak değerlendirilebilir.

Aşk hakkındaki düşünceleri değişmeye başlayan Ahmet, bir gece istememesine rağmen kardeşinin kızı Piraye'nin ısrarı ile baloya gider. Baloda sevmediği hâlde yine yeğenin ısrarı ile onunla dans eder. Dans esnasında Seza adlı bir kızın kendisine çok dikkatli baktığını gören Ahmet, bu durumu yeğeni ile paylaşır. Piraye de “zavallı” kızın Ahmet'e âşık olduğunu söyler. Ahmet kendisini seven birinin “zavallı” olduğunun nedenini sorduğunda ise yeğeni ona âdeta ders verir. Piraye, Ahmet'e “[b]ütün ömründe ideal için çalışmış” (Baltacıoğlu, 1943, s. 92) biri olduğunu ancak kadınların ideal konusu olamayacağını belirtir. Ahmet'in ideali arayan “artist ruhu” ile sevgiye ulaşamayacağını, ya idealine sadık kalıp sevgiden mahrum olacağını ya da idealden vazgeçip birini seveceğini ifade eder. Ahmet'in bu durumun nasıl neticeleneceğine dair görüş istemesi sonrası ise yaşadığı aşk tecrübelerinin neticesinde idealist çerçeveden daha realist bir tutuma geçeceğini ve ondan sonra sevgiyi bulacağını anlatır. Romanda şahsiyet sahibi bir kız olarak tanıtılan Piraye'nin görüşlerine değer veren Ahmet, bu konuşmadan çok etkilenerek bu yeni bakış açısıyla Seza ile görüşmeye başlar.

Seza'nın resim öğretmeni olarak haftada iki gün evlerine giden Ahmet, Seza'nın ailesi ile de tanışır. İçi ve dışı güzel biri olarak tanıtılan Seza bu birliktelikten çok memnundur. Ahmet ise sevdiği Seza'ya bir gün sarıldığında görüşleri değişir. Cinsî şuurdan yoksun olduğunu gördüğü Seza'ya karşı tavırları farklılaşır ve birliktelikleri sona erer. Ahmet'in aradığı kadında cinsel yönün eksik olmaması gerektiğinin vurgulanması Baltacıoğlu'nun mutlu bir evliliğe dair görüşleri ile tutarlılık gösterir.

18 yaşında idealist bir gençken yaşadığı ilk aşk tecrübesinden sonra tanıştığı her kadından farklı şeyler öğrenen Ahmet, kurgulayıp idealize ettiği aşkı bulamayacağını deneyimleri sonunda anlar. Aşk ve sevgiye kavuşmak istiyorsa daha gerçekçi olması gerektiğini öğrenir ve değişir. “Ahmet Seza tecrübesinde varlığından bir şeyler attı ve onun yerine birçok şeyler aldı. Ahmet değişmişti.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 113). Ahmet'in yaşadığı bu değişim sonraki hayatını etkiler.

Yazar anlatıcı, romanın ikinci bölümüne Ahmet'in yaşadığı aşk tecrübeleri sonunda değiştiğini bir kez daha vurgulayarak başlar. Aşk konusundaki düşünceleri değişen Ahmet, sevebileceği kadını bulmak uğruna karşısına çıkan kişilere artık daha özenle yaklaşarak gerçek aşkı bulup bulmadığını anlamaya çalışır. “Ahmet artık ‘bu kadını sevebilir miyim?’ demiyor, ‘seveceğim kadın bu mudur?’ diyor ve elindekini sonuna kadar inceliyordu.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 115-116).

Kısıklı'da bir kahvenin müdavimi olan Ahmet, orada bulduğu kişilerle sanat üzerine konuşur. Kahvede olduğu bir akşam Zehra'yı görür ve çok beğenir. Birkaç gün boyunca Zehra ile göz göze gelen Ahmet, onu görünce daha önce tecrübe etmediği birtakım hisler yaşar. Zehra'yı gördükçe mutlu olur ve sürekli onu görme isteği duyar. Bir gün tesadüf eseri tramvayda gördüğü Zehra'ya not bırakır. Bunun üzerine

bir hafta sonra atölyesine Zehra'dan mektup gelir. Zehra mektubunda Ahmet'i ilk olarak yedi yıl önce görüp o zamandan beri sevdiğini, onu ideal olarak gördüğünü ancak kavuşmalarının mümkün olmadığını yazar.

Zehra'ya uzun zaman sonra tramvayda rastlayan Ahmet, bir fırsatını bulup onunla görüşmek istediğini söyler. Zehra'nın olumsuz tavrına şaşırarak Ahmet artık Zehra'ya eskisi kadar ilgi göstermez. Günlerce Kısıklı'da yine göz göze gelmelerine rağmen Ahmet kadına kayıtsız kalır. Ahmet'in bu tavrı Zehra'yı üzer ve artık dayanamayan Zehra, bir mektupla Ahmet'e sevgisini ilan edip onunla mutlu olmak istediğini yazar. Artık sık sık mektuplaşır, kimi zaman da telefonla görüşürler. Zehra'dan gelen mektuplardan çok etkilenip sevdaya düşen Ahmet'in artık değişip bambaşka bir insan olduğu "Aşk Ahmet'i yeniden yaratmıştı." (Baltacıoğlu, 1943, s. 135) ifadesiyle aktarılır. Baltacıoğlu'nun Ahmet'in aradığı aşkı bulmasıyla âdeta yeniden yaratılmış gibi olduğunu vurgulaması eserde vermek istediği mesajları yansıtma noktasında kayda değerdir.

Ahmet, romanın yapısında çok önemli bir yere sahip olan mektubunda Zehra'ya onun yanında gördüğü yaşlı adamın kim olduğunu sorar. Zehra'nın cevap olarak yazdığı mektupta kendisinin çocuk denilecek yaşta aile zoruyla kendisinden 30 yaş büyük biriyle evlendirildiği ve bunun hayatını nasıl etkilediği anlatılır. Zehra'nın eşi alkol ve kumar bağımlısı eşcinsel biridir. Adam Zehra'ya eziyet ettiği gibi eşlik vazifelerini de yerine getirmez. Zehra bundan dolayı gündün güne erimekte olup perişan vaziyettedir. Bu duruma üzülen annesi pişman olup onu eşinden ayırmak ister. Zehra da sevdiği, kadınlığına ve sağlığına tekrar kavuşmak için bir çıkış kapısı olarak gördüğü Ahmet'e yaşadıklarını itiraf eder.

Mektubu okuyan Ahmet, yıllar önce evli bir kadınla yaşadığı aşk macerasını anımsar. Bir ayrıntı gibi aktarılan bu maceradan sonra Ahmet'te mektubun nasıl bir duygu ve düşünce uyandırdığı anlatılır. Sevdiği, "eğekemiği" olarak gördüğü kadının bir başkasıyla evli olması gerçeği ruhunda farklı yankılar uyandırır. Akli ve ruhu arasındaki çekişmeden sonra Zehra ile evlenmeye karar verir. Uzun zamandır aşkı arayan Ahmet'in Zehra'ya yazdığı mektubu bitirirken ifade ettiği şu cümleler dikkat çekicidir:

Zehra, sevgili kadını;

Uzun uzadıya düşündüm ve anladım ki sen yeryüzünde aradığım kadınsın. Anladım ki Allah'ın böğründen kopardığı eğekemiği sensin. Zehra ben sensiz, böğrü oyuk bir Âdem gibi Serendip'lerde dolaşıyorum. Artık gel Havva'm! Seni elimle böğrümüne sokayım. Gel, artık gel, benim eşim ol artık! Seni avcunun içinde taşıyan o hırsızdan kurtul, sahibine gel, onun ol artık! (Baltacıoğlu, 1943, s. 174-175).

Ahmet ile Zehra artık birleşme umuduyla buluşup Zehra'nın kocasından ayrılması hususunu konuşurlar. Ahmet çok sevdiği Zehra ile hemen evlenmek istediği için onun kocasından boşanmasını ister. Zehra ise kolay veremediği bu karar hususunda bir müddet zaman ister. Zehra süre istediği için Ahmet bu konuyu bir daha açmaz ancak Zehra'nın annesi bir gün Ahmet'in yanına gelerek kızını bir an evvel kurtarmasını ister. Ahmet, Zehra'yı kurtarmak için bir cinayet işlemek zorunda kalacağını düşünür. Bu düşüncelerden ilki Zehra'nın kocasını öldürmek, ikincisi ise Zehra'ya kadınlığını hatırlatarak onun hayata bağlanmasını sağlamaktır. Zehra ile evlenmek için ikinci yolu tercih eden Ahmet, evine çağırıldığı bir gün Zehra'yı sarhoş ederek onunla birlikte olur. Bu birliktelik, evli olan kadınların ısrarına rağmen onlarla birlikte olmayan, cinsî sapkınlıklara karşı sert tepkiler veren Ahmet'in şahsiyetine ters bir durum olarak değerlendirilmeye müsait olmasının yanında, bu durumu bir cinayet olarak algılayıp mecbur kaldığı için yaptığından dolayı şahsiyetinde bir eksiklik oluşturmayacağı şeklinde yorumlanmaya da açıktır. Ahmet, bu birliktelik esnasında sevdiği ve kendisini tamamlayan "eğekemiği" olarak gördüğü Zehra'nın cinsel iktidarı olmadığını anlayınca hayal kırıklığına uğrayıp onun bu durumdan kurtulması için çareler aramaya başlar. Hekim arkadaşının tavsiyesi üzerine bir pedagog ile görüşürler. Pedagog, Ahmet'i dinledikten sonra sorunun çözümü için Zehra'ya nasıl davranması gerektiğini anlatır. Bu görüşme sonrası Ahmet'in pedagogun tavsiyelerini uygulamasıyla Zehra hayata yeniden tutunur.

Zehra hastalığından kurtulmasına rağmen yaşadıklarının ağırlığı ve çektiği vicdan azabına yenik düşer. Ahmet'e içinde bulunduğu sıkıntılı durumu anlatan Zehra, kendisinin batağa saplanmış biri olduğunu söyleyerek birlikteliklerinin devam etmeyeceğini ifade edip Ahmet'in yanından ayrılır. Ahmet bu yaşananlardan sonra birkaç kez gördüğü Zehra'yı gündün güne eriyen bir ruh hastası olarak değerlendirir. Günün birinde de Zehra ortadan kaybolur, Ahmet ondan bir daha haber alamaz. Yaşadığı aşk sonrası "çöküntüyü kabul etmeyecek kadar kuvvetli olan" (Baltacıoğlu, 1943, s. 232) Ahmet kendisini tamamıyla

sanata verir. Kuvvetli şahsiyeti sayesinde hayattan kopmayan Ahmet, yaptığı “Batak” tablosuyla o yılın en büyük sanat ödülünü kazanır.

Ahmet ile Zehra son kez yıllar sonra karşılaşır. Ahmet’in Ankara’dan İstanbul’a döndüğü tren Gebze istasyonunda durur. Ahmet etrafı izlerken karşıdaki evin bahçesinde duran kadını görür. Kadının kendisine bakmakta olduğunu anlayan ve onun Zehra olduğunu fark edemeyen Ahmet bu duruma anlam veremez. Tren kalkacağı zaman son gücüyle Ahmet’e seslenen Zehra yere yığılır.

Âdem ile Havva “efsanesi” ile başlayan roman yine bu efsanenin verilmesiyle sona erer. Ahmet, efsanede olduğu gibi “eğekemiği”nden yaratılmış olan eşini bulur ancak “cemiyet” denilen “üstün kuvvet” (Baltacıoğlu, 1943, s. 238) nedeniyle birbirini tamamlayan iki parçanın birleşmesi mümkün olmaz.

Bir Pedagog Romanı Olarak *Batak*

Pedagoji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Baltacıoğlu “*Eğitim Reformu Akımı*’nın Türkiye’deki en büyük temsilcisi” (Aytaç, 1984, s. 240) olarak değerlendirilir. Eğitim öğretime dair otuzun üstünde eser neşreden İsmayıl Hakkı, Türk geleneksel eğitim sisteminin ezberci yapısını eleştirerek bu sistemin değişmesi gerektiğini savunur. Ona göre çocuğa önce ailesinde, sonra da okulda verilen eğitimle şahsiyet kazandırılır ve “[u]ygun bir eğitim-öğretimin temelleri yalnız bir şekilde, eğitimin konusunu oluşturan çocuğun yapısını, gelişimini incelemekle konulabilir.” (Baltacıoğlu, 1995, s. 28). Çocuğun fitratına ve gelişimine uygun bir eğitim metodu geliştiren Baltacıoğlu “eğitimde baskıyı ve çocuğun doğasına uygun olmayan disiplini reddeder.” (Giorgetti, 2008, s. 720). *İçtimâî Mektep* adlı pedagoji alanındaki temel eserinde “şahsiyet pedagojisi” anlayışına dayalı yeni bir eğitim modeli kurar. Şahsiyet temelli eğitim anlayışında “kişilik”, “çevre”, “çalışma”, “verim” ve “başlatma” ana ilkeleri çok önemlidir (Baltacıoğlu, 1942). *İçtimâî Mektep*’in yanı sıra *Talim ve Terbiyede İnkılâp*, *Toplu Tedris*, *Rüyamdaki Okullar*, *Pedagojide İhtilâl* gibi önemli eserleriyle eğitimi teori değil “olgu” olarak ele alan Baltacıoğlu, bu olguyu psikolojik ve sosyolojik verilere dayandırıp temellendirerek eğitimin “sosyal bir olgu” olduğunu öne sürer (Aytaç, 1984, s. 243). İdealindeki “Yeni Adam” tipinin oluşması için kişiye şahsiyet temelli yaklaşarak terbiyenin fertlerde şahsiyet vücuda getireceğine inanır.

Eğitim sistemi üzerine yeni bir teori geliştiren İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, görüşlerini makale, kitap ve konferanslarla yaymaya çalışır. Felsefi ve sosyolojik bakış açılarıyla zenginleştirip geliştirdiği teorisini uzun yıllar adından söz ettiren bir sistem hâline getirir. Çünkü ona göre pedagoğ “pedagoji hakkında çok eser yazmış ve iddialarda bulunmuş adam demek değil, özgün bir eğitim anlayışına sahip olan ve anlayışını savunulabilir bir sistem halinde ortaya koyabilen adam demektir.” (Baltacıoğlu, 1998, s. 40). Teorisini sistemleştiren İsmayıl Hakkı, *Yeni Adam* dergisi, *Yalnızlar* hikâyesi, *İnanmak*, *Akıl Taciri*, *Kafa Tamircisi* gibi tiyatro oyunları ve denemeleri ile görüşlerini edebî açıdan okuyucusuna iletir. Bunların yanı sıra tek romanı olan *Batak* ile de eğitime dair düşüncelerini kurgu içerisinde yansıttığı görülür. Baltacıoğlu, *Batak*’ta kimi zaman yazar anlatıcı olarak kimi zaman da roman kişileri vasıtasıyla pedagoji anlayışını aktarır.

“Bir Sanatkârın Sırlı Oluşu” bölümünde başkişi Ahmet, ailesi ve çevresi ile birlikte tanıtılır. Ahmet’in ailesi, doğumu ve çocukluğu çeşitli ayrıntılarla aktarılır. Ahmet’in çocukluğundan bahsedilen kısımlarda İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun çocuk eğitimine dair görüşleri de metinde yer bulur. Baltacıoğlu’nun şahsiyet temelli eğitim anlayışında ilk ilke kişiliktir ve bu kişilik çocuğa önce ailesinde, ana babası tarafından verilir. Bu anlayış romanda çocuğun doğduğunda “eksik” ve “taslak” olarak dünyaya geldiği ve iyi anne babaların elinde, yaratıcının maksadına uygun eğitim ve terbiyeyle donatılarak kişilik sahibi fertler olarak topluma katılabileceği şu ifadelerle anlatılır:

Ananın, babanın en kötüsü odur ki çocuklarını gövdelerinden ayrılmış bir parça olarak görürler de onu yaratanın atelyesinden eksik olarak çıkmış, bir taslak olduğunu bir türlü anıyamazlar. Doğduğu gibi her çocuk henüz bir taslaktır. Bu taslak üzerinde ilk artistin projesi sezilerek çalışılacak olursa eser bütün yaşayım boyunca kendi kendini güzelleştirir durur ve böylece her yeni doğandan bir insan şaheseri çıkması beklenebilir. Ananın, babanın, iyisi odur ki gövdesinden ayrılan parça üzerinde ilk sanatkârının gizli kalan maksadını sezer ve onun yardımcısı kesilir, eseri işleme, bütünleme koyulur (Baltacıoğlu, 1943, s. 8).

Baltacıoğlu’nun çocuk eğitim ve terbiyesi hakkında görüşlerini kurgu düzleminde okuyucusuna aktardığı bu bölümde romancı kimliğinin yanında pedagoğ kimliğinin yansımalarını net şekilde görmek

mümkündür.

İsmayıl Hakkı'nın şahsiyet pedagojisi anlayışında çocuğun okulda aldığı eğitim çok önemlidir. "Ona göre, okul aileden sonra en önemli eğitim müessesesidir." (Tozlu, 1980, s. 130). Çocuğun kişiliğinin oluşmasına katkı sunacak eğitim çevresinin kişiye kuru bilgiden ziyade şahsiyet kazandırması gerektiğini savunan Baltacıoğlu'nun bu görüşü romanda Ahmet'in ortaokul resim öğretmeninde yansıma bulur. Ahmet'in ortaokul resim öğretmeni Tahsin Bey, "öğretim metotlarından önce, insanlara şahsiyet verme sırrını taşı[r]." (Baltacıoğlu, 1943, s. 12).

Ahmet'in ilişki içerisinde olduğu Melahat şehvetine düşkün, gövdesinden başka bir şey düşünmeyen bir kadın olarak işlenir. Yalnızca gövdesi için yaşayan insanları temsil eden bu şahıs "hayvan insan" benzetmesiyle aktarılır. Şahsiyet sahibi olmayan şehvet müptelalarının "İnsanların bir kısmı öz hayvan olarak yaratılmıştır. Bunların aklı, bilgisi, ezberlenmiş ahlâk kuralları, gerçi vardır. Fakat öyle bir gövdeleri ve bu gövdelerinden fişkırarak öyle bir iştahları vardır ki bunlar akıldan, zihinden, ışıktan, nurdan gelen her şeyi boğarlar." (Baltacıoğlu, 1943, s. 44) şeklindeki tanım dikkat çekicidir.

Romanda her insan gibi Ahmet'in de "bir derece hayvan" olduğu belirtilse de kişiliğini tamamen şehvetinin eline bırakanlar eleştirilir.

Baltacıoğlu, Ahmet üzerinden aktardığı görüşleriyle didaktik yapıya sahip olan romanında ahlâk ilkelerine dair ifadeleri de aktarır. Aldığı eğitim ve terbiye ile bir şahsiyete kavuşan Ahmet, ahlâkî bir duruş sergileyerek evli bir kadınla ilişki kurmak istemediğini "benim birtakım ahlâkî prensiplerim vardır. Biri de evli kadınlarla aşkdaşlık etmemek." (Baltacıoğlu, 1943, s. 49) ifadeleriyle dile getirir. Bu durum romanın bir başka yerinde tekrar vurgulanır. Ahmet'in fizikî ve ruhî yönden eksikliği olmayan şahsiyetli bir insan olduğu dile getirilerek evli kadınlarla münasebette bulunmanın doğru olmadığını düşündüğu şu cümlelerle ifade edilir:

Ahmet bir melek değildi; eti kemiği, ihtirası, şehveti olan bir insandı; tam bir insandı. Fakat Ahmet bir şeytan da değildi: kendine göre aile, namus, şeref, ideal sahibi, vicdanı, ahlâkı, şahsiyeti olan bir insandı. Onun kafası evli kadınlarla gizli münasebetlerde bulunmayı almıyordu (Baltacıoğlu, 1943, s. 173).

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu cinsel eğitimin çok önemli olduğunu savunarak okullarda çocuklara cinsellik hakkında bilgi verilmesi gerektiğini ifade eder. Cinsel eğitim almayan insanların sağlıklı bir evlilik kuramayacağı ve buna bağlı olarak doğan çocukların da topluma fayda sağlayamayacağını ileri sürer. Bunun yanı sıra cinsellik hakkında doğru bilgi sahibi olmayan kişilerin cinsel sapkınlığa düşebileceğini dile getirir. Baltacıoğlu'nun bu görüşleri romanda Aydın kişisiyle aktarılır. Homoseksüel olan Aydın'ın bu durumdan yakındığı "Ortaokulda bize insan adına yalnız yurtbilgisi, tarih, coğrafya öğrettiler. Fakat erkek nedir, kadın nedir, aşk nedir, cinsel hayat nedir öğretmediler." (Baltacıoğlu, 1943, s. 69) ifadeleri, yazarın görüşünün metne yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ahmet birlikte büyüdüğu komşu kızı Aydın'ın homoseksüel olduğunu öğrenince âdeta yıkılır, bir insanın nasıl böyle bir durumda olabileceğini aklı almaz. Sapkınlığın en korkunç ve gayrı insanîsi olarak dile getirdiği eşcinsellik, Ahmet'in ağzından yazarın bu duruma bakışını yansıtan ifadelerle verilir:

Ahmet düşünüyordu: insan hırsız olur, katil olur, vatan haini olur; fakat homoseksüel olmak ne demektir? Hangi yoksulluk, hangi korku bir kadının yine bir kadına, ve bir erkeğin yine bir erkeğe kul köle olmasını zorlayabilir? Hiç şüphe yok ki bu huy soysuzluğun, sapaklığın en korkuncu, en gayrı insanîsidir. Aydın bir soysuz, bir sapaktı." (Baltacıoğlu, 1943, s. 68-69).

Aydın'ın içinde bulunduğu durumu anlamaya çalışan Ahmet'in henüz çok gençken kendisinin de bir erkek arkadaşına "garip bir eğilim" duyduğu ancak bu durumdan "normal olan kuvvetli şahsiyeti" sayesinde kurtulabildiği aktarılır. Kuvvetli şahsiyetin bir güvence olarak yansıtıldığı bölümde dikkat çekici şekilde kadınların, özellikle de genç kızların çoğunda bu kuvvetli şahsiyetin olmadığı vurgulanır. Toplumun yaşayışı dolayısıyla zayıf olan Aydın'ın bu nedenle tehlikelere çok açık olduğu ifade edilir:

Ahmet bu kuvvetli şahsiyetin en güvenli namus, onur bekçisi olduğunu anlıyordu. Halbuki bu kuvvetli şahsiyet kadınların, hele genç kızların çoğunda yok gibidir. Onlar yaradılışları yüzünden değilse bile yaşayışları yüzünden zayıf, çelimsiz insanlardır. Aydın da

bir kadın, bir genç kızdı, şahsiyeti zayıf bir insandı, tehlikelere karşı idi (Baltacıoğlu, 1943, s. 84).

Baltacıoğlu'nun eğitim eleştirilerini içeren bölümde toplumda kızların yeterli derecede ve doğru şekilde eğitim alamadığını belirtmesi bakımından dikkat çekicidir. Kadınların şahsiyetlerinin kuvvetlenmemesinde, iradelerinin zayıf olmasında suçun cemiyette olduğunu dile getiren yazar, kızlara bu konuda gerekli eğitimin verilmemesini ve cemiyetin onları ateş çemberi içerisine ittiğini suç "cemiyetindir. O cemiyet ki senin bütün yanlarını ateşe verdikten sonra 'dikkat et, yanma!' demekten başka bir şey yapmamıştır." (Baltacıoğlu, 1943, s. 84) ifadeleriyle dile getirir.

Aydın örneği ile aktarılan cinsellik eğitimi ve kız çocuklarının eğitilmesi meselesi üzerinde Zehra örneğiyle bir kez daha durulur. Aydın'a olduğu gibi Zehra'ya da ortaokul çağına geldiği hâlde evlilik ve cinsellik hakkında ne okulda ne de ailede herhangi bir şey öğretilmemiştir. Bu eğitimsizliğin bir sonucu olarak Zehra da tıpkı Aydın gibi kuvvetli şahsiyet ve güçlü iradeden mahrum kalmıştır:

Doğru söylüyorum size, ben o yaşta iken erkek nedir bilmezdim. Yaşıma göre olmayacak bir derecede akıllı ve bilgili bir kızdım. Fakat cins ve karıkoca hayatı üzerine hiçbir şey bilmiyordum ve uzviyetimde zaman zaman kabaran karanlık şurardan başka hiçbir şey de duymuyordum (Baltacıoğlu, 1943, s. 139).

Ailesinin zoruyla kendisinden otuz yaş büyük biriyle evlenen Zehra, eğitim konusunda mahrum kalmasının yanında eşi tarafından da mahrum bırakılır. Erkeklerle sapık ilişkiler içinde bulunan eşi Zehra'ya karşı vazifelerini yerine getiremez ve bu durum Zehra'nın hastalanmasına neden olur. Günden güne kötüleşen Zehra doktora götürülür ve doktor hastalığın iyileşmesi için "tabiatı yoluna koymak" gerektiğini söyler: "Hastalık cinsel vazifenin yerine getirilmemesinden ileri gelmez. Böyle hastalıkların iyileşmesi için tek çare, tabiatı yoluna koymaktır." (Baltacıoğlu, 1943, s. 151).

Zehra'nın annesi, kızının gözlerinin önünde eriyip gitmesine razı olmaz ve kızını kurtarmak için çareler arar. Kızının kocasından boşanmasını sağlamaya çalışır. Kocasını boşanmayı istemez, Zehra da aldığı eğitimin eksikliği yüzünden böyle bir irade sergileyemez. Zehra'nın annesi kendi çocuklarından yardım alamayınca Ahmet'in yanına gelerek kızını kurtarması için ona âdeta yalvarır. Zehra'nın boşanma ihtimali olmadığı için boşanmamış olsa bile kızıyla birlikte olmasını teklif eder. Ahmet bu durumda şaşırarak kadına çıkarır. Bir anne olarak kızına yanlış terbiye verdiği için kadını "Zehra'ya öyle bir terbiye vermişsiniz ki o artık ahlâkından hiçbir fedakârlık yapamaz. Hâlbuki yaşaması için günah işlemesi gerek." (Baltacıoğlu, 1943, s. 191) ifadeleriyle eleştirir. Kadının bu konuda geçmişte nasıl davranması gerektiği sorusuna ise "Günün birinde kızımızın böyle bir felâketle karşılaşacağını düşünecek ve onu felâketi yenmek iradesiyle kuşatacaktınız." (Baltacıoğlu, 1943, s. 192) yanıtını verir. Ahmet'in Zehra'nın annesi ile arasında geçen bu konuşmalar Baltacıoğlu'nun eğitimci tavrının metne yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Ahmet'in bu eleştirilerine yanıt veren Zehra'nın annesi, kendi zamanlarında Ahmet'in söylediği gibi davranmalarının mümkün olmadığını dile getirir. Yapıkları yanlışlardan kendilerine eksik ve yanlış eğitim veren cemiyeti sorumlu tutar. Kadının bu tavrına sinirlenen Ahmet, suçu cemiyete atmanın fertlerin sorumluluklarından kaçmalarını sağlamayacağını dile getirir. Cemiyeti oluşturan fertlerin üstlerine düşen vazifeleri yapmaları gerektiğini vurgular: "Cemiyet, cemiyet! Bakın bakalım etrafınıza! Söyleyin, bizim gibi fertlerden başka bir şey var mı? Cemiyet! O, yalnız sosyoloji kitaplarında vardır. Ben ortada fertlerden başka bir şey görmüyorum. Cemiyet, bu tenbel adamların bulabildiği bir mazeretten başka bir şey midir?" (Baltacıoğlu, 1943, s. 193).

Zehra'nın annesi ile konuşan Ahmet, sevdiği ve aradığı aşkı olan Zehra'ya yardım etmek için onu doktora götürür. Zehra'nın durumunun yanlış eğitimden kaynaklandığı bir kez de doktorun ağzından "aldığı terbiye kendisine erkek sevgisi değil, erkek korkusu telkin etmiştir. Bu menfi terbiye ona böyle bir felâketi hazırlamış bulunuyordu." (Baltacıoğlu, 1943, s. 203) ifadeleriyle dile getirilir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, burada olduğu gibi eğitime dair görüşlerini kimi zaman yazar anlatıcı olarak kimi zaman da roman kişileri vasıtasıyla okuyucuya yansıtmış olur.

Baltacıoğlu cinsellik eğitiminin Türk neslinin muhafazasında önemli bir yeri olduğunu düşünür. Kadınların yanlış eğitim nedeniyle cins ve ahlakça yozlaştıklarına, aile geçimsizliklerinin çoğunun bu sorunlardan kaynaklandığına dair romandaki şu görüşler onun kadın ve aile konularındaki düşüncelerini

yansıtan önemli değerdendirmelerdir:

-Ahmet Bey, bu zavallı bir tane değil, yüzlerce, binlercedir! Buraya tedaviye gelenleri görüyorum. Yüzde yetmişinin derdi cinsel sebeplerden ileri gelmedir dersem, inanınız, doğru söylemiş olurum. Nasıl söyleyeyim, kadınlarımızın çoğu aldıkları terbiyenin kötülüğünden dolayı önce cinsçe bozuluyorlar, sonra da ahlâkça! Aile geçimsizliklerinin çoğu yine bu sebepten ileri geliyor. Eğer bunların çaresi düşünülmezse Türk nesli bozulacaktır. (Baltacıoğlu, 1943, s. 204).

Batak eserinde Baltacıoğlu'nun yazar kimliği ile pedagog vasfı kimi zaman iç içe girer. Pedagog Baltacıoğlu bir düşünce adamı olarak üzerinde kafa yorduğu düşünceleri edebî eser diliyle okuyucuya aktarmak ister. Bu bağlamda sanatçı ve düşünür yönleri bir bütün hâlinde tek amaç için seferber edilir. Romanda sanat ile düşüncenin birbirini destekleyen ve toplum uğruna kullanılan unsurlar olduğu Ahmet ile Pedagog arasındaki şu konuşmayla verilir: “Şu andan itibaren pedagog sensin. Zaten ressamısın, artistsin. Sizin işiniz bizimkine çok benzer. Siz formları, renkleri, idealleri yaratırsınız. Biz şahsiyetleri, reelleri.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 215).

Bir sanatçının toplumun kanayan yaralarını tespit edip eserleriyle onları işlemesi gibi Pedagog'un görevinin de hastada olumlu değışiklikler yapacak şeylerin tavsiyesi olduğu belirtilir. Bu hususta “Pedagoğun ödevi hastanın şahsiyetinde yaratıcı bir evrim yapabilecek dış faktörleri bulup tavsiye etmek olabilir.” (Baltacıoğlu, 1943, s. 215-216) ifadeleri Baltacıoğlu'nun şahsiyet pedagojisindeki başlatma ilkesinin metne yansımasıdır.

Sonuç

Günümüzde de önemini koruyan görüş ve eserleriyle kendinden sonrakilere kaynaklık eden İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, uzun yıllar boyunca *Yeni Adam* dergisini çıkararak ideal bir nesil için çalışır. İdealindeki “Yeni Adam” tipinin oluşması adına kalemiyle mücadele ederek birçok konu ve türde eser verir. Eğitimde tiyatronun çok önemli bir işlevi olduğunu düşünen Baltacıoğlu, tiyatro hakkında teorik eserler yazmanın yanında birçok tiyatro oyunu kaleme alır. Dergiciliği ve tiyatroculuğunun yanı sıra deneme ve hikâyeler yazan Baltacıoğlu'nun tek romanı ise *Batak* adını taşır. Yazıldığı tarihten bugüne fazla ilgi görmeyen *Batak*, Baltacıoğlu'nun eğitimci kişiliğini yansıtan, biyografik unsurlar içeren ve deneme özellikleri taşıyan bir romandır.

Özenle işlenmiş bir olay örgüsü olmayan roman başkişi Ahmet'in aşk maceraları ile ilerler. Yazar, eserin başkişisi Ahmet'in hayatını ve başından geçen aşk maceralarını anlatırken pedagojiye dair görüşlerini de kimi yerde yazar anlatıcı olarak kimi yerde ise roman kişilerinin ağzından aktarır. Baltacıoğlu'nun yazar kimliği ile pedagog vasfının iç içe girdiği romanda pedagog Baltacıoğlu bir düşünce adamı olarak üzerinde kafa yorduğu düşünceleri edebî eser diliyle okuyucuya aktarmak ister. Bu bağlamda sanatçı ve düşünür yönleri bir bütün hâlinde tek amaç için seferber edilir. Yazarın hayatından izler taşıyan eserde Ahmet'in aşk maceraları yanında çocuk eğitimi, şahsiyet pedagojisi, aile, evlilik ve cinsellik gibi konular ayrıntılı şekilde işlenir.

Baltacıoğlu, doğduğunda çocuğun âdeta bir taslak olduğunu, onu eğiterek bir şahsiyet kazandırması gerekenin öncelikle aile olduğunu savunur. Romanda başkişi Ahmet'in doğumundan itibaren yaşamı, ailesi ve çevresi aktarılarak doğru bir eğitimle kuvvetli bir şahsiyet sahibi olduğu vurgulanır. İlk eğitimini ailede alan çocuk daha sonra çevre ile iletişime girer. Okul çağına geldiğinde çocuklara kuru eğitimden ziyade şahsiyet temelli eğitim verilmesi gerektiğini düşünen Baltacıoğlu, roman kişisi Ahmet'in şahsiyetini kuvvetlendiren önemli kişilerden birinin ortaokuldaki öğretmeni olduğunu belirterek bu görüşünü metin içinde vermiş olur. Ahmet'in aşk maceraları yaşadığı kişilerden hareketle evlilik müessesesinin önemine değinen yazar, özellikle kız çocuklarının yeterli eğitim alamamalarını toplumun yaşayışına ve eğitime verdikleri öneme bağlar. Okullarda cinsellik eğitiminin verilmemesini eleştirerek sağlıklı eğitim alamayan fertlerin sağlıklı evlilik yapamayacakları ve şahsiyet sahibi nesiller yetiştiremeyeceğini dile getirir. Bunun sonucunun da Türk aile yapısında bozulmalara sebebiyet vereceğini belirterek didaktik yapıdaki eseriyle düşüncelerini aktarmış olur.

Kaynakça

- Aksak, A. (2012). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun edebî eserlerindeki eğitici unsurlar* (Tez No. 317048). [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aytaç, K. (1984). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 17(1), 237-248.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1942). *İçtimaî mektep*. Maarif Matbaası.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1943). *Batak*. Sebat Basımevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1995). *Talim ve terbiyede inkılâp*. Canım, R.-Kıncal, R. Y. (Haz.). Millî Eğitim Basımevi.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1998). *Hayatım*. Baltacıoğlu, A. Y. (Haz.). Dünya Yayınevi.
- Meşeci-Giorgetti, F. (2008). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu: Bir ömür pedagoji. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 713-726.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2001). Bir halk adamı olarak aydının portresi: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. *Doğu Batı*, 16, 199-218.
- Obuz, Ö. ve Yakut, K. (2016). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun düşünce dünyasında devlet ve din. *Kebikeç*, 41, 161-185.
- Obuz, Ö. (2018). *Türk rönesansı'nın peşinde bir aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Özcan, R. (2014). *Türk romanında aşk (1872-1900)*. Kitabevi Yayınları.
- Tozlu, N. (1980). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun eğitim sistemi üzerine bir araştırma* (Tez No. 367300). [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. Ülken Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Verdiği Destekler ve Bu Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisi: Muş İli Örneği

The Supports Given by Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI) and The Impact of These Supports on Rural Development: Example of The Province Muş

İrfan BAYTAR*

*Dr. Öğretim Üyesi,
Muş Alparslan Üniversitesi,
Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Ulaştırma Hizmetleri Bölümü,
Muş/Türkiye.

Assist. Prof.,
Mus Alparslan University,
Vocational School of Technical Sciences,
Department of Transportation Services,
Mus /Turkey.

i.baytar@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2074-8748



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

04/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

07/06/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Baytar, İ. (2022).

Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun
(TKDK) Verdiği Destekler ve Bu Desteklerin
Kırsal Kalkınmaya Etkisi:
Muş İli Örneği.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 169-184

Citation: Baytar, İ. (2022).

The Supports Given by Agriculture and
Rural Development Support Institution
(ARDSI) and The Impact of These Supports
on Rural Development:
Example of The Province Muş,
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute, 56,
169-184

Öz

Kırsal kalkınma, hem ülkelerin tarımsal kaynaklarının üretimi ve arz talep dengesi hem de nüfusun kır-kent içerisindeki dağılımı üzerinde etkilidir. Kırsal kalkınmayı gerçekleştiren ülkelerde, üretim ile arz talep nispeten dengelidir ve kır-kent arasındaki nüfus dengesi nispeten sağlanır. Bu ülkeler, dengeyi ithalatla sağlamaya çalışmakta ve bu durum ekonomileri üzerindeki ithalat baskısını arttırmaktadır. Kırsal kalkınmayı gerçekleştiremeyen ülkelerde kırdan kente sürekli göç yaşanmaktadır. Bu durum kentlerde nüfus baskısı oluştururken, kırsalda ise üretimde aksamalar ve demografik yatırımlardan yararlanma oranını düşürmektedir. Kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek için çok sayıda kaynak, büyük projeler, uzun soluklu ve kararlı çalışmalar gerekmektedir. Bu amaçla ulusal ve uluslararası farklı kurumlar görev üstlenmektedir. Kuşkusuz ilgili kurumlar arasında kırsal kalkınmada en kapsamlı ve etkili faaliyet yürüten kurum Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumudur. Kurum hem Avrupa Birliği'nden gelen hem de ulusal fonlardan kaynak olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Muş ili kırsal potansiyelin yüksek olduğu ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun faaliyet yürüttüğü iller arasında yer almaktadır. Ancak kurumun henüz yeni olması (kuruluş itibarıyla) kaynaklarının yetersizliği, yapılan yatırımların yeterince yaygınlaştırılmaması, proje kullandırmada, denetiminde Avrupa standartlarının henüz sağlanamaması ve bozulan çiftçilik imajı ile büyük şehirlerdeki çekicilikler nedeniyle yaşanan göç bu durumu daha da zorlaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal kalkınma, TKDK, Avrupa Birliği, göç

Abstract

Rural development is beneficial to both the production of agricultural resources in countries as well as the supply and demand balance and population distribution within the rural-urban. Production and supply-demand balance are slightly balanced in countries that pursue rural development, as is the demographic balance between rural and urban areas. On the other hand, in countries that are unable to develop rural areas, there are both shortcomings in agricultural production and a failure to attain supply-demand balance. These countries aim to preserve balance through importing, which puts more strain on their economies' imports. In countries that cannot make rural development, there is a continuous migration from rural to urban areas. While this situation creates population pressure in cities, it creates disruptions in production in rural areas and reduces the rate of benefiting from demographic investments. In order to make rural development, significant resources, big projects, long-term, and determined actions are required. For this purpose, different national and international institutions take on duties. Without a doubt, the institution that carries out the most comprehensive and effective activities in rural development among the relevant institutions is the Agriculture and Rural Development Support Institution. The institution carries out its activities by taking resources from both the European Union and national funds. Although the institution has expanded its support range in different sectors, it has a shortage of resources from time to time. The province of Muş is among the provinces where the rural potential is high and the Agriculture and Rural Development Support Institution carries out activities. Nevertheless, the fact that the institution is new (by the establishment) and the lack of resources, insufficient expansion of the made investments, failure to meet European standards in project utilization and supervision, and immigration due to the attractiveness in big cities with a deteriorating image of farming makes this situation even harder.

Keywords: Rural development, ARDSI, European Union, migration.

Giriş

Kırsal kalkınma çok boyutlu olan farklı paydaşların birlikte hareket etmesi gereken uzun soluklu bir süreçtir. Kırsal kalkınmada kaynakların etkin ve verimli kullanılması, paydaşlar arasında koordinasyonun sağlanması, sonuç alınmasında önemli bir etkiye sahiptir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, kırsal kalkınmada önemli bir rol üstlenmektedir. Kırsal kalkınma, başta Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ile diğer paydaş kurumlar aracılığıyla kırsal kaynakları harekete geçirerek kırsalda ekonomik gelişimi sağlamak ve üreticilerin gelir seviyesinin artırılması amaçlanmaktadır. Kurumların ve departmanların gerek hazırlık gerekse sonraki süreçlerde birbiriyle iş birliği yapmaları icap etmektedir. Bölgesel plan ve programların, proje kullanıcılarıyla olan sözleşme, operasyonel raporlar (yıllık bazda) vb. diğer vazifeler ile bunların dışında geri bildirimlerin verilmesi önemlidir (Özdemir ve Efe, 2013, s. 67). Bunun sağlanması durumunda hem il ve ülke ekonomisine katma değer sağlanacak hem de istihdam ve refah seviyesi artan çiftçilerin göç etmesinin önüne geçilerek büyük şehirlerin aldığı göç de engellenecektir. Bunun gerçekleştirilememesi durumunda “kır-kent arasındaki sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıkların artması nedeniyle bölgeler arasında kalkınmışlık farklılıkları oluşmaya devam edecektir. Bunu takiben de kırsal alanda nüfus, tarımsal iş gücü, tarımsal üretim azalır ve kırsal alandaki yatırımlar verimsiz hale gelir. Kırsal bölgelerde istihdamın artırılmasında, göçün azaltılmasında etkin kullanılacak projelerle tarım ve hayvancılığın önemli etkisi olmaktadır (Elmastaş ve Bozkoyun, 2021, s. 41). Bu üretim gerçekleştirilemediği takdirde kent merkezlerine hızlı göç meydana gelerek bunun sonucunda çarpık kentleşme, işsizlik ve altyapı yetersizliğinden kaynaklanacak olan enerji, ulaşım, haberleşme, güvenlik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda sorunlar oluşacaktır. Makro düzeyde bakacak olursak tarımın ülke ekonomisine katkısı azalacaktır” (Bulut ve Kutlar, 2016, s. 2101).

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ile Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının amaç ve faaliyetleri arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının temel hedefleri; tarımsal verimliliği artırmak, tarımda çalışanlara adil bir yaşam standardı sağlamak, piyasaları istikrara kavuşturmak, gıda arzını garanti altına almak, arzi tüketicilere makul bir fiyattan ulaştırmaktır”. Belirtilen hedefler kırsal kalkınmayı olumlu etkilemektedir. Dolayısıyla bu hedefler Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun da hedefleriyle örtüşmektedir. 2008 yılında küresel ölçekte yaşanan kriz TKDK ve Ortak Tarım Politikaları faaliyetlerini etkilediğinden bunun hem Türkiye hem de diğer ülkelere yansması da olumsuz olmuştur (Tarım ve Orman Bakanlığı Raporları, 2022).

Çalışma sahasında bitkisel ve hayvansal üretim ilin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Sahada en fazla yetiştirilen ürünler buğday, arpa, yonca, korunga, şekerpancarı vb. dir. Belirtilen tarım ürünlerinin 2021 yılında üretimi 1.718.456 ton olarak gerçekleşmiştir. Tarım faaliyetleriyle birlikte ilde büyükbaş ve küçükbaş hayvan üretimi de yaygın olarak yapılmaktadır. 2021 yılında büyükbaş hayvan sayısı 335.798 iken, küçükbaş hayvan sayısı 1.250.000’dir. Mevcut üretim üzerinde Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) etkisinin tek başına olduğu anlaşılmamalıdır. Ancak üretimde kurumun önemli bir payının olduğu söylenebilir. Özellikle 1990’lı yıllarda kırsalda yaşanan yoğun göç üretimi önemli oranda düşürmüştü. Bu noktada Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ile diğer paydaşların faaliyetleri büyük önem taşımaktadır.

Kırsal kalkınma faaliyetleri çok boyutlu ve maliyetlidir. Bu yatırımlar için sadece Avrupa Birliği katkısı yeterli olmamaktadır. Bu faaliyetlere yönelik finansman kaynaklarına bakıldığında “merkezi yönetim bütçesinden ayrılan pay, mahalli idarelerin kurumsal bütçesi, Avrupa Birliği hibe fonları, üye olunan uluslararası kuruluşlardan sağlanan hibe ve krediler, sivil toplum örgütleri ve özel sektörden sağlanan kaynaklar bulunmaktadır. Avrupa birliği, birlik üyeliğine aday ve potansiyel aday ülkelere gelişmişlik düzeylerini AB standartlarına taşımaları için yardımlar yapmaktadır” (Bulut ve Kutlar, 2016, s. 2101). Kaynakların çeşitli olması kırsal kalkınmanın daha etkili sonuç vermesinde önemlidir.

Türkiye’de 42 ilde faaliyet gösteren Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) bugüne kadar IPARD hibesi olarak toplam 18.913 projeye 7,6 milyar TL destek sağlamıştır. Desteklenen yatırımcılardan 11.359’u genç, 4.742’si de kadın yatırımcı olmuştur. Toplam oluşturulan istihdam 84.000 kişiye ulaşırken, halen 2.449 proje devam etmektedir (TKDK Raporları, 2022).

1. Amaç, Materyal ve Yöntem

Günümüzde kırsal yerleşmelerden şehir yerleşmelerine doğru yaşanan göç, tarımsal ürünlerin üretiminde sıkıntıları beraberinde getirerek arz talep dengesini bozmaktadır. Bu nedenle kırsal kalkınma faaliyetleri tercihten ziyade zorunluluk haline gelmiştir. Kırsal kalkınmada farklı kurumlar faaliyet yürütse de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) en kapsamlı ve etkili rolü üstlenmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada kurumun Muş ilindeki faaliyetleri ve kırsal kalkınmaya etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmada literatür taraması yapılarak ilgili kurumların raporlarından yararlanılmıştır. Kırsal kalkınmada faaliyet yürüten ulusal ve uluslararası kuruluşların faaliyetleri incelenmiştir. Sahada yapılan yatırımlar incelenmiş ve bunlardan bazıları fotoğraflanmıştır. Saha gözlemleri sonrasında yazım aşamasına geçilmiştir.

2. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Kuruluşu ve Gelişimi

Kırsal kalkınma amacıyla kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin 11 no'lu tarım ve kırsal kalkınma faslının müzakerelere açılması için belirlenen kriterlerden biri olan AB gereklerine uygun olarak akredite edilmiş IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma Bileşeni) programıdır. 4 Mayıs 2007 tarihli ve 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Hizmetleri Hakkında Kanun ile IPARD Programı olarak faaliyette bulunmak üzere, Tarım ve Orman Bakanlığının ilgili kuruluşu olarak kurulmuştur (TKDK Raporları, 2022).

Kurum gerek Türkiye'de gerekse Muş ilinde yürüttüğü faaliyetlerle önemli bir rol üstlenmektedir. Resmî Gazetenin 26526 sayı ve 5648 kanunla 04.05.2007 tarihinde Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuştur.¹ Kırsal kalkınma bileşeni olan Instrument for Preaccession Assistance (IPA) katılım öncesi yardım aracıdır. Avrupa Birliği tarafından 2006 yılında aday ve potansiyel aday ülkelere destek olmak amacıyla oluşturulan (I) ve (II) numaralı IPA bileşenleri ile; (III), (IV) ve (V) numaralı bileşenlerden ise aday ülkeler yararlanabilmektedir. 2008'de Avrupa Komisyonunca kabul edilen "Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için faaliyette bulunmaktadır" (TKDK Raporları, 2022). Avrupa Birliği destekleri "sürdürülebilir çevre yönetimi, kırsal ekonominin güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi veya adil bir yaşam standardı gibi temel hedeflere hizmet etmektedir" (Szabo, 2021, s. 32). Kırsal kalkınma için AB entegre politika mantığının izlenmesi ve sonuç vermesi ancak şu somut analitik boyutun (işlevsel alanlar, erişilebilirlik, bağlanabilirlik, ekonomik döngüsellik, uzmanlaşma, bölgesel iş birliği ve yönetim) uygulayıcılara ve politika yapıcılara etkili bir şekilde rehberlik edebilecek kırsal alanlarda kalkınma potansiyellerini en üst düzeye çıkarabilmekle mümkündür (Medeiros, 2021, s. 2).

Türkiye'de 15.07.2018 tarihli 4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esaslar yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme Türkiye'de tarım sektörünü geliştirerek gelişmişlik düzeyini ve kırsal nüfusun refah seviyesini arttırmayı ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyumunu amaçlamaktadır.

Muş İl Koordinatörlüğü, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumuna (TKDK) bağlı olarak 2012 yılında kurularak faaliyetlerine başlamıştır. Muş İl Koordinatörlüğü, IPARD Programı 2. faz İlleri arasında bulunmaktadır. Muş İl Koordinatörlüğünün bina alanı 1.150 m²'dir. Koordinatörlüğü 4 birimden meydana gelmektedir. Bunların 3'ü Hizmet Birimi 1'i ise idari birimdir. Muş İl Koordinatörlüğünde 1 koordinatör, 17 uzman ile 17 daimî işçi olmak üzere toplamda 35 personelle hizmet yürütülmektedir (TKDK Muş İl Koordinatörlüğü, 2022). Faaliyet alanı önemli ve geniş olan kurumun, personel bakımından yetersiz olduğu gibi yapılan gözlemlerde fiziki yapısının da uygun olmadığı görülmektedir.

Tarım Kredi Destekleme Kurumunun kanunla belirlenen görevleri arasında şunlar yer almaktadır; Desteklerin yaygınlaştırılması, bu çerçevede tanıtım, eğitim ve danışmanlık yapılması, başvuruların alınarak incelenmesi, kontrolünün sağlanması, başvuru şartlarına göre değerlendirilmesi, yapılacak projelerin belirlenmesi ve sözleşme süreçlerinin yürütülmesidir. Aynı zamanda projelerle ilgili muhasebe, tahakkuk, ödemeler, proje ile faaliyetlerin sözleşme şartnamesine uyulup uyulmadığının kontrolünü sağlanması, ilerleme, gelişmelerin raporlanması, "Avrupa Birliği" mevzuatı çerçevesinde gerekli belge ve raporların hazırlanarak ilgili kurumlara sunulmasıdır. Bununla birlikte, idari düzenlemeler yaparak kurum

¹ www.resmigazete.gov.tr, 2007, (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

faaliyetlerinin sağlıklı yürütülmesinin sağlanması ile kurumun görev faaliyetleriyle ilgili güvenilir bilgi işlem sistemi ve veri tabanı kurulmasıdır²

İlgili kanuna göre kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, desteklerin kullanımlarının yaygınlaşmasını sağlayarak il ve ülke geneline yayıp projelerin gerek başvuru süreci gerekse sonrası süreçleri yönetmektir. Kanuna göre süreç sonucunda desteklenecek projelerin sözleşme süreçleriyle muhasebe işlemlerini yürüterek ortaya çıkabilecek aksaklıkların önlenmesi ve kabul edilen, faaliyet aşmasına geçen, projelerin uygulanmasını, bu projelerin şartlara uygunluğunun denetlenmesi, aynı zamanda ilerleme ve gelişmelerin takip edilmesi, bu çerçevede hazırlanan belgeler ile raporların Avrupa Birliği mevzuatı gereğince ilgili kurumlara sunulmasıdır (Baytar, 2021, s. 288). Avrupa Birliği'nin uyguladığı kırsal kalkınma politikaları ile Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967) öngörülen plan ve çerçeve itibarıyla çok yönlü kırsal alan planlaması yaklaşımı ile benzer özelliklere sahiptir (Bakırcı, 2007, s. 118). 9. Beş Yıllık Kalkınma Planında da kırsal kalkınmanın geliştirilmesine yönelik öneriler bulunmaktadır. Bunları kırsal kalkınma politikalarının etkinliğinin artırılması için yürütülen yasal ve kurumsal düzenlemeler kapsamında karar alma süreçlerinde ilgili kuruluşların yer alması öngörülen bir kırsal kalkınma kurumu ile uygulama ve ödeme birimi kurulmasına ilişkin çalışmalar devam etmektedir. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi doğrultusunda, Kırsal Kalkınma Planı hazırlanarak uygulamaya konulacaktır. Başta il özel idareleri olmak üzere, yerel yönetimler ile birliklerinin kırsal kalkınma konusundaki etkinliğini artırmak için teknik, mali ve kurumsal kapasiteleri güçlendirilecektir. AB kırsal kalkınma politikalarına uyum için gerekli kurumsal çerçeve oluşturularak, kırsal kalkınma fonlarının yönetimine ve etkin kullanımına ilişkin idari kapasite geliştirileceği belirtilmektedir.

Avrupa Birliği hibesi verilen illerin kırsal nüfus, GSYH payı, kırsaldan göç ve tarımsal potansiyel analizleri ışığında Avrupa Komisyonu tarafından belirlenmektedir.

IPARD Programının Hedefleri

- Sürdürülebilir modernizasyon desteği sağlayarak tarım sektörüne katkı vermek
- Kırsal alan kalkınmasının sürdürülebilirliğine katkı vermek
- AB standartlarına yükseltmek için uygun şekilde gıda güvenliğini, bitki sağlığını, veterinerliği ve tarım uygulamalarını yaygınlaştırmak
- Çeşitli hazırlıklar yaparak kırsal kalkınma stratejileri ile tarım ve çevre tedbirleri almak
- Göçün önüne geçmek için kırsal bölgeler ve alanlar arasındaki dengesizlikleri azaltmak

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kırmızı et, süt ve süt ürünleri, kanatlı eti, yumurta, su ürünleri, meyve ve sebze konularında (101 ve 103) yatırım sağlarken, toprak örtüsü ve toprak erozyonu kontrolü de (201) yatırım konuları arasında bulunmaktadır. Bununla birlikte LEADER Yaklaşımı-Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması (202) ile bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi, bitkisel ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi; arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve paketlenmesi; zanaatkarlık ve yerel ürün işletmeleri; kırsal turizm ve rekreasyon faaliyetleri; su ürünleri yetiştiriciliği; makine parkları (302) yatırım konuları arasında bulunmaktadır (TKDK Raporları, 2022).

3. Muş İlinde Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Avrupa Birliği ve Ulusal Kaynaklarla Sağladığı Destekler ve Bu Desteklerin Kırsal Kalkınmaya Etkisi

Avrupa Birliği, Türkiye'de gerek istihdamda ve gerekse sosyal politikalarda AB müktesebatına uyumu arttırarak Avrupa'nın sosyal modeline dönük ilerleme ve insan kaynaklarının geliştirilmesini amaçlamaktadır.³ Türkiye'de IPARD programı çerçevesinde desteklenen "projeler aracılığıyla, işletme

²www.resmigazete.gov.tr, 2007, (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

³www.avrupa.info.tr (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

şartları iyileştirilerek AB standartlarına yükseltme hedefi gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda desteklenen işletmeler aracılığıyla bölgesel-kırsal arasındaki gelişim dengesizlikleri ortadan kalkarak daha az gelişmiş alanlardaki göç olayının engellenmesine de katkı sağlanmış olacaktır” (Özdemir, 2014, s. 359).

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), sağlamış olduğu fonları üreticiyle buluşturarak bölgesel kalkınmaya önemli katkı sunmaktadır. Türkiye’de bölgeler hatta bölge içerisinde yöreler arasında gelişmişlik farklarının çok belirgin olduğu bilinmektedir. Ortaya çıkan gelişmişlik farklarının kapatılmasında bölgesel planlamalarla geliştirilerek çeşitlendirilecek faaliyetler çok önemlidir.

Bölgesel planlama, bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıkların giderilmesini amaçlayan, geri kalmış bölgeleri iyileştirmeye yönelik yaklaşımları içeren ve kaynak potansiyellerinin verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan eylemleri içermektedir. Ülkemizde bölgeler arasında nüfus, gelir düzeyi ve sosyal imkânlarla erişim noktasında ciddi gelişmişlik farkları görülmektedir. Bu nedenle, 1960’lı yıllardan itibaren planlı kalkınma anlayışına geçilmiş, bu tarihten itibaren kalkınma planları ve bölge planlama çalışmaları uygulanmaya başlanmıştır (Türk, 2012, s. 104).

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) yapılan müzakereler neticesinde gerek merkez gerekse taşra teşkilatındaki I. faz ile II. faz iller için kırsal kalkınmaya yönelik desteklerin kullanılmasında, donanım ile kapasitesinin yeterli olduğu, AB Komisyonunca onaylanıp akreditasyon ve yetki devri gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de IPARD programı I. faz ve II. faz kapsamında 42 il koordinatörlük olarak, ilgili programın yapılanması gerçekleştirilmiştir.

I. Faz iller: Afyon, Amasya, Balıkesir, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Malatya, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Tokat, Trabzon, Van, Yozgat.

II. Faz iller: Ağrı, Aksaray, Ankara, Ardahan, Aydın, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Elâzığ, Erzincan, Giresun, Karaman, Kastamonu, Kütahya, Manisa, Mardin, Mersin, Muş, Nevşehir, Uşak.

IPARD I Programı: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’nın (IPA) “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı” Kırsal kalkınmanın kapsamı içerisinde yer alan V. bileşeniyle 2007-2013 döneminde Avrupa Birliği Destek Fonu 874 milyon €, ulusal destek olarak da 291 milyon € olmak üzere toplamda 1 milyar 165 milyon € katkı sağlamıştır.

IPARD II Programı: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’nın (IPA) “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı” Kırsal kalkınmanın kapsamı içerisinde yer alan V. bileşeniyle 2014–2020 döneminde 801 milyon € katkı ile 42 ilde yürütüleceği belirtilmiştir. Bu program döneminde 2014, 2015 ve 2016 yıllarında 69’ar milyon € gösterge dağılımı bulunurken, 2017 ve 2018 yıllarında gösterge dağılımı 148’er milyon € olmuştur. 2019 ile 2020 yıllarında gösterge dağılımı 149’ar milyon € olmuştur. Bu program döneminde toplam gösterge dağılımı 801 milyon € olmuştur (Tablo 1; Şekil 1).

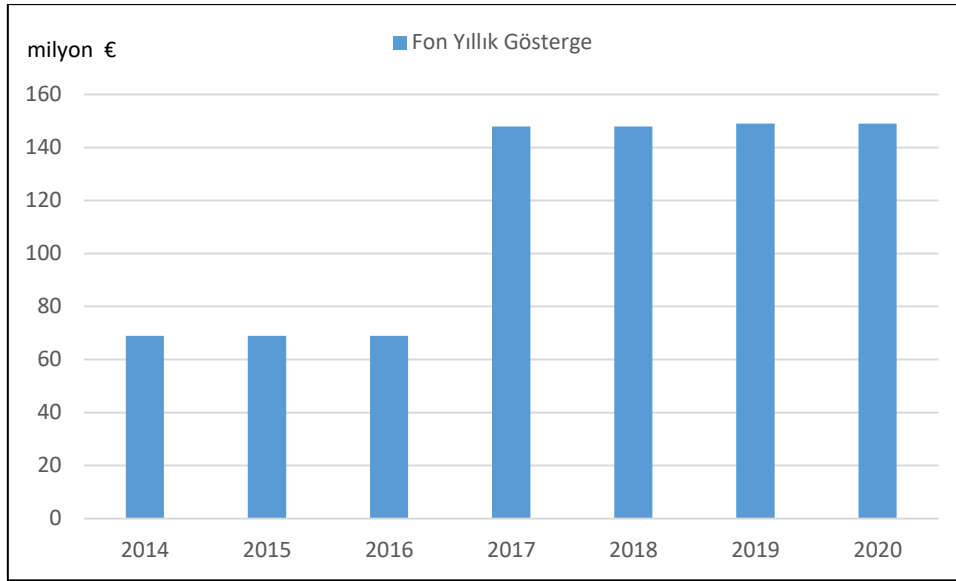
Tablo 1.

IPARD Programı Çerçevesinde 2014-2020 Döneminde AB Katkısı Sağlanan Fonlarının Yıllık Gösterge Dağılımı (milyon €)

2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Toplam
69	69	69	148	148	149	149	801

Şekil 1.

IPARD Programı Çerçevesinde 2014-2020 Döneminde AB Katkısı Sağlanan Fonlarının Yıllık Gösterge Dağılımı Grafiği (milyon €)



Kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek için farklı boyutlarda faaliyet yürütülmektedir. Yürütülen bu faaliyetlerin finansmanı IPARD programı çerçevesinde Avrupa Birliği ve ulusal katkılı kaynaklardan sağlanmaktadır. Tedbir sınıfına göre katkı oranları değişmekle birlikte totalde Avrupa Birliği katkı oranı %76,6'ya tekabül ederken, ulusal katkı oranı ise %23,4'e denk gelmektedir. Bu kaynaklar arasında en büyük katkı tedbir grubu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar oluşturmaktadır. Bu grubun yüksek çıkmasının nedeni inşaat ve donatım ürünlerinin maliyetlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde en az katkı grubunu ise tarım çevre iklim değişikliği ve organik tarım tedbir grubu oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2.

IPARD II Programı Çerçevesinde Avrupa Birliği Katkılı ve Ulusal Katkılı Fonlarının Tedbir Bazlı Dağılımı (€)

Tedbir	AB Katkısı	AB Katkı Oranı	Ulusal Katkı	Ulusal Katkı Oranı	Toplam Desteği
Tarım Çevre İklim Değişikliği ve Organik Tarım	16.020.000	%85	2.827.059	%15	18.847.059
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	176.220.000	%75	58.740.000	%25	234.960.000
Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	336.420.000	%75	112.140.000	%25	448.560.000
Kırsal Altyapı Yatırımları	80.100.000	%85	14.135.294	%15	94.235.294
Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması LEADER Yaklaşımı	24.030.000	%90	2.670.000	%10	26.700.000
Teknik Destek	16.020.000	%85	2.827.059	%15	18.847.059
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	152.190.000	%75	50.730.000	%25	202.920.000
Toplam	801.000.000	%76,6	244.069.412	%23,4	1.045.069.412

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

Türkiye’de kırsal kent arasında yaşam seviyesi arasında belirgin farklar bulunmaktadır. “Kırsal kesimin kentsel kesime göre gelir ve yaşam seviyeleri düşük olduğundan, kırsal kesimin desteklenmesi

gerekmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum ve kırsal alanda yaşanan sorunlar ile kırsal alandan kentsel alana göçlerin getirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların boyutu, bu konularda önlemlerin alınması gerektiğini göstermektedir. Bu anlamda "kırsal kalkınma" konusu, Türkiye'nin gündemdeki sorunlarının ilklerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla da kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalar hızlanmıştır. Kırsal kalkınma çalışmaları sadece ekonomik veya tarımsal büyüme değil, sosyal farklılıkları da minimuma indirgeyebilmektir" (Gürbüz, 2014, s. 361). Nüfusu tarıma dayalı olan gelişmekte olan bölgelerde kırsal kalkınmayı teşvik etmek, sektördeki firmaları güçlendirebilecek sürdürülebilir bir model gerektirmektedir (Tutuba ve Tundui, 2022, s. 8).

Yatırım çeşitleri arasında tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar (101) en büyük payı alır. Bunlar süt (sığır, manda ve küçükbaş), kırmızı et (sığır, manda ve küçükbaş), kanatlı eti mevcut işletmeler (hindi ve kaz) ve yumurta (mevcut işletmeler) şeklinde dağılım göstermektedir. Daha sonra 302 tedbir numaralı grupta yer alan çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme destekleri yer almaktadır. 103 tedbir numaralı grubun destek oranı daha düşük olmaktadır. Bu grupta süt ve süt ürünleri (işleme ve toplama), kanatlılar dahil olmak üzere et ve et ürünleri (kesimhaneler ve işleme), su ürünleri (işleme) ile sebze meyve (depolama ve paketleme) bulunmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3.

IPARD Kapsamında Desteklenen Tedbirler

Tedbir No	Destek Oranı (%)	Yatırım Çeşidi	Sektör
101	40-70	Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	Süt (sığır, manda ve küçükbaş)
			Kırmızı Et (sığır, manda ve küçükbaş)
			Kanatlı Eti mevcut işletmeler (hindi ve kaz)
			Yumurta (mevcut işletmeler)
103	50	Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	Süt ve Süt Ürünleri (işleme ve toplama)
			Kanatlılar Dahil Olmak Üzere Et ve Et Ürünleri (kesimhaneler ve işleme)
			Su Ürünleri (işleme)
			Meyve Sebze (depolama ve paketleme)
302	65	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	Bitkisel Üretim Çeşitlendirilmesi ile Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Pazarlanması (fidan, tıbbi aromatik bitkiler, süs bitkileri, mantar ve misel)
			Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanması (bal ve polen üretimi, paketleme, kovan üretimi ve ana arı yetiştiriciliği)
			Zanaatkarlık ve Yöresel Ürün İşletmeleri, Kırsal Turizm ve rekreasyon Faaliyetleri, Su Ürünleri Yetiştiriciliği (tatlı su balıkları, su yosunu, kurbağa vb.)
			Makine Parkları, Yenilenebilir Enerji Yatırımları (1 MW'ya kadar)

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

IPARD programları kapsamındaki projelerin yıl bazlı dağılımına bakıldığında genel olarak her yılın proje sayısının önceki yıla göre arttığı görülmektedir. IPARD I döneminde 2015 yılı yatırım ve ödenen hibe TL ve € cinsinde düşüş olduğu gözlenirken, IPARD II döneminde ise 2019 yılında sadece toplam yatırım € cinsinde, önceki yıla göre düşüş olduğu görülmektedir. 2020 yılında bütün kategorilerde bir önceki yıla göre belirgin bir düşüş olduğu gözlenirken, 2021 yılında bütün ödeme cinslerinde önemli oranda artış olduğu göze çarpmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4

IPARD I ve IPARD II Programları Kapsamındaki Projelerin Yıl Bazlı Dağılımı

IPARD I				
Yıl	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Toplam Yatırım Tutarı (€)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (€)
2013	12.884.164,49	4.701.623,62	7.568.485,16	2.761.784,90
2014	27.327.358,35	9.842.700,77	16.488.213,34	5.937.811,73
2015	24.822.453,41	7.903.379,62	13.971.858,96	4.441.751,46
2016	73.200.398,63	21.479.823,25	44.542.595,41	13.066.897,83
TOPLAM	138.234.374,88	43.927.527,26	82.571.152,87	26.208.245,92
IPARD II				
2017	6.221.889,40	1.418.870,59	4.254.930,56	970.315,52
2018	18.528.003,68	3.905.297,74	12.735.594,08	2.683.648,66
2019	20.895.067,64	3.339.938,82	13.871.443,52	2.203.895,43
2020	8.340.614,46	1.020.646,14	5.461.116,11	669.676,86
2021	71.038.627,39	6.861.996,70	50.045.418,92	4.471.843,51
TOPLAM	125.024.202,57	16.546.749,99	86.368.503,19	10.999.379,98

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

Kırsal kalkınma, çok boyutlu bir özelliğe sahiptir. Muş ilinde farklı sektörlerle destekler verilse de ilin sahip olduğu potansiyele göre sağlanan teşviklerde farklılık görülmektedir. IPARD I programı kapsamında en büyük desteği süt üreten işletmelere ait projeler alırken, en az desteği ise çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik projeler almıştır. Daha sonra 10'ar projeye et üreten tarımsal işletmeler (kırmızı et) ve kırsal turizm sektörü desteklenmiştir. Bununla birlikte 5 projeye meyve ve sebzelerin işlenmesiyle pazarlanması, 3 projeye süt, süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, 2 projeye et, süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması gelirken, 1'er projeye kültür balıkçılığı ve yerel ürünler ile mikro işletmelerin geliştirilmesi son sırada gelmektedir. IPARD II programları kapsamında desteklenen projelere bakıldığında en fazla 69 projeye arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, 37 projeye kırsal turizm (otel) sektörü destek almıştır. Daha sonra 23 projeye et üreten tarımsal işletmeler (kırmızı et) desteklenmiştir. Bunların dışındaki sektörlerin destek aldığı proje sayısı çok sınırlı kalmıştır (Tablo 5).

Tablo 5.

IPARD I ve IPARD II Programları Kapsamındaki Projelerin Sektör Bazlı Dağılımı

IPARD I			
Sektör Adı	Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Et Üreten Tarımsal İşletmeler (Kırmızı et)	10	15.852.084,78	10.083.050,45
Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	36	78.751.446,32	50.672.680,52
Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	2	7.609.547,17	3.804.773,57
Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	3	6.850.420,27	3.425.210,14
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	21	3.070.921,11	1.535.460,56
Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	5	12.704.545,15	6.352.272,58

Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi	1	450.200,00	225.100,00		
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi	1	556.636,57	278.318,29		
Kırsal Turizm	10	12.388.573,51	6.194.286,75		
TOPLAM	89	138.234.374,88	82.571.152,87		
IPARD II					
Sektör Adı	Proje Sayısı	Toplam Sözleşme Tutarı (TL)	Toplam Hibe Tutarı (TL)	Ödemesi Biten Proje Sayısı	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Süt Üreten Tarımsal İşletmeler	13	38.471.620,96	24.914.823,44	5	6.930.952,46
Et Üreten Tarımsal İşletmeler (Kırmızı et)	23	23.557.249,07	14.440.813,21	12	13.813.379,17
Et Üreten Tarımsal İşletmeler (Kanatlı et)	1	878.492,11	571.019,87	0	0
Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi	2	3.132.442,59	2.053.093,63	1	1.271.357,59
Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretimi	69	7.478.839,65	4.900.419,89	68	4.803.568,58
Zanaatkarlık Ürünleri	2	5.063.459,84	3.241.922,87	1	1.147.514,39
Katma Değerli Ürünler	1	3.340.310,35	2.171.201,73	0	0
Kırsal Turizm (Otel)	37	101.379.740,82	65.017.804,50	22	55.430.487,54
Kırsal Turizm (Restoran)	3	6.832.441,76	4.383.291,76	0	2.971.243,46
TOPLAM	140	190.134.597,15	121.694.390,90	108	86.368.503,19

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

Muş ilinde IPARD I ve IPARD II programları kapsamında ödemesi yapılan projelerin ilçe bazlı dağılımına bakıldığında, projelerin dengeli kullanılmadığı görülmektedir. Merkez ilçe IPARD I programı döneminde 39 ve IPARD II programı döneminde ise 80 projeye en fazla projenin uygulandığı alandır. İkinci sırada IPARD I programı döneminde Malazgirt 15 proje ve IPARD II programı döneminde ise Hasköy 29 projeye yer almıştır. Üçüncü sırada IPARD I programı döneminde Varto 14 proje ve IPARD II programı döneminde ise Varto 15 projeye yer almıştır. En az proje alan ilçelere bakıldığında IPARD I programı döneminde Korkut, Hasköy ve Bulanık 7'şer proje, IPARD II programı döneminde ise Bulanık 6, Malazgirt 1 proje almıştır. Projelerin ilçe bazlı dağılımlarına bakıldığında ilçeler arasındaki proje dağılımının dengesiz olduğu gözlenmektedir (Tablo 6; Şekil 2).

Tablo 6.

IPARD I ve IPARD II Programları Kapsamında Ödemesi Yapılan Projelerin İlçe Bazlı Dağılımı

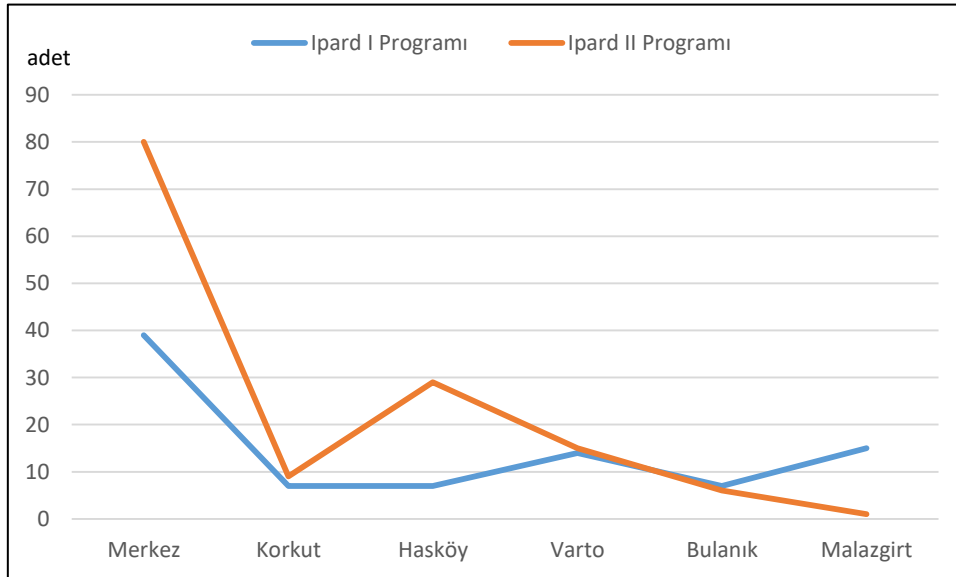
IPARD I			
İlçe Adı	Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Merkez	39	57.638.336,22	33.430.200,50
Korkut	7	9.358.957,25	5.642.978,16
Hasköy	7	8.305.521,58	4.582.102,30
Varto	14	17.705.443,26	10.656.376,74
Bulanık	7	14.848.654,33	8.572.059,50
Malazgirt	15	30.377.462,24	19.687.435,67

TOPLAM	89	138.234.374,88		82.571.152,87	
IPARD II					
İlçe Adı	Proje Sayısı	Toplam Sözleşme Tutarı (TL)	Toplam Hibe Tutarı (TL)	Ödemesi Biten Proje Sayısı	Ödenen Hibe Miktarı (TL)
Merkez	80	63.140.535,26	41.243.803,70	70	25.919.937,83
Korkut	9	11.054.465,84	6.481.812,12	7	4.399.668,25
Hasköy	29	67.507.824,45	44.056.566,22	18	32.999.585,39
Varto	15	30.683.712,53	18.875.184,32	9	15.330.464,48
Bulanık	6	15.969.357,93	10.208.320,22	3	6.890.142,92
Malazgirt	1	1.778.701,14	828.704,32	1	828.704,32
TOPLAM	140	190.134.597,15	121.694.390,90	108	86.368.503,19

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

Şekil 2.

IPARD I ve IPARD II Programları Kapsamında Ödemesi Yapılan Projelerin İlçe Bazlı Dağılım Grafiği



Kırsal kalkınma çok boyutlu olup verilen kırsal destekler arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Kırsalda yaşayan kadın ve erkeklere verilen destekler arasındaki farklılıklar buna örnek gösterilebilir. Bu farklılıkların kapatılarak dengenin sağlanması kırsal kalkınma için önemlidir. IPARD I programı döneminde kadınlara verilen proje sayısı (11) çok düşük seviyede kalırken, erkeklere verilen proje sayısı (78) daha fazla olmuştur. IPARD II programı döneminde ise tersi bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Bu dönemde kadınlara

verilen proje sayısı 76 olurken bu dönemde erkeklere verilen proje sayısı 64 olarak gerçekleşmiştir. IPARD II programı döneminde kadınlara verilen proje sayısı nispeten artmasına rağmen yeterli düzeyde değildir (Tablo 7).

Tablo 7.

IPARD I ve IPARD II Programları Kapsamındaki Projelerin Cinsiyet Bazlı Dağılımı

IPARD I					
Cinsiyet	Proje Adedi	Toplam Sözleşme Tutarı (TL)	Toplam Hibe Tutarı (TL)		
Kadın	11	17.952.183,60	10.697.635,82		
Erkek	78	120.282.191,28	71.873.517,05		
TOPLAM	89	138.234.374,88	82.571.152,87		
IPARD II					
Cinsiyet	Proje Adedi	Toplam Sözleşme Tutarı (TL)	Toplam Hibe Tutarı (TL)	Ödemesi Biten Proje Sayısı	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Kadın	76	104.491.379,88	66.908.753,15	59	56.633.468,62
Erkek	64	85.643.217,27	54.785.637,75	49	29.735.034,57
TOPLAM	140	190.134.597,15	121.694.390,90	108	86.368.503,19

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

Kırsal kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri de gençlerin kırsal alandan göç etmesidir. Durum böyle olunca, yeniliklere ve teknoloji kullanımına daha çok dirençli olan ileri yaşlı üreticiler kırsal faaliyetleri yürütme durumunda kalmışlardır. Bu durum, tarımsal üretimdeki verimliliği olumsuz etkilemektedir. IPARD I programı döneminde 52 projeye genç çiftçiler desteklenirken, genel verilen proje sayısı 37 olarak gerçekleşmiştir. IPARD II programı döneminde genç çiftçilere verilen proje sayısında önemli yükselme meydana gelerek 130 proje şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde genel verilen proje sayısı da 10 olmuştur. IPARD I ve IPARD II programları kapsamında yapılan proje sayıları ve ödenen miktar gerek genç nüfus gerekse diğer nüfusu kırsal alanda tutmak için yeterli değildir. Dolayısıyla gerekirse her kırsal yerleşmeye o yerleşmenin potansiyeline uygun projeler kullanılmalıdır ve ödemeler arttırılmalıdır (Tablo 8).

Tablo 8.

IPARD I ve IPARD II Programlarındaki Genç Çiftçi Dağılımı

IPARD I					
Yardım Türü	Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (TL)	Ödenen Hibe Tutarı (TL)		
Genç Çiftçi	52	86.529.618,58	55.245.646,24		
Genel	37	51.704.756,30	27.325.506,63		
TOPLAM	89	138.234.374,88	82.571.152,87		
IPARD II					
Faydalancının Niteliği	Proje Adedi	Toplam Sözleşme Tutarı (TL)	Toplam Hibe Tutarı (TL)	Ödemesi Biten Proje Sayısı	Ödenen Hibe Tutarı (TL)
Genç Çiftçi	130	174.370.744,32	112.127.152,02	100	80.413.859,65
Genel	10	15.763.852,83	9.567.238,88	8	5.954.643,54
TOPLAM	140	190.134.597,15	121.694.390,90	108	86.368.503,19

Kaynak: TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022

Kırsal kalkınmaya yönelik Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) IPARD programları çerçevesinde farklı dönemlerde yaptığı farklı faaliyetler ve destekler yukarıda verilmiştir. Bu desteklerin kırsal kalkınmaya etkisine geçmeden önce kırsal kalkınma üzerinde durulması önemlidir.

IPARD programları kapsamında yukarıda belirtilen projelerle çeşitli alanlarda yatırım yapılmıştır. Bu projelerden bazıları; 3.331 büyükbaş ve 800 küçükbaş kapasiteli 36 proje ile süt üreten tarımsal işletme, tam kapasiteyle işletilmesi durumunda günde 90 ton inek sütü ve 10 ton keçi sütü işletmesi, 1.408 büyükbaş kapasiteli 10 besi sığırcılığı projesiyle kırmızı et işletme tesisi, ortalama olarak yılda 700 bin ton kırmızı et üretimi gerçekleştirilmektedir. Muş Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren "Sütlüce" markası ile AB standartlarında günlük 10 ton süt işleme kapasitesine sahip üretim yapan ve yine günlük 10 ton süt işleme kapasitesine sahip ve eski tip Muş kaşarı üreten "Mrrençber" faaliyet yürütmektedir (TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022).

Muş iline günlük 50 ton süt toplama kapasiteli 1 adet süt toplama tesisi kazandırılmıştır. Bunun dışında başka bir tesis de günde 5 ton et işleme kapasitesine sahiptir. 1000 adet/saat kapasiteli modern bir tavuk kesimhanesi, toplamda 26.100 m³ soğuk depo kapasitesine sahip 5 adet meyve ve sebze depolama tesisi, 20 arıcıya 9.344 kovan için %50 hibe desteği verilmiştir. Korkut ilçesinde 1 adet 1095 ton/yıl kapasiteye sahip bal işleme ve paketlenme tesisi kurulmuştur. Yılda 120 ton kapasiteye sahip organik Muş kirazı depolama tesisi, Muş ili ve ilçelerinde 1.818 kişi kapasiteli 5 restoran ve çok amaçlı salon için hibe desteği sağlanmıştır. Bununla birlikte, 3 otel projesiyle 64 odalı tesis ile 2 halı saha kırsala kazandırılmıştır. Alparslan I Barajı'nda 200 ton/yıl kapasiteli 1 adet alabalık üretim tesisi üretimini sürdürmektedir (TKDK Muş İl Koordinatörlüğü Raporları, 2022).

Kırsal kalkınma kuşkusuz kalkınmadan bağımsız görülmemelidir. Kalkınma hem az gelişmiş hem de gelişmekte olan toplumlardaki ekonomik, sosyal ve kültürel yapı üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca kaynakların ülke genelindeki dağıtımında verimliliği sağlamak üzerinde etkisi bulunmaktadır. Özellikle dengeli kalkınmaya sahip gelişmiş batı ekonomilerinde, refah artışı, sürdürülebilir ekonomik yapı ve yoksulluk oranlarının azaltılması için de model olmuştur (Gitmez, 2021, s. 1271). Gerek kalkınma gerekse kırsal kalkınmada sürdürülebilirliğin göz ardı edilmemesi önemlidir. Bu çerçevede bakıldığında "Sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanmasında, bölgesel düzeyde bölgesel kaynakların kullanımı ve yerel aktörlerin politika belirleme sürecine katılımının daha uygun olduğunun anlaşılması ile birlikte günümüzde bölgesel kurumlara önemli işler düşmektedir" (Bakır and Bahtiyar, 2019, s. 1). Kalkınma politikasının uygulanmasını kolaylaştırılacağı görüşü ortaya çıkmıştır Kırsal kalkınmayı Bakırcı "kırsal yerleşmeler ve kırsal alan ile birlikte kırsallık olgusunun üçüncü temel kavramsal unsurunu oluşturan kırsal kalkınma bileşeninde temel hedef, kırsal sayılan alan veya yerleşmelerde yaşam seviyesi ve kalitesini yükseltmek olarak belirtmekle birlikte aynı amaca hizmet etmesine rağmen bu kavram zaman içerisinde farklı isim ve tanımlar içerdiğini" belirtmiştir (2007, s.31).

Kırsal kalkınma; insan yaşamına olumsuzluklar getiren kırsal çevre koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar"dır" (Tolunay ve Akyol, 2006, s. 116).

Kent ve kır bağlamında artan sorunlara yönelik çözüm arayışlarında kır lehinde kırsal kalkınma çabaları ile çözümler yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabaların günümüz koşullarında yeterli sonuçlar vermediği, istenilen kalkınma düzeyine ulaşılamadığı ve sorunların daha da karmaşık hale geldiği söylenebilir. Kırsal kalkınma ve kırsal yaşam kalitesi arasında yadsınamayacak bir kavramsal ilişki bulunmaktadır (Temiz ve Yenigül, 2021, s. 1337, 1351). Kesin sınırlarla ayrılamayan kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yoksulluğu azaltmak, bu alanlarda yaşayan insanların gelirlerini ve yaşam standardını arttırarak onlara iş imkânları oluşturmak şeklinde değerlendirilebilir. Kırsal kalkınma faaliyetleri planlı kalkınma dönemlerinde üzerinde daha çok durulduğu görülmektedir. Avrupa Birliği üyelik süreciyle kırsal kalkınma faaliyetleri yatırım ve teşvikleri artarken bu sürecin akamete uğramasıyla kırsal kalkınma sürecinin yavaşladığı görülmektedir. Kırsal bölgelerin kalkınmasıyla, kırsaldan şehirlere yaşanan göçün azalacağı gibi tersine göç üzerinde de etkili olacaktır. Bu nedenle kırsal kalkınmayla hem kırsal yerleşmeler kalkınacak hem de şehir yerleşmeleri üzerinde oluşan göç baskısı azalacaktır (Baytar ve Doğan, 2021, s. 103-104).

Kırsal kalkınma özete kırsalda mevcut kırsal nüfusun gelirini artırarak yaşam standardını yükseltebilecek kaynakların maksimum seviyede kullanılmasına olanak sağlayarak kentlerle arasındaki yaşam standardı açığının kapatılmasıdır.

Bu çerçevede bakıldığında netice itibarıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Avrupa Birliği fonları ve ulusal fonlarla gelen kaynakların kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan bu kaynakların kuşkusuz istihdamı arttırdığını, kırsal kalkınmaya katkı sağladığı söylenebilir. Ancak kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi kent ile kır arasındaki yaşam standardı farkının kapanması için yeterli değildir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun ve ilgili diğer kurum faaliyetleriyle, saha gözlemlerine bakıldığında, yapılan projelerin fiziki mekânın yapımına yettiği ancak üreticinin imkânın olmaması ve kurumun sağladığı kaynağın yetmediği ya da kapsam dışı olduğu için tesislerin atıl kaldığı görülmektedir. (Fotoğraf 1, 2).

Fotoğraf 1.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Muş İlinde Teşvik Projesi Örneği



Fotoğraf 2.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Muş İlinde Teşvik Projesi Örneği



Bununla birlikte kullanılan projelerin denetim mekanizmasının yeterince gelişmemesi ya da sıkı tutulmamasından dolayı proje alındıktan sonra sembolik bazı yatırımlardan sonra projenin yarım bırakılması ve proje yararlanıcılarından bazılarının kırsal kalkınma faaliyetlerinde herhangi bir tecrübesi olmadığı halde projeden yaralandığı ve neticede yetkin olmadığı için zarar ettiği görülmektedir. Bu gibi olumsuzluklar kaynakların heba olmasına, üreticilerin motivasyonunun bozulmasına neden olduğu ve haliyle kırsal kalkınmaya da etkilerinin sınırlı kaldığı görülmektedir.

Kırsal kalkınmanın gerçekleşebilmesi için her kırsal bölgenin, yörenin kendine göre dinamikleri bulunmakta ve farklılaşabilmektedir. Bu çerçevede bölgesel kalkınma ajanslarının da kurulmasında bu özelliğin etkisi olmuştur. Bölgesel kalkınma ajanslarının kırsal kalkınma üzerinde etkisi bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda yerel faaliyetlerin önemi artmıştır. Bununla birlikte bölgesel kalkınma politikaları yeni bir formatta gündeme geldiği görülmüştür. İlgili dönemde kalkınmada ulusal bir bakışa sahip devletlerin aksine yeni kalkınma politikalarında “bölgesel kalkınma ajansları” yerini almıştır. Nitekim merkezi politikalarından yerel politikalara doğru devrilme Türkiye’de de yaşanmıştır (Tiftikçigil, 2015, s. 399).

Bu nedenle öncelikle kırsaldaki sürece katılabilecek kaynakların tespiti için çok kapsamlı fizibilite çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar çerçevesinde kırsal kalkınmaya ayrılan bütçenin sadece uluslararası kaynaklarla değil ulusal kaynak oranının ciddi anlamda artırılması önem taşımaktadır. Bu çerçevede proje verilme ve denetim mekanizmasının güçlendirilmesi yararlı olacaktır. Bununla birlikte kooperatifleşmenin geliştirilmesi, girdi maliyetlerinin düşürülmesi ve pazarlama sorununun çözülmesi, kırsal kalkınmanın temel gerekleri arasında bulunmaktadır.

Sonuç

Muş ili Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun (TKDK) Türkiye’de faaliyet yürüttüğü 42 il arasında yer almaktadır. Kurum gerek Türkiye’de gerekse Muş’ta kırsal kalkınma faaliyetleri bakımından en kapsamlı ve en etkili hizmet veren kurumlardan biridir.

Muş ilinin kırsal alan potansiyelinin yüksek olduğu bilinmektedir. İldeki potansiyeli harekete geçirebilecek başta Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ile birlikte farklı paydaşlar olsa da (bu kurumların imkânları dahilinde faaliyet yürütseler de) bu durum kırsal kalkınma için yeterli olmayacaktır. Çünkü bu konu öylesine önemli bir konudur ki Avrupa Birliğinin destekleri, birliğe üyelik sürecine göre ivme kazandığı ya da kaybettiği bir ortamda yeterli olmayacaktır. Ayrıca bu kurumlarla birlikte birkaç kurumun kısmi destekleri de yetersiz kalmaktadır.

Muş ilinin canlı hayvan üretimi ile günlük süt üretim değerlerinin yüksek olmasına rağmen

sanayide işlenen süt miktarının düşük olmasının nedeni süt toplama tesislerinin olmayışı ve kaliteli, soğuk zincire uygun süt arzının fabrikalara kadar ulaştırılmamasıdır. Ayrıca, güçlü bir pazarlama ayağının kurulamaması da bu durum üzerinde etkili olmaktadır.

Herhangi bir kırsal yerleşmede kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinin en önemli ölçütü, kırsalda yaşayan üreticilerin memnuniyet durumu ve kırsaldan kentlere doğru göçün yaşanma düzeyidir. Kırsal üretimdeki genç çiftçi oranının düşük olması, kırsal kalkınmanın istenilen düzeyde gerçekleşmediğinin göstergesidir.

Muş ilinde Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun faaliyetlerine rağmen kırsal kalkınmanın istenilen düzeyde olmadığı en önemli göstergelerinden biri kırsaldan göçlerin halen yaşanmasıdır. Üreticilerin zor şartlarda elde ettikleri birikimlerini kırsal alanlar yerine genel olarak şehirlerde yatırıma dönüştürmektedir. Böylece üretici işini büyütmediği gibi, işinin modernizasyonunu geliştirmede de sorunlar yaşamaktadır. Bu durum kırsal kalkınmanın önünde engel teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Bakır, H. and Bahtiyar, G. (2019). Sustainable development and its applicability through regional agencies. *Journal of Management and Economics Research*, 17, 1-21. <https://dx.doi.org/10.11611/yead463230>.
- Bakırcı, M. (2007). *Türkiye'de kırsal kalkınma*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Baytar, İ. ve Doğan, M. (2021). *Kırsal kalkınma ve Türkiye'deki gelişimi*. Alanında Uluslararası Araştırmalar IV. Eğitim Yayınevi.
- Baytar, İ. (2021). *Muş ili kırsal alan potansiyeli ve kalkınmaya etkisi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bulut, O. D. ve Kutlar, İ. (2016, Mayıs 25-27). *Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) projelerinin incelenmesi: Burdur il örneği*. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Isparta, Türkiye.
- Elmastaş, N. ve Bozkoyun, M. (2021). *Coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama ile Bitlis ilinin arazi örtüsünün belirlenmesi, kullanımı ve planlamasına yönelik öneriler*. Kriter Yayınları.
- Gitmez, E. (2021). A key center in regional development: investment support offices, international refereed. *Journal on Social Sciences*, 7(37), 1271-1280.
- Gürbüz, İ. B. (2014, Eylül 3-5). *Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun desteklediği projelerde karşılaşılan sorunlar*. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Samsun, Türkiye.
- Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Raporları (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Medeiros, E. (2021). Development clusters for small places and rural development for territorial cohesion. *MDPI Sustainability*, 14(84), 1-25. <https://doi.org/10.3390/su14010084>.
- Özdemir, G. ve Efe, A. (2013). Governance at the regional development agencies in Turkey. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 5(2), 59-69.
- Szabo, C. (2021). Spatial distribution of the rural development programme in relation to population retention between 2015 and 2019. *Acta Univ. Sapientiae, European and Regional Studies*, 20, 32-47. <https://doi.org/10.2478/auseur-2021-0010>.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Muş İl Koordinatörlüğü. (2021).
- Temiz, H. K. ve Yenigül, S. B. (2021). Yaşam kalitesi çalışmalarının kırsal kalkınma ile ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 34(12), 1337-1357, DOI: 10.31198/idealkent.872357.
- Tiftikçigil, B. Y. (2015). An assessment on activities of regional development agencies in Turkey. *International Journal of Economics and Financial*, 5(2), 399-409.
- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma: temel kavramlar ve tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 116-127, ISSN: 1302-7085.
- Tundui, H. P. and Tutuba, N. B. (2022). Entrepreneurship and industrialization for rural development:

business incubation approach. *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 6(1), 1-25.

Türk, S. M. (2012). Regional development policies in Turkey in the integration process of the European union. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 103-112.

<https://www.tkd.gov.tr/Kurumsal/MisyonVizyon> (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

<https://mus.tkd.gov.tr/BizeUlasin.aspx> (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

<https://www.resmigazete.gov.tr> (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

<https://www.avrupa.info.tr/tr/egitim-istihdam-ve-sosyal-politikalar-7697> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

<https://www.tarimorman.gov.tr> (Erişim Tarihi: 15.06.2022).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Cyberchondria as Digital Psychopathology: Covid 19 Pandemic Example*

Dijital Psikopatoloji Olarak Siberkondri: Covid 19 Pandemisi Örneği

Ömer ALANKA*
Ülhak ÇİMEN**
Fatih DEĞİRMENÇİ***

*Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,
Hatay/Türkiye.

Assoc. Prof., Hatay Mustafa Kemal University,
Faculty of Communication,
Department of Journalism,
Hatay/Turkey.

masalya@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5558-1848

*Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi,
İletişim Fakültesi,
Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü,
Erzurum/Türkiye
Assoc. Prof., Ataturk University,
Faculty of Communication,
Department of Radio Television and Cinema.
Erzurum/Turkey.

ulhacimen@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7307-4874

*Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi,
İletişim Fakültesi,
Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü,
Erzurum/Türkiye
Dr., Ataturk University,
Faculty of Communication,
Department of Public Relations and Publicity
Erzurum/Turkey.

f.degirmenci@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5589-3331



Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

04/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

20/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atf: Alanka, Ö., Çimen, Ü. ve
Değirmenci, F. (2022).

Dijital Psikopatoloji Olarak Siberkondri:

Covid 19 Pandemisi Örneği.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 185-202

Citation: Alanka, Ö., Çimen, Ü. and

Değirmenci, F. (2022).

Cyberchondria as Digital Psychopathology:

Covid 19 Pandemic Example.

Van Yüzüncü Yıl University

the Journal of Social Sciences Institute, 56,

185-202

Abstract

The COVID-19 pandemic has affected the behavior of individuals on a global scale. This study empirically analyzed the relationship between the stress and anxiety of the COVID-19 pandemic, hygiene and protection measures of young individuals, online medical information search and cyberchondria, and online medical support and assistance. Cross-sectional data obtained from 662 online surveys conducted with Atatürk University Communication Faculty students in 2021 were analyzed by Structural Equation Modeling. Study findings; The COVID-19 Pandemic revealed a positive and solid relationship ($\gamma = 0.70$; $t = 14.26$) between Anxiety and Stress and Personal Hygiene and Protection Measures. Furthermore, a positive and robust relationship was found between COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress and Online Medical Information Searching on the Internet ($\gamma = 0.42$; $t = 9.64$), and it was also determined that there was a strong positive relationship between Online Medical Information Search on the Internet and Cyberchondria ($\gamma = 0.72$; $t = 15.07$). Finally, a positive and robust relationship was found between Medical Support and Expert Assistance and COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress ($\gamma = 0.45$; $t = 9.24$). The findings show that young individuals intensively use online medical information searches during the COVID-19 pandemic. This situation shows that this global epidemic has increased the behavior of cyberchondria and directed young individuals to seek medical support and personal protection measures. In addition, it is seen that people with high anxiety levels develop cyberchondria behaviors to protect themselves from the virus.

Anahtar Kelimeler: Cyberchondria, pandemic, covid 19, digital psychopathology, structural equation model

Öz

COVID-19 pandemisi küresel ölçekte bireylerin davranışlarını etkilemiştir. Bu çalışma COVID-19 pandemisi stres ve kaygısının; genç bireylerin hijyen ve korunma tedbirlerini, internetten çevrimiçi tıbbi bilgi arama ve siberkondri ile çevrimiçi tıbbi destek ve yardım arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileriyle 2021 yılında yapılan çevrimiçi 662 anket çalışmasından elde edilen kesit veriler Yapısal Eşitlik Modellemesi ile analiz edilmiştir. Çalışma bulguları; COVID-19 Pandemisi Kaygı ve Stresi ile Kişisel Hijyen ve Korunma Tedbirleri arasında pozitif yönde ve çok güçlü bir ilişkinin varlığını ($\gamma = 0.70$; $t = 14.26$) ortaya koymuştur. COVID-19 Pandemisi Kaygı ve Stresi ile İnternette Çevrimiçi Tıbbi Bilgi Arama arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir ($\gamma = 0.42$; $t = 9.64$) ve İnternette Çevrimiçi Tıbbi Bilgi Arama ile Siberkondri arasında pozitif yönde çok güçlü bir ilişkinin olduğu da ortaya çıkmıştır ($\gamma = 0.72$; $t = 15.07$). Son olarak Tıbbi Destek ve Uzman Yardımı ile COVID-19 Pandemisi Kaygı ve Stresi arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir ($\gamma = 0.45$; $t = 9.24$). Bu çalışmada COVID-19 pandemisi sürecinde genç bireylerin çevrimiçi tıbbi bilgi arayışlarını yoğun bir şekilde kullandıkları bulgulanmaktadır. Bu durum genç bireyleri tıbbi destek alma ve kişisel korunma tedbirlerine yönelttiği gibi bu küresel salgının siberkondri davranışını artırdığını da göstermektedir. Özellikle kaygı seviyesi yüksek kişilerin virüsten korunmak için siberkondri davranışlarını geliştirdikleri görülmektedir.

Keywords: Siberkondri, pandemi, covid 19, dijital psikopatoloji, yapısal eşitlik modeli

Introduction

The COVID-19 process, influential worldwide, has had significant and comprehensive effects on living conditions. While the pandemic significantly changed living conditions, it increased social isolation and seriously disrupted the sense of security. While the trust in political and social institutions decreased, the economy also suffered heavy losses. Governments have allowed people to work under certain conditions while advising people to stay at home in many countries. During this period, physical distance rules were applied, and political decision-makers limited people's freedoms.

When considering the characteristics and results of the pandemic, it is understood that there are various adverse effects on the mental health of individuals (Brooks et al., 2020). During the pandemic process, almost every area of life has shown a digitalization trend. Digitalization has been effective in many areas such as education, trade, health, and banking. Another area where digitalization is practical is the health sector. The digital revolution has changed lives in many ways, including how health-related information is obtained. It has become effortless to access such information at little or no cost.

Internet for most people; It has become the first place they turn to when they need to learn more about symptoms, health, and disease. The consequences of this change are becoming more and more visible but still poorly understood. Thanks to this easy access, some people have become less impressed with the information on the Internet, while others have become more worried and confused. This has affected people's health-seeking behavior and their relationship with doctors (Starcevic, 2017). In this respect, it has become common to search for health information on the Internet in the modern world. Surveys reveal this situation. For example, more than 75% of respondents in nine countries (Russia, China, India, Mexico, Brazil, USA, Italy, Australia, and Germany) use the Internet for health-related questions (McDaid & Park, 2010). On the other hand, nearly 90% of adult internet users in the USA stated that they searched for health information online at least once (Harris Poll, 2010). This indicates an increasing number of visits to health-related websites.

The phenomenon of researching health information on the Internet is not surprising. Among the fundamental reasons for this, it is possible to show that internet access requires minimal cost. Also, accessing online information is easy and fast. Due to the anonymity of the virtual environment, people can do all kinds of disease research by not using their real names. It is simple and easy to access health information from doctors, medical books, encyclopedias, or popular health magazines rather than simple media such as the Internet, making this situation even more attractive (Starcevic and Berlep, 2015). Health research on the Internet makes the phenomenon of cyberchondria widespread.

During the COVID-19 pandemic process, "personal cleaning and hygiene" is seen as the most critical method in preventing the disease. Hand and face cleaning, masks and gloves, and social distance are essential in individual protection. Nevertheless, it is also seen that dramatic behavioral changes occur, such as disproportionate fear from the coronavirus, excessive housekeeping, and the misuse of cleaning products for personal hygiene or food cleaning. Thus, there is an increase in chlorine exposure (Kampf et al., 2020; Le Roux & Sinno-Tellier, 2020).

This study aimed to analyze and measure the stress and anxiety created by the COVID-19 pandemic on individuals, individual protection and hygiene behaviors to prevent disease, internet use, cyberchondria, and medical aid and information acquisition behaviors internet with the help of a model. The study includes individuals studying at Atatürk University, Faculty of Communication. The cross-sectional data obtained from the questionnaires made with a sample group based on voluntary participation over the Internet were analyzed by structural equation modeling.

1. Conceptual Framework

1.1. Cyberchondria As Digital Psychopathology

"Cyberchondria" is a concept triggered by the increase in online medical information searches on the Internet. This notion describes a dysfunctional positive feedback loop that raises concerns about physical symptoms (Stone and Sharpe, 2003). Cyberchondria is the concept that refers to the health concern created or increased by a person using the Internet to search for medical information. Cyberchondria is often

described in the context of health concerns. A British newspaper coined the term in the early 2000s from the word hypochondria. Like hypochondria, cyberchondria involves extreme health concerns. However, it is thought that the effect of cyberchondria is more than hypochondria. The widespread availability of the Internet supports this situation. The basis of the concept of cyberchondria makes people who have health problems want to go to the hospital and diagnose themselves without any help from a doctor, and they apply to the Internet for this. While this provides a sense of relief in some people, it causes many people to experience undue anxiety and fear about their health, on the contrary.

Although there is a tremendous amount of information on the Internet, this information is often not factual. For example, blogs or online support groups feature anecdotes and personal opinions rather than evidence-based and test-based research. As a result, people may face false or distorted information about a disease they research on the Internet and feel unwarranted. In this context, cyberchondria is a clinical condition that manifests as excessive and repetitive online health-related searches associated with health anxiety, obsessive-compulsive symptoms, and intolerance to uncertainty.

Recently, the number of people searching for health-related information on the Internet has increased rapidly. The advantages of this behavior include quick and easy access to health information at little or no cost. However, cyberchondria is also a concept used to refer to the anxiety-inducing effects of online health-related searches. Considering the term's origin (i.e., the digital age equivalent of hypochondria), cyberchondria, with its psychopathological dimension, refers to an abnormal behavior pattern and emotional state. In other words, cyberchondria is not just a trend to search for health-related information on the Internet, which has become a regular part of modern life. Besides, various definitions of cyberchondria have been proposed, involving excessive or repeated online searches for health-related information and health-related concerns (Starcevic, 2017). On the other hand, the disadvantages of using the Internet for health searches include the varying quality and reliability of online information and problems with the interpretation and use.

In cyberchondria, excessive online health searches increase anxiety, depression and distress, and other hostile conditions in internet users. Looking specifically at this phenomenon, McElroy et al. (2019) define the concept of cyberchondria as a versatile model. This model is available in four sizes:

- Extremism (excessive and repetitive online health searches)
- Coercion (interruption of daily life such as work or study)
- Distress (increased negative emotional states)
- Assurance (requesting assurance checks from other sources such as doctors).

These dimensions reflect the putative components of the cyberchondria. When these phenomena are taken together, cyberchondria is a condition in which the individual exhibits behavioral, cognitive, and emotional patterns. These patterns include feelings of compulsion, distress, reassurance, and excessive searching for health information online. Individuals may develop various psychoses due to health searches on the Internet. In cyberchondria, a pathological condition, excessive health anxiety comes to light. The multidimensionality of the concept and the occasional psychotic diagnoses reinforce the thesis that cyberchondria is a psychopathological disorder and almost gives it the status of a disorder.

On the other hand, those who argue that this concept is only an ego-syntonic phenomenon and indicate that individuals search the Internet due to health concerns have also been included in these discussions (Starcevic and Berle, 2015). Empirical research supports strong relationships between the frequency of searching for medical information online and health anxiety (Baumgartner and Hartmann, 2011; Muse et al., 2012; Fergus, 2013). Experimental studies show that exposure to online medical information increases anxiety levels. In a study they conducted, Singh and Brown (2016) gave participants 15 minutes to personally search online for information about their physical health symptoms. As a result, a significant increase in the participants' anxiety levels due to online searches was seen. In another study, it was observed that participants who viewed medical web pages for 20 minutes had a high level of anxiety in the context of anxiety pathology (Norr et al., 2014).

In another study that empirically examined the relationship between obsessive-compulsive symptoms and cyberchondria, it was found that cyberchondria was significantly positively associated with

obsessive-compulsive symptoms. This study established specific positive correlations between obsessive-compulsive and cyberchondria severity scale (CSS-Cyberchondria Severity Scale) dimensions (Fergus, 2014). This is particularly evident in the two obsessive-compulsive clusters, the symptoms of pollution/washing and damage/control. Given the vital link between cyberchondria and health anxiety, it has been observed that some people constantly consult online health information. This situation has increased the health obsessions in individuals. It is also aimed to minimize the pollution with the constant washing request.

Similarly, individuals prone to cyberchondria have attempted to prevent future diseases by constantly checking medical information online. This example points to the harm/control relationship in obsessive-compulsive symptoms (Norr et al., 2015). In this respect, cyberchondria stands out as an increasing psychopathological condition during the COVID-19 period.

1.2. Cyberchondria in The Covid-19 Era

Throughout history, humanity has faced various epidemic diseases. When considered historically, it is possible to say that humanity is better positioned to face infectious diseases today. In particular, the advancement of modern medical science and other scientific disciplines and the development of high-speed information exchange have a significant role in dealing with epidemics. However, while it is better than ever to address the physical consequences of infectious diseases, it is possible to say that the psychological effects of such epidemics are widespread and possibly more severe (Jokic-Begic et al., 2020).

Research has shown that the pandemic can have various psychosocial effects. It is usual for people to fear for their health, family, safety, or financial situation (Taylor, 2019). On the other hand, there is a danger of stigmatization and marginalization of socially infected people or coming into contact with the virus (Singer, 2009). While infectious diseases have always aroused fear throughout history, they have never been more global due to the global information connection as with COVID-19. Since the first patients appeared in China and Europe, information about the spread of the virus has snowballed in all media outlets. In this context, the virus has become a threat to the whole world. The World Health Organization underlined two significant threats to this issue; are the pandemic and the infodemic (WHO, 2 February 2020). Director-General of the World Health Organization (WHO), Dr. Tedros' statement in February 2020, "We are fighting not only the pandemic but also an infodemic," reveals this situation (Munich Security Conference, 15 February 2020). In this respect, infodemic, an expression derived from the concepts of "information" and "pandemic," has become a prominent phenomenon during the epidemic period. Thanks to its high transmission speed, access, and penetration features, the Internet has become an essential global health information resource, where information can be shared over giant digital social media platforms (Bagarić, Jokić-Begić, 2019). In the global pandemic process, digital environments have provided numerous advantages thanks to their ability to spread information very quickly. Among these advantages, preparing health systems for the epidemic and informing individuals about the epidemic comes to the fore.

On the other hand, while the information on the Internet increases the anxiety in individuals, it has fulfilled a vital function in adopting the security warnings of the health workers about the pandemic by the people. Since the COVID-19 pandemic became a global issue in January 2020, universally recommended safety behaviors such as hygiene measures (washing hands, cleaning surfaces, etc.), avoiding social contact, staying at home, and wearing protective masks have been communicated individuals through mass media. (Jokic-Begic et al., 2020). Unfortunately, however, the vast information published about the COVID-19 epidemic from the media and digital media has also caused an increase in cyberchondria, a kind of digital psychopathological condition in individuals.

1.3. Personal Hygiene And Protection Measures in The COVID-19 Process

Individuals have to take preventive measures to protect themselves from the disease. In order to reduce the risk of transmission, individuals are advised to wash their hands carefully, practice respiratory hygiene, and avoid crowds and close contact with sick people as much as possible. In countries such as China, Korea, and Japan, the pandemic has been brought under control much faster, increasing the number of people carrying hand sanitizer for hand hygiene practice and the widespread use of masks among people. In countries where such measures are not made compulsory, the exponential increase in the number of cases continues. It is recommended to maintain social distance, especially in places where there is contamination in

the community (Güner et al., 2020). Hand hygiene has been one of the most critical issues in the fight against the epidemic. Individuals were advised to wash their hands with soap and water for at least 20 seconds, and alcohol-containing antiseptics were recommended for hand hygiene. After contact with a risk of contamination, it was emphasized not to contact the eyes, mouth, and nose without washing the hands (Emmanuel et al., 2020).

1.4. Medical Support And Expert Assistance in The COVID-19 Process

During the COVID-19 pandemic, health services have begun to be provided effectively in the virtual environment. The primary purpose is to provide information about the disease, explain the prevention methods and treatment process, and fulfill the demands of those who want to get information on this subject. The health service offered in the virtual environment is organized to better function the technology-based health system. It is aimed to maintain health services effectively during the pandemic period by providing information about social distance and isolation of chronic patients against the risk of transmission, increasing sensitivity to the disease, disease syndromes, and prevention methods with smartphones and computers (Lukas et al., 2020).

Since health institutions have the highest risk of transmission during the COVID-19 pandemic, health services were offered to individuals in the isolation process in the virtual environment or via telephone (Kalkanlı, 2021). A study conducted during the COVID-19 process; shows that health services emergency applications increased by 135% and non-urgent applications by 4345% through information technologies (Mann et al., 2020).

2. Materials and Method

2.1. Materiel

The analysis conducted in this study is based on data obtained from the sample of Atatürk University Faculty of Communication students. In order to investigate the connection between cyberchondria and COVID-19, students with high digital skills studying at Atatürk University Faculty of Communication were preferred.

Fear and stress on a global scale during the COVID-19 pandemic have also been observed in young individuals. Therefore, a Structural Equation Model was created to investigate the correlation between the anxiety and stress of the COVID-19 pandemic, personal hygiene and protection measures in young individuals, online medical information search and the resulting cyberchondria, and online medical support and expert assistance. The cross-sectional data of the study material used in the Structural Equation Model were obtained through a questionnaire study conducted with students studying at Atatürk University Faculty of Communication over the Internet in 2021. The model was analyzed with LISREL 8.72 and SPSS 21 package programs.

2.2. Method

2.2.1. Determining Sample Size

Questionnaires were asked to the volunteer participants using the purposeful sampling method through open access over the Internet. Six hundred sixty-two people participated in the survey. Although the survey size was calculated as 374 to study with a larger population, all participants were included in the study. Ethics Committee Approval Certificate was obtained before the study was conducted (Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee Presidency, Session Number: 16, Decision No: 200).

Preparation of Survey Questions

The Cyberchondria Severity Scale developed by McElroy, E., Shevlin, M. (2014) was used. This scale has been a guide in measuring cyberchondria severity with 33 items. This scale was determined as a compulsion, anxiety (distress), excess (excessiveness), reassurance, and mistrust of health professionals and was formed from five dimensions. All questions of the Cyberchondria Severity Scale developed by McElroy,

E., Shevlin, M. (2014) are included in the research.

Participants were asked questions prepared within the widely accepted Covid-19 anxiety scale framework. The problematic participants were asked how the phenomenon of cyberchondria, which includes online health searches, which is one of our research questions, affects the level of anxiety. In addition, it was asked how the pandemic affected cyberchondria as a digital psychopathological phenomenon during the Covid-19 period. Participants rated each item's relevance on a 5-point scale ranging from 1 to 5. This study designed a research model by blending the Covid-19 anxiety scale and the Cyberchondria anxiety scale. Participants participated in the survey and evaluated their Covid-19 anxiety levels and cyberchondria behaviors that were effective in this situation.

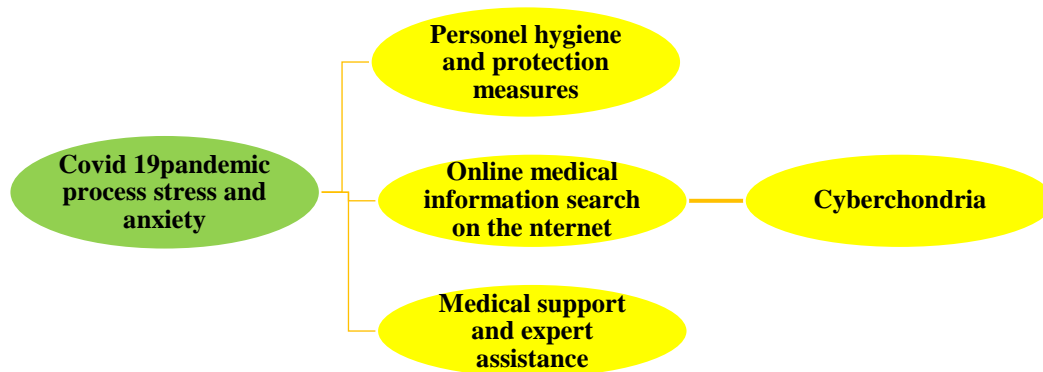
2.3. Analysis of Data

The analyzes of the study were carried out with Structural Equation Modeling. Structural equation models are used to measure a particular theoretical relationship (Jöreskog and Sörbom, 1993), observed and latent, in many different sciences (Bentler and Yuan, 1999; Cheung and Renswold, 2002; Raykov and Marcoulides, 2006), especially in psychology and medicine. In addition, it is frequently used to test the relationships between variables (Hoyle, 1995; Leech et al., 2015; İlhan & Çetin, 2014). Furthermore, unlike traditional econometric measurement methods, structural equation models consider the measurement errors and omissions of the observed variables. Thanks to this feature, Structural Equation Modeling is used extensively in many different areas of measurement and analysis (Hershberger, 2003; Lomax and Schumacker, 2004; Pituch and Stevens, 2009). Another reason why this model is preferred is that it can show indirect and direct effects between variables and allows multivariate model development, estimation, and testing.

COVID-19 has created stress and anxiety in individuals. This stress and anxiety have led individuals to seek information online and seek online medical support, especially personal protection methods. Searching for medical information online on the Internet has also brought about cyberchondria. The study's theoretical model showing this cycle is shown in Figure 1.

Figure 1:

COVID-19 Stress and Anxiety Cycle Model



2.4. Latent Variables And Observed Variables of The Model

COVID-19 Pandemic Anxiety And Stress [CPAS]

COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress is the exogenous latent variable of the model. This exogenous latent variable was measured with the following observed variables obtained from the

questionnaire:

CP1 I am concerned about the Covid-19 virus.

CP3 I think there is a possibility that the Covid-19 virus could be transmitted to someone I know.

CP4 I think that if I get infected with the Covid-19 virus, I could become seriously ill.

CP5 I think the Covid-19 virus is more dangerous than the flu

CP6 I have been following the news more closely about the spread of the Covid-19 virus.

CP7 I am stocking up on food and beverage supplies for a crisis situation caused by Covid-19.

Personal Hygiene And Protection Measures [PHC]

Personal Hygiene and Protection Measures are one of the latent variables of the model. This latent variable was measured with the following observed variables:

PH1 I wash my hands more often and more thoroughly than usual.

PH2 I avoid places with large groups of people.

PH3 I am careful not to leave the house when I have no work.

PH4 I am wearing a protective mask.

PH5 I use hand sanitizer.

PH6 I hesitate to shake hands with others.

PH7 I stay away from people with symptoms of illness.

PH8 I stay away from people I don't know.

Online Medical Information Search on The Internet [OMI]

Online Medical Information Search on the Internet is one of the model's internal latent variables. This latent variable was measured with the following observed variables:

OM1 Researching symptoms or perceived medical conditions online interrupts my online leisure activities (e.g., movie streaming)

OM2 Researching symptoms or perceived medical conditions online interrupts my time on Facebook/Twitter/other social networks.

OM3 Researching symptoms or perceived medical conditions online interrupts my offline work activities.

OM4 Researching symptoms or perceived medical conditions online keeps me from reading online news/sports/entertainment articles.

OM5 Researching symptoms or perceived medical conditions online interrupts or slows my online communication (e.g., Instant Messaging, Skype).

OM6 Researching symptoms or perceived medical conditions online is disruptive to my work (e.g., writing emails, working on Word documents or spreadsheets).

OM8 Researching symptoms or perceived medical conditions online interrupts other research (for example, work/college homework/homework).

Cyberchondria [CYC]

This latent variable of the model is a latent variable dependent on the “Online Medical Information Search (OMI) on the Internet” endogenous variable. The latent variable of cyberchondria was measured with the following observed variables:

CY1 After researching online for symptoms or perceived medical conditions, I have trouble relaxing.

CY3 I have trouble falling asleep after researching Symptoms or perceived medical conditions online.

CY4 I feel more anxious or distressed after online researching symptoms or perceived medical conditions.

CY5 I start to panic when I read online that I have a symptom in a rare/severe condition.

CY6 I think I'm fine until I read a serious situation on the Internet.

CY7 I get angry or agitated more easily after researching symptoms or perceived medical conditions online.

CY8 I lose my appetite after researching symptoms or perceiving medical conditions online.

CY9 I read different web pages about similar perceived situations.

Medical Support And Expert Assistance [MSA]

Medical Support and Specialist Assistance (MSA) is the exogenous latent variable of the model. This exogenous latent variable was measured with the following observed variables obtained from the questionnaire:

MS1 When researching symptoms or perceived medical conditions online, I only visit reliable sources (e.g., NHS.co.uk).

MS2 I discuss my online medical findings with my family doctor/health professional.

MS3 Discussing information online about a perceived medical condition with my doctor gives me confidence.

MS4 Researching symptoms or perceived medical conditions online allows me to consult other medical professionals (e.g., counselors).

MS5 Researching symptoms or perceived medical conditions online allows me to consult my doctor (GP).

MS6 I think: “I would not go to the doctor if I did not read about this symptom/condition online.”

3. Findings

3.1. Demographic Findings

The demographic findings show the gender and age distribution of the individuals who answered the questionnaires of this study, which investigated the relationship between the COVID-19 pandemic, personal protection, online information, and cyberchondria and online medical support shown in Table 1.

Table 1.

Age and gender status of the survey participants

Gender	n (Frequency)	Ratio %
Female	342	51,7
Male	320	48,7
Age		
18-20	233	35,2
21-23	301	45,5
24+	128	19,3

Source: Original calculation

Since the participants are university students, they consist of young individuals, and the ages of the students are close to each other. Again, there is a close distribution in terms of gender, and the number of female participants is higher than the male ones.

3.2. Structural Equation Modeling Results

The data of the survey study carried out in the virtual environment were analyzed with the SPSS 21 statistical package program and the Lisrel 8.72 package program:

Data averages, standard deviations, and reliability tests of the Likert scale survey questions were conducted with the SPSS 21 package program.

Cronbach's alpha coefficient was calculated as the most widely used method for reliability tests.

Structural Equation Modeling analysis was performed with the Lisrel 8.72 package program, and standardized factor loading and t values of the observed variables were calculated. The Table 2 contains the calculations of the observed variables.

Table 2.

Calculations of observed variables

Observed Variables	Mean	Standart Deviation	t value	Factor Loading Values	Cronbach's Alpha Value
COVID-19 Pandemics Stress and Anxiety [CPAS]					
CP1	3.8252	1.20305	22.93	0.78	0.941
CP2	3.8511	1.12763	17.41	0.64	0.942
CP3	3.9985	1.01360	22.02	0.79	0.942
CP4	3.5578	1.20647	20.64	0.73	0.942
CP5	4.1018	1.03822	18.24	067	0.942
CP6	3.6292	1.14246	11.47	0.45	0.941
Personel Hygiene and Protection Measures [PHC]					
PH1	4.2219	0.88416		0.68	0.942
PH2	3.7842	1.08354	15.27	0.67	0.942
PH3	3.6140	1.19738	14.63	0.63	0.942
PH4	4.2888	0.83414	15.92	0.70	0.942

PH5	4.0182	1.00363	15.69	0.68	0.942
PH6	3.8571	1.00423	17.24	0.76	0.942
PH7	4.3237	0.74234	15.78	0.69	0.942
PH8	4.0228	0.96881	16.36	0.72	0.942
Medical Information Search on the Internet [OMI]					
OM1	3.1687	1.03241		0.73	0.941
OM2	3.0289	1.04572	21.55	0.83	0.941
OM3	3.0350	1.03529	21.35	0.82	0.941
OM4	2.9635	1.03891	22.55	0.87	0.941
OM5	2.9195	1.01640	22.50	0.86	0.941
OM6	2.9179	0.99433	22.20	0.85	0.941
OM8	3.0319	1.01460	20.71	0.80	0.941
Cyberchondria [CYC]					
CY1	3.1535	0.96000		0.74	0.941
CY3	2.9149	1.03753	21.28	0.82	0.941
CY4	3.1125	1.02457	22.30	0.85	0.940
CY5	3.1277	1.01831	20.85	0.80	0.941
CY6	3.2447	0.93926	16.55	0.65	0.941
CY7	3.0046	0.96907	20.98	0.81	0.941
CY8	2.8328	1.03486	19.08	0.74	0.941
CY9	3.4301	0.92429	11.91	0.47	0.942
Medical support and expert assistance [MSA]					
MS1	3.3511	0.88270		0.57	0.942
MS2	3.2523	0.95254	14.15	0.72	0.942
MS3	3.3465	0.91910	15.13	0.81	0.942
MS4	3.2948	0.88862	15.62	0.86	0.942
MS5	3.2781	0.88287	15.71	0.87	0.941
MS6	2.9863	0.97212	10.71	0.49	0.942

Chi-Square = 2395.03 DF = 556 P-value = 0.00000 RMSEA = 0.071

Source: Original Calculation

Since the t values of the observed variables obtained from the surveys conducted in the virtual environment in the model were more outstanding than ± 1.96 , they were found to be statistically significant at the 5% significance level. Chi-Square/Degree of Freedom (Chi-Square/DF), p-value, and RMSEA (Root-mean-square error approximation) values were examined as the measurement criteria used to evaluate the fit between the data and the model. The model's X²/DF (2395.03/556) value is 4.30. This value is within the acceptable values of five and less than five. Likewise, the RMSEA value is still within acceptable limits (0.071). Since the model takes the value of $p < 0.0000$, it is statistically significant at the 5% significance level.

The correlation matrix table of the latent variables (scales) in the COVID-19 stress and anxiety cycle structural equation model is given in Table 3. Again, there is a significant and positive correlation between latent variables.

Table 3.

COVID-19 stress and anxiety cycle latent variables correlation table

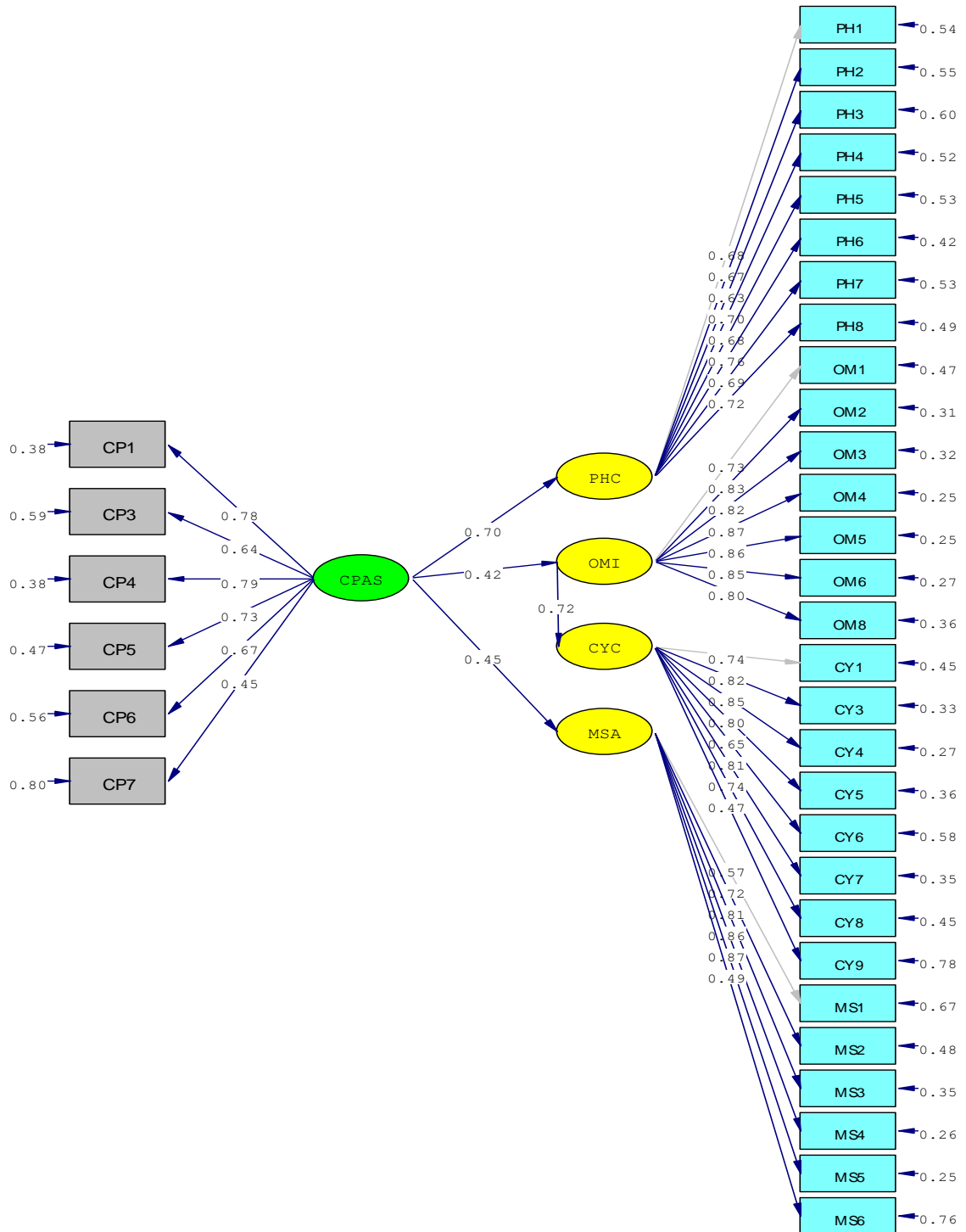
CPAS	1.00				
PHC	0.68 (0.03) 25.22	1.00			
OMI	0.37 (0.04) 9.87	0.28 (0.04) 7.18	1.00		
CYC	0.52 (0.03) 15.49	0.42 (0.04) 11.48	0.71 (0.02) 32.21	1.00	
MSA	0.40 (0.04) 10.67	0.46 (0.04) 12.80	0.40 (0.04) 11.21	0.55 (0.03) 17.87	1.00

Source: Original calculation

The structural model shows the explanatory relationships between latent variables (Raykov and Marcoulides, 2006). In other words, the structural model is a model used to test the relationships between latent variables (Wetson and Gore, 2006). Structural equation modeling includes observed and latent variables together, and latent variables are defined by observed variables (Kahn, 2006; Tabachnick and Fidell, 2007). The direction of canonical correlation, including dependent and independent variables, and the definition of causal relationships between variables constitute the direction of regression analysis (Tabachnick and Fidell, 2007). The structural equation model shown in Figure 2 gives standardized values (regression values). The model shows the structural relationship between the stress and anxiety caused by the COVID-19 pandemic and individuals' hygiene and protection measures, online medical information search on the Internet, the cyberchondria situation caused by it, and online medical support and expert assistance.

Figure 2.

Structural equation model of the COVID-19 stress and anxiety cycle and standardized coefficients

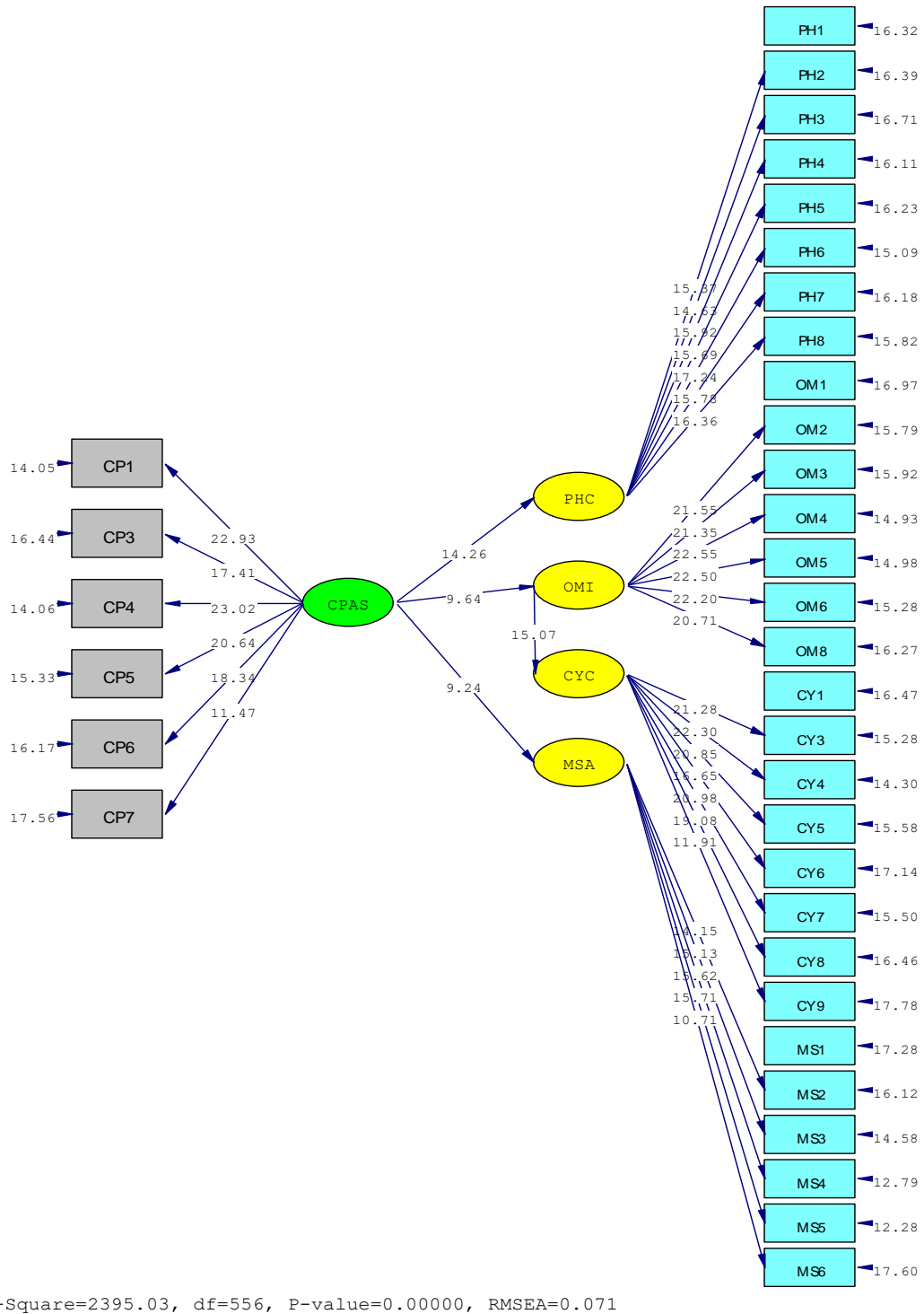


Chi-Square=2395.03, df=556, P-value=0.00000, RMSEA=0.071

In Figure 3, the structural model t values of the COVID-19 stress and anxiety cycle. Personal Hygiene and Protection Measures (t = 14.26), Online Medical Information Search on the Internet (t = 9.64), Cyberchondria (t = 15.07), Medical Support and Expert Assistance (t = 9.24). The relationship between all endogenous latent variables and exogenous latent variables was statistically significant at the 5% significance level.

Figure 3.

COVID-19 stress and anxiety cycle model structural equation model t values



When the structural model results are examined, the three most critical observed variables of the exogenous latent variable “COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress [CPAS]” are “I think there is a possibility of infecting someone with the CP3 Covid-19 virus.” ($\gamma = 0.79$ and $t = 22.02$), “I am concerned about the CP1 Covid-19 virus.” ($\gamma = 0.78$ and $t = 22.93$) and “I think that if I get infected with the CP4 Covid-19 virus, I could become seriously ill.” ($\gamma = 0.73$ and $t = 20.64$).

A robust positive correlation was found between the Personal Hygiene and Protection Measures [PHC] intrinsic latent variable and the COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress [CPAS] extrinsic latent variable ($\gamma = 0.70$; $t = 14.26$). The three most critical observed variables of Personal Hygiene and Protection Measures internal latent variable was found as; “PH6 I avoid shaking hands with others.”, “PH4 I wear a protective mask.”, PH7 I stay away from people with symptoms of illness.”

A positive and strong correlation was found between the Internet Online Medical Information Search [OMI] intrinsic latent variable and the COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress [CPAS] extrinsic latent variable ($\gamma = 0.42$; $t = 9.64$). Furthermore, the essential observed variables of Online Medical Information Search on the Internet; “Researching OM4 Symptoms or perceived medical conditions online prevents me from reading news/sports/entertainment articles online.”, OM5 Researching symptoms or perceived medical conditions online interrupts or slows my online communication (e.g., Instant Messaging, Skype).”, OM6 Symptoms or researching perceived medical conditions online interferes with my work (e.g., writing emails, working on Word documents or spreadsheets).” was detected.

A solid positive correlation was found between the Internet Online Medical Information Search [OMI] intrinsic latent variable and the cyberchondria [CYC] variable ($\gamma = 0.72$; $t = 15.07$). The three most critical observed variables of cyberchondria endogenous latent variable are: “I feel more anxious or distressed after researching online for CY4 Symptoms or perceived medical conditions.” “I have trouble falling asleep after researching online for CY3 Symptoms or perceived medical conditions.” and “I get angry or agitated more easily after researching CY7 Symptoms or perceived medical conditions online.”

A positive and strong correlation was found between the latent variable of Medical Support and Specialist Assistance [MSA] and the latent variable of COVID-19 Pandemic Anxiety and Stress [CPAS] ($\gamma = 0.45$; $t = 9.24$). The essential observed variables of the internal latent variable of Medical Support and Specialist Assistance are, respectively, “Researching MS5 Symptoms or perceived medical conditions online allows me to consult my physician (GP). And “Discussing information online about a perceived medical condition with my MS3 Doctor gives me confidence.” form was found.

Whether the data set validates the theoretical structure to be tested is determined using fit indices (Bentler & Yuan, 1999). The criteria showing the compatibility of the model and dataset are given in Table 4. The fact that the values in the fit indices are close to 1 indicates that the fit between the data set and the model is perfect, while zero represents the mismatch. In this study, the fit index values are close to 1. This shows that the study model and the data set are compatible.

Table 4.

Fit Indices

Fit index	Model value	Fit criterion
χ^2/df	4.30	$0 \leq \chi^2/df \leq 5$
RMSEA	0.071	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.10$
GFI	0.90	$0.90 \leq GFI \leq 1$
AGFI	0.86	$0.85 \leq AGFI \leq 1$
NFI	0.95	$0.90 \leq NFI \leq 1.00$
NNFI	0.96	$0.90 \leq NNFI (TLI) \leq 1.00$
RFI	0.95	$0.90 \leq RFI \leq 1.00$
CFI	0.96	$0.90 \leq CFI \leq 1.00$
IFI	0.96	$0.90 \leq IFI \leq 1.00$

Source: Original Calculation

Conclusion

This article presents the results of an empirical study that analyzes the regression and correlational relationship between individual hygiene prevention measures, online medical information-seeking behavior, and the accompanying cyberchondria behavior and receiving online medical support to protect young individuals from the COVID-19 pandemic stress anxiety.

When the structural model results are analyzed, the COVID-19 pandemic appears to cause intense anxiety and stress in young individuals. During the COVID-19 pandemic, young individuals mostly think that “the virus is likely to be transmitted to someone I know,” “They are concerned about the Covid-19 virus,” and “They think that they can become seriously ill if they are infected with the COVID-19 virus.” indicated that they agreed with the titles.

The stress and anxiety of the COVID-19 pandemic have directed young individuals to hygiene and protection measures. For this reason, young individuals refrain from shaking hands with others, wear protective masks and stay away from people with signs of illness.

Young individuals intensively perform the behavior of “seeking medical information online” during the COVID-19 pandemic. They most often search for “symptoms or perceived medical conditions” online, which can interfere with their entertainment, sports, and newsletter reading. It can also prevent actions such as communicating with other individuals, doing homework, reading texts, and writing articles.

It has been determined that there is a strong relationship between online medical information search on the Internet and cyberchondria. The most common cyberchondria behavior observed in young individuals; is feeling “more anxious or distressed” after researching symptoms or perceived medical conditions online. Again, “difficulty falling asleep” and “being easily angered or agitated” frequently recur.

The anxiety and stress of the COVID-19 pandemic have driven a high percentage of young individuals to online medical support and expert help. For medical support and assistance, young individuals most often consult their doctors and other medical professionals online for their symptoms or perceived medical conditions. As a result, young individuals feel confident “discussing information online about a perceived medical condition with their doctor.”

The findings show that young individuals extensively use online medical information searches during the COVID-19 pandemic. This situation shows that this global epidemic has increased the behavior of cyberchondria and directed young individuals to seek medical support and personal protection measures. Furthermore, it is seen that people with high anxiety levels develop cyberchondria behaviors to protect themselves from the virus. In this respect, cyberchondria reveals a psychopathological situation in the protection of mental health. People with high levels of cyberchondria may have a similar tendency to protect their mental health, as they immediately take the necessary measures to protect themselves from the virus. In this respect, health authorities must provide unambiguous instructions to protect the mental health of individuals in dire times such as the pandemic.

References

- Bagarić, B. & Jokić-Begić, N., (2019). Cyberchondria–Health anxiety related to internet searching. *Socijalna psihijatrija*, 47(1), 28–50.
- Baumgartner, S.E. & Hartmann, T., 2011. The role of health anxiety in online health information search. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Network.* 14, 613-618.
- Bentler, P. & Yuan, K. (1999). Structural equation modeling with small samples: Test statistics. *Multivariate behavioral research*, 34(2), 181-197.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *Lancet*, 395, 912–920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Cheung, G., & Rensvold, R. (2002). Evaluating goodness-of-fit indexes for testing measurement invariance.

Structural equation modeling, 9(2), 233-255.

- Emmanuel, U., Osondu, E. D., & Kalu, K. C. (2020). Architectural design strategies for infection prevention and control (IPC) in health-care facilities: towards curbing the spread of Covid-19. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*, 1-9.
- Fergus, T.A. (2013). Cyberchondria and intolerance of uncertainty: examining when individuals experience health anxiety in response to internet searches for medical information. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Network.* 16, 735–739.
- Fergus, T.A. (2014). The Cyberchondria Severity Scale(CSS): an examination of structure and relations with health anxiety in a community sample. *J. Anxiety Disord.* 28, 504–510.
- Güner, H. R., Hasanoğlu, İ., & Aktaş, F. (2020). COVID-19: Prevention and control measures in community. *Turkish Journal of medical sciences*, 50(SI-1), 571-577.
- Harris, Poll (2010). “Cyberchondriacs” on the rise? Those who go online for healthcare information continues to increase. Available at <http://www.harrisinteractive.com/vault/HI-Harris-Poll-Cyberchondriacs-2010-08-04.pdf> Retrieved on April 14, 2014.
- Hershberger, S. L. (2003). The growth of structural equation modeling: 1994-2001. *Structural Equation Modeling*, 10(1), 35-46.
- Hoyle, R. (2003). Structural equation modeling: Concepts, issues, and applications. In Hoyle, R. (Ed.), *The structural equation modeling approach* (pp.1-16). Thousand Oaks, CA: Sage.: Structural Equation Modeling: Concepts, Issues, and Applications.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). Comparing the analysis results of the structural equation models (SEM) conducted using LISREL and AMOS. *Journal of Measurement And Evaluation In Education And Psychology-Epod*, 5(2), 26-42.
- Jokic-Begic, N., Lauri Korajlija, A. & Mikac, U., (2020). Cyberchondria in the age of COVID-19. *PLoS ONE* 15(12): e0243704. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243704> .
- Jöreskog, K. & Sörbom, D. (1993). LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language. Chicago: Scientific Software International.
- Kahn, J. H. (2006). Factor analysis in counseling psychology research, training, and practice: Principles, advances, and applications. *The counseling psychologist*, 34(5), 684-718.
- Kalkanlı, A. A. (2021). Pandemi ve tele-sağlık uygulamaları. *Sağlık Bilimleri ve Yaşam Dergisi*, 5(1), 19-25.
- Kampf, G., Todt, D., Pfaender, S. & Steinmann, E. (2020). Persistence of coronaviruses on inanimate surfaces and their inactivation with biocidal agents. *Journal of Hospital Infection*, 104(3), 246-251.
- Le Roux, G. & Sinno-Tellier, S. (2020). French poison control centre members, Descatha A. COVID-19: Home poisoning throughout the containment period. *Lancet Public Health*, 5(6), e314, [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30095-5](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30095-5).
- Leech, N., Barrett, K., Morgam, G., Clay, J. & Quick, D. (2015). SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation. New York: Routledge.
- Lomax, R. & Schumacker, R. (2004). A beginner's guide to structural equation modeling. New York: Psychology Press.
- Lukas, H., Xu, C., Yu, Y. & Gao, W. (2020). Emerging telemedicine tools for remote COVID-19 diagnosis, monitoring, and management. *ACS nano*, 14(12), 16180-16193.
- Mann, D. M., Chen, J., Chunara, R., Testa, P. A. & Nov, O. (2020). COVID-19 transforms health care through telemedicine: evidence from the field. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 27(7), 1132-1135.
- McDaid, D. & Park, A-L. (2010). *Online health: untangling the web*. Retrieved from http://www.bupa.com.au/staticfiles/Bupa/HealthAndWellness/MediaFiles/PDF/LSE_Report_Online

_Health.pdf.

- McElroy, E. & Shevlin, M. (2014). Disorders The development and initial validation of the Cyberchondria Severity Scale (CSS). *Journal of Anxiety Disorders*, 28, 259–265.
- Muse, K., McManus, F., Leung, C., Meghreblian, B. & Williams, J. M. G., (2012). Cyberchondriasis: factor fiction? A preliminary examination of the relationship between health anxiety and searching for health information on the internet. *J. Anxiety Disord*, 26, 189–196.
- Norr, A. M., Capron, D. W. & Schmidt, N. B., (2014). Medical information seeking: Impact on risk for anxiety psychopathology. *J. Behav. Ther. Exp. Psychiatry*, 45, 402–407.
- Norr, A.M., Oglesby, M.E., Raines, A.M., Macatee, R.J., Allan, N.P. & Schmidt, N.B., (2015). Relationships between cyberchondria and obsessive-compulsive symptom dimensions, *Psychiatr. Res.*, 230 (2), 441–446. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.09.034>.
- Pituch, K., & Stevens, J. (2009). Applied multivariate statistics for the social sciences. New York and London: Routledge.
- Raykov, T. & Marcoulides, G. (2006). On multilevel model reliability estimation from the perspective of structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 13(1), 130-141.
- Singer M., (2009). Pathogens gone wild? Medical anthropology and the “swine flu” pandemic. *Med Anthropol*, 28, 199–206. <https://doi.org/10.1080/01459740903070451> PMID: 20182961
- Singh, J. & Brown, R. J., (2016). From headache to tumour: An examination of health anxiety, health-related internet use, and ‘queryescalation’. *J. Health Psychol. Journal of Health Psychology*, 21(9), 2008–2020, <http://dx.doi.org/10.1177/1359105315569620>.
- Starcevic, V., (2017). Cyberchondria: challenges of problematic online searches for healthrelated information. *Psychother. Psychosom*, 86(3), 129–133. <https://doi.org/10.1159/000465525>.
- Starcevic, V. & Berle, D., (2015). Cyberchondria: An old phenomenon in a new guise?. In Aboujaoude, E., Starcevic, V, (Ed.). *Mental Health in The digital age grave dangers, great promise*, (pp.106-118). New York: Oxford University Press.
- Stone, J. & Sharpe, M., (2003). Internet resources for psychiatry and neuropsychiatry. *J. Neurol. Neurosurg. Psychiatry*, 74, 10–12.
- Tabachnick, B., Fidell, L. & Ulman, J. (2007). Using multivariate statistics. Boston, MA: Pearson.
- Taylor, S., (2019). The psychology of pandemics: preparing for the next global outbreak of infectious disease. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Weston, R. & Gore, J. (2006). A brief guide to structural equation modeling. *The counseling psychologist*, 34(5), 719-751.
- World Health Organization, (2020). *Munich security conference*. Retrieved from <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>.
- World Health Organization, (2019). *Novel Coronavirus (2019-nCoV). Situation Report 13*, Retrieved from www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep13-ncov-v3.pdf .

Publication Ethics

The authors declare that all ethical principles and rules are followed in data collection, analysis and reporting processes.

Disclosure/Contributing Authors

Authors contributed to the work in equal proportion.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

Thank you

We thank the students of Atatürk University Faculty of Communication who contributed to the survey part of the study.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 203 - 217
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Sinema ve Paganizm İlişkisi Bağlamında Türk Sinemasında Pagan Kadın Temsilleri: Tarkan Filmleri Örneği

The Representations of Pagan Women in Turkish Cinema Within The Context of The Relationship of Cinema and Paganism; Example of Tarkan Movies

Akıl Fikret TOSUN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema Tv Bölümü,
Van/Türkiye

Asst.Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Fine Arts, Department of Radio,
Television and Cinema

akilfikret.tosun@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1493-1784



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

04/04/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:

30/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2022

Atıf: Tosun, A.F. (2022).

Sinema ve Paganizm İlişkisi Bağlamında
Türk Sinemasında Pagan Kadın Temsilleri:
Tarkan Filmleri Örneği,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 203-217

Citation: Tosun, A.F. (2022).

The Representations of Pagan Women in
Turkish Cinema Within The Context of The
Relationship of Cinema and Paganism;
Example of Tarkan Movies,
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
203-217

Öz

Sinema ve paganizm ilişkisi sinema tarihinin ilk yıllarına dayanmaktadır. Paganizmin kendi doğasına içkin özellikleri ve pagan kadın karakterler sinema ve sinema seyircisi için ilgi çekici olmuşlardır. Benzer duruma Türk Sinemasında da rastlanılmaktadır. Özellikle Sezgin Burak tarafından bir Hun Türk askeri olarak yaratılan Tarkan adlı kurgusal çizgi roman içerisinde barındırdığı büyücü, cadı, vampir cadı, savaşçı, baştan çıkarıcı pagan kadın karakterlerle 1969 - 1973 yılları arasında Arzu film tarafından beş kez sinemaya uyarlanmıştır. Tarkan adlı kurgusal çizgi roman ve dolayısıyla Tarkan film serisi M.S. 5. yüzyılda yaşamış olan Büyük Hun İmparatoru Atilla döneminde geçen ve çeşitli imparatorlukları ve krallıkları konu alan farklı öyküleri içermektedir. Tarkan filmlerinin vizyona girdiği dönem siyasal, toplumsal ve kültürel olarak kaotik bir dönemdir. Bu kaotik dönemde Tarkan film serisi seyircinin ilgisini çekmeyi başarmış ve gişede başarı kazanmıştır. Bu makalede sinema ve paganizm ilişkisi çerçevesinde Dünya sinemasındaki örnekleri ile birlikte Arzu film tarafından gerçekleştirilen Tarkan filmlerindeki pagan kadın temsiller ve bu temsillerin Türk sineması üzerindeki etkileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Paganizm, Pagan, sinema, kadın, baştan çıkarma

Abstract

The relationship between cinema and paganism dates back to the first years of cinema history. The inherent features of paganism and pagan female characters have been interesting for cinema and cinema audiences. A similar situation can be found in Turkish Cinema as well. In particular, the fictional comic book Tarkan, created by Sezgin Burak as a Hun Turkish soldier, was adapted to the cinema five times by Arzu film between 1969 and 1973 with the sorcerer, witch, vampire witch, warrior, and seductive pagan female characters. The fictional comic book Tarkan and thus the Tarkan movie series M.S. It contains different stories about various empires and kingdoms, set in the reign of the Great Hun Emperor Atilla, who lived in the 5th century. The period when Tarkan films were released was chaotic politically, socially, and culturally. During this chaotic period, the Tarkan film series managed to attract the attention of the audience and was successful at the box office. In this article, within the framework of the relationship between cinema and paganism, the pagan women's representations in Tarkan films produced by Arzu film together with their examples in world cinema and the effects of these representations on Turkish cinema are examined.

Keywords: Paganism, Pagan, cinema, woman, seduction

Giriş

Türk Sinemasında ele alınan konular Tarkan filmlerinde görüldüğü gibi nadir de olsa İslamiyet öncesine ait olabilmektedir. Bu nedenle bu tür konuları ele alan filmlerde İslamiyet öncesi sosyo-kültürel yapıların, inanç anlayışlarının izleriyle karşılaşmaktadır. Bu izler İslamiyet öncesi tek tanrılı Hristiyanlık ve Musevilik inancının yanı sıra çok tanrılı paganizme de ait olabilmektedir.

Nitekim bu çalışmada ele alınan Tarkan filmlerinde Epona, Diana (Artemis), Kirke gibi tanrıçaların yanı sıra gorgon Medusa karışımı cadı, büyücü, vampir cadı, amazonlar, baştan çıkarıcı kadın gibi pagan kadın temsillerle karşılaşmaktadır.

Kuşkusuz Tarkan filmlerindeki bu pagan temsiller farklı perspektiflerden değerlendirilebilir. Bu temsiller Karşıt kimlikler üzerinden yapılan Türk kimliği vurgusunu güçlendirebilir ya da genel bir değerlendirmeye tekçi resmi otoriteye-ahlaki yapıya karşı bir pagan başkaldırı-özgürlük anlayışına da vurgu yapabilir. Bunların yanı sıra bu temsiller kahraman ile anti kahraman arasındaki dramatik çatışma ve gerilim için de gerekli olabilir. Ancak bu filmler incelendiğinde mizansendeki (dekor, kostüm, makyaj, aksesuar, aydınlatma, roller vb.) özensizlikler ile birlikte filmlerin içerik ve biçim (çekim, kurgu) açısından bir ideolojinin, tarihsel gerçekliğin, estetik ve anlatsal kaygının ötesinde farklı bir amaca hizmet ettiği görülmektedir.

Bu amacın izleri Camille Paglia'nın "Hollywood'a, çağdaş Roma'ya: Medyada bu denli canlı bir şekilde gelişen pagan cinselliği ve şiddetidir. Kamera, daemonik Batılı imgelemin prangalarını kırmıştır. Sinema, cinsel bir teşhir, paganca bir hava atmaz. Olay örgüsü ve diyaloglar modası meçmiş lafazanlıktır. Tüm türler içinde göze en çok hitap eden tür olan Sinema, pagan geçmişinin kültürel teşhirciliğini yeniden canlandırmıştır (Paglia, 2014, s. 47) sözlerinde bulunabilir. Gerçekten de Tarkan filmlerindeki pagan kadın temsiller göz önüne alındığında, teşhircilik, ayartma ve baştan çıkarma ile yüklü, fakat estetikten yoksun erotik bir dünya ile karşılaşmaktadır.

Bu çalışma ağırlıklı olarak Camille Paglia ve Jean Baudrillard metinlerinden yola çıkarak, sinema ve paganizm ilişkisi üzerinden dünya sinemasından örnekler verilerek Tarkan film serisindeki pagan kadın temsillerinin ne olduğunun, nasıl temsil edildiğinin ve Türk sinemasında hangi süreçleri tetiklediğinin yanıtını aramaktadır.

1. Paganizm ve Paganlık

Etimolojik olarak pagan sözcüğü Latince pagus ve pagani sözcüklerinden türetilmiş olup, sözlük anlamı itibarıyla "kırsalda yaşayan, köylü, taşralı" anlamlarına gelmektedir (Gündüz, 2005, s. 9). Pagan kelimesi genellikle aşağılayıcı bir şekilde basitçe uygarlaşmamış-barbar veya Hristiyan olmayan (ikisinin genellikle aynı olduğu varsayılır) anlamında da kullanılır. (Jones ve Pennick, 1995, s. 1). Bir din olarak Paganizm tarihsel olarak Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın İbrahimî gelenekleri dışındaki tüm dinlere ve özellikle Avrupa'ya özgü çok tanrılı dinlere uygulanan bir terimdir (Stuckrad, 2006, s. 1393). Pagan sözcüğünün sözlük tanımları da benzer ayrıntıları içermektedir. İngiliz dilinin modern sözlükleri tipik olarak Paganı "panteist", "çok tanrılı", "Hristiyan olmayan", "Yahudi olmayan", "Müslüman olmayan", "dini olmayan kişi", "inanmayan, "ateist", "hedonist" ve "kafir" terimlerin herhangi biri veya tümü ile tanımlamıştır. Oxford Concise Dictionary of English Etymology (1996), Pagan kelimesini "Latin paganus, rustik, köylü, vatandaş, sivil, Hristiyan olmayan, Yahudi olmayan, pagus (kırsal) bölgeden, ülke olarak tanımlar. American Heritage Dictionary (2001) Paganı "Hristiyan, Müslüman ya da Yahudi olmayan biri" olarak tanımlar ve kelimenin Latince "taşralı" anlamına gelen paganus teriminden türetildiğini belirtir. The Scribner-Bantam English Dictionary (1991) ise paganı 1. Kafir; 2. Putperest veya birçok tanrıya tapan; 3. Hristiyan, Yahudi veya Müslüman olmayan; 4. Dini inancı olmayan kimse olarak tanımlar (Strmiska, 2005, s. 4).

Bugün genel olarak anlaşıldığı şekliyle paganizm kavramı, erken Hristiyan kilisesi tarafından yaratılmıştır. Geçmişte pagan olarak etiketlenen insanlar, çok çeşitli dini ritüeller ve inançları izlemişlerdir. Antik Roma ve Yunanistan'ın yazarları dışında, onların neye benzediklerine dair bilgimiz büyük ölçüde Hristiyan din adamlarına dayanmaktadır. Örneğin Vikinglerin Hristiyanlığa geçmeden önceki dinleri veya sömürge Güney Amerika ve Afrika'daki kabileler hakkında bildiklerimiz, onlara yeni bir din empoze etmeye çalışanların önyargıları ve gündemleri tarafından şekillendirilmiştir. Kilisenin ilk birkaç yüzyılı boyunca,

Hıristiyan teologlar paganizmi özellikle bu sahte evrensel dini tanımladığını düşündükleri üç uygulamaya odaklanmışlardır. Bunlar Çoktanrıcılık, Kurban ve Puta tapınma-Putperestliktir (Davies, 2011, s. 1-13). Antik paganizm, Romalı Jüpiter, Juno, Minerva, Mars ve Quirinus'u, Yunanlı Zeus, Hera, Athena, Apollo ve Dionysos'u, İskandinav Thor, Frigg, Freya, Frey ve Tyr'ı, GalyalıTaranis, Rosmerta, Epona, Teutates ve Cernunnos'u, Mısırlı Osiris, Isis, Nephthys, Horus ve Set'i, Akad'lı Enlil, Ninlil, Ninhursag, Ea ve İşkur'u, ya da bu ve diğer geleneklerdeki tanrı ve tanrıçaların herhangi birini içerip içermediğine bakılmaksızın çoktanrıcılık anlayışına odaklanır (York, 2003, s. 12). Pagan terimi özel anlamda, dünya genelindeki tüm putperest toplumlar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda paganizm kavramının, çok tanrıci dinsel geleneklerde tanrısal varlıkların sembolize eden şekil ve suretlere tapınma ritüelleriyle yakından ilişkili bir anlamda kullanıldığı görülür (Gündüz, 2005, s. 9). Paganizmin en önemli ritüellerinden birisi de kurbandır. Kurbanlar Tanrılar veya Tanrıçalar ile kurulan kutsal bağın simgesel ve fiziksel varlıklarıdır. Homeros'un Olimposlular dediği tanrılar Zeus, Hera, Athene, Artemis, Apollo, Hermes, Poseidon, Afrodit, Ares, Demeter, Hestia, Hephaistos esas olarak ritüel bir yemeğin doğası olan kurbanlarla onurlandırılmışlardır (Jones ve Pennick, 1995, s. 13). Aslında 11. Yüzyılda yaşamış olan İngiltere, Norveç ve Danimarka Kralı Canute'nin Paganizm tanımı bu unsurların yanı sıra çalışmaya konu olan Tarkan filmleri göz önüne alındığında önemli ayrıntılar barındırması açısından dikkat çekicidir. Canute'ye göre Paganizm, kişinin şeytan-putlara tapınmasıdır, yani, kafir tanrılara ve güneşe veya aya, ateşe veya akan suya (nehirlere) veya taşlara veya her türlü ahşaba tapınmasıdır. Ya da büyücülüğü sevmek, kurban veya kehanet yoluyla herhangi bir şekilde ölümcül bir eylem gerçekleştirmek ya da bu tür yanlış fikirlerden herhangi bir şey yapmaktır. (Dowden, 2002, s. 42). Bu yaklaşım akla kilisenin bakış açısıyla özellikle ortaçağ da yakılarak cezalandırılan pagan cadıları getirmektedir. Sinemanın en bilindik pagan kadın temsili olan cadılar gücünü cinsellikten ve büyüden almaktadır (Jordan ve Alexandre, 2021, s. 129). Pagan dünyası Huizinga'nın deyimiyle bir büyü alanıdır (Huizinga, 1997, s. 254). Ve bu büyü evreninde cadılık özellikle de büyü ve afsun kullanımı; Şeytanla ya da kötü ruhlarla ittifak yapmış bir kişinin sahip olduğu öne sürülen doğaüstü gücün kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Gaskill, 2016, s. 11). Cadılıkla ilgili bir başka önemli ayrıntı cadının insan kanı ile kurduğu ilişkidir. Kan kehanet aracı olarak kullanılmasının yanı sıra hem yaşamla hem de ölümlle ilişkili bir kutsal sıvıdır. Bu sıvının yaşamsal enerji olarak bir başka bedenden kendi bedenine aktarılması akla vampir kavramını getirir. Webster'in Uluslararası Sözlüğü, bir vampiri ölü bir kişinin kan emici bir hayaleti veya yeniden canlandırılan bedeni, mezardan geldiğine inanılan ve geceleyin insanların kanını emerek dolaşan ölü bir kişinin ruhu veya yeniden canlandırılan bedeni olarak tanımlar. Brian Frost'a göre bir vampir temelde, doğası gereği kötü niyetli ve kendi çıkarlarını arayan, asalak bir güç ya da varlıktır. Onun en büyük arzusu, sapkın açlığını gidermek ve yaşamını sürdürmek için canlı bir organizmanın yaşam gücünü emmek veya hayati sıvılarını yutmaktır demektir. Bazı vampirologlar Mısırlı vampirliğin doğum yeri olarak kabul ederler. Diğerleri Hindistan, Çin, Rusya, Mezopotamya ve tabii ki Romanya (veya Transilvanya) olduğuna inanmaktadır (Bunson,1993, s. 262-263). Paganizm ile ilişkili birçok metinde vampirlik kavramına değinilmemektedir. Ancak cadılık çerçevesinde vampirimsi özelliklerle karşılaşılabilir. Nitekim geç klasik döneme gelindiğinde cadılar saga (falci) , sortilega (kahin) , venefica (büyücü) , strix (gece uçan vampir baykuş) ve Lamia, yani strix gibi çocukları avlayan yaratıklar olarak ayrılmışlardır (Gaskill, 2016, s. 25). Strix ve Lamia başlığı altında sınıflandırılan cadılar kadın vampirler olarak görülmektedir (Bunson, 1993, s. 90).

Bu bağlamda çalışmanın tutarlılığı için antik Yunan, eski Mısır, İskandinav dinleri ve antik Roma'nın yanı sıra hangi inançların paganizm çerçevesinde değerlendirileceği önem kazanmaktadır. Geleneksel puta tapıcılığı ifade eden pagan terimi, çok tanrıci ve atalar kültü ile yakından irtibatlı olan naturalizm/doğa tapıcılığı ve animizm/ruhçuluk ile ilişkilidir. Dolayısıyla Babil, Asur, Mezopotamya ve İran gibi birçok eski Ortadoğu dinsel geleneği ve Eski Avrupa dinleriyle Hinduizm, Tibet Budizm'i ve benzeri günümüz inanç sistemleri pagan gelenekler olarak incelenmektedir (Gündüz, 2005, s. 9). Bunların yanı sıra Şamanizm de paganizm ile ilişkilidir. Şamanizm'de bir paganizm türüdür ve Paganizm olarak tanımlanabilecek şeylerin çoğu Şamanist uygulamaları içermektedir (York, 2003, s. 38-41).

Kuşkusuz Paganizme bakış açısı 20. Yüzyılda değişikliklere uğramıştır. D.H. Lawrence paganizmi insan yaşamını mevsimlerin ritminde vücut bulan büyük döngülerle uyumlu hale getirmeye çalışan Doğaya hürmet eden bir dini tarif etmek için kullanmıştır. Paganizm günümüzde de varlığının devam ettiren bir inanç biçimidir. Son yıllarda Avrupa kökenli pek çok insan, yirmi birinci yüzyıl için yeni bir dinin temeli olarak eski yerli geleneğinden yararlanmıştır. Neo-Paganizm olarak adlandırılan bu yeni din, en geniş anlamıyla

Doğa-mistisizminin bir biçimidir. Neo-paganizm geçmişte olduğu gibi çok tanrıdır, doğayı bir ilahiyat, tanrısallığın bir tezahürü olarak görür ve erkek ilahi ilkenin yanı sıra veya onun yerine tanrıça olarak adlandırılan dişi ilahi ilkeyi tanır (Jones ve Pennick, 1995, s. 2). Nitekim yapılan bir çalışmada dünya genelinde dini profil çerçevesinde neo-pagan inanca sahip olanların oranının % 1 hata payı ile % 5 ila % 6 arasında olduğu görülmüştür (York, 2003, s. 10).

2.Sinema ve Pagan Kadın Temsilleri

Paganizm, cinsellikte, sanatta ve modern medyada bin çeşit yol aracılığıyla hayatta kalmaya devam etmektedir. Batı, sinemada en görkemli karşılığını bulan bir başka geleneğe, pagan geleneğe sahiptir. Sinema perdesi onun kutlu mekanıdır. (Paglia, 2014, s. 38-45). Paganizm tarihsel, toplumsal ve kültürel mirasıyla, tanrıları ve tanrıçalarıyla, şölenleri, şifacıları, cadıları, büyücüleri ve büyüleriyle vb. Hollywood sineması başta olmak üzere tüm dünya sinemalarının ilgi alanına girmiştir. Genel olarak bakıldığında Tarkan film serisinin son serisi olan “Tarkan; Güçlü Kahraman” filminin yapım yılı olan 1973 tarihine kadar sinema tarihi boyunca bir çok pagan kadın temsille karşılaşmaktadır. Bu pagan kadın temsiller genellikle baştan çıkarıcı güzel kadınlar, cadı, tanrıça, büyücü, vampir cadı ya da savaşçı olmaktadır. Bunun yanı sıra bu pagan kadın temsiller putperest, hedonist, kafir, çok tanrılı, panteist veya dinsiz olabilmektedir.

Daha sinema tarihinin başlangıç yıllarından itibaren pagan temsiller beyaz perdede kendisine yer bulmuşlardır. Georges Méliès’in 1902 yılı yapımı “Aya Seyahat” ve 1903 yılı yapımı “Periliğin Kralları”, D.W. Griffith’in yönettiği 1916 yılı yapımı “Hoşgörüsüzlük”, Benjamin Christensen’in yönettiği 1922 yılı yapımı “Häxan”, Charles Bryant’ın yönettiği 1923 yılı yapımı “Salome” ve Fritz Lang’ın yönettiği 1927 yılı yapımı olan “Metropolis” gibi filmlerde pagan temsiller dikkat çekmektedir. Özellikle pagan kadın temsili olarak “Häxan” bir cadılık filmi olarak oldukça önemlidir. 1930’lu yıllar ise sinema tarihinde pagan kadın temsili açısından farklı bir önem taşımaktadır. 1935 yılı yapımı olan ve Tod Brown’in yönettiği “Mark of the Vampire” ile 1936 yılı yapımı olan ve yönetmenliğini Lambert Hillyer’in yaptığı “Drakula’nın Kızı” filmi sinema tarihine vampir cadı kavramını yerleştirmiştir. Böylelikle vampir cadı korku sinemada türünün önemli bir figürü olarak kendisine kalıcı bir şekilde yer edinmiştir. Yine Victor Fleming’in yönettiği 1939 yılı yapımı “Oz Büyücüsü” filmi seyirciyi doğrudan iyi ve kötü cadıların yer aldığı fantastik bir pagan evrene konumlandırmıştır.

Özellikle 2. Dünya savaşı sonrasında pagan ve pagan kadın temsilleri tarihi ve mitolojik filmlerde kendilerine yer bulmuşlardır. William Wyler’in yönettiği 1959 yılı “Ben Hur”, Cecil B. DeMille’nin yönettiği 1949 yılı yapımı “Samson ve Dalila” ve 1956 yılı yapımı “On Emir”, Terence Fisher’in yönettiği 1959 yılı yapımı “The Mummy”, Michael Carreras’ın yönettiği 1964 yılı yapımı “Mumya’nın Mezarının Laneti”, Joseph L. Mankiewicz’in yönettiği 1963 yılı yapımı “Kleopatra”, Gabriel Pascal’ın yönettiği 1945 yılı yapımı “Caesar and Cleopatra”, William Dieterle’nin yönettiği 1953 yılı yapımı “Salome”, Fernando Cerchio’nun yönettiği 1961 yılı yapımı “Nefertiti; Nil’in Kraliçesi”, Robert Aldrich’in yönettiği 1962 yılı yapımı “Sodom ve Gomorrah”, Nicholas Ray’in yönettiği 1961 yılı yapımı “King of Kings”, Carlo Ludovico Bragaglia ile Edgar G. Ulmer’in yönettiği 1959 yılı yapımı “Hannibal”, Mario Camerini’nin yönettiği 1954 yılı yapımı “Ulysses”, Don Chaffey’in yönettiği 1963 yılı yapımı “Altın Postlu Cengaver”, Douglas Sirk’ün yönettiği 1954 yılı yapımı “Sign of the Pagan”, Pietro Francisci’in yönettiği 1955 yılı yapımı “Attila”, King Vidor’un yönettiği 1959 yılı yapımı “Hz. Süleyman ve Saba Melikesi” ve Ingmar Bergman’ın 1957 yılı yapımı “Yedinci Mühür” (ki bu filmdeki pagan kadın cadı özellikle ayartmaktan ziyade ayartılmıştır) gibi filmlerde pagan veya pagan kadın temsiller dikkat çekmektedir. Bu temsiller “Ulysses” ve “Altın Postlu Cengaver”, vb. gibi antik yunan mitolojisiyle ilgili filmlerdeki büyücü cadılar, tanrıçalar olmakla birlikte diğer tarihi filmlerde yer alan pagan kadın temsilleri genellikle baştan çıkarıcı, ayartıcı, çekici ve tutkulu pagan kadınlarıdır. Özellikle pagan dansı sahnesiyle dikkat çeken “Hz. Süleyman ve Saba Melikesi” filminde Saba Melikesi rolündeki Gina Lollobrigida ve “Kleopatra” filminde Kleopatra rolündeki Elizabeth Taylor bu çerçevede değerlendirilebilir.



Gina Lollobrigida (Saba Melikesi)



Elizabeth Taylor (Kleopatra)

1970’li yıllar Pagan kadın temsillerinde erotik vampir cadı kavramının öne çıktığı yıllardır. Tıpkı Roger Vadim’in yönettiği 1960 yılı yapımı “Blood and Roses” filminde olduğu gibi Bob Kelljan’ın yönettiği 1970 yılı yapımı “Count Yorga, Vampire”, Roy Ward Baker’in yönettiği yine 1970 yılı yapımı “The Vampire Lovers”, Jesus Franco’nun yönettiği 1971 yılı yapımı “Vampyros Lesbos”, Jimmy Sangster’in yönettiği 1971 yılı yapımı “Lust for a Vampire”, Vicente Aranda’nın yönettiği 1972 yılı yapımı “The Blood Spattered Bride” ve Joe Sarno’nun yönettiği 1973 yılı yapımı “Vampire Ecstasy” gibi filmlerde erotik vampir kadınlar- cadılar dikkat çekmektedir.



The Vampire Lovers (1970) film afişi

1960’lar ve 1970’lerde bir diğer göze çarpan pagan kadın temsilleri güzel, oldukça fit, cesur savaşçı pagan kadınlardır. Pietro Francisci’nin yönettiği 1958 yılı yapımı “Herkül”, Carlo Ludovico Bragaglia’nın yönettiği 1960 yılı yapımı “The Loves of Hercules” ve Michael Carreras’ın yönettiği 1967 yılı yapımı “Prehistoric Women” filminde pagan Amazon kadın savaşçıları temsili görülmektedir. Pagan savaşçı kadın savaşçı temsillerine Don Chaffey’in yönettiği 1966 yılı yapımı “One Million Years Bc” ve Val Guest’in yönettiği 1970 yılı yapımı “When Dinosaurs Ruled the Earth Review” filmlerinde de rastlanılmaktadır.



Herkül (1958)

Prehistoric Women (1967)

Kuşkusuz 1970' li yıllardan sonra da dünya sinemasında büyücü, baştan çıkarıcı, ayartıcı cadı, vampir cadı, savaşçı, tanrıça gibi sayısız pagan kadın temsili görülmektedir. Ancak özetlemek gerekirse Dünya sinemasında 1970'li yıllara kadar gerçekleştirilen yapımlarda görülen pagan kadın temsillerinin paganizmin doğası ve kapitalizmin koşulları gereği (en azından televizyonla rekabet eden Hollywood'un yaşadığı stüdyo krizi, ekonomik durgunluk ve 1966 yılında film yapım yasasının çöküşü ile birlikte içerisinde öğrenci hareketlerini, sivil hakları, cinsel devrimi ve artan uyuşturucu bağımlılığını içeren karşı kültürün yeni bir pazar oluşturması vb. gereği) erotik unsurlarla yüklendiği görülmektedir. Bu gerçeklik ticari sinema dışında dönemin sinema anlayışını biçimlendiren Avrupa sanat sineması ile Yeni Hollywood sineması için de geçerlidir. Sinemanın erotik pagan kadın yıldızlar-putlar yaratma çabasının kendisi bizzat paganizm ile ilişkili görülebilir. Bir kez daha hatırlatmak gerekirse Paglia'nın ifade ettiği gibi Paganizm göz-yoğundur. Bu, cinsellik ve sado- mazoşizmin kaynaştığı kültürel bir teşhir geleneğine dayanır. Sinema, cinsel bir teşhir, paganca bir hava atmaz. Seyir, gözün pagan tapıncıdır. (Paglia, 2014, s. 46-47). Paglia'nın bu yaklaşımı doğal olarak akla yaralayan ve yaralanan kadın savaşçılar ile ısırılan ve ısırılan erotik vampir cadıları getirmektedir. Paglia'nın düşüncesi Avrupa sanat sinemasında da karşılığını bulabilir. Paglia'nın sözleri aynı zamanda sinema ve sanat ilişkisini en iyi kavrayan yönetmenlerinden birisi olan Luis Buñuel'in 1967 yılı yapımı "Gündüz Güzeli" adlı filmindeki Séverine Serizy karakterini canlandıran Catherine Deneuve'ya da uyarlanabilir. Kuşkusuz Buñuel'in paganlaştırarak klisenin içeriğinden arındırdığı burjuva ahlakını temsil eden pagan burjuva fahişesi-cadısı Catherine Deneuve, sinema tarihinde pagan tutkunun en iyi örneklerinden birisidir. Fahişeler, cinsel ahlâka karşı bir tehdit olarak dikilir. Onlar doğanın daemonik yüzü ve pagan gizeminin birer temsilcisidir (Paglia, 2014, s. 39). Ingmar Bergman'ın Yedinci Mühür filmindeki pagan cadısı veba salgınının nedeni olarak günah keçisiyken Buñuel'in pagan burjuva cadısı günahın kendisidir.

3. Tarkan Filmlerinde Pagan Kadın Temsilleri ve Türk Sineması Üzerine Etkileri

Tarkan filmlerinin çekildiği 1969 ile 1973 yılları arasında Türk toplumu derin bir siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık yaşamıştır. Özellikle sağ sol çatışmaları, siyasi cinayetler, 1968 yılında Paris'te gerçekleşen öğrenci hareketlerinin de tetiklediği öğrenci hareketleri, 12 Mart 1971 askeri muhtırası, sendikal faaliyetler ve grevler bu istikrarsızlığın belirtileri olarak görünmektedir. Tarkan filmlerinin çekildiği dönem Türkiye'de televizyon yayınının başladığı, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. 1960-1970 dönemi Türk toplumunun en hızlı ve çalkantılı dönemlerinden birisidir. 1950'ler de başlamış olan köyden kente göç hızlanmış, sanayi yatırımları artmış, gecekondulaşma yaygınlaşmış, dış ülkelere işçi göçü başlamış ve tüm bunların etkisi ile, toplumun günlük yaşamında, değer tutum ve davranışlarında değişimler görülmüştür. 1970'li yıllarda köyden kente göç yoğunlaşmış, kentlerde sayısı giderek artan yeni ve geniş bir kitle oluşmuştur. Anadolu'nun farklı bölgelerinden ve folklorik kültürlerinden gelen bu insanlar ne kendi kültürlerinin devam ettirebilmişler ne de kent değerlerini benimsemişlerdir. Böylece bu kitleler iki farklı (köylü ve kentli) değerler sisteminin arasında kendi alt kültürlerini oluşturmuşlar, yeni yaşam biçimlerini simgeleyecek değerler peşi sıra gelmiştir. Arabesk Müziğin doğuşu ve yaygınlaşması bu döneme rastlamıştır. Arabesk yalnız müzikte değil sinemada, romanda, gündelik hayatın içinde kök salmıştır (Güçhan, 1992, s. 10-92).

Tarkan filmleri Türkiye'nin içerisinde bulunduğu kaotik koşullarda Sezgin Burak'ın aynı adlı çizgi romanından hayat bulmuştur. Hun imparatoru Atilla'nın (M.S. 395-453) savaşçısı olarak kurgulanan Tarkan

karakteri ilk olarak 1967 yılında Hürriyet gazetesinde okurlarla buluşmuştur. Tarkan adlı çizgi roman 1969 ila 1973 yıllarında Arzu film tarafından Tunç Başaran'ın yönettiği Tarkan; Mars'ın Kılıcı (1969), Mehmet Aslan'ın yönettiği Tarkan; Gümüş Eğer (1970), Tarkan; Viking Kanı (1971), Tarkan; Altın Madalyon (1972) ve Tarkan; Güçlü Kahraman (1973) olmak üzere beş kez beyazperdeye aktarılmıştır. Tarkan filminin eriştiği hasılat başarısı taklitlerinin de bir anda ortaya çıkmasına yol açmıştır: Tarkan Camoka'ya Karşı (T. Fikret Uçak, 1969) ve Tarkan Canavarlı Kule (Cavit Yörüklü, 1969) gösterime sürülmüştür (Scognamillo ve Demirhan, 2005, s. 275).

Tarkan, Türk mitolojisinde karşılaşılan bir ünvandır. Bir Kırgız destanı olan Manas destanında Manas, demircisini Darkan, yani Tarkan, saygı deyimi ile çağırırdı. Çünkü Tarkan'lık hükümdar tarafından verilmiş çok yüksek bir üstünlük ünvanı idi. Tarkan'lar vergi vermez ve ceza görmezlerdi. Onların bu rütbesi de nesilden nesile devam edip, giderdi (Ögel, 2003, s. 69). Türk karakterini sembolize eden bir karakter olarak Tarkan, filmlerde çoğunlukla büyü, tutkun, erotizmin, hazcılığın, çok tanrılığın vb. pagan evreninde ve pagan temsillerle hayat bulmaktadır. Nitekim daha öncede ifade edildiği gibi pagan sözcüğü taşralılığın yanı sıra panteist, çok tanrılı, putperest, ateist, hedonist ve kafir olarak tanımlanmaktadır. Filmlerdeki pagan kadın temsilleri değerlendirilirken bu tanımlamalarda merkeze alınmıştır. Laura Mulvey'in de ifade ettiği gibi önemli olan, kadın kahramanın neyi tahrik ettiği ya da, daha doğrusu neyi temsil ettiğidir (Büker ve Topçu, 2010, s. 219). Tarkan filmleri (1969-1973) göz önüne alındığında bu dönem içerisinde dünya sinemasında var olan tutkulu, çekici, baştan çıkarıcı, büyücü, cadı, vampir cadı, tanrıça, savaşçı gibi pagan kadın temsillerinin Tarkan filmlerinde de var olduğu görülecektir. Tarkan film serisinde pagan kadın temsilleri olarak "Tarkan; Mars'ın Kılıcı (1969)" filminde Valentinianus'un karısı Eudoxia (Birsen Ayda) ve Genseriko'nun kızı (Lale Belkıs), "Tarkan; Gümüş Eğer (1970)" filminde Akadya prensesi büyücü Gosha (Eva Bender), "Tarkan Viking Kanı (1971)" filminde Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz), pagan Amazon savaşçısı Ursula (Eva Bender) ve kadın savaşçılar, "Tarkan; Altın Madalyon (1972)" filminde büyücü, vampir cadı Gosha (Eva Bender) ve maskeli kraliçe (Birsen Ayda) karakterleri öne çıkmaktadır.

Öncelikli olarak ifade etmek gerekir ki Tarkan film serisinde anlatılan öyküler Atilla dönemine (M.S 395-453) ait öykülerdir. Öykülerin geçtiği Roma imparatorluğu topraklarında pagan ritüelleri 4. Yüzyılın sonlarında İmparator I. Theodosius tarafından yasaklanmıştır. I. Theodosius M.S. 391 ve 392'de yayınlanan üç fermanla kamusal ve özel kurbanları yasaklamış ve pagan tapınaklarının kapatılmasını emretmiştir. Kan kurbanlarıyla birlikte Hristiyanlara uzun süreli saldırı, sunaklara tütsü serpmek, ağaçlara kutsal filetoler asmak ve çim sunaklarını yükseltmek gibi putperest ibadetler, ölüm ve mülke el koyma ile cezalandırılan vatana ihanet eylemleri olarak sınıflandırılmıştır. Ancak Theodosius'un fermanları ne kurbanları ne de paganları ortadan kaldırmıştır. Arcadius'tan (M.S. 395-408) Justinianus'a (M.S.527-65) kadar onun haleflerinin her biri kendini kurbanlara karşı yasağı yeniden yürürlüğe koymak zorunda hissetmiştir (Harl, 1990, s. 7).

Bu nedenle Tarkan film serisindeki öykülerin geçtiği dönemde Hristiyanlık inancını benimsemeye çalışan gerek Roma imparatorluğunda, gerekse Vandal ve Alan krallıklarında paganizm ve pagan geleneklerin izleriyle karşılaşılmaktadır. Diğer yandan Tarkan film serisinde yer alan Vikinglerde ise dönem itibarıyla tamamen paganizm egemendir. Tarkan maceralarının geçtiği dönem Çin'de altı hanedanlık (M.S. 220-589) dönemine, Çin tarihinin karanlık dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Çin'de Şamanizm ve Budizm'in etkileri görülmektedir (Dien ve Knapp, 2019, s. 2-535). Budizm'in ve Şamanizm'in paganizm başlığı altında değerlendirildiğinden Çin imparatorluğunu temsil eden karakterlerin paganizmle olan ilişkisi netleşmektedir. Hun imparatorluğunda da inanç olarak Şamanizm etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Pagan terimi kilise tarafından Hunları tanımlamak için de kullanılmıştır (Arkel, 2009, s. 141).

Tüm bunlar Tarkan film serisinde, öykülerin geçtiği dönemin ruhu gereği büyü, içgüdülerin, doğanın yasalarının, irrasyonel bir gerçeklik anlayışının hakim olduğu pagan evreni ve büyücü, cadı, vampir cadı, baştan çıkarıcı, ayartıcı, hedonist, savaşçı pagan kadın temsillerinin varlığını onaylamaktadır.

Pagan kadın temsillerini incelemeye önce pagan kadının ne olduğuna yönelik fikir verici yaklaşımları açıklamakta fayda bulunmaktadır. Klasik pagan önerileri mutluluk, haz, zevk, kalıcı neşe içermektedir (York, 2016, s. 18). Özetle Pagan kadın içgüdüleriyle, tutkularıyla ve doğa ile barışık olan, büyü ile ilgilenen, hazzı önceleyen, yeri geldiğinde savaşçı olabilen kadındır. Picknett'e göre Pagan kadın yegâne cinsel hedefinin çocuk doğurmak olması beklenen kadınların cinsel zevk almasına hiddetle karşı çıkılıyordu. İsis, Diana, Lucifer, Artemis, Asherah, Venüs ve büyük Tanrıçaların diğer tüm tezahürleri bunu anlamakta

zorlanıyordu: onlara göre, bekaretten anneliğe ve bilge yaşlılığa, savaşçı kraliçeden kutsal fahişeye kadar uzanan kadınlığın her türlü unsuru deneyimlenmeli ve sevinçle karşılanmalıydı. Bu yaklaşımla yetişen pagan kadınlar, beklenmedik bir şekilde iddialı ve bağımsızdı (Picknett, 2007, s. 82-83).

Tarkan film serisinin ilk filmi olan Tarkan; Mars'ın Kılıcı (1969) birer tarihsel gerçeklik olan Vandallar'ın kralı Genseriko (Genserik) , Roma İmparatoru III. Valentinianus ve Hun imparatoru Atilla arasında savaş tanrısı Mars'ın kılıcını elde etmek için girişilen kurgusal mücadeleyi anlatmaktadır. Filmin adı doğrudan doğruya pagan evrene göndermede bulunmaktadır. Mars, Roma mitolojisinde pagan savaş tanrısıdır. Nitekim dönem itibarıyla Roma ve Vandal krallığı elitleri Hristiyanlık inancını benimsemiş olmalarına rağmen filmde Hristiyanlık ve kiliseye dair tek temsil rahip Mars'ın kılıcının yerini bilen Rahip Moro'dur. Filmde tutkulu, çekici, erotik ve baştan çıkarıcı güzel kadınlar olan pagan kadın temsilleri Eudoxia (Birsen Ayda) ve Genseriko'nun kızı (Lale Belkıs) Hristiyan düşünürlerin saldırdığı, kilisenin ahlak anlayışına uymayan hedonik-hazcı bir anlayışa sahiptirler. Hazcılık (hedonizm, zevk felsefesi, zevkperestlik) en üstün iyiliğin haz olduğunu ileri süren Aristippos'un öğretisidir. Sokratesçi okullar, bu öğretinin geliştiricileri olarak 'iyi'nin ne olduğu sorusuna yanıt aramışlardır. Aristippos'un ve onun izinden yürüyenlerin Kirene'li oluşlarından ötürü Kirene Okulu adıyla da anılan hazcılık bu sorunun karşılıklarından biridir. Bu öğretiye göre iyi demek, haz demektir; haz veren her şey iyi, acı veren her şey de kötüdür. Aristippos'a (İ.Ö. 435-355) göre her davranışın nedeni, mutlu olmak isteğidir. Yaşamının ereği hazdır. Haz, insanı insan eden duygudur. Bilgilerimiz duygularımızla alabildiğimiz kadardır, bundan öteye geçemez. Aristippos öyleyse bize duyularımızın getirdiği hazzı yönelelim demektedir (Hançerlioğlu, 1989, s. 153). Hedonizm psikolojik hedonizm ve etik hedonizm olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir. Psikolojik hedonizm, tüm insan eylemlerinin failin kendi zevki için motive edildiği ve gerçekleştirildiği iddiası etrafında gelişirken, Etik hedonizm, hayatın amaçları veya değerleriyle, yani haz olarak anlaşılan mutlulukla ilgilidir. Bu, çağlar boyunca Hristiyan düşünürler ve diğerleri tarafından saldırıya uğrayan ve kınanan bir tutum olmuştur. Ancak yine de doğal insan arzularına yakındır. Yaşama yönelik temel yönelimi ve çeşitlilik ve seçim özgürlüğü ısrarında paganizm, hedonik olasılıkların çeşitliliğini kucaklar. Bir pagan için hayattan zevk alınmalıdır, çünkü hayattan zevk alarak tanrıları onurlandırmak ve doğanın sunduğu en üstün hediye kabul etmek demektir (York, 2016, s. 65-77).

Bu perspektiften bakıldığında Roma İmparatoru III. Valentinianus'un karısı Eudoxia (Birsen Ayda) psikolojik hedonizm çerçevesinde değerlendirilebilir. Onun güçlü erkeklere olan ilgisi ve onlarla birlikte olma isteği kendi zevki tarafından yönlendirilmektedir. Eudoxia (Birsen Ayda) pagan hazzın ve arzusunun ateşine kapılmıştır. Paganizm içinde haz, tensel haz, cinsel haz, tapınmanın yalnızca bir olanağı ve temel erdem-değerlerinden biridir. Cinsel ve şehvetli olan, pagan gelişiminin, keşfin ve zevkli neşenin kalbinde yer almakla onurlandırılır (York, 2016, s. 223). Vandal kralı Genseriko'nun kızı da (Lale Belkıs) Eudoxia (Birsen Ayda) gibi tutkulu, çekici, baştan çıkarıcı ve erotik bir kadın olarak pagan hazzın, tutkunun esiri gibi görülmesine rağmen daha güçlü-savaşçı bir karakter olarak temsil edilmiştir. Eudoxia'dan (Birsen Ayda) farklı olarak Genseriko'nun kızı erkek kurban etmek ve kurban ettiği erkeklerin kafatasından şarap içmek gibi tam bir pagan alışkanlığa sahiptir. Pagan Keltler ve diğerleri kesinlikle kafataslarını içki bardağı olarak kullanmışlardır (Dowden, 2002, s. 168). Kafatasından şarap içmek aynı zamanda bir Orta Asya geleneği olarak görülmüştür (Ögel, 2003, s. 51). Öte yandan Genseriko'nun kızı erkekleri cinsel cazibesi ile tuzağına düşürerek avlamaktadır. Bu tavır akla pagan roma av tanrıçası Diana'yı (Yunan Artemis) getirmektedir.

Bir sonraki Tarkan filmi 1970 yılı yapımı Tarkan; Gümüş Eyer'dir. Film, Tarkan'ın ailesinin öcünü alması ve abisi Tan'ı bulma çabası üzerine kurgulanmıştır. Bu filmde pagan kadın temsili olarak oldukça seksi, çekici, baştan çıkarıcı büyücü pagan cadı temsili ile tanışırız. Akadya prensesi büyücü Gosha (Eva Bender) bakışlarıyla erkekleri büyüleyebilmekte, onlarla telepati kurabilmekte, büyü kolye ile onları kölesi haline getirebilmekte, çıplak olarak bindiği atın üzerinde kurbanlarını yuvasına getirebilmektedir. Nitekim Gosha Tarkan'ın abisi Tan'ı bakışlarıyla büyüler, ona büyü kolyeyi takarak ruhunu ele geçirir, çıplak olarak bindiği atla Tan'ı erkekleri köle yaptığı yuvasına götürür. Gosha'yı arayan Tarkan onu çıplak bir şekilde atın üzerinde görür ve takip etmeye başlar. Gosha'nın peşinden giden Tarkan onu gözden kaybeder, yolda rastladığı yaşlı kadına (ki o yaşlı kadın aslında Gosha'nın kendisidir) Gosha'nın yerini sorar, tarif edilen yolda Gosha'yı görür, onu takip ederken iriyarı bir adam ile karşılaşır ve adamın onu yakalaması sonucu Gosha'nın yuvasına götürülür. Sonuçta benzer süreçleri Tarkan da yaşar. Gosha Tarkan'ı bakışlarıyla büyüler ve taktığı yılan motifli kolye ile onun ruhunu alır. Gosha bazen de kurban ayini için seçtiği erkekleri direğe bağlar, çıplak bir şekilde erotik dansını yapar ve sonrasında yılan uçlu okları ile kurbanlarını öldürüp,

kafataslarında şarap içerek ayini kutlar. Filmdeki pagan kadın temsili tam bir pagan kolajına dönüşür. Erotik büyücü, baştan çıkarıcı Gosha biraz gorgon Medusa'dır, biraz tanrıça Epona'dır, biraz tanrıça Kirke'dir.

Pagan Gosha her şeyden önce görünümüyle baştan çıkarıcıdır. Baudrillard'ın deyimiyle aşkın kendisi ve her tür tensel eylem baştan çıkarmaya yönelik süslerdir. Bu anlamda her şey süsten, yani görünümlerin dehasından ibarettir. Gosha için baştan çıkarma sevmek, bağlı olmak, hatta hoşuna gitmek değildir. Baudrillard'ın sözlerinden yola çıkarsak Gosha'nın bütün istediği baştan çıkarmaktır. Baştan çıkaran kadının oynadığı oyunda bir tür zihinsel acımasızlık vardır; o, kendine karşı da acımasızdır. Şefkate dayanan her ruhsal durum, ritüele dayanan bu gereklilik karşısında zayıflık olarak görünür. Arzunun ve aşkın buharlaştığı böylesi bir meydan okumada merhamete yer yoktur. Soluklanma zamanı da olamaz: Cazibeyi durduracak tek güç, bir hiç olmayı göze almaktır. Hakiki baştan çıkarıcı, tek bir halde, baştan çıkarma halinde var olabilir: Bunun dışında ne kadın olarak görülebilir, ne arzusunun nesnesi ne de öznesi; sureti de olamaz, çekiciliği de -o halde, var olan tek şey onun tutkusudur. Baştan çıkarma bütün hükümlerlik haklarını tek başına kullanır ve bütün diğer ritüellerin önüne geçer; ne var ki, bu hükümlerlik merhametsizdir ve merhametsizce bedel ödetir (Baudrillard, 2014, s. 106). Gosha görünümünü kullanıp, erkek kurbanlarını baştan çıkararak, onların iktidarlarını tersine çevirerek, ruhlarını alarak bedel ödetir. Baştan çıkarma pagan büyücünün-cadının stratejisidir. Dine göre baştan çıkarma şeytanın stratejisidir. Şeytanın bu stratejiyi bir büyücü ya da bir aşık edasıyla tasarlamış olmasının önemi yoktur. Baştan çıkarma, daima kötülüğün bir stratejisi olarak kabul edilmiştir (Baudrillard, 2014, s. 7).

Gosha baştan çıkarmayı ve büyülemeyi bakışlarını ve yılan motifli kolyeyi kullanarak ta gerçekleştirir. Bu yöntemi kullandığında Gosha dünya sinemasında birçok pagan kadın temsili olduğu gibi Medusalasır. Yunan mitolojisinde Medusa üç gorgon'dan (dişi canavar) birisidir. Aslen güzel bir ölümlüdür ama Athena'nın tapınağında Poseidon ile yattığı için ya da başka bir hikayede tanrılardan daha güzel olduğunu iddia ederek Athena'ya hakaret ettiği için Athena tarafından çirkin bir Gorgon'a dönüştürülmüştür. Saçları yılanlarla betimlenmiştir. Bakışı insanları taşa çevirme gücüne sahiptir (Coleman, 2007, s. 684). Gosha, Medusa'nın bakışlarıyla erkekleri taşlaştırma-dondurma yeteneğini kendi hesabına geçirmiştir. Baudrillard bu Medusan bakışı arzu ekonomi politikası ile ilişkilendirir.



Tarkan; Gümüş Eyer (1970) Büyücü Prenses Gosha (Eva Bender)

Göz üzerine düşürülen saç perçeminin gördüğü iş (ve gözlerle ilgili tüm diğer erotik yapaylıklar) bakışın, hem iğdiş edilme hem de bir aşk armağanı olarak sonsuza dek sürüp gitmesinin yadsınmasıdır. Makyajın biçimsel dönüşüme uğrattığı gözler, bu yasağın kendinden geçmiş bir biçimine indirgenmiş halidir. Özne, eksikliğini duyduğu şeyi diğerinin indirgeyici bakışlarında bulabilmekte ve bu bakışlar özneye yöneldiği anda yoksunluk baş döndürücü bir hızla ortadan kaybolabilmektedir. Karmaşık bir görünüm kazandırılan, Medusa özellikleri taşıyan (insanı şaşırta) bu gözler aslında kimseye bakmamakta, bakışlarsa kimseye yönelmemektedir. Bir göstergeye dönüştürüldükleri için yinelenabilmekte, yani kendi kendilerini büyüleyerek kendilerinden geçmekte ve sahip oldukları ayartma gücü de bu sapıkça kendi kendine tatmin olmadan kaynaklanmaktadır (Baudrillard, 2016, s. 181-182).

Akadya prensesi büyücü Gosha'nın (Eva Bender) baştan çıkarma ritüeli olarak dikkat çeken bir başka pagan özelliği yaptığı erotik danslardır. Bu dans bilinen bir pagan geleneği olan dionysos şölenlerine

vurgudur. Dionysos şenliği kendinden geçiren müzik ve dansın eşlik ettiği erotik bir aktivitedir (Seaford, 2006, s. 64). Gosha bir pagan geleneği olan Dionysos şölenlerinde olduğu gibi kendinden geçerek çıplak bir şekilde dans eder ve ruhunu aldığı erkek-hayvanı kurban etmeyi içeren ayini gerçekleştirir. Bu ritüelin finalinde Gosha daha önce vurguladığımız bir başka pagan geleneğiyle Tarkan'dan önce kurban ettiği erkeğin kafatasından şarap içer.

Gosha'nın çıplak bir biçimde at üzerinde gösterilmesi pagan Kelt tanrıça Epona'ya göndermede bulunmaktadır. Atların Tanrıçası Epona, Yunan Hippona, İrlandalı Edain, Romalı Augusta, Galli Rhiannon olarak bilinir. Yeraltı dünyasına girişini sağlayan bir anahtarı vardır ve genellikle yarı çıplak, ata binmiş olarak tasvir edilir (Coleman, 2007, s. 340).



Tarkan; Gümüş Eyer (1970). Büyücü Gosha

Tanrıça Epona

Büyücü Gosha'nın pagan cadılıkla ilgili bir başka özelliği biçim değiştirme yeteneğidir. Tarkan'ın Gosha'yı takip ettiği sahnede Gosha yaşlı bir kadına dönüşür sonra tekrar gençleşir. Tarkan'ın Gosha'yı öldürdüğü sahnede yine bir dönüşüm yaşanır ve Gosha daha önce Tarkan'a görünen yaşlı kadına sonrasında bir kurukafaya dönüşür. Büyücü cadı Gosha'nın bu yeteneği Yunan pagan büyücü tanrıça Kirke'nin temel özelliğidir. Kirke dönüştürücüyü, metamorfozların anasını, yenileyici güçlerinden emin olan büyük dönüştürücüyü temsil etmektedir. (Markale, 1999, s. 193). Gosha'nın yaşlı bir cadıya- aslına dönüşerek ölmesi tesadüf değildir. Avrupa cadı avlarının tarihsel süreci boyunca büyücülükle suçlanan insanların çoğunluğunun aslında yaşlı kadınlar olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca genç bir baştan çıkarıcı olarak cadının karşıt bir klişesi vardır. Bu büyücülüğün edebi temsillerinde (Kirce veya Medea gibi klasik figürlerde) daha yaygın görünmektedir (Bailey, 2003, s. 6).

Tarkan film serisinin bir başka filmi olan Tarkan; Viking Kanı (1971) adından da anlaşılacağı gibi pagan tanrı Odin'in evreninde geçer. Film pagan kadın temsilleri açısından baştan çıkarıcı, seksi güzel kadın ile birlikte diğer Tarkan serisi filmlerden farklı olarak seksi, çekici, zinde savaşçı pagan Viking kadınları beyazperdeye taşır. Bu film Tarkan'ın korumakla görevlendirildiği Atilla'nın kızı Yonca Hatun'u kurtarma çabası üzerine kurgulanmıştır. Filmde ilk olarak göze çarpan pagan kadın temsili Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz) karakteridir. Lotus son derece çekici, seksi, zeki ve erotik bir pagan kadın temsildir. Bedenini ve cinselliğini belirli amaçlar için rahatlıkla sergileyen zeki bir kadındır. Fakat yeri geldiğinde Tıpkı Tarkan'a karşı olduğu gibi kendi arzuları ve içgüdüleri doğrultusunda bedenini cesurca sunar. Lotus'un cesur ve güçlü erkeğe karşı bu hazzı daha önce bahsettiğimiz Marsın Kılıcı filmindeki Eudoxia (Birsen Ayda) karakterinde olduğu gibi psikolojik hedonizm kapsamında değerlendirilebilir. Filmde Lotus'un tıpkı daha önce Tarkan Gümüş Eyer filminde gördüğümüz Gosha karakterinde olduğu gibi törensel bir yaklaşımla Tarkan'ı yılanlara kurban etme eylemindeki striptiz gösterisi erotik dozun artırılması bakımından dikkat çekicidir. Striptiz, fahişelik gibi Hıristiyanlığın hiçbir zaman ezip, yok edemediği tamamen pagan kökenli kutsal bir dandır (Paglia, 2014, s. 36). Striptiz yapan kadın bir tanrıçadır. Striptizi büyüleyici kılan aşkınlık duygusunun nedeni kadının her şeyi kendine saklayıp kimseye bir şey vermemesidir (Baudrillard, 2016, s. 193). Lotus'un Tarkan'a striptiz yapma sürecinin sonunda Medusa yeniden devreye girer. Lotus'un yılan desenli iç çamaşırı gorgon Medusa'nın gücünü devraldığını göstermekle birlikte erkek bakışının yönlendirilmesini sağlar. Gümüş Eyer filminde Gosha'nın yılanlı kolyesinin işlevi Lotus'un iç çamaşırına yüklenir. Böylece yılan desenli iç çamaşırı bakışı iğdiş ederek bir baştan çıkarma, büyüleme, ayartma nesnesine dönüşür.



Tarkan Viking Kanı (1971). Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz)

Bu filmde öne çıkan bir başka pagan kadın temsili Amazon savaşçısı prenses Ursula (Eva Bender) liderliğindeki Viking amazon kadın savaşçılardır.



Tarkan; Viking Kanı (1971). Viking Amazon kadın savaşçılar

Amazonlar savaş tanrısı Ares ve avcılık, okçuluk, vahşi doğa ve ay tanrıçası Artemis'in savaşçı kızlarıdır. Küçük Asya'dan veya İskit'ten gelmişlerdir (Coleman, 2007, s. 56). Bu kadınların arasında Ursula güzelliğiyle ve teşhirciliğiyle dikkat çeker.

Tarkan serisinin bir diğer filmi Tarkan; Altın Madalyon (1972) pagan kadın temsilleri açısından serinin diğer filmlerinden temel bir farklılık göstermektedir. Bu filmde Gosha (Eva Bender) yeniden dirilti olarak büyücülüğünün yanı sıra vampir cadı statüsüne yükseltilir. Film Tarkan'ın Atilla'nın oğlunu Vandal krallığından kurtarma çabası üzerinden kurgulanmıştır. Filmin 4.dakikasında Gosha çarmıha gerilen iki rahibenin kanıyla yeniden diriltir. Yeniden dünyaya gelen Gosha çırılçıplaktır. O ana kadar büyücü olan Gosha serinin diğer filminde olduğu gibi çıplak bir biçimde ata binerek pagan tanrıça Epona'ya göndermede bulunur. Gosha serinin diğer filminden farklı olarak bu kez bir kadını bakışlarıyla büyüler, hipnotize eder ve kadının sanki pagan tanrıça Athena'nın örümceğe çevirdiği Arakne'nin dokuduğu bir örümcek ağına takılmasını sağlar. Ardından kadının kanını emerek vampir cadılığa terfi eder.



Tarkan; Altın Madalyon (1972). Vampir cadı ve büyücü Goshha (Eva Bender)

Kanla diriltelen Goshha kanla beslenmeye başlar. Kan hayattır, yaşam enerjisidir. Yaşam nehri olarak adlandırılan kan, ruhla özdeştir ve evrenin yaşamsal enerjisini vücutta taşıyan araçtır (Guiley, 2008, s. 27). Daha önce ifade edildiği gibi vampir ölü bir kişinin kan emici bir hayaleti veya yeniden canlandırılan bedenidir. Bir vampirin en büyük arzusu sapkın açlığını gidermek ve yaşamını sürdürmek için canlı bir organizmanın yaşam gücünü emmek veya hayati sıvılarını yutmaktır. Goshha ağına düşürdüğü kadının yaşam gücünü emip hayati sıvılarını (kanını) içerken pelerinli çıplak bedeni ısırik anında daha da erotikleşir. Vampir literatürü üzerine çalışan pek çok araştırmacının (Bentley, Bosky, Craft, Dijkstra, Rose, Skal ve diğerleri) iddia ettiği gibi, vampirin ısırığı doğası gereği cinseldir: kolayca fallik semboller olarak görülen dişler eğilimli bir vücudun etine nüfuz eder (Anatol, 2015, s. 160). Vampir cadı ve büyücü Goshha benzer işlemleri Tarkan'a da uygular. Öncesinde örümcek ağı desenli zeminde Tarkan'ın kanını emer daha sonraki süreçte ise Tarkan'ın mumyası üzerinden Tarkan'ı büyüler. Bu filmde bir başka pagan kadın temsili Birsen Ayda'nın canlandığı Vandal kraliçesidir. Bir handa maske takarak erotik danslar yapan ve tercih ettiği erkeklerle birlikte olan fahişe kraliçe psikolojik hedonizmi yaşayan tam bir pagan kadındır.



Tarkan; Altın Madalyon (1972). Vandal Kraliçesi (Birsen Ayda)

Tutkularına ve içgüdülerine ket vurmayan ve haz peşinde koşan kraliçe yılan motifli bir üst kol bileziği takarak pagan gorgon Medusa'nın gücünü bedenine taşır.

Serinin son filmi olan "Tarkan; Güçlü Kahraman (1973)" Tarkan ile Wang yu arasında sihirli altın kılıcı elde etme mücadelesi üzerinden kurgulanmıştır. Bu filmde serinin diğer filmleri ile karşılaştırıldığında büyücü, cadı, tanrıça, vampir cadı, baştan çıkarıcı vb. pagan kadın temsili olarak öne çıkan bir karakter görülmemiştir. Bu nedenle bu film üzerinden pagan kadın temsili değerlendirilmemiştir.

Tarkan film serisinden sonra 1974'den itibaren Türk sinemasında seks komedileri olarak sınıflandırılan yeni bir tavır gelişmiştir. Türkiye'de yaşanan döviz sıkıntısı, ham film darlığı ve maliyetlerin düşürülme çabası ucuz, yabancı seks filmlerinin çoğalmasını sağlamış, yerli firmalarda bu nedenle iyi hasılat getiren bu tür filmler üretmeye yönelmişlerdir (Abisel, 2005, s. 112-113). Bu akım, 1974 yılı içinde çevrilen ve "Ah Deme Oh De", "Tak Fişi Bitir İşi", "Atmı Seven Kovboy" gibi zarif(!) adlı güldürülerle ve bunların içerdiği belli dozda seks ve cinsel esprilerle başlıyor, 1975 yılı içindeyse, olay birden büyüyordu. Artık ima yoluyla cinsellik, belli ölçüde erotizm vb. sunular, açıkça "porno" bir sinemaya doğru genişliyordu (Dorsay, 1989,

s.16). 1979'a kadar sürecek olan bu dönemde çekilen 195 filmin 131'i seks filmidir (Makal,1987, s. 22). Tarkan film serisi, pagan kadın temsillerinin teşhircilik, baştan çıkarıcılık, cinsellik ve erotizm yoğunluğu ile seks komedilerinin ve seks filmlerinin ortaya çıkmasını tetikleyen unsurlardan birisi olarak görülebilir. Tarkan film serisi bir bakıma seks filmlerine yönelik ilgiyi karşılamıştır (Erkılıç, 2012, s. 110). Seks komedileri ve seks filmleri dönem itibarıyla milliyetçi ve muhafazakar görüşlerin ekseninde olan Milliyetçi Cephe hükümetlerinin iktidarda olduğu Türkiye'nin içerisinde bulunduğu toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel kaotik yapının sancılarının teşhircilik, cinsellik, erotizm vb. paganca bir tavırla sağaltıldığı bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Paglia'nın daha öncede ifade ettiğimiz sinema cinsel bir teşhir, seyir gözün pagan tapıcısıdır, Paganizm göz-yoğundur. Bu, cinsellik ve sado-mazoşizmin kaynaştığı kültürel bir teşhir geleneğine dayanır sözleri bu tetikleme paganca yönüdür. Pornografi som pagan imgelemidir. Fahişeler, pornografi yıldızları arkaik gecenin ormanında gezinen yağmacılardır. Nasıl bir şiir ritüel açıdan sınırlandırılmış bir sözselsel ifade ise, pornografi de seks ve doğanın daemonikliğinin sınırlandırılmış görsel ifadesidir. Pornografi ve sanat birbirinden ayrılmaz, çünkü gören ve duyan varlıklar olarak tüm duygulanımlarımızda röntgencilik ve doyumsuzluk vardır (Paglia, 2014, s. 39-49). Pagan kadın temsillerinin seks güldürüleri ve seks filmlerini etkileme kapasitesi erkek kurbanların-seyircilerin röntgencilik deneyimlerinde ve onun verdiği hazda yatar. Mulvey görsel haz ve anlatı sineması başlıklı çalışmasında cinsel dengesizliğin yönettiği bir dünyada, bakmadaki haz, etkin/ erkek ve edilgin/ dişi arasında bölündüğünü ifade eder. Belirleyici erkek bakışı kendi fantezisini, uygun biçimde şekillenmiş dişi figüre aktarır. Geleneksel teşhirci rolleri içinde kadınlar, güçlü görsel ve erotik etki amacıyla kodlanmış dişi görünüşleriyle aynı anda hem bakılan hem teşhir edilendirler. Cinsel nesne olarak teşhir edilen kadın, erotik temaşanın ana motifidir: Pin up'lerden striptize erkek bakışını ele geçirir, erkek arzusu için oynar ve onu anlamlandırır. Sinema bir takım olası hazlar sunar. Bunlardan biri skopofilidir. (Büker ve Topçu, 2010, s. 214-218). Tarkan filmlerinde büyücü Gosha (Eva Bender), maskeli kraliçe (Birsen Ayda), Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz) gibi büyüleyici, teşhirci, baştan çıkarıcı pagan kadın temsillerinin çıplak bedenlerinde gorgon Medusa'ya göndermede bulunan yılan biçimli-motifli nesnelere kullanmasının sırrı buradadır. Erkek seyircinin bakışını ele geçiren pagan kadın bedeninin yılan biçimli-motifli nesnelere ile kuşatılması bakışın sahibi erkek seyircinin haz olarak taşlaşmasını-dolayısıyla hazzın esiri olan bakışın taşlaşmasını, bir tür ereksiyon halinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu bakanın taşlaşmasını sağlayan erotik bir oyundur. Bu oyunun temel kuralı bakmaktır. Medusa bakışının bir gücü vardır ancak o baktığını değil, karşılıklı bir bakış değiş tokuşu ile ona bakını taşlaştırmaktadır. Türk sinemasında seks güldürüleri ve seks filmlerindeki kadın oyuncular bu oyunu çıplak bedenleri ile oynarlar. Bu kadın oyuncular Tarkan film serisindeki Pagan kadın temsillerinin erkek seyirciyi erotizm ve cinsellikle yüklü çıplak görünüşleri ile baştan çıkarma, ruhlarını alma, ayartma, taşlaştırma işlevlerini aynı şekilde çıplak bedenleri ile yerine getirirler. Film yıldızı herkesin enerjisini emen bir vampirdir (Paglia, 1994, s. 369). Türk sinemasında seks güldürülerindeki ve seks filmlerindeki kadın oyuncular tıpkı Tarkan film serisindeki pagan büyücü, vampir cadı Gosha'da, baştan çıkarıcı Lotus'ta, Eudoxia'da, maskeli kraliçede olduğu gibi erkek izleyicinin enerjisini emen bir vampir gibidir.

Sonuç

Paganizm ve pagan kadınların varlığı sinema tarihinin başlangıcından bu yana sinema için verimli bir kaynak olmuştur. Yukarıda yapılan değerlendirmeler sonucunda Arzu film tarafından gerçekleştirilen Tarkan film serisinde (1969-1973) yer alan pagan kadın temsillerinin belirli yönleriyle dünya sinemasındaki pagan kadın temsil örneklerinden esinlenerek tasarlandığını söylemek mümkün görülmektedir.

Dünya sinemasındaki pagan kadınlar genellikle hedonist, teşhirci, baştan çıkarıcı, büyücü, cadı, vampir cadı, tanrıça, savaşçı olarak temsil edilmişlerdir. Benzer durum Valentinianus'un karısı hedonist, baştan çıkarıcı, teşhirci Eudoxia (Birsen Ayda) ve Genseriko'nun kızı (Lale Belkis), baştan çıkarıcı, , teşhirci, büyücü, cadı Akadya prensesi Gosha (Eva Bender), hedonist, teşhirci, baştan çıkarıcı Vandal kralının eşi maskeli kraliçe (Birsen Ayda), hedonist ve baştan çıkarıcı Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz), büyücü, teşhirci, baştan çıkarıcı ve vampir cadı Gosha (Eva Bender), savaşçı Amazon Viking kadın Ursula (Eva Bender) gibi pagan kadın temsillerinin olduğu Tarkan filmleri için de geçerlidir. Ancak Tarkan filmlerinde pagan tanrıçalar, pagan kadın karakterler üzerinden yılan motifli nesnelere, at üzerinde çıplak dolaşma, biçim değiştirme vb. göndermeler ile temsil edilmiştir.

Hem dünya sinemasındaki Kleopatra (1963) filminde Elizabeth Taylor, Hz. Süleyman ve Saba Melikesi (1959) filminde Gina Lollobrigida, Nefertiti; Nil'in kraliçesi (1961) filminde Jeanne Crain, Sodom ve

Gomorrah (1962) filminde Anouk Aimée vb pagan kadın temsiller hem de Tarkan film serisindeki vampir cadı Gosha (Eva Bender), Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz), Vandal kralının eşi maskeli kraliçe (Birsen Ayda) gibi pagan kadın temsiller kendilerine güç katan, kökleri yunan ve mısır mitolojisinde bulunan ve bakışı yönlendiren yılan motifli aksesuarlarıyla dikkat çekmektedir.

Dünya sinemasındaki pagan kadın temsilleri, Kleopatra (1963) filminde Elizabeth Taylor, Hz. Süleyman ve Saba Melikesi (1959) filminde Gina Lollobrigida, Vampyroş Lesbos (1971) filminde Soledad Miranda, Gündüz Güzeli (1967) filminde Catherine Deneuve vb. cömertçe sergiledikleri çıplak bedenleriyle dikkat çekmektedir. Bu filmlerde pagan kadın temsiller erotizm ve cinsellikle yüklüdür. Benzer durum Tarkan filmleri için de geçerlidir. Özellikle Valentinianus'un karısı Eudoxia (Birsen Ayda), Akadya prensesi büyücü, vampir cadı Gosha (Eva Bender), Vandal kralının eşi maskeli kraliçe (Birsen Ayda), Çin İmparatoru'nun kızı Lotus (Seher Şeniz) cömertçe sergiledikleri çıplak bedenleri ve teşhirci tavırlarıyla göze çarpmaktadır. Tarkan filmlerinde de pagan kadın temsiller erotizm ve cinsellikle yüklüdür. Bununla birlikte hem Dünya sinemasındaki hem de Tarkan film serisindeki pagan kadın temsillerinde bakış, çıplaklık, teşhircilik, cinsellik, erotizm ve erotik danslar erkekleri ve erkek izleyicileri büyülemek, baştan çıkarmak, ayartmak, ruhlarını ele geçirmek, enerjilerini emmek içindir.

Öte yandan Arzu film tarafından gerçekleştirilen Tarkan film serisinde (1969-1973) yer alan pagan kadın temsillerinin barındırdığı çıplaklık, cinsellik ve erotizm Türk sinemasında 1974 yılında gündeme gelen seks güldürüleri ve seks filmleri için de bir zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin ve Türk sinemasının içerisinde bulunduğu kaotik ortamda Tarkan filmlerinin özellikle erkek seyirciye çıplaklık, erotizm ve cinsellikten olası hazlar sunması seks güldürüleri ve seks filmleri için de temel referans kaynağıdır. Bu ortak referans noktaları seks güldürüleri ve seks filmlerindeki kadın oyuncuların işlevinin Tarkan film serisindeki pagan kadın temsillerinin işlevinin devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir. Türk sinemasında seks komedileri ve seks filmlerini içeren bu süreç, Tarkan film serisindeki pagan kadın temsillerin erotizminin ve cinselliğinin farklı bir tarzda, farklı varyasyonlar ile adına gişe denilen ortak amaçla yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir.

Kaynakça

- Abisel, N. (2005). *Türk sineması üzerine yazılar*. (1. baskı). Phoenix Yayınevi
- Anatol, G. L. (2015). *The things that fly in the night*. Rutgers University Press.
- Arkel, D.V. (2009). *Stigmatization, nascent hostility, and social distance*. Amsterdam University Press.
- Baudrillard, J. (2014). *Baştan çıkarma üzerine*. (4. baskı). (A. Sönmezay, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1988).
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (4. baskı). (O. Adanır, Çev.). Boğaziçi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1976).
- Büker, S. ve Topçu, Y. G. (2010). *Sinema: tarih, kuram, eleştiri*. (1. baskı). Kırmızı Kedi Yayınları.
- Davies, O. (2011). *Paganism*. Oxford University Press.
- Dien, A. E. ve Knap, K. N. (2019). *Cambridge history of China*. Cambridge University Press.
- Dorsay, A. (1989). *Sinemamızın umut yılları: 1970-80 arası Türk sinemasına bakışlar*. (1. baskı). İnkılap Yayınevi.
- Dowden, K. (2002). *European paganism*. Routledge.
- Erkılıç, S. D. (2012). *Türk sinemasında tarih ve bellek*. (1. baskı). De Ki Yayınları.
- Gaskill, M. (2016). *Cadılık*. (1. baskı). (S. Gül, Çev.). Dost Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 2010).
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal değişim ve Türk sineması*. (1. baskı). İmge Kitabevi.
- Gündüz, Ş. (2005). *Anadolu'da paganizm*. (1.baskı). Ankara Okulu Yayınları.
- Huizinga, J. (1997). *Ortaçağın günbatımı*. (1. baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Jones, P. ve Pennick, N. (1995). *A history of pagan Europe*. Routledge.

- Jordan, N. ve Alexandre, C. (2021). *Pagan, goddess, mother*. Demeter Press.
- Makal, O. (1987). *Sinemada yedinci adam*. (1. baskı). Maraş Matbaası.
- Markale, J. (1999). *The great goddess*. Inner Traditions.
- Ögel, B. (2003). *Türk mitolojisi 1.Cilt*. (4. baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Paglia, C. (1994). *Vamps and tramps: new essays Paglia*. Vintage Books.
- Paglia, C. (2014). *Cinsel kimlikler*. (2. baskı). (A. Hazaryan, F. Demirci, Çev.). Epos Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2001).
- Picknett, L. (2007). *Şeytanın gizli tarihi*. (1. baskı). (Ö. Yaşayanlar Çev.). Neden Kitap. (Orijinal eserin basım tarihi 2005).
- Scognamillo, G. ve Demirhan, M. (2005). *Fantastik Türk sineması*. (2. baskı). Kabalıcı Yayınevi.
- Seaford, R. (2006). *Dionysos*. Routledge.
- Strmiska, M. F. (2005). *Modern paganism in World cultures*. ABC-CLIO.
- York, M. (2003). *Pagan theology*. New York University Press.
- York, M. (2016). *Pagan ethics*. Springer.
- Harl, K. W. (1990). Sacrifice and pagan belief in fifth- and sixth-century byzantium. *Past & Present*, 128(1), 7-27. <https://doi.org/10.1093/past/128.1.7>
- Bunson, M. (1993). *The vampire encyclopedia*. Gramercy Books.
- Guiley, R.E. (2008). *The encyclopedia of witches, witchcraft and wicca*. Infobase Publishing.
- Bailey, M.D. (2003). *Historical dictionary of witchcraft*. The Scarecrow Press.
- Coleman, J.A. (2007). *The dictionary of mythology*. Arcturus Publishing.
- Hançerlioğlu, O. (1989). *Felsefe sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Stuckrad, K.V. (2006). *The brill dictionary of religion*. Brill.
- <https://stringfixer.com/tr/Epona> (Erişim Tarihi: 07.02.2022)
- <https://www.filmaffinity.com/au/movieimage.php?imageId=853851983> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- <https://www.dailymotion.com/video/x4ci9un> (Erişim Tarihi: 04.02.2022).
- <https://www.dailymotion.com/video/x4cia36> (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- <https://www.youtube.com/watch?v=jF2JKePOUOg&t=3555s> (Erişim Tarihi: 06.02.2022).
- <https://www.youtube.com/watch?v=Qa31rulAU04> (Erişim Tarihi: 07.02.2022).
- <http://yerliturkfilmleri.blogspot.com/2021/04/tarkan-altin-madalyon-tek-parca-izle.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2022)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2022 - Sayı / Issue: 56
Sayfa/Page: 218 - 232
e-ISSN: 2822 - 3136



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Technical Difficulties and Proposed Solutions of Özkan Manav's "Aman Avcı" Arrangement for Op.41 for Double Bass and Piano

Özkan Manav'ın Op.41 Kontrbas ve Piyano İçin Düzenlemesi olan "Aman Avcı" İsimli Eserinin Teknik Zorlukları ve Çözüm Önerileri

Özlem ER CİVELEK*

*Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi,
Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü,
Ankara/Türkiye

Asst.Prof., Baskent University,
State Conservatory, Department of Music,
Ankara/Turkey

ozlem.er1983@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6818-6663



VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:
09/05/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted:
24/05/2022

Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2022

Atf: Er Civelek, Ö. (2022).
Özkan Manav'ın Op.41 kontrbas ve piyano için
düzenlemesi olan "Aman Avcı" isimli eserinin
teknik zorlukları ve çözüm önerileri,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 56, 218-232

Citation: Er Civelek, Ö. (2022).
Technical difficulties and proposed solutions
of Özkan Manav's "Aman Avcı" arrangement
for Op.41 for double bass and piano,
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute, 56,
218-232

Öz

When looking at Contemporary Turkish Music, it is noticeable that the works of the second and third generation Turkish composers who came after the Turkish Five have achieved an advanced level of mastery. This research examines "Aman Avcı" for Op.41 Double Bass and Piano, an arrangement of Özkan Manav, one of the third-generation composers. By blending the touches of Western and Turkish music, a unique musical perceptions seen in the composer's works, where pieces from Stravinsky, Saygun and Sciarrio can also be felt. Especially his emphasis on locality in his music is a notable musical perception that stands out in his other works, as in the example of the Azeri folk song "Aman Avcı", which is the subject of this research. In the content of the research, firstly Contemporary Turkish Music composers were mentioned, the life of the composer was explained and by introducing the Op.41 Double Bass and Piano arrangement of "Aman Avcı", technical difficulties of the work were identified. At this point, it is aimed to shed light on the works of the double bass artists who will perform the piece.

Keywords: Manav, double bass, Aman Avcı, folk music

Abstract

Çağdaş Türk Müziği'ne bakıldığında Türk Beşleri'nden sonra gelen ikinci ve üçüncü kuşak Türk bestecilerinin eserlerinin oldukça ileri seviyede bir ustalığa ulaştığı göze çarpmaktadır. Bu araştırma üçüncü kuşak bestecileri arasında yer alan Özkan Manav'ın Op.41 Kontrbas ve Piyano için düzenlemesi olan "Aman Avcı" isimli eserini incelemektedir. Batı müziği ve Türk müziğinin dokunuşlarını harmanlayarak, Stravinsky'den, Saygun'dan, Sciarrio'dan parçaların da hissedilebildiği kendine özgü bir müzik anlayışı bestecinin eserlerinde görülmektedir. Özellikle müziğinde yerelliğe önem vermesi bu araştırmanın konusu bir Azeri türküsü olan "Aman Avcı" eseri örneğinde olduğu gibi diğer eserlerinde de göze çarpan bir anlayıştır. Araştırmanın içeriğinde önce Çağdaş Türk Müziği bestecilerinden bahsedilmiş, bestecinin hayatı anlatılmış ve Op.41 Kontrbas ve Piyano için düzenlemesi olan "Aman Avcı" eseri tanıtılarak, eserin teknik zorlukları tespit edilmiştir. Bu noktada eseri icra edecek kontrbas sanatçılara çalışmalarında ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manav, kontrbas, Aman Avcı, halk müziği.

Introduction

Contemporary Turkish Music has played an active role in art, especially after the 1960s, with its development that extends to today within the framework of a musical understanding that Turkish composers blend with their cultures and express with local elements become synonymous with the nationalist movement. When looking at world music, Hungarian composer Bela Bartok, Czech composer Antonin Dvorak and Finnish composer Jean Sibelius are among the composers who combine local elements with their national music. These composers aimed to use folk tunes in their works and expressed their music in all its originality on a universal platform (Demirel, 2015, p. 85).

In the early 1900s until the Republican Period, composers who contributed to the field of music in Turkey made great efforts and important studies in the fields of marches, school songs, and light music. It can be said that the basis for the formation of the famous Turkish Five started with these composers. The composers who existed with their art lives before the establishment of the Republic are listed as follows in surname order: Hüseyin Sadettin Arel, Zati Arca, Halit Recep Arman, Seyfeddin Asal, Saffet Atabinen, Ziya Aydınlan, Faik Daim Bey, Kaptanzade Ali Rıza Bey, Macar Tefvik Bey, Mehmet Ali Bey, Ali Rifat Çağatay, Dikran Çuhacıyan, Notacı Hacı Emin Efendi, Muhlis Sabahattin Ezgi, Fuat Koray, Ahmet Yekta Madran, Edgar Manas, Yesarizade Necip Paşa, Mustafa Rahmi Otman, Hulusi Öktem, Mehmet Baha Pars, Ali Sezin, Musa Süreyya, Zeki Üngör, Halil Bedii Yönetken ve İsmail Zühtü (Say, 2019, p. 592-593).

After the establishment of the Republic, there was a tremendous breakthrough in the field of musical art. Mustafa Kemal Atatürk, undertaking this modernization movement wholeheartedly, stated that our own National Music would arise only from the new formation to be discovered by combining our Folk music and Western music. It can be said that Atatürk initiated a modernization process in the direction of recreating the national music of Turkey and the Turkish people, which he supported with the desire of modernization, as in other fields. In this process, Mustafa Kemal Atatürk was not too late for the first breakthrough and was instrumental in establishing the Music Teachers' School (1924) and the Ankara State Conservatory (1936). Atatürk's great ideology was driven by the idea of sending the best composers and performers to the best music schools abroad for educational purposes. It has been an important move to promise at least European standards of music to future generations in Turkey (Sarican, 2021, p.2).

After the year of 1920, the search for experimental music failed due to the deep scars left after the war, and the composers aimed to reuse the melody within the context of spiritual style (Kaygısız, 1999, p. 341).

The "Turkish Five", who present traditional Turkish melodies with a cultural understanding and a nationalist approach, are accepted as the first-generation composers in the history of Turkish music, and it is seen that they have made a significant contribution to our music and future generations with their education abroad.

The works of Ulvi Cemal Erkin, Cemal Reşit Rey, Hasan Ferid Alnar, Ahmet Adnan Saygun and Necil Kazım Akses have gained an important place in Turkish music and world music literature with their unique perceptions and the formation of folkloric melodies within the framework of makam and rhythmic structures.

Composer Özkan Manav, the subject of the research, was a student of A. A. Saygun, one of the Turkish Five. He also worked on composition with İlhan Usmanbaş, a second-generation composer who was a student of Saygun. In his works, the composer inspired by Saygun's understanding of makam, Lutoslawski's handling of folk tunes, and sometimes Stravinsky's insight into instrumental technique and Sciarrio's writing pen. He is among Turkey's third-generation composers with inheriting and combining all the styles of his taste in his own style (Say, 2019, p. 614).

In this study, the composer's life was touched upon, and his arrangement "Aman Avcı" for Op.41 Double Bass and Piano was discussed from a technical point of view, and alternative ways of performing were presented by determining the playing challenges.

1. Purpose of the Research

This study aims to give a better understanding of Özkan Manav's Op.41 Arrangement for Double Bass and Piano for "Aman Avcı", to provide an analytical perspective and to guide the students and artists who will study this work.

1.1. Importance of the Research

This study is considered important in terms of being a reference for the students and teachers who will study the work.

1.2. Limitations of the Research

This study is limited to the work and technical analysis of the double bass part.

2. Method

2.1. Model of the Research

The research is a qualitative study in the general survey model and carried out by the method of review and source scanning.

2.2. Data Collection and Analysis

The work analysis aspect of this research was carried out with the "content analysis" method. The study was interpreted and evaluated by examining the work on the studied sample and determining its difficulties.

3. Findings and Comments

3.1. Findings and Comments on Özkan Manav's Life

Born in Mersin on 20 May 1967, the composer started piano lessons with Hülya Saydam with the support of his mother, who was a ballerina. At that time, as his composition experiments were occurring, he entered the composition department of Mimar Sinan University State Conservatory after high school and became a student of Ercivan Saydam and Ahmet Adnan Saygun. In 1994, he received his Master of Arts degree from İlhan Usmanbaş's composition class and then completed his Proficiency in Art studies. He completed his composition studies at Boston University in the United States with Lucas Foss and Marjorie Merryman and got his doctorate in musical arts (DMA) in 1999 (İlyasoğlu, 2007, p. 295).

Although his compositions did not have the chance to be performed in Turkey at the time, the world of imaginary freedom created by the belief he had in his music brought him success abroad. His work *Sforzando* was deemed worthy of being performed by one of the best orchestras in Europe, the Bavarian Radio Symphony Orchestra (Dergimiz, 2006, p.10). This work received the first prize in the Nejat Eczacıbaşı 2nd National Composition Competition in 1998, the second prize in the BMW Musica Viva Composition Competition in Munich in the same year, and the Deutsche Welle Composition Award in Cologne in 2002.

Manav expresses all these achievements as follows: "I remember my pulse jumping to around 120 when my brother translated the fax message from Germany to me. These achievements have positively affected my love of producing"(Dergimiz, 2006, p. 11). Although the composer is one of the composers who can keep our culture alive in his works, he focuses on a structure that emerged especially after 1945, combining the traditional structure of music that is synonymous with the classical form with contemporary music, and where mostly by showing the talents of instruments, natural sounds are sought after in orchestral tone with much more importance (Kaygısız, 2017, p. 342). Especially the third-generation composers prefer an approach that all melodies, rhythms, and harmonies can be used with their own styles if needed.

Özkan Manav returned to İstanbul in 1999 to continue his duty at the Mimar Sinan University State Conservatory and started teaching in the Department of Composition Art Branch. He is currently the Head of the Composition and Orchestra Conducting Department at the same institution and continues to serve as a

board member in many national and international composition competitions.

3.2. Works of Özkan Manav

The order of the works written by the composer by year is as follows:¹

Solo Instrument Works:

- Partita (viola), 1992
- Taksim (clarinet), 2005
- Soygun'la Yüz Yüze: Töresel Musiki'den Beş Parça Üzerine Çoğaltmalar (violin), 2005
- Güvercinler (harp), 2010
- Horon (violin), 2011
- Üç İmge (violin), 2020

Piano:

- Bölüm 1 (1994), Bölüm 2 (1998), Bölüm 3 (2001), Bölüm 4 (2001), Bölüm 5 (2006), Bölüm 6 (2009),
- Bulutsu Zerrecikler (2013).

Choir:

- Kaşık Havası, 1990
- Dök Zülfünü Meydana Gel (polyphonic arrangement), 1991
- Allam alam (Folk song from Kars – for choir and percussion), 1994
- Kız sen geldin Çerkeş'ten (polyphonic arrangement), 2001
- Onlar ki (vocal octet), 2018
- Arkam Sensin Kalam Sensin Dağlar Hey, 2018

Singing and Piano:

- Nazım Hikmet Şarkıları (baritone and piano), 1997-1998

Piano Four Hands:

- İki Anadolu Ezgisi, 2015-2016

Chamber Music:

- Artvin Oyunu (brass quintet), 1991
- Sonat (violin and piano), 1992

¹ http://ozkanmanav.com/yapitlar/_lang=TR (Date Accessed: 04.03.2022)

- Müzikli Şiirler (six musicians and speaker), 1995-1996
- Gezintiler (two oboes, two clarinets and alto saxophone), 1996-1997
- Laçın (violin, cello and piano), 2003
- Beş Klarnet için Dört Parça, 2003-2004
- Yansımalar (accordion and piano), 2004-2005
- Üç Türkü (cello and piano), 2008-2009
- Güzel Atlar Ülkesi (string quartet), 2010
- Yaylı Dörtlü, 2012
- Beş Anadolu Ezgisi (violin and piano), 2013
- Bilmem Şu Feleğin Bende Nesi Var (violin, viola and piano), 2013
- Gölgenin Topografyası (flute and piano), 2014
- Rüzgarın Gölgeleleri, (flute and piano), 2014
- Toprağın Fısıldadığı (violin, cello and piano), 2014
- Ludis Modalis (violin, cello and piano), 2016
- Horon (double bass and piano), 2016
- Aman Avcı (double bass and piano), 2016

Chamber Ensemble:

- Sinfonietta (wind instruments, timpani and xylophone), 1989-1990
- Senfonik Danslar (7 percussionists), 1999-2000
- Yansımalar (piano and nine singers), 2006
- Kır Görünümleri: Kış (fourteen string instruments), 2007
- Uzun Hava (eight wind and two string instruments), 2011
- ...konuştuk, avuçlarımızda su sesleri...(chamber ensemble), 2019

Orchestra:

- Sempozyum, 1991
- Andante lugubre, 1993
- Sforzandolar, 1997-1998
- Karya Güncesi, 2001
- Portamento lento, 2002
- Dört Türkü, 2010
- Haydar Haydar, 2015
- Çoğul, 2020

3.3. Özkan Manav's Musical Style

Manav is one of the composers who internalized the harmonic language understanding used in the music of the 20th century, combined the baroque and classical music styles and compositions seen in the old centuries, and aimed to improve himself by reflecting this synthesis in his works (Oto, 2012, p. 6). The chromaticism in his works, which oscillates between tonality and atonality within the tonal maqam

framework, can be felt through a minimalist approach. The composer's work titled "Bölümler" (Movements) is an example of this (Özkişi, 2013, p. 2072).

It can be observed that the influence on the composer's works was in the style of Saygun, Bartok, and Stravinsky after 1980. After the 1990s, his search for a new timbre in his works and his examination of the compositions of musicians such as Ligeti, Ives, and Carter seem to lead to a new idea to create a new timbre.

It can be said that Ahmet Adnan Saygun's Contemporary Music understanding of the Turkish Five is to show the depth of music with folk elements and modal series (Demir, 2021, p. 50). It can be observed in most of Manav's works that he was influenced by Saygun's understanding of music (Saygun's Symphony No.1 and String Quartet are examples). The use of maqam, which is heard more in the composer's late works, emerges in a framework where maqam crumbs can be felt both on the main theme and on a rhythmic expression without damaging the tonal atmosphere (Özkişi, 2013, p. 2089). The composer's effort to incorporate maqam into modern music by fusing these maqam fragments and dynamics with atonality from time to time, as also seen in Aman Avcı, is clearly seen in his work titled Bölümler (Özkişi, 2013, p. 2078). We can see that the composer, with a modernist approach, gives importance to the locality in his works, turning maqam into irony and telling it in a playful way on rhythmic motifs with a writing style that will preserve their timbre in solo and accompaniment parts (Özkişi, 2013, p. 2079).

In his works, the composer aims to reveal the methods of Turkish Music in a rhythmic structure, and he is adept at handling this idea in an abstract form, which is also seen in the works of his teacher, İlhan Usmanbaş. In his work called Proliferations on Five Pieces from 'Modal Music,' Manav maintains the dramatic expression with a modernist approach and argues that cadence can give the same effect with a plain expression, and it seems that he set out from the same idea in his orchestral and piano works. The point of view of using Traditional Music as an instrument is essential here (Özkişi, 2009, p. 83).

İlhan Usmanbaş used the concepts of randomness (aleatori) and seriality in his works in a period when he abandoned the use of 12-tone music and switched to new ideas and a writing style where he could be freer. His works named music for Cello and Violin and 5 Etudes for Violin and Piano are concrete examples of these concepts (Demir, 2021, p. 75). Cluster chords in Manav's music actually reflect his writing with a structure resembling sound blocks in Usmanbaş's works (Çöloğlu, 2015, p.10).

The mentioned randomness can also be expressed as leaving the music to the interpreter in the sense of chance, and it is known that John Cage attaches great importance to this style. Usmanbaş clearly shows that it is not difficult to freely use the concept of sequential and randomness in his successful works such as Shadows and Immortal Sea (Demir, 2021, p.90). This concept that liberates the performer is also noticeable in the works of Penderecki and Ligeti (Orhon, 2017, p. 86). For example, in Manav's piece titled Kır Görünümleri: Kış, his music, which contains diversity and contrast, is shaped by graphical definitions within the framework of improvisation (Orhon, 2017, p. 84-85).

These indeterminate sections that Manav uses in his works can be seen in his works titled Sforzando and Portamento lento. These works can be seen as an attempt to develop modern music on string, wind and percussion instruments with the inclusion of new instrument techniques. In the 20th-century composers' works, the glissando technique is a technique they want to use, especially on wind instruments. Another technique, the tremolo technique, was included with a textural knitting task and was expressed as sound shifts with a playing style close to the threshold on string instruments, as observed in the composer's Sforzandos (Çöloğlu, 2015, p. 216-219). The Bartok Pizzicato technique, also used in strings, is a technique used to express the timbre of percussion instruments and is seen in the work Portamento lento. In his work Gezinti, the composer showed that the chirping of birds could be obtained from the key sound of a wind instrument and the sound produced when empty air is blown while using a wind instrument in order to feel nature (Çöloğlu, 2015, p. 245). It is also seen that the composer uses whispering and speaking voice techniques in the vocal part of piece number 3 from Nazım Hikmet Songs (Çöloğlu, 2015, p. 255).

Manav, who uses these two concepts in his works apart from the traditional understanding, has produced successful compositions following the footsteps of his teacher Usmanbaş in terms of presenting his compositions within the framework of naturalness with the idea of liberation of the performer. The composer is of the opinion that he uses modal micropolyphony in the world of polyphonic music, and perhaps he

mentions in an interview that he had his first impressions of world music and that this work is called "Plurgical" (Sanattan Yansımalar, 2020).

In his works, the composer presents the methods in Turkish Music in a rhythmic structure and is adept at addressing this idea in the abstract form in the works of his teacher İlhan Usmanbaş. It is seen that the composer wanted to blend Turkish Folk Music, Turkish makams, and Contemporary Music (Oto, 2012, p. 23).

In an interview on this subject, the composer says:

Considering what kind of opportunities the Turkish Music makams can offer, for one thing, there are different harmonic series than Western music series. There are different musical features and characteristic melodic structures, and there may be an abstraction of the musical features of these melodic structures. Results that can appeal to the hearing of a Turkish music composer may not emerge. That is also a natural thing because we have to ignore commas. Secondly, and perhaps more importantly, if you try to move the sound relations in a Bestenigar makam beyond the traditional understanding, you will now be out of that makam, and there is a very serious abstraction. In this respect, a result that may not be approved by a composer or listener who is familiar with Classical Turkish Music may emerge. Nevertheless, where I found it and my position as a composer is a position of contemporary music composer. In that sense, I do not feel any discomfort about it. In other words, I am not claiming to compose Classical Turkish Music. I write away in a field of music that I define as International Art Music. That is why I inevitably belong to a different tradition. I use the name of International Art Music because it is the continuation of the music we call Western Classical Music. But it is such a genre of music that in the 20th century there was no classic left or Western. This music has become a kind of world music (Oto, 2012, p.24).

3.4. Findings and Comments on the General Analysis of Özkan Manav's "Aman Avcı" Arrangement for Op.41 for Double Bass and Piano

Aman Avcı, an Azeri folk song, is traditionally known and loved in Turkey's Iğdır and Kars regions. The lyrics are as follows:

Oh hunter do not shoot me

I am the child, oh the doe of this mountain

The doe of it, also injured

The hunter has shot oh my child I am injured

Aman Avcı, composed by Özkan Manav in 2016, is written in the Nihavend makam, one of the most used makams in Turkish Music. The rhythm of the work is Yürük Semai. It is said that the Nihavend Makam is the most suitable one among the makam lines, which can be easily performed with Western instruments, and is associated with the G minor scale in Western Classical Music: <http://www.hazimgokcen.net/turk-sanat-muzigi/nihavent-makami/> (Date Accessed: 04.03.2022)

The representation of the Nihavend makam on the staff is as follows:

Figure 1.

Nihavend Makam Line²



² Source: <http://www.drarifsanlimusikidernegi.com/nihavend-makami/> (Date Accessed: 04.03.2022)

Özkan Manav's 2019 "Aman Avcı" arrangement for Op.41 Double Bass and Piano is especially noteworthy because it gives a melodic chance to the double bass, an instrument that is difficult to play due to its structure. Another interesting feature of this folk song, which is a part of our culture, is that it was written for the lowest-pitched of the string instruments. In this context, the fact that Özkan Manav's work may be intriguing to be performed by double bass performers also emerges. Considering the authenticity of the folk song, the presentation of melodies within the framework of locality by the timbre of the double bass imitating instruments like Turkish tambur, duduk, and mey when appropriate is one of the most important points of the work. In one of his writings, the composer says:

The sounds of natural events and living things are the most dominant, the most effective, the most powerful with the emotion and the most moving and, of course, the first sounds to be imitated by the first human. The associations created by these sounds and the rhythmical formations in nature undoubtedly determined the first way of expression in music (Manav, 1993, p. 15).

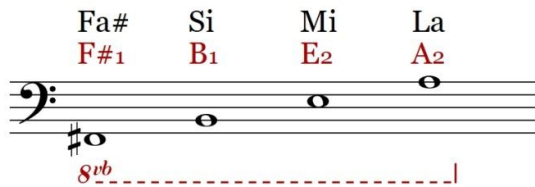
As can be understood from Manav's writing, it can be said that the composer attaches importance to including nature and living things in the form of reflection in the melody in his works.

3.4.1. Tuning

The tuning system of the double bass instrument in this work is called solo tuning. This form of tuning is used by the famous double bass virtuosos Karl Ditters von Dittersdorf, Johann Baptist Vanhal, Domenico Dragonetti, Giovanni Bottesini and Serge Koussevitzky, who lived until the 1950s, in order to obtain one pitch above in their works, and are often used in the double bass repertoire in double bass – piano accompaniment. The tuning of the piece is stated as in Figure 2:

Figure 2.

Double Bass Solo Tune



3.5. Findings and Comments on the Technical Analysis of Özkan Manav's "Aman Avcı" Arrangement for Op.41 for Double Bass and Piano

Written in a contemporary style, the work has notation explanations that the performer should pay attention to. It is thought that these explanations may guide the performer as to what kind of sound they should make from the instrument. During the review, these notations may not be seen in the measures covered since the measures that are considered to be technical difficulties of the work are included during the examination. For the convenience of the performer, it is included below for additional information.

The specified notations are as follows:

Figure 3.

Aman Avcı Notational Marks

notational remarks / notasyon açıklamaları

- mic. tr* microtonal trill (with quarter-tones) / mikrotonal tril (çeyrek perdelerle)
- ↓ finger percussion, finger slap (*quasi pizzicato*) / parmağı tele vurarak, hafifçe çarparak (*quasi pizzicato*)
- gradual displacement of the bow / kademeli yay pozisyonu değişimi
- ∞ *diminuendo al nulla* / diminuendo into complete silence / tüm sessizliğe ulaşan diminuendo

quarter-tones / çeyrek perdeler

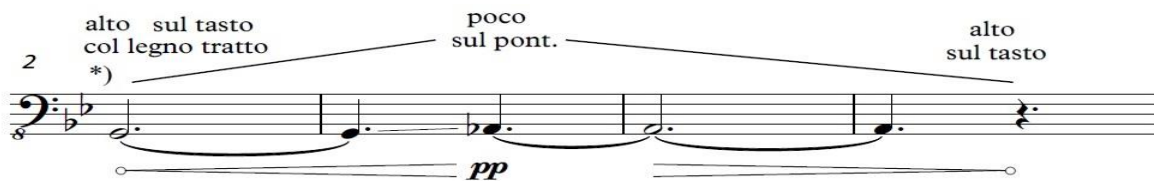
- ♭ quarter flat / çeyrek pes
- ♭♭ three-quarter flat / üç çeyrek pes
- ♯ quarter sharp / çeyrek tiz
- ♯♯ three-quarter sharp / üç çeyrek tiz

Source: Manav, 2016.

Özkan Manav's work "Aman Avcı" begins with Largo cantabile (at the slowest tempo, as if singing) and with con affetto (with passion) at a tempo of 6/8. In silence, eighth notes take place in the piano part, appearing first in the first beat and in other measures, in the second and fifth beats. It can be thought that the composer created an atmosphere in which the touches of the piano resemble water drops in their measures.

Figure 4.

Measurements Between 2-54.



Source: Manav, 2016.

The double bass part starts with a timbre that can be obtained by a glissando³ technique from the G note in the second measure to the A Flat and by lightly rubbing the bow against the string. At this point, it is seen that the composer wanted to make a wooden whisper heard by using the pitch of the voice vaguely. This whisper continues until the 21st measure. The phrases "alto sul tasto"⁴ and "poco sul ponticello"⁵ in these measures are placed to describe that the bow will move vertically from one point to another while on the string. In the composer's thought, these phrases do not belong to timbre, but belong to the string regions

³Glissando: A technique that allows to obtain sounds one after the other by quickly passing the finger over the strings on string instruments and over the keys on the on the piano.

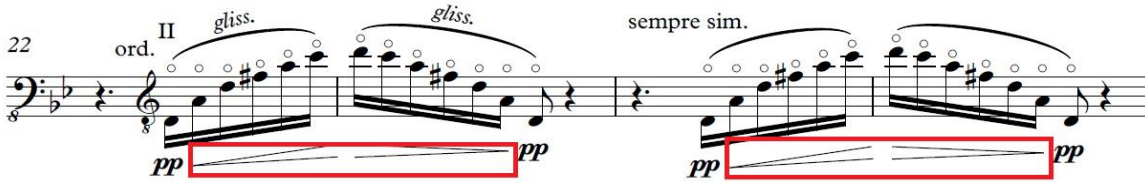
⁴Sul tasto: A technique of using the bow just above the neck, on the fingerboard on string instruments.

⁵Sul ponticello: A technique of using the bow near the bridge on string instruments.

used. With the *alto sul tasto* expression, it is suggested to use a bow position to move on the finger board with the *poco sul ponticello* technique, which is relatively close to the bridge. The correct execution of these motifs is important for the performers to reach the desired music. It is shown with the red line in the below.

Figure 5.

Aman Avcı Measurements Between 22-25.



Source: Manav, 2016.

The glissandos seen in the 22nd and 23rd measures appear in the double bass part in the not yet intensified tone of the piece. Technically, the scales with the flageolet notes here can be imagined as chirps, and the notes must be well located in order to obtain a clean sound in these measures. A shifting movement on the string starting from the note D reaches the same sound that is an octave higher. The difficulty here is that the C sound that just comes before the octave D note may disappear before it can be heard in glissando. The suggestion to play may be to detect these flageolet⁶ sounds and to perform them in a way that can be heard with the finger number that the performer can feel comfortable with. It is thought that these measurements were written only for an effect, and the desired interpretation can be reached as a result of the expressions of the crescendo⁷ and decrescendo⁸ instructions seen in these notes at the right time. It is thought that such criteria, which are frequently seen in the works of G. Bottesini, which has an important place in the double bass repertoire in terms of strengthening these motifs, may be useful before the study.

The similarly written motifs in the 36th measure and after are important in terms of making the work interesting. From a technical point of view, using the bow on the part of strings close to the bridge can meet the composer's desire to obtain a metallic sound. The notes C and E seen in the link here should be interpreted in a very fast tempo using the finger numbers preferred by the performer. Finger numbers should be written on demand because it is thought that each double bass player can feel comfortable with their instrument with different finger numbers. The recommended finger numbers can be seen below.

Figure 6.

Aman Avcı Measurement 36.



Source: Manav, 2016.

⁶Flageolet: Natural harmonic sounds produced by gently touching the fingers on a certain place on a string instrument and stopping the vibration of string.

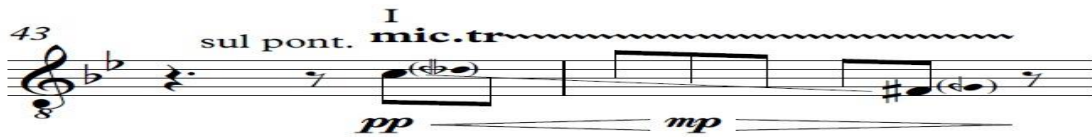
⁷Crescendo: The gradual intensification of the sound to reach its climax in a musical work written for voice or instrument.

⁸Decrescendo: Gradually dimming and easing of the sound power.

The measures 43 and 44 appear with low-pitched crochets of makam style while preserving the rhythmic structure of the piece, and it can be thought that these motifs add an intriguing mood to the piece through trills.⁹ The point to be considered in these scales is the following: it is necessary to make the trills by playing a half-tone as a rhythmic reflection on the G clef, starting with the C note and ending with a preferred G flat in a makam. For an effective expression, it is important to make crescendos and decrescendos in a timely manner to increase expressiveness. Performing low-pitched crochets both with an effect similar to glissando and in rhythm is the technical challenge of these measures, and using a metronome in terms of playing suggestions can be beneficial improvising a command on rhythm.

Figure 7.

Aman Avcı Measurements Between 43-44.



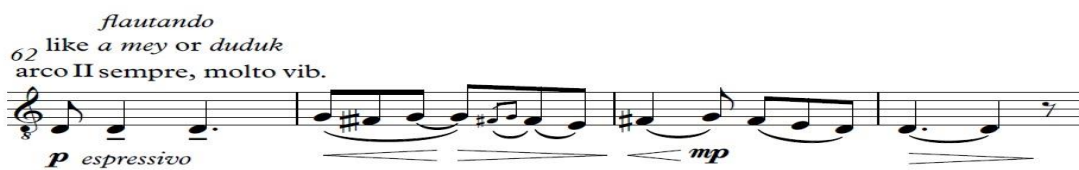
Source: Manav, 2016.

The main melody of the folk song Aman Avcı is encountered in the double bass part in measure 62. The composer intends to achieve at one as if he were playing a mey¹⁰ or a duduk¹¹ while revealing this melody he wrote for the double bass, and he clearly emphasizes his intentions on the note. From a technical point of view, vibrato in the left hand is very important in order to emulate the tone of traditional Turkish instruments. At this point, it is important to perform the vibration¹² on the string as similar as possible (similar to the vibrato seen in the original wind instruments) in order for the double bass to approach the desired timbre.

It is thought that the desired sound color can be achieved if a more emphatic and vibrating expression can be added to the D note that the solo starts with, in order to make it resemble mey and duduk. It is thought that the vibrato studies to be done in the direction of advice and being able to listen to these traditional instruments in their own style may be beneficial for the performer.

Figure 8.

Aman Avcı Measurements Between 62-65.



Source: Manav, 2016.

In the measures 116, 117 and later, it is clearly seen that the composer wanted to handle the double bass with a tone resembling a tambur.¹³ The playing techniques to be made in these scales are to show a very

⁹Trill: A technique practiced by playing a full or semitone upper or lower note one after the other and vibrating. Short trills are shown as "tr." and long trills are shown with a line shape similar to a saw blade.

¹⁰Mey: It is a kind of small zurna with no bells, low-pitched sound and double reed native to Erzurum and Kars regions. It has a sound range of about one octave.

¹¹Duduk: It is considered the ancestor of wind instruments. Duduk, which was used for communication purposes in the past, has changed over time and has turned into a musical instrument with an open bottom end and fret holes.

¹²Vibrato: In order to increase the expressive power of string instruments, it is provided by the oscillation of the left hand from the writ on the strings. In wind instruments, the sound fluctuates through the lips.

¹³Tambur: One of the main string instruments of Classical Turkish Music. It has seven strings and covers a width exceeding three octaves. It was Tamburi Cemil Bey who paved the way for playing with the bow.

small part of the bow used while performing the motifs, preferably using the extreme point without disturbing the rhythmic structure. It is thought that the composer here used an expression similar to the taksim¹⁴ seen in Turkish music. Since the technical difficulty is that the bow used in the right hand can be bounced in a very controlled way, it is thought that the multiplication exercises together with the eighth note on the string as a solution proposal will provide convenience for the performer.

Figure 9.

Aman Avcı Measurements Between 116-117.



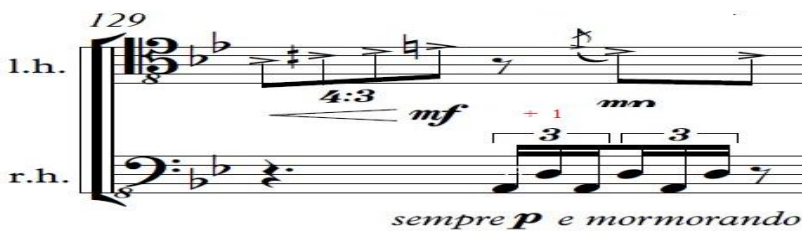
Source: Manav, 2016.

The motifs from the 129th to the 133rd measures are those that are expressed by comparing the timbre of the double bass to the tone of the tambur. It is seen that the solo continues in the style of taksim with the pizzicato technique at these scales. The phrase Mormorando is important here to reveal an effective sound. As seen on the upper part of the double bass in measure 129, it would be more accurate for the ease of playing to use the tip of the bow so that the performer can control the bow while playing the melody. As a technical suggestion for an effective sound, it is thought that staccato bow exercises can be effective before the performance, like warm-up exercises.

In Taksim, these pizzicatos do not continue incessantly, so there is a need for a sound that can be produced by hitting hard the fingerboard of the instrument with the fingers of the left hand. And the tremolo bar written together with the sub-part of the double bass performed by the performer also adds an exciting atmosphere to the piece with their fingers, as seen in the stringed and plectrum instruments. The recommendation to the performer to move the thumb and index finger of the left hand together on the playing technique triads can be useful for an effective performance of the piece. It can be seen in the below with the red fingering numbers.

Figure 10.

Aman Avcı Measurement 129.



Source: Manav, 2016.

Figure 11.

Aman Avcı Measurements Between 133-135.

¹⁴Taksim: Improvisation with a solo instrument in Turkish Music is performed independently in terms of rhythm and form but depending on a makam. It has three sections.

Source: Manav, 2016.

Motifs between measures 133 and 135 are performed by using the technique of utilizing the bow's tip. In the lower party, the pizzicatos continue in the left hand, and the work comes to an end in an increasingly quiet atmosphere.

Conclusion and Recommendations

Results

Özkan Manav is one of our composers who has made significant contributions to Turkish music with his composition and teaching aspects, and has proven his musical understanding to Turkey and the world by blending his own national essence with the music styles he influenced in his works.

While the majority of the composer's repertoire consists of solo instrumental, choral, chamber music, orchestral, chamber ensemble and piano works, his work "Aman Avcı", which is his arrangement Op.41 for Double Bass and Piano, is very valuable for double bass literature. In his work, the composer wanted to combine an Azeri folk song with the timbre of the double bass, and by paying attention to be different from double bass and piano works written until today, he created a work that can show the sound and technical differences with the motifs of Turkish instruments and Turkish makams.

In the research, the technical difficulties of the work "Aman Avcı", his arrangement Op.41 for Double Bass and Piano, were examined and the composer's place in the history of music was explained in detail with the findings obtained.

From the beginning of the piece to the 22nd measure, the finger transitions (glissando) contain passages that require the correct bow position in the direction of sul tasto and sul ponticello. The detected playing difficulties are solved by giving alternative bow positioning in the specified measures. The necessity of acquiring the correct sound of flageolet notes and sounding them without losing the sounds is another difficulty identified in the 22nd and later measures. It is thought that the technical difficulty seen here can be solved with the example of Giovanni Bottesini's works, which can be useful for finger numbers left to the choice of the performer and also for the clarity of these passages.

In the 36th measure, the motifs, which also contain technical difficulties, are related to the use of finger numbers, and it is thought that they can be solved by leaving the performer's choice in terms of technical control.

The technical difficulty of the motifs seen in measures 43 and 44 is to play rhythmically in a makam style. Metronome exercises can be useful for an effective sound.

Another motif with technical difficulties in the part where the piece develops is the measures in which the double bass imitates the mey, duduk and, tambur instruments, because these unique timbres are expected from the double bass's fingerboard. Listening to these traditional Turkish instruments from their virtuosos can be a solution in order to achieve the closest sound to the timbre desired by the composer, and it is important to work on the fingerboard of the double bass, especially their vibrato techniques, in order to achieve the closest performance as possible.

After the 116th measure, the difficulty of controlling the bow over the melody was determined, and it was solved with exercises to be done at the end of the bow on the string. The technical difficulty seen after the 129th measures is the difficulty of left- and right-hand masteries during the taksim. The necessity of

performing the lower part with the left hand at the same time is resolved in the direction of the performer bouncing the bow with the left hand in the right place and leaving the fingers used in the right hand to the preference of the performer. As a result, the passage with technical difficulties in the work was examined and evaluated from a musical and technical point of view. For the left-hand finger numbers written and for the bow technique, the most accurate holding technique was aimed, and the suggestions about the solutions were included in the content of the research. At this point, it is aimed to reach the most beautiful performance of the work.

Suggestions

Özkan Manav's "Aman Avcı" Arrangement for Op.41 for Double Bass and Piano, is a work that requires virtuosity when considering the notations used in modern music performance and from the point of view of the double bass technique. It can be an important gain for the double bass repertoire to include this piece as well as other double bass and piano pieces in organizations such as exams, competitions, and master classes held around the world in terms of its technical difficulties, visual appeal, and containing the traditional folk melody. Examining the work in question before the mentioned activities will shed light on the performers in case of a need for preliminary work in terms of solving the technical difficulty. Similar studies can be done to guide the performers technically for other double bass piano pieces.

References

- Çöloğlu, M. E. (2015). *Çağdaş Türk bestecilerinin 20. yy. müziğinin modernist anlayışlarıyla etkileşimi orkestra için müzik* (Tez no. 220195) [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, P. (2021). *İlhan usmanbaş'ın hayatı ve çağdaş Türk müziğine katkıları* (Tez no. 655210) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demirel, E. (2015). Çağdaş Türk bestecilerinde post modern bir eğilim olarak yeniden yerellik. *Education Sciences*, 10(2), 85. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaedu/issue/19840/212549>
- Gökçen, H. (2015). *Nihavent makamı*. <http://www.hazimgokcen.net/turk-sanat-muzigi/nihavent-makami/>
- İlyasoğlu, E. (2007). *71 Türk bestecisi*. Pan Yayıncılık.
- Kahramankaptan, Ş. (2020, Kasım). Özkan manav, son yapıtı "çoğul" u anlatıyor. Özkan Manav'la söyleşi. Sanattan yansımalar.
- Kaygısız, M. (1999). *Müzik tarihi*. Kategori Yayıncılık.
- Manav, Ö. (1993). Müzik ve simge-1. *İnsancıl*, (3), 14-18.
- Manav, Ö. (2006). *Dergimiz. Güzel Sanatlar Dergisi*, (1), 9-11.
- Manav, Ö. (2022). *Özkan manav*. <http://ozkanmanav.com/yapitlar/?lang=TR>
- Orhon, F. O. (2017). Özkan manav'ın "kır görünümleri: kış" isimli eserinin orkestra şefliği performansı bazında incelenmesi. *Sahne ve Müzik*, (5), 82-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/smead/issue/30545/330557>
- Oto, P. K. (2012). *Ali özkan manav'ın yaratıcılığı ve yapıtları* (Tez no. 320075) [Yüksek Lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özkişi, Z. Gülçin. (2009). Ahmed adnan saygun: Sonata for violin and piano, op. 20; Demet, suite for violin and piano, op. 33. özkan manav: Face-to-Face with Saygun: Proliferations on Five Pieces from 'Modal Music' . Babür tongur: Sonata for Solo Violin 'In Memoriam: Resat Nuri Iyicil'. Hande Özyürek (vln), Uwe Brandt (pno). Kalan Music. *Tempo*, 63 (247) 73–91.
- Özkişi, Z. G. (2013). Contemporary music from turkey: composer özkan manav's approach to local materials in terms of abstraction in his series for piano titled movements. *Turkish Studies*, 8/9, 2072-2089.

- Sarıcan, S. (2021). Necil kâzım akses'in piyano için bestelediği minyatürleri üzerine yorum analizi ve yapısal çözümleme. *Fine Arts*, 16(1), 2.
- Say, A. (2019). *Müzik tarihi*. Işık Yayınları.
- Sözer, V. (1996). *Müzik ansiklopedik sözlük*. Remzi Kitabevi.
- Şanlı, A. (1994). *Nihavendmakamı*. <http://www.drarifsanlimusikidernege.com/nihavend-makami/>.

Publication Ethics

The author declares that all ethical principles and rules were followed in data collection, analysis and reporting processes.

Additional Statement/Contributing Authors

This article was written by one author.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.